

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Херсонський державний університет

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Загальна та Особлива частини

Навчальний посібник

За загальною редакцією
кандидата юридичних наук, доцента
В. М. Стратонова

Київ
Видавництво «Істина»
2007

Сотрлад.с

ББК 67.304.2

К44 Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини:
Навчальний посібник / За заг. ред. В. М. Стратонова. — К.:
Істина, 2007. — 400 с.

ISBN 966-7613-99-2

У навчальному посібнику на підставі досягнень науки кримінального права, з урахуванням судової практики та праць відомих учених висвітлюються основні питання Загальної та Особливої частин кримінального права України. Здійснена класифікація злочинів у межах кожного розділу Кримінального кодексу України, дається аналіз складів злочинів, що вивчаються в межах розгляду курсу.

Для студентів, викладачів юридичних вузів, а також працівників суду, прокуратури, адвокатури, МВС, СБУ та всіх, хто цікавиться питаннями кримінального права.

Автори:

Стратонов Василь Миколайович, кандидат юридичних наук,
доцент — Загальна частина, глави 1, 17 Особливої частини;

Сотула Олександр Сергійович, кандидат юридичних наук —
глави 2—16, 18, 19 Особливої частини.

Рецензент — Лукашевич Віталій Григорович,
доктор юридичних наук,
професор, заслужений юрист України

ББК 67.304.2

ISBN 966-7613-99-2

© Колектив авторів, 2007.

© Видавництво «Істина», 2007.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Глава 1

ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.

НАУКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

- § 1. Поняття і завдання кримінального права.
- § 2. Система кримінального права.
- § 3. Взаємозв'язок кримінального права з іншими галузями права.
- § 4. Принципи кримінального права.
- § 5. Поняття та завдання науки кримінального права.

§ 1. Поняття і завдання кримінального права

Кримінальне право є однією з галузей права України, тому воно має як загальні ознаки, властиві для будь-якої галузі права, так і специфічні. Відмінність від інших галузей права полягає в наявності свого предмета, методу та завдань правового регулювання.

Предметом правового регулювання будь-якої галузі права є суспільні відносини. Коло відносин, що регулюються кримінальним правом, можна поділити на 3 основні різновиди, які у своїй сукупності утворюють предмет кримінально-правового регулювання. Перший вид — охоронні кримінально-правові відносини. Виникнення їх пов'язане з вчиненням злочину. Суб'єктами цих відносин є держава в особі правоохоронних органів (суд, прокуратура, органи слідства та дізнання) та особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння. Кожна з цих сторін має свої права та обов'язки. Особа, що вчинила злочин, повинна нести кримінальну відповідальність, а держава в особі правоохоронних органів наділена правом притягнення винного до цієї відповідальності. Змістом охоронних кримінально-правових відносин є реалізація кримінальної відповідальності та покарання; вони пов'язані як з подією злочину, так і з призначенням покарання, його зміною, звільненням від кримінальної відповідальності.

Другий вид становлять суспільні відносини, пов'язані з утриманням морально нестійких осіб від вчинення злочину

шляхом погрози покарання — заборонні кримінально-правові відносини. Кримінально-правова заборона покладає обов'язок на невизначене коло осіб утримуватись від вчинення злочину. Порушення цієї заборони передбачає застосування покарання до особи, винної в учиненні злочину.

Третій різновид суспільних відносин, що становлять предмет кримінального права, регулюється кримінально-правовими нормами, якими громадянам надається право заподіяти шкоду під час захисту від суспільно небезпечних посягань, при затриманні злочинця та у разі крайньої необхідності. Ці правовідносини слід вважати регулятивними кримінально-правовими відносинами, на відміну від охоронних, тому що вони складаються на підставі регулятивних (правомочних) норм і регулюють правомірну поведінку особи.

Суспільні відносини, що регулюються кримінальним правом, істотно відрізняються від суспільних відносин, які регулюються іншими галузями права. Кримінальне право регулює виключно суспільні відносини, спрямовані на охорону суспільства, особи, прав і свобод громадян від злочинних посягань.

Кожному різновиду суспільних відносин, які регулюються кримінальним правом, відповідають специфічні методи регулювання.

Охоронні кримінально-правові відносини регулюються методами:

1) застосування санкцій кримінально-правових норм до осіб, що вчинили заборонене кримінальним законодавством суспільно небезпечне діяння;

2) звільнення від кримінальної відповідальності;

3) застосування примусових заходів медичного характеру до неосудних і застосування примусового лікування до алкоголіків та наркоманів, що вчинили злочин.

Суспільні відносини, що впливають із кримінально-правової заборони, регулюються шляхом встановлення цієї заборони, невиконання якої пов'язане з погрозою застосування кримінального покарання.

Регулятивні кримінально-правові відносини здійснюються методом надання громадянам права на активну оборону від суспільно небезпечних діянь. При реалізації вказаних прав громадян допускається спричинення тяжких наслідків, що пояснюється високим рівнем суспільної небезпеки діянь, заборонених кримінальним законодавством.

Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс (КК) України. Згідно зі ст. 1 КК кримінальне право має завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Ця послідовність відповідає положенням Конституції України, згідно з якою захист особи є найвищою соціальною цінністю.

Аналіз предмета, метода та завдань кримінально-правового регулювання дає змогу сформулювати поняття кримінального права. *Кримінальне право — це система правових норм, встановлених органом законодавчої влади України, що визначають, які суспільно небезпечні діяння є злочинними і які покарання слід застосовувати до осіб, винних у їх вчиненні, а також умови звільнення від кримінальної відповідальності та покарання і його відбуття.*

§ 2. Система кримінального права

Кримінальне право як упорядкована система складається з інститутів і норм за певним призначенням.

КК поділяється на 2 частини — Загальну та Особливу, які органічно пов'язані між собою і в сукупності складають кримінальне право як єдину галузь права. Загальна частина містить норми загального значення: завдання КК, підстави кримінальної відповідальності, чинність кримінального законодавства у просторі та часі, поняття злочину, вини, співучасть та інші інститути. Як підкреслив М.Й. Коржанський, «Загальну частину утворюють норми та інститути, які мають спільне для всього законодавства значення: а) для його розуміння, вивчення, в'ясування, тлумачення; б) для застосування»¹.

Розглядати систему Загальної частини кримінального права слід з 2 самостійних, але пов'язаних позицій:

1. Система Загальної частини КК як система законодавства. Вона має такий вигляд:

Розділ I. Загальні положення.

Розділ II. Закон про кримінальну відповідальність.

Розділ III. Злочин, його види та стадії.

Розділ IV. Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину).

Розділ V. Вина та її форми.

Розділ VI. Співучасть у злочині.

Розділ VII. Повторність, сукупність та рецидив злочинів.

Розділ VIII. Обставини, що виключають злочинність діяння.

Розділ IX. Звільнення від кримінальної відповідальності.

Розділ X. Покарання та його види.

Розділ XI. Призначення покарання.

Розділ XII. Звільнення від покарання та його відбування.

Розділ XIII. Судимість.

Розділ XIV. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування.

¹ Коржанський М.Й. Уголовне право України. Частина Загальна: Курс лекцій. — К., 1996. — С. 23.

Розділ XV. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

2. Система Загальної частини КК як система курсу (науки) кримінального права. В теорії вона розглядається неоднозначно. Одні вчені вважають, що Загальна частина складається з 2 розділів: вчення про злочин та вчення про покарання¹. Другі обмежуються перерахуванням всіх інститутів, які визначені в Загальній частині². Інші як самостійний розділ вводять історію кримінального права³; включають вступний розділ, вчення про закон про кримінальну відповідальність, вчення про злочин, вчення про покарання, а також основні питання Загальної частини кримінального права зарубіжних країн⁴. Доцільною слід визнати останню точку зору.

Вступний розділ включає поняття, завдання та систему кримінального права. Вчення про закон розглядає поняття та значення закону про кримінальну відповідальність, структуру та тлумачення чинного законодавства, а також дію закону про кримінальну відповідальність в просторі та часі. Вчення про злочин вимагає вивчення поняття злочину та кримінальної відповідальності, складу злочину та його елементів, обставин, що виключають злочинність діяння, стадій вчинення умисного злочину, співучасті у злочині, множинності злочинів. Вчення про покарання охоплює всі питання, пов'язані з поняттям, метою, системою та видами покарань, їх призначенням та звільненням від кримінальної відповідальності та відбуттям покарання. Питання Загальної частини кримінального права зарубіжних країн розглядається з метою порівняння з чинним законодавством України.

Особлива частина КК містить вичерпний перелік суспільно небезпечних діянь, які визнаються злочинами, види покарань і ті межі, в яких вони можуть бути призначені за вчинення злочинів.

§ 3. Взаємозв'язок кримінального права з іншими галузями права

Кримінальне право пов'язане та взаємодіє з іншими галузями права. Цей зв'язок пояснюється тим, що кримінальне право:

а) є елементом системи права України;

¹ Див.: Советское уголовное право. Часть Общая: Учебник / Здравомыслов Б.В., Гельфер М.А., Гришаев П.И. и др. — М., 1982. — С. 8.

² Див.: Коржанський М.Й. Вказ. праця. — С. 24.

³ Див.: Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Общая часть. — К., 1995. — С. 5.

⁴ Див.: Уголовное право Украины. Общая часть: Учебник для студентов юрид. вузов и факультетов / Бажанов М.И., Баулин Ю.В., Борисов В.И. и др.; Под ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тация. — 2-е изд., перераб. и доп. — Харьков, 1998. — С. 19—20.

б) виконує охоронну функцію щодо інших галузей права;
в) використовує положення інших галузей права¹.

Насамперед кримінальне право взаємодіє з кримінально-процесуальним та кримінально-виконавчим правом.

Кримінально-процесуальне право є системою норм, що регулюють діяльність суду, прокурора, органів дізнання та досудового слідства, їх відносини між собою та з громадянами при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ. Це форма, правова процедура застосування кримінального права².

Кримінальне право визначає зміст покарання, регулює його призначення та звільнення від нього, а кримінально-виконавче право регулює виконання видів покарання, тобто встановлює порядок реалізації кримінального законодавства.

Кримінальне право пов'язане також з іншими галузями права:

— конституційне право. Основні положення кримінального права закріплені в Конституції України: кримінальне право (законодавство) повинне відповідати Конституції (як акту, який має найвищу юридичну силу); ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61), лише суд визнає особу винною шляхом постановлення обвинувального вироку (ст. 62); заборона зворотної сили закону (ст. 58 Конституції) та ін;

— міжнародне право. Кримінальне право містить норми, що прямо впливають з міжнародних договорів, конвенцій та угод: дія закону в просторі; поширення закону на іноземних громадян, що вчинили злочин за кордоном, і відповідальність осіб, які користуються дипломатичною недоторканністю; захоплення повітряного судна та ін;

— адміністративне право. Воно також виконує охоронну функцію. Злочин від адміністративного проступку відмежується за ступенем суспільної небезпеки діяння. Деякі норми кримінального права передбачають однією з умов кримінальної відповідальності завдання шкоди, обсяг якої більший ніж той, за який настає адміністративна відповідальність.

§ 4. Принципи кримінального права

Завдання кримінального права вирішуються на підставі його принципів. Принципи кримінального права — це вихідні, керівні ідеї, закріплені законом або такі, що безпосередньо із нього випливають, на яких базується кримінальне право в цілому.

¹ Див.: Уголовное право Украины. Общая часть. — С. 9.

² Див.: Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і факультетів / Андрусів Г.В., Андрушко П.П., Бенківський В.В. та ін. / За ред. П.С. Матишевського та ін. — К., 1997. — С. 14.

Зміст принципів та їх перелік у кримінальному праві не однозначний. Щодо розподілу принципів існує 3 точки зору.

Згідно з першою точкою зору принципи поділяють на:

а) загальні (конституційні);

б) міжгалузеві. Сфера суспільних відносин, пов'язаних із учиненням злочину та відповідальністю за нього, регулюється кримінальним, кримінально-процесуальним і кримінально-виконавчим правом;

в) спеціальні (галузеві), притаманні лише кримінальному праву¹.

Прибічники другої точки зору принципи кримінального права поділяють на:

а) загальноправові (основні), що впливають з Конституції та більшою чи меншою мірою характерні і для окремих галузей права. До того ж деякі з них мають спеціальне призначення і конкретний зміст у кримінальному праві (принципи законності, справедливості, гуманізму);

б) спеціальні, до яких крім згаданих відносять: принцип особистої відповідальності за наявності вини, принцип невідворотності кримінальної відповідальності, принцип економії кримінальної репресії; принцип справедливості, який конкретизується в індивідуалізації відповідальності².

Науковці, які обстоюють третю точку зору, вказують, що демократизм, законність, гуманізм, справедливість — це не стільки принципи права, скільки найбільш поширені суспільно-філософські категорії. До принципів вони відносять:

— принцип законодавчого визначення злочину (ч. 3 ст. 3 КК);

— принцип особистої відповідальності;

— принцип притягнення до відповідальності лише у разі доведення вини (ч. 2 ст. 2 КК);

— принцип суб'єктивної осудності;

— принцип повної відповідальності;

— принцип переваги пом'якшуючих відповідальність обставин;

— принцип більшої караності групового злочину;

— принцип повного відшкодування заподіяної шкоди;

— принцип відповідності (співрозмірності) покарання тяжкості вчиненого злочину;

— принцип економії кримінальної репресії³.

Інші науковці відкидають необхідність виділення спеціальних (галузевих) принципів кримінального права, аргументуючи це тим, що загальноправові принципи діють через галузеві,

а специфічні галузеві принципи є своєрідним відображенням загальноправових принципів¹.

Практика застосування кримінального права, кримінально-правова теорія дає змогу виділити такі принципи кримінального права:

1) принцип законності;

2) принцип притягнення до відповідальності лише у разі доведення вини;

3) принцип особистої відповідальності;

4) принцип невідворотності кримінальної відповідальності;

5) принцип індивідуалізації відповідальності;

6) принцип гуманізму.

Принцип законності — конституційний принцип. Згідно з ч. 2 ст. 58 Конституції ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення. Стосовно кримінального права принцип законності трансформується насамперед у принцип «*nullum crimen sine lege* — немає покарання, не передбаченого законом». До кримінальної відповідальності може бути притягнута лише особа, яка вчинила заборонене законом суспільно небезпечне діяння. Згідно з цим принципом повністю забороняється застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією (ч. 4 ст. 3 КК).

Розвиток суспільних відносин вносить корективи у життя, тому те, що сьогодні є злочином, завтра перестає ним бути, і навпаки, виникає необхідність в забороні кримінальним законодавством нових діянь. Усунення цих недоліків — компетенція виключно законодавчого органу. Правоохоронні органи при виявленні нових видів суспільно небезпечних діянь мають порушувати питання про їх законодавчу заборону.

Принцип притягнення до відповідальності лише у разі доведення вини. Конституційний принцип (ст. 62 Конституції). Кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, винна у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечне діяння (ч. 1 ст. 2 КК).

Жодне діяння, вчинене без наявності вини, які б тяжкі наслідки воно не спричинило, не може розглядатись як злочин.

Принцип особистої відповідальності. До кримінальної відповідальності може бути притягнута лише фізична особа, що вчинила злочин. Ця відповідальність не може перекладатись на інших осіб (наприклад родичів). Кримінальне право України виключає кримінальну відповідальність юридичних осіб.

Принцип індивідуалізації відповідальності — ч. 2 ст. 61 Конституції зазначає: «Юридична відповідальність особи має

¹ Див.: Советское уголовное право. Общая часть / Под ред. Г.А. Кригера, Б.А. Куринова, Ю.М. Ткачевского. — М., 1981. — С. 18—19.

² Див.: Кримінальне право України. Загальна частина. — С. 14.

³ Див.: Коржанський М. Й. Уголовне право України. Частина Загальна. — С. 25—32.

¹ Див.: Советское уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. Г.А. Кригера, Н.Ф. Кузнецовой, Ю.М. Ткачевского. — 2-е изд., доп. и перераб. — М., 1986. — С. 16.

індивідуальний характер». Визначення заходів відповідальності та покарання особи має відбуватися з урахуванням обставин вчиненого злочину та особи винного, обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин (ст. 65 КК).

Принцип невідворотності відповідальності тісно пов'язаний з попередніми принципами і полягає в тому, що кожна особа, яка вчинила заборонене законом суспільно небезпечне діяння, повинна нести кримінальну відповідальність. Але вона не може бути двічі притягнена до кримінальної відповідальності за той самий злочин (ч. 1 ст. 61 Конституції; ч. 3 ст. 2 КК).

Принцип гуманізму. У ч. 2 ст. 28 Конституції зазначено: «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». Цей принцип пов'язаний з проголошеною державою повагою до людської гідності¹. Цей принцип діє відносно злочинця і не розповсюджується на потерпілого, що, на нашу думку, є недоліком, адже держава, насамперед, повинна захищати, а не карати.

§ 5. Поняття та завдання науки кримінального права

Наука кримінального права є складовою юридичної науки. Це — система положень, ідей про кримінальне законодавство, практику його застосування та принципи, історію кримінального законодавства та перспективи розвитку, а також кримінальне право іноземних держав.

Предметом науки кримінального права є:

- а) історія національного кримінального права;
- б) чинне кримінальне законодавство;
- в) практика застосування кримінального законодавства та перспективи його розвитку;
- г) кримінальне законодавство іноземних держав.

До методів науки кримінального права належать: діалектичний метод; догматичний метод; конкретно-соціологічний метод; історико-правовий метод; метод порівняльного правознавства та ін.

Наука кримінального права має такі завдання:

- а) вивчення чинного кримінального законодавства;
- б) розробка рекомендацій з вдосконалення кримінального законодавства;
- в) підготовка високоякісних фахівців;
- г) вивчення законодавства з метою підвищення його ефективності;

д) вивчення кримінального законодавства і практики його застосування в іноземних державах.

Запитання для самоконтролю:

1. В яких значеннях вживається словосполучення «кримінальне право»?
2. Що є предметом кримінального права?
3. У чому полягають завдання кримінального права і які функції кримінального права?
4. Які складові системи кримінального права?
5. Якими є принципи кримінального права?
6. Які галузі права є суміжними з кримінальним правом і чому?
7. Що є предметом науки кримінального права?
8. Які методи найчастіше застосовуються в наукових дослідженнях з кримінального права?
9. Як наука кримінального права пов'язана з іншими науками?

Рекомендована література:

1. Кримінальний кодекс України. Кримінально-процесуальний кодекс України. Кримінально-виконавчий кодекс України. — К., 2006.
2. Уголовный кодекс Российской Федерации. Принят Государственной Думой 24 мая 1996 г. // Российская газета. — 1996. — 20 июня.
3. Грищук В. Правова реформа і питання гуманізації радянського кримінального законодавства // Рад. право. — 1990. — № 10. — С. 31—34.
4. Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. — М., 1998.
5. Коржанський М.Й. Про принципи кримінального права України // Право України. — 1995. — № 11. — С. 69.
6. Коржанський М.Й., Матвійчук В.К. Про концептуальні основи КК України // Право України. — 1995. — № 2. — С. 22—24.
7. Кузнецов Н.Ф. О криминогенности пробелов уголовного законодательства // Вестн. Моск. ун-та. — Сер. 11: Право. — 1996. — № 3. — С. 26.
8. Лунеев В. Тенденции преступности: мировые, региональные, российские // Государство и право. — 1993. — № 5.
9. Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира: Справочник. — М., 1993. — 256 с.
10. Учебник уголовного права. Общая часть. — М., 1996. — С. 3—33, 378—390.
11. Уголовное право. История юридической науки. — М., 1978.
12. Кириленко О.І. Конспект лекцій з кримінального права: Навчальний посібник: В 2 ч. — Ч. 1. — Херсон, 2001. — С. 3—15.

¹ Див.: Коржанський М.Й. Уголовне право України. Частина Загальна. — С. 31.

ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

- § 1. Поняття та ознаки закону про кримінальну відповідальність.
- § 2. Структура закону про кримінальну відповідальність.
- § 3. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі.
- § 4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі.
- § 5. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність.

§ 1. Поняття та ознаки закону про кримінальну відповідальність

Закон про кримінальну відповідальність — це правовий акт вищого законодавчого органу України, що містить юридичні норми та встановлює принципи і підстави кримінальної відповідальності, визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та види покарання до осіб, винних у їх вчиненні. Він регламентує види звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, підстави їх застосування та судимість.

Закону про кримінальну відповідальність на відміну від законів інших галузей законодавства притаманні певні специфічні ознаки:

- 1) єдиним джерелом кримінального права є закон про кримінальну відповідальність. Не можуть бути джерелом права вирок, рішення, постанови судів всіх інстанцій — вони обов'язкові лише у конкретній кримінальній справі;
- 2) тільки закон про кримінальну відповідальність визначає злочинність і караність діяння (ч. 3 ст. 3 КК);
- 3) лише за порушення закону про кримінальну відповідальність застосовується найсуворіший державний примус — кримінальне покарання;
- 4) кримінальне покарання застосовується лише судом з метою виправлення винних;
- 5) застосування кримінального покарання тягне певні правові наслідки (судимість тощо).

Закон про кримінальну відповідальність має завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1 КК).

§ 2. Структура закону про кримінальну відповідальність

Чинне кримінальне законодавство складається тільки з Кримінального кодексу (КК) України. КК — це законодавчий акт, систематизований збір кримінально-правових норм, який визначає основні принципи і загальні положення кримінальної відповідальності, а також установлює, які діяння є злочинними і яке покарання призначається за їх вчинення.

КК поділяється на Загальну та Особливу частини. Загальна частина містить норми, що встановлюють принципи і загальні положення кримінального права, а також визначають його найважливіші інститути, наприклад, поняття злочину, форм вини, співучасті, мети покарання. Загальна частина містить 15 розділів.

Особлива частина містить опис суспільно небезпечних діянь, які є злочинами, і встановлює покарання, які належить застосовувати до осіб, що вчинили злочини. Особлива частина складається з двадцяти розділів.

Загальна та Особлива частини КК взаємопов'язані, взаємообумовлені і становлять нерозривну єдність. Розділи Загальної та Особливої частин складаються зі статей. Кожна стаття органічно пов'язана з іншими: її не можна вірно зрозуміти і застосувати у відриві від інших статей закону про кримінальну відповідальність.

Більшість статей складаються з частин (абзаців). Зміст окремих частин у статтях Загальної частини КК відрізняється різноманітністю. Так, у частинах статей розвивається певна норма чи визначаються особливості її застосування, встановлюються випадки незастосування цієї норми тощо.

У частинах статей Особливої частини встановлюється відповідальність за відповідний злочин за наявності особливостей, що відбивають ступінь тяжкості злочину. Наприклад, ч. 1 ст. 185 КК передбачає відповідальність за таємне викрадення чужого майна (крадіжку), якщо одна особа вперше вчиняє крадіжку, ч. 2 — за крадіжку, вчинену повторно або за попередньою змовою групою осіб; частини 3, 4 і 5 передбачають обставини, що обтяжують покарання (крадіжка з проникненням у житло, приміщення чи сховище, у великих та особливо великих розмірах, вчинена організованою групою).

Статті Загальної частини КК — це норми-визначення. Норми Особливої частини побудовані по-іншому. У них чітко розрізняються 2 частини: диспозиція і санкція. Гіпотези кримінально-правової норми, як правило, немає, вона лише має на увазі.

Диспозиція — це частина статті Особливої частини КК, у якій визначається злочинне діяння чи описуються його ознаки. У чинному кримінальному законодавстві для опису ознак складу злочину використовуються такі види диспозицій: проста, описова, бланкетна, відсильна.

Проста диспозиція лише називає злочин, не розкриваючи його змісту. Наприклад, ст. 119 КК «Вбивство через необережність» лише вказує поняття «вбивство через необережність», не розкриваючи його змісту. Диспозиції ч. 1 ст. 125, ст. 269 КК також є простими.

Описова диспозиція називає злочин, а також описує його основні ознаки. Наприклад, ст. 185 КК визначає крадіжку — це таємне викрадення чужого майна. Диспозиції ст. ст. 115, 186 КК також є описовими.

Бланкетна диспозиція для визначення ознак злочину відсилає до нормативних актів інших галузей права. Наприклад, для з'ясування змісту порушення, встановленого ст. 286 КК «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами», слід звернутися до Правил дорожнього руху, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. Диспозиції ст. ст. 276, 202, 203 КК також є бланкетними.

Відсильна диспозиція для усвідомлення змісту злочину чи його ознак відсилає до іншої статті або частини статті КК. Наприклад, диспозиція ст. 122 КК відсилає до ст. 121 КК, тобто ст. 122 КК може бути застосована лише за відсутності наслідків, передбачених ст. 121 КК. Частина 3 ст. 133 КК відсилає до частин 1 або 2 цієї статті та ін.

У літературі існує думка, що відсильної диспозиції немає. Це просте повторювання диспозиції тієї чи іншої статті. Законодавець використовує такий прийом з метою економії місця, а сама ця норма є простою, описовою чи бланкетною¹.

Деякі автори вказують, що в кримінальному законодавстві є статті, диспозиції яких мають змішаний (комбінований) характер. Вони частково прості чи описові, частково бланкетні чи відсильні. Такою називають диспозицію ст. 172 КК, яка передбачає відповідальність за незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів або інше грубе порушення законодавства про працю.

Санкція — частина статті Особливої частини КК, в якій встановлюються вид і розмір покарання. У чинному кримінальному законодавстві використовуються 2 види санкцій:

1) *відносно визначена* санкція вказує один вид покарання та його нижню чи верхню межу. Наприклад: а) карається позбавленням волі на строк до 5 років (ч. 3 ст. 323 КК). Вказується лише верхня межа покарання, вище якої суд не може призначити покарання (до 5 років). Нижня межа санкції передбачена нормами Загальної частини КК для цього виду покарання (так, ст. 63 КК визначає нижню межу позбавлення волі — 1 рік); б) карається позбавленням волі на строк від 5 до 8 років (ч. 4 ст. 185 КК);

¹ Див.: Советское уголовное право. Общая часть. — М., 1981. — С. 48; Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Общая часть. — С. 25—26.

2) *альтернативна* санкція надає можливість вибору не лише розміру, а й виду покарання за певний злочин. Наприклад, санкція ч. 2 ст. 185 КК передбачає 2 види покарання: а) позбавлення волі на строк до 5 років або б) обмеження волі на строк до 5 років.

§ 3. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі

Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі визначається на підставі 3 принципів: територіальності, громадянства та універсальності.

Принцип територіальності означає, що особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності за КК (ч. 1 ст. 6).

Територія України визначається державним кордоном на підставі національного та міжнародного права. Стаття 1 Закону України від 4 листопада 1991р. «Про державний кордон України» визначає державний кордон України як лінію і вертикальну поверхню, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітряного простору.

Поняттям «територія України» охоплюється:

а) суша, водний простір, а також повітряний простір над сушею і водним простором, в тому числі над територіальними водами;

б) військові кораблі, приписані до портів на території України, які знаходяться під прапором України у відкритому морі, у територіальних водах або портах іншої держави;

в) невійськові кораблі, приписані до портів на території України, які знаходяться під прапором України у відкритому морі;

г) військові повітряні судна України, приписані до аеропортів на території України, які під розпізнавальним знаком України знаходяться у відкритому повітряному просторі, у повітряному просторі чи на аеродромі іншої держави;

д) невійськові повітряні судна України, які приписані до аеропортів на території України та знаходяться поза її межами у відкритому повітряному просторі під розпізнавальним знаком України.

Юрисдикція кримінального законодавства України поширюється також на об'єкти, які не є територією України. До них належать: континентальний шельф, виключна (морська) економічна зона, встановлена для вилову риби; підводні телеграфні кабелі та трубопроводи; наукові станції в Антарктиді.

Велике значення для застосування принципу територіальності має визначення місця вчинення злочину. Частина 2 ст. 6 КК визначає, що злочин є вчиненим на території України,

якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України. Згідно з ч. 3 ст. 6 КК злочин вважається вчиненим на території України, якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.

У ч. 4 ст. 6 КК вказується, що питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, не підсудні у кримінальних справах судам України, у разі вчинення ними злочину на території України, вирішується дипломатичним шляхом.

Згідно з Положенням про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затв. Указом Президента України від 10 червня 1993 р. № 198/93, зазначеним вище особам надається дипломатичний імунітет, який може бути повним та обмеженим. Відмінність полягає в тому, що обмежений імунітет діє лише при виконанні особою службових повноважень.

Отже, громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, місцем вчинення якими злочину є територія України, підлягають відповідальності за кримінальним законодавством України, за винятком осіб, які користуються дипломатичним імунітетом.

Принцип громадянства визначається в ч. 1 ст. 7 КК і полягає в тому, що громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою.

Громадянин України несе кримінальну відповідальність за умови, що вчинене за межами України діяння визнається злочином КК України.

Згідно з ч. 1 ст. 61 Конституції «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення», тому за ч. 2 ст. КК якщо громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини.

Принцип універсальності закріплений у ст. 8 КК, згідно з якою іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, за злочини, вчинені поза межами України, підлягають в Україні відповідальності за КК у випадках, передбачених міжнародними договорами, або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України, або інтересів України. Наприклад, міжнародними договорами (і, відповідно, КК) передбачена відповідальність за: фальшивомонетництво (ст. 199 КК), ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха (ст. 284 КК), найманство (ст. 447 КК), піратство (ст. 446 КК) та ін.

У випадках вчинення злочинів іноземними громадянами за кордоном, затриманими на території України, може виникнути питання про видачу злочинців заінтересованим країнам. Це питання розв'язується на підставі міжнародних договорів України про взаємну правову допомогу та положень ч. 3 ст. 10 КК. Так, 16 січня 1998 р. Україна ратифікувала Європейську конвенцію про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р., а з березня 1998 р. — також Протокол до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р., підписаний у м. Москві 29 березня 1997 р.

Видача громадян України та осіб без громадянства, що постійно проживають в Україні і вчинили злочин поза межами України заборонена ч. 2 ст. 25 Конституції (ч. 1 ст. 10 КК). Також не підлягають видачі іноземні громадяни та особи без громадянства, яким Україною було надано притулок (ч. 2 ст. 26 Конституції).

§ 4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі

Принцип дії закону про кримінальну відповідальність у часі сформульований у ч. 2 ст. 4 КК: «Злочинність і караність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння».

Часом вчинення злочину визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності (ч. 3 ст. 4 КК).

Розкриття цього принципу передбачає усвідомлення питань: а) набуття законом про кримінальну відповідальність чинності; б) припинення дії закону про кримінальну відповідальність; в) зворотної дії закону про кримінальну відповідальність.

Згідно з ч. 5 ст. 94 Конституції закон набирає чинності через 10 днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування (ч. 1 ст. 4 КК).

Якщо у законі не вказаний строк, то чинності він набуває через 10 днів з дня його оприлюднення, тобто опублікування (наприклад, якщо закон був опублікований 24 березня 2001 р., то він починає діяти з 00 годин 4 квітня 2001 р.).

У законі може бути вказаний строк, з якого він набирає чинності. Так, чинний КК був прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р., а набув чинності з 1 вересня 2001 р.

Закон набуває чинності з моменту його опублікування. Так, Закон України від 5 лютого 1997 р. «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за ухилення від сплати податків» набрав чинності з дня його опублікування.

Історія кримінального законодавства України знає випадки, коли закони набирали чинності з моменту їх прийняття. Так, Закон України від 17 червня 1992 р. «Про порядок застосування заходів адміністративного стягнення у вигляді штрафу» набув чинності з моменту його прийняття.

Підставами припинення дії закону про кримінальну відповідальність є:

а) скасування закону, коли діяння перестало бути суспільно небезпечним і відпала необхідність у його наявності;

б) заміна закону іншим законом з того ж приводу або викладення закону в новій редакції;

в) припинення існування тих відносин, благ і цінностей, на охорону яких був спрямований цей кримінальний закон (Указ Президії Верховної Ради України від 21 січня 1992 р. № 2049-ХІІ «Про відповідальність за виготовлення з метою збуту та збут підроблених купонів багаторазового використання» не застосовувався з моменту заміни цих купонів на національну грошову одиницю — гривню, а втратив чинність з моменту набрання чинності КК).

Загальний принцип зворотної дії закону виражений у ст. 5 КК. Згідно зі ст. 58 Конституції закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Згідно з Конституцією та ст. 5 КК мають зворотню дію, тобто поширюються на осіб, що вчинили відповідні діяння до набрання такими законами чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість:

— закон, який скасовує злочинність діяння;

— закон, який пом'якшує кримінальну відповідальність.

Не мають зворотної дії, тобто не поширюються на діяння, вчинені до їх прийняття:

— закон, що встановлює злочинність діяння;

— закон, що посилює кримінальну відповідальність.

Наявність цих положень впливає з принципу гуманізму та мети покарання за кримінальним правом.

Згідно з ч. 3 ст. 5 КК закон про кримінальну відповідальність, який частково пом'якшує відповідальність, а частково її посилює, має зворотню дію в часі лише у тій частині, яка пом'якшує відповідальність.

§ 5. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність

Суть тлумачення закону про кримінальну відповідальність полягає у з'ясуванні і роз'ясненні змісту закону з метою застосування його в точній відповідності з волею законодавця.

Тлумачення закону про кримінальну відповідальність поділяється на види залежно від суб'єкта, прийомів (способів) та обсягу тлумачення.

Залежно від того, який орган (суб'єкт) здійснює тлумачення, воно буває: легальним; автентичним; судовим; науковим.

Легальним є тлумачення, яке має силу закону, і воно може здійснюватись лише уповноваженим на те органом. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 150 Конституції це повноваження належить до компетенції Конституційного Суду України.

Автентичним є тлумачення, яке дає сам законодавець. Воно теж має силу закону. Наприклад, примітка до ст. 185 КК дає тлумачення поняття повторності та визначення значної шкоди, великого та особливо великого її розміру при викраденнях.

Судове (казуальне) тлумачення дається судовими органами. Воно може бути 2 видів:

а) суд першої інстанції, коли постановляє вирок у конкретній справі, дає тлумачення, чому він застосував цю норму до винного, яке має силу тільки для цієї справи;

б) Пленум Верховного Суду приймає постанови, в яких дається пояснення щодо правильного застосування певної кримінальної норми. Вони адресовані лише судам і не можуть підміняти закон, тому посилаються на них не можна, їх лише мають на увазі.

Наукове (доктринальне) тлумачення — це неофіційне тлумачення, яке дається при написанні статей, брошур, монографій, у лекціях, наукових коментарях до КК. Наукове (доктринальне) тлумачення не має обов'язкової сили.

Залежно від прийомів розрізняють тлумачення: граматичне; історичне; систематичне.

Граматичне тлумачення полягає в аналізі тексту закону, використаних у ньому термінів і словосполучень з позиції граматики. Наприклад, загальновідомим є формулювання «покарати не можна, помилувати» або «покарати, не можна помилувати». Тому, вивчаючи закон, потрібно пильно застосувати правила граматики (фонетики, морфології, синтаксису та орфографії).

Історичне тлумачення застосовується у тих випадках, коли для з'ясування істинного змісту закону звертаються до вивчення історії кримінального законодавства про відповідальність за той чи інший злочин або за групу злочинів.

Систематичне тлумачення — це з'ясування змісту і суті кримінально-правової норми у зіставленні її з іншими нормами закону, її місця в системі законодавства. Наприклад, для з'ясування змісту ст. 335 КК, що передбачає відповідальність за ухилення від призову на строкову військову службу, потрібно віставити її зі ст. 336 КК, що передбачає відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією. Цим з'ясовується, що ст. 335 КК може бути застосована тільки в мирний час, а ст. 336 КК — в умовах воєнного стану.

У літературі вказується також про використання логічного тлумачення, тобто з'ясування змісту кримінально-правової норми шляхом використання законів і правил формальної логіки¹.

За обсягом розрізняють: буквальне; обмежувальне (звужене); поширювальне (розширене) тлумачення.

Буквальним називається тлумачення закону у точній відповідності з його текстом, передбачаючи збіг змісту і смислу норми закону з його словесним вираженням.

Обмежувальне тлумачення встановлює, що закону треба надати більш вузький смисл, ніж це буквально сформульовано в його тексті. Наприклад, за загальним правилом відповідно до ч. 1 ст. 22 КК кримінальній відповідальності підлягають особи, яким виповнилося 16 років. А згідно зі ст. 304 КК відповідальність настає з 18 років.

При *поширювальному* тлумаченні встановлюється, що закону треба надати більш широкий смисл, ніж це сформульовано в його тексті.

Поширювальне тлумачення дає змогу застосовувати закон до більшого кола випадків, ніж це впливає з буквального його тексту. Так, Пленум Верховного Суду в постанові від 2 березня 1973 р. № 2 «Про судову практику в справах про обман покупців» зазначив, що в судовій практиці при застосуванні ст. 155 КК 1960 р. (ст. 225 КК 2001 р.) немає єдності у визначенні суб'єкта цього злочину, і роз'яснив, що «суб'єктом злочину при обмані покупців може бути як працівник підприємства торгівлі чи громадського харчування, так і інша особа, яка реалізує товари у цих підприємствах».

Поширювальне тлумачення відрізняється від аналогії. Поширювальне тлумачення закону, розкриваючи більш глибоко його суть, передбачає поширення його на випадки, які впливають з цієї норми закону, охоплюються нею, перебувають в її межах, хоч і не впливають, на перший погляд, з повною очевидністю з буквального тексту закону. За аналогією застосовується санкція певної норми закону до випадку, не передбаченого в законі, але схожого за характером і ступенем суспільної небезпеки з тим чи іншим злочином. Відповідно до ч. 4 ст. 3 КК застосування аналогії забороняється.

До обмежувального чи поширювального тлумачення закону вдаються у випадках, коли норма закону сформульована не зовсім чітко і потрібно роз'яснити її, щоб не допускати спотворення закону.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке закон про кримінальну відповідальність?
2. З чого складається чинне кримінальне законодавство України і яка структура КК?

¹ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина. — С. 40.

3. Що таке диспозиція статті Особливої частини КК? Назвіть види диспозицій.

4. Що таке санкція статті Особливої частини КК? Назвіть види санкцій.

5. У чому полягають принципи чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі?

6. Екстрадиція та її правові підстави.

7. Охарактеризуйте чинність закону про кримінальну відповідальність у часі. Який порядок набуття і припинення законом чинності?

8. У чому полягає зворотна дія закону про кримінальну відповідальність?

9. Що таке тлумачення закону про кримінальну відповідальність і які є види та способи його здійснення?

Рекомендована література:

1. Конвенція про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання у державі, громадянами якої вони є від 19 травня 1978 р. // Відомості Верховної Ради СРСР. — 1979. — № 33. — Ст. 539.

2. Закон України від 4 листопада 1991 р. «Про державний кордон України» // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 2. — Ст. 5.

3. Закон України від 18 січня 2001 р. «Про громадянство України» // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 13. — Ст. 65.

4. Діденко В.П. Кримінальний закон, його тлумачення і застосування. — К., 1994. — 28 с.

5. Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затв. Указом Президента України від 10 червня 1993 р. № 198/93 // Голос України. — 1993. — 26 червня.

6. Бойцов А.И. Действие уголовного закона во времени и пространстве. — Сиб., 1995. — 260 с.

7. Брайнин Я.М. Закон и его применение. — М., 1967.

8. Грищук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології. — Львів, 1992. — 168 с.

9. Грищук В. Соціальна обумовленість кодифікації кримінального законодавства України // Право України. — 1992. — № 4. — С. 12—15.

10. Международное уголовное право / Блищенко И.Л., Каламкарян Р.А., Карапец И.И. и др. — М., 1995. — 172 с.

11. Журавлева Е. Действие уголовного закона во времени // Рос. юстиция. — 1996. — № 10. — С. 16.

12. Уголовное право УССР. Общая часть. — К., 1984. — С. 33—53.

13. Учебник уголовного права. Общая часть. — М., 1996. — С. 34—65.

14. Кириленко О.І. Конспект лекцій з кримінального права: Навчальний посібник: В 2 ч. — Ч. 1. — Херсон, 2001. — С. 16—31.

Глава 3

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ

- § 1. Поняття злочину та його ознаки.
- § 2. Відмінність злочинів від інших правопорушень.
- § 3. Класифікація злочинів.

§ 1. Поняття злочину та його ознаки

Чинне кримінальне законодавство у ч. 1 ст. 11 КК визначає поняття злочину як передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. За основу цього визначення взято таку матеріальну ознаку злочинного діяння, як суспільна небезпечність його для прав і свобод громадян, суспільства і держави. До поняття злочину введена ознака кримінальної протиправності, у зв'язку з чим виключена аналогія (ч. 4 ст. 3 КК).

У літературі це поняття злочину називають формально-матеріальним, тому що воно об'єднує соціальну суть (суспільну небезпечність) злочину та юридичну характеристику злочину, передбачену КК¹.

Для характеристики злочину вживається термін «діяння», який охоплює як різні форми поведінки — дія і бездіяльність, так і заподіяння шкоди. Злочином є, насамперед, діяння, тобто виражений у формі дії чи бездіяльності акт поведінки людини.

Обов'язковими ознаками злочину є: суспільна небезпечність, протиправність, винність діяння (дії чи бездіяльності) та деліктоздатність (вчинене суб'єктом злочину).

1. *Суспільною небезпечністю* є об'єктивні властивості передбаченого законом про кримінальну відповідальність діяння (дії чи бездіяльності) реально заподіяти істотну шкоду зазначеним у ст. 1 КК суспільним відносинам чи реально загрожувати заподіяти таку шкоду.

Діяння — це різновид людських вчинків, що характеризується певними ознаками. Фізіологічну основу людського вчинку складають рухи тіла або їх система. Рухи тіла можуть базуватися на активності (дії) чи пасивності (бездіяльності, утриманні від дій). Поведінка породжує словесну форму активності (образу, погрозу, пропаганду), фізично-механічний вплив на предмет посягань (вбивство, крадіжка) чи сполучення механічного і словесного впливу на об'єкт і предмет злочину (хуліганство, перевищення влади).

Психологічно будь-яка людська дія чи бездіяльність повинна бути мотивованою і доцільною, тобто виражати волю особи. Діяння виражає волю особи в тому випадку, якщо вона має свободу вибору принаймні між варіантами поведінки: вибір між влочинною і правомірною поведінкою.

За відсутності волевиявлення особи, вмотивованості і цілеспрямованості немає злочинного діяння. Тому не може бути визнана злочинним діянням рефлекторна активність (у хворому стані), активність душевнохворого, особи, визнаної неосудною, навіть якщо ними завдано істотну шкоду.

Отже, *дія* — це суспільно небезпечна, усвідомлена, вольова, активна, складна за характером поведінка людини; *бездіяльність* — це суспільно небезпечна, усвідомлена, вольова, пасивна поведінка, яка виражається в невчиненні тих дій, які особа зобов'язана була і могла вчинити в цих умовах.

Поняттям «діяння» в ст. 11 КК охоплюється як дія (бездіяльність), так і їх шкідливі наслідки. Такий висновок випливає з порівняльного аналізу норм Загальної та Особливої частин КК.

Суспільна небезпечність виражається в тому, що діяння спричиняє чи може спричинити суспільним відносинам істотну шкоду, яка може бути: матеріальною; фізичною; соціально-психологічною; організаційно-управлінською тощо.

Суспільна небезпечність залежить від багатьох історично мінливих факторів: місця, часу вчинення злочину, розмірів шкоди, ступеня і форми вини, поширеності відповідних злочинів, рівня правосвідомості населення та ін.

Суспільна небезпечність злочинів у загальних рисах розкривається в ст. 1 КК шляхом переліку основних об'єктів, на які посягають злочини. Із змісту ч. 2 ст. 11 КК випливає, що обов'язковим для визнання діяння злочином є фактичне заподіяння шкоди суспільним відносинам чи створення загрози заподіяння істотної шкоди найбільш важливим об'єктам.

Об'єктивно, суспільно небезпечним (злочинним) може бути діяння, якщо воно вчинене винно — умисно чи з необережності.

Суспільна небезпечність злочину має якісно-кількісну вираженість у вигляді характеру і ступеня тяжкості злочину.

Характер тяжкості злочину визначає якісну ознаку шкідливості злочину і залежить від змісту об'єктів злочинного посягання, від заподіяної шкоди, способу посягання, мотиву, мети влочину, форм вини (шпіонаж небезпечніший, ніж крадіжка, тому що посягає на основи національної безпеки).

Ступінь тяжкості злочину як кількісне вираження небезпеки діяння визначається величиною шкоди, ступенем вини (раніше обдуманій чи афектній умисел), ступенем ганебності мотивів і мети злочину, специфікою місця, часу і обставин вчинення влочину (вчинення крадіжки під час повені тощо).

Ступінь тяжкості злочину відіграє важливу роль при призначенні судом конкретного покарання та вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності (ст. ст. 44—49 КК).

¹ Див.: Уголовное право Украины. Общая часть. — Харьков., 1998. — С. 43.

Особа злочинця не входить до характеристики суспільної небезпечності злочину, тому що це порушувало б конституційний принцип про рівність всіх перед законом і судом.

2. *Протиправність* злочину характеризується в ст. 11 КК тим, що конкретне суспільно небезпечне діяння повинне передбачатися КК.

Це означає, по-перше, що відповідне суспільно небезпечне діяння описане в диспозиції кримінально-правової норми, по-друге, що за таке діяння кримінально-правова норма передбачає санкцію — покарання. Наприклад, ст. 185 КК містить заборону красти чуже майно. Особа, яка вчинила крадіжку чужого майна, допускає порушення цієї норми, тобто діє протиправно.

З аналізу змісту ст. 11 КК випливає, що протиправність та суспільна небезпечність нерозривно пов'язані між собою: відсутність суспільної небезпечності діяння виключає протиправність, яка при цьому виступає юридичним вираженням суспільної небезпечності діяння у законі про кримінальну відповідальність.

Ознака протиправності злочину вказує на недопустимість застосування аналогії, що сприяє закріпленню принципу законності, виключає можливість притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, не передбачене КК.

3. *Вина* полягає у психічному ставленні особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, вираженому в формі умислу чи необережності (ст. 23 КК). Без вини немає злочину, немає і кримінальної відповідальності. Тому якщо настали суспільно небезпечні наслідки, але в діях особи немає вини, вони не можуть бути визнані злочином.

4. *Деліктоздатністю* є наявність суб'єкта злочину. Стаття 18 КК визначає, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність.

У літературі трапляється також включення п'ятої ознаки злочину — моральності. М.Й. Коржанський пропонує включити цю ознаку до головних ознак злочину поряд з суспільною небезпечністю, протиправністю, винністю та караністю¹.

§ 2. Відмінність злочинів від інших правопорушень

Злочин є одним із видів правопорушень, тому важливим питанням у кримінальному праві є відмінність злочину від інших правопорушень (адміністративних, дисциплінарних, цивільно-правових).

¹ Див.: Коржанський М.Й. Вказ. праця. — С. 86.

У теорії кримінального права щодо цього існує 2 точки зору. Перша точка зору полягає у твердженні, що на відміну від злочинів інші правопорушення не є суспільно небезпечними. Це пояснюється змістом ч. 2 ст. 11 КК, згідно з якою не є злочином діяння, передбачені законом, які через малозначність не становлять суспільної небезпеки і тому мають лише суспільну шкідливість¹.

Зміст другої точки зору полягає у твердженні, що всі правопорушення є суспільно небезпечними. Відмінність їх полягає в більшому ступені суспільної небезпеки, що є головною ознакою. Доводиться це змістом ч. 2 ст. 1 КК, у якій зазначено, що КК визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами².

Розмежовувати злочини від незлочинних правопорушень потрібно за 3 ознаками:

- 1) об'єкт;
- 2) характер і ступінь суспільної небезпечності;
- 3) вид протиправності.

До загального об'єкта злочинів належать такі суспільні відносини, які можуть захищатися лише кримінальним правом завдяки їх цінності (обороздатність, життя людини). В цілому він набагато ширший, ніж об'єкти адміністративних, дисциплінарних і цивільно-правових проступків.

За характером і ступенем суспільної небезпечності відмінність полягає в більшій соціальній шкідливості злочинів, ніж проступків — це є головним матеріальним критерієм.

При конструкції більшості норм береться до уваги шкода, заподіяна суспільно небезпечним діянням. Наприклад, крадіжка розмежовується з адміністративним проступком залежно від вартості викраденого.

Крім того, злочини відрізняються від інших правопорушень характером санкції. Злочин заборонений КК, а незлочинні правопорушення — адміністративним, трудовим і цивільним законом. Кримінальні покарання, порівняно з незлочинними правопорушеннями, дуже суворі і тягнуть судимість.

Коли на практиці виникають питання сукупності відповідальності за злочин та інші незлочинні правопорушення, злочин поглинає інші види правопорушень, за винятком цивільно-правової відповідальності, відшкодування заподіяної шкоди.

Злочин і аморальний вчинок співвідносяться як часткове і ціле. Всякий злочин аморальний, але не всякий вчинок є злочином. Злочин — свого роду найвища межа аморальності, але

¹ Див.: Дурманов Н.Д. Понятие преступления. — М., 1948. — С. 248; Шнайдер М.А. Советское уголовное право. Часть Общая (учебное пособие). — М., 1956.

² Див.: Пионтковский А.А. Усиление роли общественности в борьбе с преступностью и некоторые вопросы теории советского уголовного права // Советское государство и право. — 1966. — № 4.

й моральні норми слугують орієнтиром для законодавця під час декриміналізації злочину і криміналізації аморальних вчинків.

Злочин і аморальний проступок розрізняються за об'єктом порушення, характером і ступенем суспільної небезпечності, протиправністю: об'єкт аморального проступку ширший, він регулює міжособистісні відносини (це почуття, емоції, спосіб мислення); за характером і ступенем небезпечності аморальні проступки завжди менш небезпечні і мають соціально-психологічний характер.

§ 3. Класифікація злочинів

Класифікація злочинів — це розподіл їх на групи залежно від тих чи інших критеріїв. У більшості літературних джерел застосовують 2 критерії: за об'єктом посягання та залежно від ступеня тяжкості злочину. Але застосовуються й інші критерії: за формою вини — навмисні чи необережні, за мотивами вчинення — корисливі, вчинювані з мотивів помсти тощо.

Найважливіше значення як у теоретичному, так і в практичному плані має класифікація злочинів за ступенем їх тяжкості.

У теорії кримінального права це питання спірне. Одні вчені вказують, що злочини класифікуються на 3 групи: тяжкі злочини; злочини, які не мають великої суспільної небезпечності; всі інші, які не ввійшли до цих груп — менш тяжкі чи середньої тяжкості. Н.Ф. Кузнєцова робить 5-членну класифікацію: тяжкі, менш тяжкі злочини, злочини, які не становлять великої суспільної небезпечності, з санкцією більше 1 року позбавлення волі, малозначні злочини та злочини, які не становлять великої суспільної небезпечності, з санкцією за них менше 1 року позбавлення волі¹.

Стаття 12 КК класифікує злочини залежно від ступеня тяжкості на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини.

До злочинів невеликої тяжкості належать злочини, за які передбачене покарання у вигляді обмеження волі на строк не більше 2 років або інше, більш м'яке покарання (ч. 1 ст. 164, ст. 180 КК).

До злочинів середньої тяжкості належать злочини, за які передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 5 років (ч. 1 ст. 185 КК).

До тяжких злочинів належать злочини, за які передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 10 років (ч. 4 ст. 185 КК).

До особливо тяжких злочинів належать злочини, за які передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 10 років або довічного позбавлення волі (ч. 5 ст. 185 КК).

Частина 2 ст. 11 КК формулює важливе положення: не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через малозначність не становить суспільної небезпечності. Вказівку закону на малозначність діяння слід розуміти в тому значенні, що дії особи з причин малозначності не мають того ступеня суспільної небезпечності, за яким їх можна віднести до злочинів. Це, однак, не виключає можливості визнання такої дії адміністративним чи дисциплінарним правопорушенням, що також має певний ступінь суспільної небезпечності, хоч і значно менший, ніж злочин.

Для застосування ч. 2 ст. 11 КК необхідна наявність певних умов:

— діяння формально містить ознаки, передбачені КК; воно має бути формально протиправним;

— малозначне діяння не завдає шкоди охоронюваним КК суспільним відносинам або завдає, але явно незначну шкоду;

— умисел винного не спрямований на заподіяння істотної шкоди.

У сукупності наявність цих ознак дає підстави визнати діяння малозначним. Тому малозначні діяння не можуть вважатися злочинами і входити до класифікації злочинів.

Запитання для самоконтролю:

1. Як законодавчо формулюється визначення поняття злочину і які ознаки воно має?
2. Що означає малозначність діяння і яке рішення має бути прийняте у разі вчинення малозначного діяння?
3. У чому полягає законодавча класифікація злочинів, яке практичне значення вона має?

Рекомендована література:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення. — К., 2006.
2. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве. — М., 1963.
3. Ковалёв М.И. Понятие преступления по советскому уголовному праву. — Свердловск, 1987. — 208 с.
4. Малахов П.И. Основания уголовной ответственности // Сов. гос. и право. — 1991. № 6.
5. Кириленко О.І. Конспект лекцій з кримінального права: Навчальний посібник: В 2 ч. — Ч. 1. — Херсон, 2001. — С. 32—52

¹ Див.: Советское уголовное право. — М., 1981. — С. 79.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ПІДСТАВИ

§ 1. Поняття кримінальної відповідальності.

§ 2. Підстави кримінальної відповідальності.

§ 1. Поняття кримінальної відповідальності

Кримінальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності, одним із найважливіших інститутів кримінального права.

Упродовж багатьох років історії розвитку кримінально-правової науки навколо цього інституту точаться дискусії і теоретичні суперечки.

На початку 20-х рр. ХХ ст. на багатьох юристів того часу впливали ідеї соціологічної школи кримінального права. Підставою кримінальної відповідальності вони вважали небезпечний стан суб'єкта. Але вже на той час до соціологічної школи багато хто ставився критично. Так, у 1924 р. Н.А. Скрипник у роботі «Уголовная политика Советской власти» звернув увагу на те, що кримінальне право розглядає не злочинця, а злочин.

У період чинності КК 1960 р. існували також різні точки зору щодо багатьох питань кримінальної відповідальності. Так, щодо поняття кримінальної відповідальності існувало кілька точок зору: одні порівнювали її з кримінальним покаранням; другі розглядали її як конкретні кримінально-правові відносини; треті розуміли кримінальну відповідальність як реалізацію санкцій кримінально-правової норми. Найбільш конкретне визначення поняття кримінальної відповідальності зводилося до того, що це — обов'язок особи відповісти перед судовими органами держави за вчинення злочинного діяння. Але існували й інші точки зору¹.

Перш, ніж визначити поняття кримінальної відповідальності, слід з'ясувати, в яких аспектах розглядається кримінальна відповідальність, та її зміст.

Чинне кримінальне законодавство розглядає кримінальну відповідальність як ретроспективну, тобто відповідальність за минулу поведінку, яка порушила норми права, але кримінальну відповідальність потрібно розглядати і як перспективну (позитивну), тобто як усвідомлення особою свого обов'язку дотриму-

¹ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина. Вказ. праця. — С. 74—75; Коржанський М.Й. Вказ. праця. — С. 60; Уголовное право Украины. Общая часть. — С. 56; Уголовное право. История юридической науки. — М., 1979. — С. 43—61.

ватися кримінально-правової заборони та розуміти негативне значення своїх дій у разі їх вчинення.

Зміст кримінальної відповідальності включає:

а) державний осуд вчинення суспільно небезпечного діяння і особи, винної в його вчиненні;

б) застосування судом кримінального покарання, передбаченого законом.

Кримінальна відповідальність — це обов'язок особи, що вчинила злочин, нести покарання, яке полягає в обмеженнях особистих чи майнових благ і є проявом осуду її за вчинений злочин та має на меті її виправлення, а також запобігання вчиненню нових злочинів не лише нею, а й іншими особами.

Правовий обов'язок особи, що вчинила злочин, — понести покарання, а держави в особі органів правосуддя — осудити вчинене суспільно небезпечне діяння і особу, винну в його вчиненні. Така взаємодія регулюється кримінальним правом і тому відбувається в межах кримінально-правових відносин.

Момент виникнення кримінально-правових відносин у науці кримінального права є спірним. Одні автори вказують, що ці відносини виникають з моменту порушення кримінальної справи, інші — з моменту притягнення особи як обвинуваченого, на думку третіх, такі відносини виникають з моменту набуття обвинувальним вироком законної сили. Більшість авторів вважають, що кримінально-правові відносини виникають з моменту вчинення особою суспільно небезпечного діяння. З цього моменту виникають права та обов'язки у винної особи та держави. Тому доцільно погодитися з М.Й. Коржанським, що всі дії органу дізнання, досудового слідства та суду є свавільними, якщо вважати, що кримінально-правові відносини виникають не з моменту вчинення злочину, а з моменту постановлення вироку².

Зміст кримінально-правових відносин полягає в правах та обов'язках суб'єктів. Кримінально-правові відносини специфічні, тому що суб'єктами тут виступають особа, яка вчинила злочин, і держава в особі правоохоронних органів.

Правоохоронні органи повинні, незалежно від затримання особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, порушити кримінальну справу, провести дізнання та досудове слідство, передати справу прокурору, після чого справа направляється до суду, тому що лише суд може визнати особу винною в учиненні злочину. Усі ці процесуальні дії відбуваються в межах кримінально-правових відносин.

¹ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина. Вказ. праця. — С. 76; Коржанський М.Й. — Вказ. праця. — С. 76; Уголовное право Украины. Общая часть. — С. 57.

² Див.: Коржанський М.Й. Вказ. праця. — С. 60.

Особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, повинна дати звіт про своє діяння, відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, понести покарання.

Після засудження судом та набуття вироком законної сили у такої особи виникає стан судимості. Цей стан завершується моментом погашення або зняття судимості (ст. 88 КК).

Суть інституту судимості полягає в тому, що до осіб можуть бути застосовані певні цивільно-правові, адміністративно-правові або загальноправові обмеження; крім того можливе настання кримінально-правових наслідків, які обтяжують стан особи в разі вчинення нею нового злочину.

Єдиного акта, який містить перелік загальноправових наслідків, не існує. Так, ч. 3 ст. 76 Конституції встановлює, що не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята в установленому законом порядку. Також така особа не має права працювати в міліції чи бути прокурором або слідчим прокуратури, не може бути призначеною на певні посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю. За деякими категоріями осіб, які мають судимість, може бути встановлений адміністративний нагляд.

Кримінально-правові наслідки наявності судимості настають у разі вчинення особою нового злочину. Судимість особи за вчинення нового злочину може:

— перешкодити звільненню особи від кримінальної відповідальності за новий злочин за наявності для цього законних підстав (ст. ст. 45—48 КК);

— бути кваліфікуючою ознакою знову вчиненого злочину (ст. 248 КК);

— посилити призначене судом покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67, ст. 71 КК).

Кримінально-правові відносини припиняються з моменту погашення чи зняття судимості, але вони можуть припинитись і раніше, наприклад, при звільненні від кримінальної відповідальності на підставі ст. ст. 44—48 КК.

З моменту припинення кримінально-правових відносин припиняється і кримінальна відповідальність особи, яка винна у вчиненні злочину.

Важливим, але неоднозначним є питання форми реалізації кримінальної відповідальності. Взагалі реалізація кримінальної відповідальності можлива, коли судом виноситься обвинувальний вирок, у якому підсудний визнається винним та може бути підданий кримінальному покаранню або без застосування покарання. Тому можна зробити висновок, що чинне кримінальне законодавство передбачає 3 форми реалізації кримінальної відповідальності.

Перша, основна форма реалізації кримінальної відповідальності виявляється в тому, що особа вимушена піддаватися державному осуду за вчинення злочину та нести покарання. Припиняється вона повністю з моменту припинення кримінально-правових відносин.

Другою формою реалізації кримінальної відповідальності є піддання винної особи державному осуду за вчинення злочину, призначення кримінального покарання та звільнення від відбуття покарання з випробуванням (ст. 75 КК). У літературі цю форму реалізації називають особливою. Припиняється вона також з моменту зняття чи погашення судимості, тобто припинення кримінально-правових відносин.

Третя форма реалізації кримінальної відповідальності полягає лише в державному осуді винної особи, але суд не призначає покарання у зв'язку з тим, що особу не можна вважати суспільно небезпечною (ч. 4 ст. 74 КК). Ця форма реалізації називається ще винятковою, тому що з цього моменту припиняються кримінально-правові відносини та кримінальна відповідальність.

У літературі однією з форм реалізації кримінальної відповідальності називають звільнення від кримінальної відповідальності, наприклад, на підставі ст. ст. 45—49 КК — це виняткова форма.

Кримінальна відповідальність і покарання — близькі, але не тотожні поняття, як вбачається з розглянутих форм реалізації. Кримінальна відповідальність, як і покарання, встановлюється законом про кримінальну відповідальність за вчинення злочину. Тільки закон про кримінальну відповідальність містить критерії кримінально-правової оцінки діяння як суспільно небезпечного та характеристику особи, яка його вчинила, як злочинця та встановлює покарання за вчинення злочину. Кримінальна відповідальність і покарання, хоч і по-різному, виконують єдину роль — примусової санкції за вчинення злочину. Тому кримінальна відповідальність і покарання мають єдине завдання — попередження вчинення злочинів і забезпечення законності та правопорядку.

Суть кримінальної відповідальності полягає в осуді особи та визнанні її винною перед суспільством і державою. Покарання — особливий захід державного примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Це означає, що притягнення до кримінальної відповідальності логічно передують призначенню покарання; покарання супроводжує кримінальну відповідальність, але не є тотожним; кримінальна відповідальність можлива і без призначення покарання, але покарання не може бути призначене без притягнення до кримінальної відповідальності.

§ 2. Підстави кримінальної відповідальності

Тривалий час в юридичній літературі існувала дискусія про підстави кримінальної відповідальності. Більшість авторів стверджували, що єдиною підставою кримінальної відповідальності є склад злочину. Але деякі автори (Б.С. Утевський) вказу-

вали, що загальною підставою кримінальної відповідальності є не склад злочину, а вина в широкому розумінні¹. Н.Д. Дурманов зазначав, що підставою кримінальної відповідальності є не склад злочину, а саме злочинне діяння. Він підкреслював, що склад злочину — це наукова абстракція, а наукова абстракція не може бути підставою кримінальної відповідальності².

Для визначення, що є підставами кримінальної відповідальності, потрібно з'ясувати такі питання за що настає кримінальна відповідальність, чому особа повинна нести кримінальну відповідальність?

Згідно зі ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом.

Склад злочину є єдиною підставою кримінальної відповідальності, але його встановлення в діях особи ще не вирішує питання про конкретне покарання, яке призначається вироком суду. Коли ми говоримо про підставу кримінальної відповідальності особи, то йдеться про те, за яких підстав особу притягають до кримінальної відповідальності, за яких підстав визнають винною та піддають відповідно до закону кримінальному покаранню. Суддя визнає підсудного винним не тому, що він вважає його небезпечним, а тому, що він встановив у діянні особи певний склад злочину, передбачений законом.

Про склад злочину як єдину підставу кримінальної відповідальності зазначено і в процесуальному законодавстві: кримінальну справу не може бути порушено, а порушена справа підлягає закриттю незалежно від стадії процесу, якщо в діянні відсутній склад злочину (п. 2 ч. 1 ст. 6 Кримінально-процесуального кодексу (КПК) України). Це основа здійснення законності в роботі суду та інших правоохоронних органів.

Це положення закріплене в ч. 2 ст. 2 КК, згідно з якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Отже, склад злочину — це єдина підстава кримінальної відповідальності, яка містить всю сукупність ознак злочину, передбаченого законом.

Склад злочину — це сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак, які характеризують суспільно небезпечне діяння як злочин. Тому відсутність хоча б однієї ознаки унеможлиблює притягнення особи до кримінальної відповідальності.

¹ Див.: Курс советского уголовного права. — М., 1970. — С. 86—89; Уголовное право. История юридической науки. — С. 52—59.

² Див.: Советское государство и право. — 1964. — № 3. — С. 190.

Запитання для самоконтролю:

1. Дайте поняття кримінальної відповідальності.
2. Які відносини є кримінально-правовими і з яких елементів вони складаються?
3. Що таке склад злочину і як він співвідноситься з поняттям злочину?
4. Які функції виконує склад злочину?

Рекомендована література:

1. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть: Конспект лекций. — Днепропетровск, 1992. — 168 с.
2. Браинин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание. — М., 1963. — 247 с.
3. Жеребкин В.В. Логическая структура состава преступления. — Харьков, 1974. — 28 с.
4. Коржанський М.Й. Уголовне право України. Частина Загальна: Курс лекцій. — К., 1996.
5. Коржанський М.Й. Нариси кримінального права. — К., 1999. — 208 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. — К., 1997. — 512 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. — Харків, 1997. — 336 с.

Глава 5

СКЛАД ЗЛОЧИНУ

- § 1. Поняття та значення складу злочину в кримінальному праві.
- § 2. Види складів злочину.

§ 1. Поняття та значення складу злочину в кримінальному праві

Поняття злочину дає загальне уявлення про злочин як суспільно небезпечне діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність, яке відрізняється рядом ознак від інших правопорушень. Кожний злочин як суспільно небезпечний акт поведінки людини становить складне соціальне і правове явище.

Однак при вирішенні питання про те, чи є вчинене діяння злочином, потрібно точно визначити, яке саме суспільно небезпечне діяння, передбачене якою конкретною нормою закону, було вчинене особою. Тобто потрібно кваліфікувати діяння.

Кваліфікація злочину має здійснюватися на основі чітких і точних юридичних критеріїв, спираючись на які можна розкрити специфічність діяння, визначити його зміст і тим самим відрізнити один злочин від іншого.

Таким юридичним критерієм є склад злочину. Законодавчого поняття складу злочину в законі не міститься. Воно дається наукою кримінального права виходячи із законодавчого визначення підстав кримінальної відповідальності (ст. 2 КК), поняття злочину (ст. 11 КК) і складів злочину.

Склад злочину — це сукупність встановлених законом про кримінальну відповідальність об'єктивних і суб'єктивних ознак, які характеризують певне суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність) як злочин.

Для того, щоб особа могла бути притягнена до кримінальної відповідальності, слід установити, що її діяння (дія чи бездіяльність) має всі ознаки складу злочину, передбаченого законом. Відсутність у діях особи складу злочину виключає можливість притягнення її до кримінальної відповідальності.

Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК кримінальна справа не може бути порушена, а порушена справа підлягає закриттю «за відсутністю в діянні складу злочину».

Розкриваючи зміст конкретних злочинів, вказуючи на їхні індивідуальні особливості, визначення складу злочину допомагає відмежувати одні види злочинів від інших.

Від правильного усвідомлення ознак складу злочину нерідко залежить вирішення питання не тільки про те, до якого кон-

кретно виду злочину належить діяння, вчинене особою, і яке покарання може бути застосоване до винного, а й питання про те, чи можна взагалі вважати злочином дії, вчинені такою особою.

Отже, значення складу злочину полягає в тому, що тільки встановлення всіх його ознак у діянні особи дасть підстави вважати вчинене нею діяння злочином і тим самим визначити характер і обсяг відповідальності.

Склади різних злочинів, передбачені у кримінальному законодавстві, мають обов'язкову силу. Тобто встановлені законом ознаки складу злочину мають загальнообов'язкове значення для всіх органів і службових осіб, які ведуть боротьбу зі злочинністю.

Жоден орган чи службова особа не має права змінювати ознаки складу злочину, ігнорувати їх чи запроваджувати нові. У положенні, за яким лише діяння, що відповідає складу злочину, є злочинним, втілений принцип законності у здійсненні правосуддя у кримінальних справах.

Злочин і склад злочину — близькі, взаємопов'язані, але не тотожні поняття.

Конкретний злочин і його склад співвідносяться як явище і поняття про нього. Злочин — це певні суспільно небезпечні явища, тобто конкретні діяння певної особи, вчинені у певних умовах часу і місця, які характеризуються багатьма індивідуальними особливостями, що відрізняють їх від інших діянь.

Наприклад, такий злочин як хуліганство вчиняється певною особою в конкретних умовах місця і часу, з певних мотивів, які характеризуються багатьма властивими тільки цьому випадку ознаками. Кілька вчинених хуліганств обов'язково будуть відрізнятися один від одного або за способом (винятковий цинізм, особливе зухвальство тощо), або за часом (зимою, літом, вдень, вночі), або за місцем (у парку, на вулиці, в кінотеатрі, ресторані тощо), або різними характеристиками особи винного (вчинене винним вперше, раніше судимим за хуліганство тощо), і багатьма іншими особливостями, властивими цьому конкретному випадку вчинення хуліганства.

Склад злочину — це правова характеристика злочину певного виду. Склад злочину — це сукупність лише таких ознак злочину, які характеризують його правову і соціально-політичну суть як діяння суспільно небезпечного і ступінь його небезпечності.

З усіх численних ознак злочину певного виду законодавство відбирає найбільш суттєві і таким чином створює склади злочинів. Наприклад, в одному випадку шахрайство може бути вчинене громадянином А. на ринку, в іншому випадку громадянином Б. на квартирі — і в першому, і в другому випадках винний заволодів чужим майном. Зазначені випадки шахрайства та інші можливі випадки конкретних злочинів законодавець концентрує у збірному понятті — складі шахрайства. Для складу шахрайства не має значення, де, коли, ким конкретно і

якою саме річчю чи цінністю заволодів шахрай. Законодавець просто не зміг би передбачити і описати усі можливі в реальній дійсності випадки шахрайства. Для складу шахрайства важливе інше — у всіх випадках має місце заволодіння майном шляхом обману чи зловживання довір'ям, воно здійснюється щодо чужого майна, злочин вчиняється фізичною осудною особою, яка досягла устанавленого для цього виду злочину віку (16 років), діючи умисно.

Виходячи з цього, склад шахрайства сформульовано у відповідній нормі закону як заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (ст. 190 КК).

Отже, щоб визнати діяння певним злочином, а особу, яка вчинила таке діяння, — особою, що вчинила цей злочин, потрібно встановити, що вчинене, поряд з багатьма ознаками (можливо, і не важливими для встановлення складу злочину), обов'язково має всі ті ознаки, які законодавець вважає істотними, характеризуючи цей склад злочину.

Кожен злочин — це єдність усіх об'єктивних і суб'єктивних ознак, які характеризують діяння, викликані ним наслідки і злочинця — особу, що вчинила злочин.

Теоретичний аналіз дає змогу виокремити такі елементи складу злочину:

- об'єкт;
- об'єктивна сторона;
- суб'єкт;
- суб'єктивна сторона.

Ці елементи перебувають між собою у тісному й органічному зв'язку, здійснюючи певний вплив один на одного. Відсутність хоча б одного з них означає відсутність складу злочину в цілому.

Цим умовно виділеним елементам складу злочину відповідають 4 групи ознак складу злочину, які характеризують ці елементи. Докладна характеристика кожної з названих груп ознак складу злочину буде надана в наступних главах посібника. Водночас при з'ясуванні загальних питань складу злочину потрібна хоча б коротка попередня їх характеристика.

Об'єкт злочину — це суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом і яким у результаті вчинення злочину завдається чи може бути завдана шкода (при вбивстві — життя людини тощо).

Об'єктивна сторона злочину — це зовнішній прояв злочину. До об'єктивної сторони злочину належать: дія чи бездіяльність, злочинний результат, а також причинний зв'язок між діями чи бездіяльністю злочинця з однієї сторони і злочинним результатом з іншої. До об'єктивної сторони можуть належати також деякі факультативні (необов'язкові) ознаки (місце, час, спосіб тощо).

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК).

Суб'єктивна сторона злочину — це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23 КК).

Елементи складу злочину в сукупності характеризують певне діяння як злочин і визначають суспільну небезпечність відповідного діяння, її характер і ступінь. Тому суспільна небезпечність — це властивість, яка стосується характеристики складу злочину в цілому. Водночас оскільки склад злочину передбачений законом про кримінальну відповідальність, то сукупність його елементів визначає кожний конкретний злочин як протиправне діяння.

В юридичній літературі щодо загального вчення про склад злочину ознаки складу злочину прийнято поділяти на основні (необхідні) і факультативні.

Основні ознаки — це ознаки, властиві всім без винятку складам злочинів. Наявність основних ознак злочину становить той необхідний мінімум, без якого діяння взагалі не може бути віднесене до злочинного.

У кожному злочині мають бути встановлені: конкретний об'єкт, діяння (дія чи бездіяльність), вина, досягнення суб'єктом злочину встановленого у законі віку, його осудність. Відсутність будь-якої з цих ознак означає відсутність будь-якого злочину і, отже, виключає можливість притягнення до кримінальної відповідальності за відсутністю в діянні особи складу злочину. Наприклад, особа, яка вчинила діяння, не досягла віку кримінальної відповідальності, якого вимагає закон, наприклад вчинила крадіжку чужого майна у 13-річному віці.

Факультативні ознаки — це ознаки, властиві не всім, а лише окремим складам злочину чи групі складів. За допомогою факультативних ознак законодавець, конструюючи окремі склади злочинів, підкреслює особливості окремих елементів злочину, додаючи до «обов'язкового мінімуму» риси, властиві відповідному елементові, щодо тільки цього конкретного складу злочину.

До факультативних ознак належать ознаки спеціального суб'єкта, наслідки злочину, причинний зв'язок, місце, час, спосіб вчинення злочину (об'єктивні ознаки), мотив, мета (суб'єктивні ознаки). Так, за допомогою спеціальних ознак законодавець у ряді випадків характеризує суб'єкта злочину не просто як осудну фізичну особу, яка досягла необхідного віку, але додає інші риси, що конкретизують його (службова особа, повнолітній, військовослужбовець, громадянин України тощо).

Поділ ознак складів на основні та факультативні можливий тільки при аналізі загального поняття складу злочину. У конкретному складі злочину немає основних і факультативних ознак — тут всі ознаки є основними. Наприклад, мета вчинення злочину в загальному понятті складу — це факультативна ознака, тому що її немає в багатьох складах. Але у складі злочину, передбаченого ст. 199 КК «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з

метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї» ця ознака є основною, тому що прямо передбачена у диспозиції статті: «...з метою збуту, а також збут підробленої...».

У статті Особливої частини КК, яка передбачає відповідний злочин, як правило, вказані не всі елементи складу злочину з точки зору законодавчої техніки — це і не обов'язково. Річ у тім, що Загальна частина науки кримінального права аналізує загальні ознаки всіх складів злочинів, які можуть бути встановлені у кожному конкретному злочині.

В Особливій частині визначаються індивідуальні ознаки складів окремих злочинів, конкретні прояви тих загальних елементів складів злочину, які встановлюються в Загальній частині КК.

Склад злочину є єдиною підставою кримінальної відповідальності. Це положення прямо вказане у ст. 2 КК: підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом. Тобто жодні інші обставини — спосіб мислення, походження, колишня діяльність тощо — не можуть слугувати підставою для притягнення до кримінальної відповідальності.

Тільки за наявності в діянні особи складу певного злочину органи слідства чи дізнання можуть притягувати особу до кримінальної відповідальності, застосовувати запобіжні заходи і чинити інші процесуальні дії, а суд своїм вироком може призначити передбачене законом кримінальне покарання. На це прямо вказується в нормах кримінально-процесуального законодавства (п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК).

Точне встановлення ознак конкретного складу злочину є передумовою для правильної кваліфікації діяння, тобто для правильного застосування закону про кримінальну відповідальність. Що ж розуміється під кваліфікацією злочину?

Кваліфікація — це встановлення точної відповідності ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння ознакам конкретного складу злочину, передбаченого КК. У кваліфікації злочину виражається юридична і соціально-політична характеристика злочину і злочинця. Для того, щоб ця характеристика була правильною, треба точно визначити, яке положення закону порушене.

Кожен злочин має різноманітні численні ознаки, однак не кожна з них має юридичне значення. При зіставленні конкретного злочину з його складом більшість ознак діяння залишається за межами складу злочину. Водночас абсолютно необхідно, щоб кожна ознака складу злочину збігалася з відповідною ознакою конкретного злочину.

Для того щоб правильно кваліфікувати злочин, потрібно:

- 1) правильно і повно встановити фактичні обставини, які характеризують вчинений злочин;
- 2) правильно зрозуміти, з яких ознак складається відповідний склад злочину.

Тільки в цьому випадку зіставлення ознак злочину і складу злочину призведе до правильної кваліфікації.

Правильна кваліфікація — необхідна умова дотримання законності при здійсненні правосуддя в кримінальних справах. Правильна кваліфікація означає, що особа, притягнута до кримінальної відповідальності, відповідає саме за той злочин, який нею вчинений і, отже, несе лише ті кримінально-правові наслідки, які законодавець пов'язує з вчиненням цього злочину.

У свою чергу неправильна кваліфікація означає неправильну політико-юридичну оцінку вчиненого діяння, застосування покарання не відповідно до законодавства, тобто грубе порушення законності.

Вимоги кримінально-процесуального закону є процесуальною гарантією правильного застосування на практиці норми кримінального права про підставу кримінальної відповідальності. Вони є керівним принципом і для працівників правоохоронних органів, які ведуть слідство і дізнання у справах, що віднесені до їх компетенції.

Грубим порушенням законності було б притягнення громадян до відповідальності за відсутності в їх діях ознак складу злочину, а також непритягнення до кримінальної відповідальності осіб, у діях яких містяться ознаки складу будь-якого злочину. Ось чому в судово-слідчій діяльності, у практиці роботи органів внутрішніх справ, а також у науці кримінального права питанням складу злочинів приділяється значна увага.

§ 2. Види складів злочинів

Усі конкретні складів злочинів у теорії кримінального права поділяють на групи, які об'єднуються за загальними ознаками.

Завдання класифікації складів злочинів полягає у виявленні загальних закономірностей їх побудови. При класифікації їх використовуються такі критерії:

- а) ступінь тяжкості злочину;
- б) спосіб описання ознак складів;
- в) особливості їх конструкції.

Залежно від ступеня тяжкості конкретні складів злочинів поділяються на: основний; з пом'якшуючими обставинами; з обтяжуючими обставинами.

Основний склад злочинів — це сукупність ознак суспільно небезпечного діяння, яка характеризує природу певного злочину та існує у кожному випадку його вчинення. Наприклад, у ч. 1 ст. 115 КК передбачена відповідальність за умисне вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині — це основний склад убивства.

Склад з пом'якшуючими обставинами складається з ознак, характерних для основного складу, і, додатково, з ознак, які

пом'якшують відповідальність. Так, ст. 116 КК містить додаткову ознаку — йдеться про вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок проти-законного насильства, систематичного знуцання або тяжкої образи з боку потерпілого, тобто передбачений склад того ж злочину, але з пом'якшуючими обставинами.

Склад з обтяжуючими обставинами також складається з ознак основного складу і додаткового з ознак, які обтяжують відповідальність. У ч. 2 ст. 115 КК містяться різні склади вбивства за обтяжуючих (кваліфікуючих) обставин.

Але не всі злочини мають ці 3 різновиди складів. Деякі злочини передбачені лише в одному складі, наприклад, зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК), інші — у 2 складах: основному і з обтяжуючими обставинами, чи основному і з пом'якшуючими обставинами. Так, ч. 1 ст. 162 КК містить опис порушення недоторканності житла, а ч. 2 — ті самі дії, вчинені службовою особою або із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування.

У ряді випадків законодавець конструє склади за іншою схемою: основний склад — склад з обтяжуючими обставинами — склад з особливо обтяжуючими обставинами. Такими є склади звалтування (ст. 152), крадіжки (ст. 185), грабежу (ст. 186 КК) та ін.

Залежно від прийнятого законодавцем способу опису складу злочину вони поділяються на прості і складні.

Простий склад містить опис одного діяння, яке посягає на один певний об'єкт. Складний склад злочину — це склад, який містить опис вчинення альтернативних дій, або 2 об'єктів посягань, або 2 форми вини.

У складах з альтернативними діями ускладнена об'єктивна сторона. Тут закінчений злочин є тоді, коли винним вчинена хоча б одна дія, наприклад, носіння вогнепальної зброї (ст. 263 КК).

У складах з 2 формами вини ускладнена суб'єктивна сторона злочину. Так, при умисному тяжкому тілесному ушкодженні, яке спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), слід враховувати психічне ставлення суб'єкта злочину до тяжкого тілесного ушкодження (умисел) і до наступної смерті потерпілого (необережність).

У складах з 2 об'єктами злочинне діяння одночасно посягає на 2 об'єкти. Наприклад, розбій, передбачений ст. 187 КК, завдає шкоди суспільним відносинам, які визначають недоторканність як власності, так і особистості.

За особливостями конструкції складу злочину поділяються на матеріальні, формальні і усічені. Будь-яка суспільно небезпечна діяльність людини проходить ряд послідовних етапів: готування до дії, вчинення самої дії і досягнення результату. З будь-яким з цих етапів законодавець може пов'язати момент закінчення злочину. На цьому ґрунтується поділ складу злочинів на матеріальні, формальні і усічені.

Якщо законодавець конструє склад злочину так, що до ознак, які його характеризують, належатиме не лише діяння, а й викликані ним суспільно небезпечні наслідки, то такий склад має *матеріальний характер*. Так побудовані склади вбивства, крадіжки та багатьох інших злочинів. Необхідна ознака матеріальних складів — наслідки.

Якщо діяння, спрямоване на досягнення суспільно небезпечного наслідку, не призвело до його настання, складу закінченого злочину немає, і винний несе відповідальність за замах на вчинення відповідного злочину.

Якщо законодавець обмежується описом діяння і тим самим виводить наслідки за межі складу злочину, то склад набуває *формального характеру*. У цьому випадку для наявності закінченого злочину достатньо повного виконання вказаної у складі дії. Формальними є склади посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110), пропаганда війни (ст. 436), вимагання (ст. 189 КК) і деяких інших злочинів.

Усічений склад злочину є тоді, коли з усіх можливих етапів розвитку злочинної діяльності склад злочину охоплює лише дії щодо готування чи власне процес виконання певного діяння, спрямованого на настання суспільно небезпечних наслідків. У цьому випадку для наявності закінченого злочину не вимагається ні настання суспільно небезпечних наслідків, ні доведення до кінця дій, здатних викликати ці наслідки, або інколи — вчинення самої дії. Наприклад, розбій (ст. 187 КК) є закінченим у момент нападу з метою заволодіння чужим майном, поєднаним з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

Для складу розбою не має значення, чи заволодів нападник майном, чи ні — сам напад утворює закінчений склад злочину. Подібним чином сконструйовані склад бандитизму (ст. 257), склад посягання на життя працівника правоохоронного органу та інших осіб (ст. 348 КК). Склад бандитизму повністю виконаний в момент організації озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян, тобто з моменту здійснення дій, що передують нападу.

Отже, встановлення моменту закінчення конкретного складу злочину полягає у встановленні волі законодавця при вирішенні питання про кримінальну відповідальність особи, визначенні їй передбаченого законом покарання з метою дотримання законності в діяльності правоохоронних органів, що є основним у їх діяльності.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке склад злочину?
2. Які елементи утворюють склад злочину, які ознаки їх характеризують? Які з цих ознак можна віднести до обов'язкових і які — до факультативних?
3. Назвіть види складів злочину.
4. У чому полягає кваліфікація злочину і які етапи вона має?
5. Що є формулою кваліфікації?

Рекомендована література:

1. Брайнін Я.М. Основні питання загального вчення про склад злочину. — К., 1964.
2. Бурчак Ф.Г. Квалификация преступлений. — К., 1985. — 120 с.
3. Жеребкин В.В. Логическая структура состава преступления. — Харьков, 1974. — 28 с.
4. Карпушин М.П., Курляндский В.И. Уголовная ответственность и состав преступления. — М., 1974.
5. Кригер Г. Состав преступления и квалификация содеянного // Сов. юстиция. — 1985. — № 12. — С. 18.
6. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. — М., 1972. — 352 с.
7. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая. — К., 1985. — С. 55—80.
8. Уголовное право УССР. Общая часть. — К., 1984. — С. 74—80.
9. Учебник уголовного права. Общая часть. — М., 1996. — С. 77—88.
10. Кириленко О.І. Конспект лекцій з кримінального права: Навчальний посібник: В 2 ч. — Ч. 1. — Херсон, 2001. — С. 53—79.

Глава 6

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

- § 1. Поняття і значення об'єкта злочину в кримінальному праві.
- § 2. Види об'єктів злочину.
- § 3. Предмет злочину і його відмінності від об'єкта злочину.

§ 1. Поняття і значення об'єкта злочину в кримінальному праві

Кожне суспільно небезпечне діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність як злочин, завжди посягає на певний об'єкт.

Визначити об'єкт злочину — означає з'ясувати ті суспільні відносини, на які посягає той чи інший злочин. Будь-які суспільні відносини складаються з 3 важливих структурних елементів.

По-перше, суб'єкти відносин — це носії певних інтересів, наприклад, окремі люди, їх групи, колективи, об'єднання, класи, держава та її органи і суспільство в цілому.

По-друге, складовою суспільних відносин є будь-яке явище зовнішнього світу, здатне задовольняти певні потреби окремих членів суспільства, їх колективів і суспільства в цілому. Це — певні предмети матеріального світу (речі, документи, матеріальні цінності тощо), духовні цінності (честь, гідність, погляди, переконання тощо), політичні чинники (незалежність держави, національна рівноправність).

По-третє, обов'язковим структурним елементом є взаємозв'язок між певними суб'єктами, суспільні відносини у власному значенні слова, які виявляються у певній діяльності людей або у відомому становищі, позиції, яку обіймає цей суб'єкт щодо інших членів суспільства в цілому.

Отже, суспільні відносини — це відносини та зв'язки, які встановлюються між людьми в процесі життєдіяльності. Суспільні відносини можуть охоронятися кримінальним правом незалежно від того, до якої сфери (економічної, політичної, морально-етичної тощо) вони належать. Важливо лише те, щоб вони за своєю природою піддавалися правовому регулюванню. Однак це не означає, що норми кримінального права спрямовані на захист лише тих суспільних відносин, заподіяння шкоди яким за певних обставин здатне завдати значних втрат.

Тобто об'єктом злочину є не всі суспільні відносини, а лише ті, які охороняються законом про кримінальну відповідальність.

Поняття об'єкту злочину як суспільних відносин знаходяться в площині кримінального права. Завдання КК за ст. 1

виходять з тлумачення об'єкта як суспільних відносин. Так, об'єктом злочину є:

- права і свободи людини і громадянина;
- власність;
- громадський порядок і громадська безпека;
- довкілля;
- конституційний устрій України;
- збереження миру і безпеки людства.

Практичне значення об'єкта злочину полягає в тому, що як законодавець, так і суд дають соціально-політичну та юридичну оцінку злочину виходячи з соціальної цінності об'єкта, на який він посягає. Чим цінніший об'єкт, тим більш суспільно небезпечним визнається посягання на нього.

Значення об'єкта посягань полягає в тому, що у багатьох випадках він дає можливість відмежувати злочин від дії, що не є злочином, тобто закон про кримінальну відповідальність охороняє не всі, а тільки найбільш важливі, основні суспільні відносини.

Важливе значення має об'єкт посягання для розмежування суміжних злочинів при кваліфікації діянь. Якщо невідомо, які суспільні відносини були об'єктом посягання, то невідомо, про який злочин йдеться. Без усвідомлення об'єкта, на який було спрямоване злочинне діяння, не може бути з'ясована соціальна суть цього злочину, визначена його суспільна небезпечність і не може бути дана правильна юридична оцінка.

Значення об'єкта полягає і в тому, що саме його цінністю і небезпекою посягання на нього обумовлюється вибір покарання за вчинений злочин. Санкція кримінально-правової норми в основі обумовлюється соціальною цінністю об'єкта посягань, який нею охороняється.

Об'єкт злочину має вирішальне значення для визначення поняття злочину, яке не може бути даним без зазначення тих суспільних відносин, які закон про кримінальну відповідальність охороняє.

Отже, об'єктом злочину є суспільні відносини, які охороняються кримінальним правом і яким заподіюється шкода або є загроза її заподіяння.

§ 2. Види об'єктів злочину

Об'єкт злочину — необхідна ознака кожного складу злочину. Не може бути визнане злочином діяння, не спрямоване на жоден об'єкт чи спрямоване на об'єкт, який не охороняється кримінальним правом; якщо навіть особа вважає, що вона при цьому чинить злочин, то вчинене нею діяння є лише «уявним злочином», який не тягне кримінальної відповідальності.

Виходячи з об'єкта злочину встановлюють, який саме злочин вчинений: вбивство чи заподіяння шкоди здоров'ю, викрадення чужого майна чи хабарництво, шахрайство чи приховування стійкої фінансової неспроможності тощо.

Ознаки, які характеризують об'єкти злочину, не лише розкривають суспільну небезпечність злочину, а й визначають його природу та індивідуальні особливості того чи іншого злочину, визначають його кваліфікацію.

Кримінальне право України охороняє життя, здоров'я та інші інтереси і надані законом права іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні. Згідно з нормами конституційного права України правовий статус цих осіб за деякими винятками, прирівнюється до статусу громадян України. Тому закон про кримінальну відповідальність охороняє їх особу так само, як і особу громадян України. Приватна власність зарубіжних громадян і осіб без громадянства прирівнюється до об'єктів відповідних посягань проти власності.

При вивченні об'єкта злочину для найбільш повного виявлення його якісних властивостей в теорії кримінального права застосовується «вертикальна класифікація», у якій виділяють загальний, родовий (чи спеціальний) і безпосередній об'єкт злочину. М.І. Коржанський доповнює її ще видовим об'єктом злочину, який у цій класифікації обіймає місце перед безпосереднім об'єктом¹. Розглянемо загальноприйнятну класифікацію об'єктів злочину.

Загальний об'єкт злочину за кримінальним правом є сукупністю усіх суспільних відносин, які охороняються законом. Саме про загальний об'єкт злочину йдеться у ст. 1 КК. Загальний об'єкт злочину є єдиним для всіх без винятку злочинів.

Правильне розуміння загального об'єкта злочину має велике практичне значення. Воно дає можливість відмежувати злочинні дії від незлочинних, оскільки об'єктом кримінально-правової охорони є лише найбільш важливі суспільні відносини.

Родовий (типовий чи спеціальний) об'єкт — це група однорідних і взаємопов'язаних суспільних відносин, на які посягає цілий ряд злочинів, що завдають шкоди окремим із цих відносин.

Стаття 1 КК містить деякі з родових об'єктів: власність, громадський порядок, громадська безпека. Родовий об'єкт є конкретизацією загального об'єкта злочину.

Однорідність суспільних відносин визначається на основі реально існуючих об'єктивних критеріїв, серед яких найважливішими є:

- 1) збіг чи схожість тих соціальних інтересів, які становлять зміст суспільних відносин;
- 2) тотожність чи схожість учасників відносин.

¹ Див.: Коржанський М.І. Вказ. праця. — С. 123—124.

У зв'язку з цим родовий об'єкт можна визначити як сукупність суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, які відбивають однорідні інтереси певних учасників суспільного життя.

Родовий об'єкт, який розуміється як група однорідних за своєю політичною та економічною суттю суспільних відносин, слугує основою систематизації норм Особливої частини КК, розподілення всіх складів злочину по розділах. Злочини, які включені в ці розділи, мають єдиний для них родовий (типовий чи спеціальний) об'єкт.

Так, крадіжка, грабіж, розбій, шахрайство та інші злочини, спрямовані на вилучення і заволодіння чужим майном, об'єднані в одну групу, тому що вони спрямовані проти чужої власності. Власність у цьому випадку є родовим об'єктом.

Такі злочини як вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, залишення в небезпеці насамперед посягають на суб'єктів суспільних відносин, на життя та здоров'я, тому вони об'єднані в окрему групу, для якої життя та здоров'я є родовим об'єктом злочину.

Родовий об'єкт тієї чи іншої групи посягань визначається законодавцем в одній із статей Особливої частини, чи розкривається у назві розділу КК, чи може бути встановлений на основі соціально-політичного аналізу складів злочину, включених у той чи інший розділ.

Так, у ст. 401 КК «Поняття військового злочину» йдеться про родовий об'єкт цієї групи злочинів, що визначається як встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби.

У деяких випадках родовий об'єкт можна визначити з назви розділів КК. Наприклад, з назви розділу VI «Злочини проти власності» Особливої частини КК можна зробити висновок, що родовим об'єктом цих злочинів є відносини права власності.

Родовим об'єктом злочинів розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності» Особливої частини КК є суспільні відносини, які забезпечують нормальне функціонування апарату управління підприємств і установ незалежно від форми власності.

Родовий об'єкт значною мірою визначає суспільну небезпечність посягань. Законодавець, виділяючи різні групи суспільних відносин як родові об'єкти, визначає характер і розмір санкцій за їх порушення залежно від значення тих чи інших відносин для суспільства. Однак це не означає, що, наприклад, склад злочину «умисне вбивство», що включений до розділу II КК, більше чи менш небезпечний порівняно зі складом злочину, включеним до розділу I КК, — посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112). Водночас не виключається, що в цілому злочини проти основ національної безпеки більш небезпечні, ніж злочини проти життя та здоров'я. У свою чергу, злочини проти життя та здоров'я більш суспільно небезпечні, ніж злочини у сфері господарської діяльності тощо.

Вірне визначення родового об'єкта при аналізі конкретного злочину має дуже серйозне, а іноді й вирішальне значення для кваліфікації вчиненого діяння.

Злочинні діяння зовнішньо характеризуються однаковими ознаками, які кваліфікуються по-різному залежно від родового об'єкта. Наприклад, вироком обласного суду К. був засуджений за ст. 15 і пунктами 1, 5, 7 ч. 2 ст. 115 КК за замах з хуліганських мотивів на вбивство кількох осіб, вчинений способом, небезпечним для життя багатьох осіб. Обвинувачений просив кваліфікувати вчинене ним діяння за ч. 1 ст. 286 КК як порушення правил безпеки дорожнього руху, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження. Вирішення питання про кваліфікацію залежало від правильного встановлення родового об'єкта.

Згідно з матеріалами справи К., вважаючи себе ображеним, наздогнав на мотоциклі «образників» Р., Ш., І. і М. і на великій швидкості врізався в них, збивши при цьому Р. і спричинивши йому середньої тяжкості тілесні пошкодження. Після наїзду К. чотири рази проїхав повз потерпілих, які несли на руках Р., в результаті чого вони були змушені сходити з дороги в кювет. Обставини справи свідчать, що винний посягав не просто на відносини, які забезпечують безпеку дорожнього руху, а на життя людей. Тому кваліфікація судом його дій як замах на вбивство правильна.

Безпосередній об'єкт — це ті конкретні блага, ті суспільні відносини, проти яких безпосередньо спрямований злочин.

Безпосередній об'єкт злочину дає можливість з'ясувати природу і характер суспільної небезпечності того чи іншого виду людської поведінки. Це, у свою чергу, дає законодавцеві можливість правильно визначити межі злочинної поведінки, встановити відповідальність за вчинення злочину.

Саме з урахуванням безпосереднього об'єкта з метою його охорони від заподіяння шкоди законодавець створює відповідні кримінально-правові норми, конструює склади злочинів, які посягають на нього, і встановлює вид і розмір покарання за вчинення злочинів, закріплених цими нормами.

Безпосередній об'єкт злочину — частина родового об'єкта. Тобто безпосередній об'єкт завжди має бути у тій самій сфері суспільних відносин, що і родовий об'єкт. Тому якщо родовим об'єктом кримінально-правової охорони є, наприклад, відносини власності, то і безпосередній об'єкт злочину має перебувати у сфері майнових відносин.

Тобто при практичному застосуванні норм кримінального права вчинене суспільно небезпечне діяння лише в тих випадках може кваліфікуватися за статтями, наприклад, розділу I Особливої частини КК, якщо це діяння мало безпосереднім об'єктом суверенітет, територіальну цілісність, обороноздатність чи інші відносини, які втілюють у собі суспільний і політичний устрій України як родовий об'єкт кримінально-правової охорони, характерний для всіх норм, зібраних у цьому розділі.

Переважно злочини завдають безпосередньої шкоди лише одному якому-небудь об'єкту — життю, здоров'ю, інтересам правосуддя, порядку управління тощо. Деякі склади злочинів за своєю суттю містять одночасно посягання не на один, а на два об'єкти, наприклад, розбій, завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину тощо.

Так, розбій, будучи злочином проти чужої власності, є одночасно і посяганням проти особи. Завідомо неправдиве повідомлення про злочин службовій особі, яка має право порушувати кримінальне переслідування, має кілька безпосередніх об'єктів посягання — воно посягає на нормальну діяльність органів правосуддя, спонукаючи почати необґрунтоване кримінальне переслідування, і на інтереси окремої особи, які можуть постраждати, якщо в результаті завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину людина піддається кримінальному переслідуванню.

Злочини, які одночасно посягають на 2 об'єкти, називаються двооб'єктними. Суспільна небезпечність цих злочинів складається з тієї шкоди, яка спричиняється чи може бути спричинена кожному з об'єктів.

У теорії кримінального права прийнята ще й «горизонтальна» класифікація безпосередніх об'єктів на основний; додатковий; факультативний.

Під *основним об'єктом* розуміють ті суспільні відносини, той інтерес, який законодавець, створивши цю норму, прагнув поставити під охорону кримінального законодавства.

Основний об'єкт — це завжди такі суспільні відносини, які є частиною родового об'єкта і, отже, стосуються тієї сфери відносин, яка охоплюється поняттям родового об'єкта. Наприклад, основним об'єктом насильницького грабежу, а також розбою слід визнати відносини власності, а не особу. Про це свідчить, зокрема, структура цих складів (грабіж — відкрите викрадення чужого майна, поєднане з насильством, а розбій — напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з насильством). Ці склади віднесені законодавцем до майнових, які мають родовим об'єктом відносини власності і поміщені в розділі VI Особливої частини КК (ст. ст. 186 і 187).

Значення основного об'єкта полягає в тому, що він дає змогу правильно з'ясувати зміст і характер суспільної небезпечності того чи іншого злочину, значення і спрямованість норми, яка встановлює відповідальність за цей злочин, сприяє правильному розумінню шкоди, завданої злочином.

Під *додатковими об'єктами* слід розуміти такі суспільні відносини, які, заслуговуючи самостійної охорони, захищаються законом про кримінальну відповідальність лише побічно, тобто в тому разі, коли їм неминуче загрожує небезпека заподіяння шкоди при вчиненні посягання на основний безпосередній об'єкт.

Ті самі суспільні відносини можуть бути в одних випадках основним безпосереднім об'єктом, а в інших — мати значен-

ня тільки додаткового об'єкта. Наприклад, життя і здоров'я людини виконують роль основного об'єкта, якщо йдеться про такі злочини, як вбивство чи нанесення тілесних ушкоджень, родовим об'єктом яких є життя та здоров'я особи. Водночас ці самі блага є лише додатковими об'єктами в таких складах, як насильницький грабіж, розбій, посягання на життя державного чи громадського діяча.

Додатковим об'єктом можуть бути визнані лише такі суспільні відносини, які при вчиненні злочину цього виду неминуче в усіх без винятку випадках підпадають під небезпеку заподіяння шкоди. Наявність додаткових об'єктів значною мірою впливає на характер і ступінь небезпечності конкретних злочинів.

Факультативний об'єкт — це такі суспільні відносини, які, заслуговуючи в інших випадках на самостійну кримінально-правову охорону, при вчиненні цього злочину не обов'язково ставляться під загрозу заподіяння шкоди.

Основна відмінність факультативних об'єктів полягає в тому, що вони не є необхідними ознаками складу злочину. Наприклад, при вчиненні хуліганства здоров'я особи чи власність можуть бути факультативними об'єктами, оскільки склад хуліганства обов'язково вимагає заподіяння шкоди громадському порядку. Іноді кримінально каране хуліганство, крім заподіяння шкоди громадському порядку, завдає шкоди здоров'ю особи чи власності (при хуліганстві, поєднаному із завданням легких тілесних ушкоджень або із знищенням чи пошкодженням майна).

Безумовно, що хуліганство, поєднане із заподіянням шкоди особі чи власності, небезпечніше, ніж інші форми цього злочину, і саме тому, що крім основного об'єкта заподіюється шкода суспільним відносинам.

Отже, факультативний (необов'язковий) об'єкт не є необхідною ознакою складу конкретного злочину, тому його наявність чи відсутність не може впливати на кваліфікацію злочинів.

Однак наявність факультативного об'єкта свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпечності злочину, і ця обставина має враховуватися судом при призначенні покарання в межах санкції відповідної статті Особливої частини КК.

У деяких випадках безпосередній і спеціальний (родовий) об'єкти збігаються. Так, у злочинах у сфері службової діяльності спеціальним об'єктом є нормальна робота підприємств та установ, яка відповідає інтересам держави, те саме стосується злочинів проти власності тощо.

У цих випадках як безпосередній об'єкт виділяються групи суспільних відносин, що виражають єдиний комплекс взаємопов'язаних інтересів, що практично неможливо розглядати ізольовано один від одного. Оскільки в таких випадках злочини, зачіпаючи будь-який з цих інтересів, завдають значної шкоди всій групі відносин, і теоретично, і практично доцільно розглядати як безпосередній об'єкт групу суспільних відносин.

§ 3. Предмет злочину і його відмінності від об'єкта злочину

Предмет злочину — це елементи об'єкта посягання, впливаючи на який злочинець порушує чи намагається порушити суспільні відносини.

Існування суспільних відносин неможливе без їх складових (елементів). Оскільки елементами суспільних відносин є суб'єкти, їх діяльність чи стан, а також предмети матеріального світу та інші явища зовнішнього світу, здатні задовольняти людські потреби, усі вони є предметом злочину.

Так, шляхом впливу на особу як на суб'єкта суспільних відносин може бути порушена нормальна діяльність органів влади (ст. 344 КК), при крадіжці (ст. 185 КК) предметом посягання є чуже майно.

Коли об'єкт злочину порушується шляхом впливу на суб'єкта суспільних відносин, останній є потерпілим. Згідно зі ст. 49 КПК потерпілим визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду.

Отже, суспільні відносини можуть бути порушені тільки шляхом впливу на один з їх елементів. Тобто безпредметних злочинів не існує. Склади злочину відрізняються тим, що в одних передбачені злочини, де є предмет посягання, а в інших предмета немає, в одних складах предмет введений як обов'язковий, а в інших — він лише мається на увазі.

Наприклад, у ст. 199 КК прямо названі як предмет злочину підроблені національна валюта, іноземна валюта, металеві монети тощо, а у складі давання хабара (ст. 369 КК) про предмет не йдеться, хоча очевидно, що і цей злочин чиниться шляхом впливу на елементи суспільних відносин, які є об'єктом злочину (діяльність, стан).

Та обставина, що суспільні відносини порушуються шляхом впливу на предмет, не означає, що предмет посягання завжди зазнає шкоди. Так, при крадіжці злочинець не лише не завдає шкоди предмету (майну), а навпаки, вживає всіх заходів для збереження матеріальної вартості викраденого.

Виявлення предмета злочину має велике значення при конструюванні правової норми, при кваліфікації і визначенні покарання судом. Іноді предмет злочину впливає на ступінь суспільної небезпечності і кваліфікації злочину (ч. 1 ст. 263 КК — вогнепальна зброя, ч. 2 — холодна зброя).

Характер та індивідуальні особливості предмета злочину можуть враховуватися судом при призначенні покарання. Так, при підробці документів суд враховує, який документ було підроблено, при хабарі — що є предметом хабара тощо.

Предмет злочину слід відрізняти від знаряддя чи засобу вчинення злочину. Знаряддя чи засоби злочину — це ті предмети, які використовуються злочинцем при вчиненні злочину (вогнепальна, холодна зброя при вбивстві, відмички при крадіжці

тощо). Одна і та сама річ може бути предметом одного злочину і засобом (знаряддям) вчинення іншого (наприклад, при крадіжці зброї остання є предметом злочину, а при вбивстві ця ж зброя є засобом досягнення злочинної мети). Крім того, та сама річ може бути одночасно і предметом, і засобом вчинення злочину (наприклад, автомашина з вантажем при її незаконному заволодінні з метою крадіжки як автомашини, так і вантажу).

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке об'єкт злочину? Назвіть його роль і значення.
2. Назвіть види об'єктів злочину.
3. Що таке двооб'єктний злочин?
4. У чому полягає відмінність об'єкта злочину від предмета злочину і предмета злочину від знарядь і засобів вчинення злочину?
5. Яке значення мають особливі риси, що характеризують потерпілого, для кваліфікації діяння?

Рекомендована література:

1. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. — М., 1980. — 246 с.
2. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину у кримінальному праві України: Навчальний посібник. — Харків, 1994. — 76 с.
3. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. — М., 1972. — 352 с.
4. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. — М., 1960. — 232 с.
5. Учебник уголовного права. Общая часть. — М., 1996. — С. 77—88.
6. Кириленко О.І. Конспект лекцій з кримінального права: Навчальний посібник: В 2 ч. — Ч. 1. — Херсон, 2001. — С. 53—79.

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ

- § 1. Поняття і значення об'єктивної сторони злочину в кримінальному праві.
- § 2. Суспільно небезпечне діяння як зовнішній акт поведінки людини в об'єктивному світі.
- § 3. Поняття та види суспільно небезпечних наслідків. Злочини з матеріальним і формальним складами.
- § 4. Причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і наслідками, що настали. Значення правильного встановлення причинного зв'язку для вирішення питання про кримінальну відповідальність. Необхідний і випадковий причинний зв'язок.
- § 5. Спосіб, засоби, обстановка, місце вчинення злочину як обставини, що характеризують об'єктивну сторону злочину. Кримінально-правове значення цих обставин.

§ 1. Поняття і значення об'єктивної сторони злочину в кримінальному праві

Акт людської поведінки, вчинений в об'єктивному світі, має зовнішні і внутрішні ознаки. Це повною мірою стосується суспільно корисної і суспільно небезпечної поведінки.

Зовнішні ознаки суспільно небезпечної поведінки створюють її об'єктивну сторону. Під об'єктивною стороною злочину слід розуміти зовнішній прояв людської поведінки, яка викликає небезпечні для суспільства зміни в навколишньому середовищі.

Водночас зовнішній прояв суспільно небезпечної поведінки не повністю розкриває її внутрішню суть. Так, за двох зовнішньо схожих випадків позбавлення життя у свідомості винного можуть відбуватися різні за змістом психічні процеси: в одному випадку винний усвідомлює, що вчиняє вбивство із ревнощів; в іншому — з хуліганських мотивів тощо.

Ще більше різняться умисне і необережне вбивство. Це, звісно, не виключає того, що зовнішня поведінка в її конкретному прояві нерозривно пов'язана з її внутрішньою суттю, тобто з психічними процесами, які відбуваються у свідомості особи.

Отже, діяльність людини може бути поділена на 2 складові:

1) інтелектуально-вольова, тобто така діяльність, яка полягає в обмірковуванні певної поведінки, прийнятті того чи іншого рішення, усвідомленні шляхів і засобів досягнення поставленої цілі тощо;

2) дії, тобто така діяльність, яка пов'язана з перетворенням свого наміру на дійсність шляхом конкретної поведінки.

У науці кримінального права зовнішній прояв суспільно небезпечної поведінки штучно ізолюється від його внутрішньої суті з тим, щоб детальніше вивчити ознаки, які становлять зміст зовнішнього прояву суспільно небезпечної поведінки.

Об'єктивна сторона виражає особливість злочину як зовнішнього акту суспільно небезпечної поведінки винного: умови, місце, стан, спосіб і обстановка, з якими пов'язаний злочин.

Оскільки об'єктивну сторону може створювати тільки поведінка людини та її вчинки, то поведінка тварин, дія стихійних сил природи, якими б руйнівними вони не були, не можуть вважатися суспільно небезпечною поведінкою людини, тому що вони не спрямовуються її злочинною волею.

Водночас дії будь-яких сил природи, машин, механізмів та інших обставин, спрямованих і використаних людиною, є складовою її поведінки і тому входять в об'єктивну сторону злочину (див. ст. 286 КК).

Отже, об'єктивна сторона злочину виражається у вчиненні суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності), яке посягає на суспільні відносини, що охороняються законом, і тягне настання певних шкідливих наслідків чи загрозу настання їх.

Саме через об'єктивну сторону, тобто через вчинення певних дій і спричинення змін у навколишньому світі виявляється злочинна воля суб'єкта злочину.

Кримінальне право встановлює кримінальну відповідальність не за спосіб мислення людини чи за її наміри, а за конкретні вчинки, суспільно небезпечні дії, нею вчинені, чи за її бездіяльність.

При аналізі об'єктивної сторони розрізняють такі ознаки:

- 1) суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність);
- 2) суспільно небезпечний наслідок, викликаний злочинною дією чи бездіяльністю;
- 3) причинний зв'язок між дією чи бездіяльністю суб'єкта і наслідками, що настали;
- 4) місце, стан, спосіб, обстановка, знаряддя і засоби вчинення злочинів.

Для визначення зовнішнього акту суспільно небезпечної поведінки ст. 11 КК вживає загальний термін «діяння», у який кримінальне законодавство включає 2 форми суспільно небезпечної поведінки, які відрізняються зовнішнім проявом, — дію і бездіяльність.

Дія — це активна форма людської поведінки. Характерним для такого роду суспільно небезпечної поведінки є те, що винний чинить заборонену будь-якою правовою нормою дію. Наприклад, незважаючи на заборону викрадання товарів з магазинів та інших приміщень, винний проникає у приміщення і вчиняє крадіжку.

Характеризуючи об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 1 ст. 136 КК, закон вказує, що вона виражається в суспільно небезпечній бездіяльності: ненадання особі, яка перебуває в не-

безпечному для життя стані, допомоги, за можливості надати таку допомогу, тобто невиконання обов'язків, покладених законом.

Ознаки об'єктивної сторони кожного виду злочину визначаються у диспозиціях статей Особливої частини КК у 3 формах:

1) зазначається власне суспільно небезпечна дія чи бездіяльність (наприклад, у статтях КК, які передбачають відповідальність за бандитизм (ст. 257), хабарництво (ст. ст. 368—370), залишення в небезпеці (ст. 135);

2) йдеться про суспільно небезпечні наслідки (наприклад, у статтях КК про відповідальність за вбивство (ст. ст. 115—119), тілесні ушкодження (ст. ст. 121—125), а вчинення суспільно небезпечної дії чи бездіяльності лише розуміється;

3) вказується як на дію чи бездіяльність, так і на суспільно небезпечний наслідок (наприклад, у статтях КК про відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади чи службових повноважень, службову недбалість (ст. ст. 364—365, 367), самоправство (ст. 356), порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту (ст. 286).

Ознаки об'єктивної сторони злочину поділяються на обов'язкові і факультативні.

Суспільно небезпечна дія (бездіяльність) — основна й обов'язкова ознака об'єктивної сторони будь-якого злочину, її відсутність виключає склад злочину. Усі інші ознаки об'єктивної сторони складу злочину мають факультативний характер.

Суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок є обов'язковими ознаками тільки в так званих матеріальних складах злочину (ст. 121 КК), а стан, місце, обстановка, спосіб, знаряддя і засоби вчинення злочину — тільки в тому випадку, якщо вони передбачені в диспозиції відповідної статті КК як ознака складу злочину.

Склади злочинів, передбачені кримінальним законодавством, розрізняються за ознаками, які характеризують об'єктивну сторону злочину. Наприклад, крадіжка, грабіж, шахрайство розрізняються, головним чином, за характером дії і способом незаконного заволодіння чужим майном: крадіжка — таємне викрадення чужого майна, грабіж — відкрите викрадення чужого майна, шахрайство — заволодіння чужим майном шляхом обману чи зловживання довірою.

Отже, під об'єктивною стороною злочину слід розуміти зовнішній прояв конкретної суспільно небезпечної поведінки, яка завдала чи здатна завдати суттєвої шкоди суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законодавством, а також умови, місце, стан і обстановку заподіяння цієї шкоди.

Значення об'єктивної сторони. Об'єктивна сторона злочину має важливе значення для кваліфікації злочину. Передбачені законом злочини переважно розрізняються за характером дії чи бездіяльності, чи способу їх вияву, за наслідками, обстановкою вчинення злочину та іншими зовнішніми ознаками.

Крім того, об'єктивна сторона (як ознака, що визначає зміст злочину) окреслює межі посягання. У цих межах установлюється відповідальність за вчинений злочин. Отже, можна зробити такі висновки:

— об'єктивна сторона злочину — це зовнішній прояв конкретної злочинної поведінки, яка здійснюється в об'єктивному світі;

— об'єктивна сторона включає в себе дію і бездіяльність (обов'язкова ознака), а також факультативні ознаки: наслідки, причинний зв'язок, місце, стан, спосіб і обстановку вчинення злочину;

— факультативні ознаки можуть бути обов'язковими, якщо вони вказані в диспозиціях конкретних статей КК;

— за об'єктивною стороною злочину переважно визначаються відмінності різних видів злочинів;

— якщо в діях особи немає ознак об'єктивної сторони злочину, описаного в диспозиції конкретної статті КК, то особі не може інкримінуватися вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею КК.

§ 2. Суспільно небезпечне діяння як зовнішній акт поведінки людини в об'єктивному світі

Основною і необхідною ознакою об'єктивної сторони будь-якого складу злочину є передбачене законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), яке посягає на суспільні відносини, що охороняються законом.

Під дією в кримінально-правовому значенні слід розуміти активний, свідомий, вольовий акт зовнішньої поведінки суб'єкта, який виражається у вчиненні суспільно небезпечного посягання, передбаченого КК.

Фізична властивість кримінально-правової дії, яка виражається у вчиненні одного чи кількох однорідних випадків поведінки, складається із сукупності рухів. Наприклад, при незаконному заволодінні транспортним засобом особа відкриває замок дверцят автомобіля та дверцята, сідає в салон, запускає двигун, їде з місця стоянки автомобіля. Тільки весь комплекс цих рухів створює єдину злочинну дію, яка називається незаконним заволодінням транспортним засобом (ст. 289 КК).

У деяких випадках закон, підкреслюючи складний характер кримінально-правової дії, використовує терміни «неодноразово» (ст. 434), «діяльність» (ст. 256 КК) тощо.

Поняттям кримінально-правової дії охоплюються не лише рухи тіла суб'єкта, знаряддя та технічні засоби, поведінка тварин, а також дії інших осіб, які використовуються злочинцем при посяганні на об'єкт.

Щодо змісту поняття «дії» у кримінально-правовому розумінні в теорії кримінального права існують різні точки зору. Так, одні науковці вказують, що злочинні дії закінчуються тими рухами, за допомогою яких людина впливає на різні засоби і механізми¹. Інші вважають, що злочинні дії охоплюють не лише рух, а й ті сили, якими вони користуються, і ті закономірності, які вони використовують².

На нашу думку, перша точка зору є більш аргументованою. Вважати складовою в кримінально-правовому розумінні можна лише ті знаряддя, засоби та механізми, на дію яких особа спроможна справляти вплив. Зовнішні процеси, розвиток яких особа не спроможна направляти і контролювати, але враховує і використовує у своїй злочинній діяльності, є лише продовженням об'єктивної сторони і не залежать від волі суб'єкта, водночас охоплюються поняттям причинного зв'язку між дією та наслідками³.

Бездіяльність у кримінально-правовому значенні — це суспільно небезпечна, пасивна поведінка, тобто невчинення дій, які особа повинна була і могла вчинити, чи невиконання обов'язку запобігти настанню суспільно небезпечних наслідків за наявності у особи такої можливості.

Кримінальна відповідальність за бездіяльність настає тоді, коли особа не виконує покладених на неї правових обов'язків. Обов'язок особи діяти певним чином може обумовлюватися перш за все прямою вказівкою закону чи іншого нормативного акта. Наприклад, згідно із законом громадянин, досягши призовного віку, зобов'язаний з'явитися точно в строк, зазначений в наказі військового комісара, на призовний пункт. Невиконання наказу без поважних причин розглядається як ухилення від призову на строкову військову службу і кваліфікується за ст. 335 КК.

Обов'язок діяти певним чином може бути обумовлений службовим становищем особи, характером виконуваної роботи, професією, вимогами правил суспільного життя, а також добровільно прийнятим на себе зобов'язанням. Наприклад, працівник міліції допустив злочинне невиконання обов'язків щодо припинення здійснюваного злочину (ст. 367); лікар не надав допомоги особі, яка перебувала у тяжкому стані, пославшись на закінчення робочого часу (ст. 139 КК); особа, посилаючись на наявність навичків в альпінізмі, запропонувала іншому громадянину здійснити сходження на одну із скель, але на шляху цей громадянин одержав травму і сам рухатися не зміг. Організатор сходження покинув травмованого, який замерз, а сам врятувався (ст. 135 КК).

¹ Див.: Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. — М., 1960. — С. 78.

² Див.: Советское уголовное право. Часть Общая. — М., 1972. — С. 122; Советское уголовное право. Часть Общая. — М., 1977. — С. 149.

³ Див.: Кудрявцев В.Н. Вказ. праця. — С. 78.

У зазначених випадках особи за свою бездіяльність можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

Кримінально-правова бездіяльність інколи поєднується з активними діями, коли вони є способом ухилення від виконання покладених на особу обов'язків. Наприклад, ухилення від призову на строкову військову службу шляхом подання підробних документів про стан здоров'я (ст. 335 КК). Такі випадки умовно називають змішаною бездіяльністю*.

Отже, об'єктивна сторона деяких злочинів передбачає наявність тільки дії чи бездіяльності. Але є ряд складів злочинів, які вчиняються як дією, так і бездіяльністю, наприклад: розголошення державної таємниці (ст. 328); умисне вбивство (ст. 115); доведення до самогубства (ст. 120 КК).

Якщо для об'єктивної сторони того чи іншого злочину законом передбачена специфічна форма дії, то вона виступає необхідною ознакою складу цього злочину. Відсутність описаної в диспозиції статті форми дії свідчить про відсутність злочину.

Злочинна дія чи бездіяльність є вольовою поведінкою, здійснюваною під контролем свідомості і спрямованою тими чи іншими спонуканнями. Діяння особи, не здатної усвідомлювати суспільну небезпечність своїх вчинків і проявити свою волю, не є злочином. Так, діяння неосудного і малолітнього не розглядаються як злочин, якщо навіть цим діянням завдано суттєвої шкоди.

Не є дією в кримінально-правовому значенні рефлекторний рух, здійснюваний автоматично. Наприклад, громадянин К. ішов по вулиці в ожеледь, послизнувся і, падаючи, для утримання рівноваги рефлекторно схопив і потяг за собою громадянина С. Громадянин К. не нестиме відповідальності, оскільки немає кримінально-правової дії і вини.

Не можна розглядати як кримінально-правове діяння і свідому поведінку людини, вчинену нею під впливом фізичного примусу, тому що немає вольового акту, тобто виражається не її воля.

Під непереборною силою слід розуміти такий вплив сил природи, механізмів, пристроїв, людей, тварин, а також інших об'єктивних чинників, у результаті якого особа позбавляється можливості поводитися іншим чином. Наприклад, немає складу злочину в ухиленні від призову на строкову військову службу, якщо особа не з'явилася в строк на призовний пункт внаслідок тяжкої хвороби чи порушення нормального руху транспорту тощо.

* У кримінально-правовій літературі щодо визначення цього терміна існують і інші точки зору. До того ж деякі автори протиставляють «змішаній бездіяльності» так звану «чисту бездіяльність». Детальніше див.: Курс советского уголовного права. — Т. 2. — М., 1970. — С. 152; Советское уголовное право. Часть Общая. — М., 1977. — С. 150—151; Советское уголовное право. Общая часть. — М., 1981. — С. 156—157.

Непереборна сила виключає відповідальність, але для правильного вирішення цього питання слід враховувати як здібності, так і можливості цієї особи, і ті вимоги, які пред'являються до неї в конкретній ситуації.

Під фізичним примусом слід розуміти фізичний вплив на людину, що виражається у побитті, зв'язуванні, катуванні, мордуванні та інших подібних діях, які мають на меті примусити особу вчинити суспільно небезпечне діяння. Фізичний примус виключає кримінальну відповідальність тільки в тому випадку, якщо він повністю пригнічує волю особи. Наприклад, охоронця зв'язали, а потім викрали майно з магазину. Охоронець у цій ситуації не міг чинити опір.

Вчинення особою під впливом фізичного примусу злочинів проти основ національної безпеки (наприклад видача державної чи військової таємниці) чи інших тяжких злочинів (наприклад вбивство) не виключає кримінальної відповідальності. Тут наявність фізичного насильства має враховуватися судом при призначенні покарання як обставина, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК) (за винятком вимог ст. 40 КК).

Психічний примус виражається у погрозі вбивством, завданні тілесних ушкоджень, знищенні майна, залякуванні та інших діях і, як правило, не виключаючи кримінальну відповідальність особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння під впливом цього примусу, є пом'якшуючою виною обставиною (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК).

Дія (бездіяльність), вчинена під впливом психічного примусу, може виключати кримінальну відповідальність лише тоді, коли буде встановлено, що вона вчинена у стані крайньої необхідності з метою захисту більш важливих інтересів (ст. 39 КК). Наприклад, не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності водій, який доставив злочинців, що погрожували йому негайним позбавленням життя, до місця вчинення злочину, наприклад, грабежу.

Велике значення для кримінальної відповідальності мають особливості злочинної дії чи бездіяльності.

Триваючим злочином називається така дія чи бездіяльність, яка пов'язана з подальшим триваючим невиконанням обов'язків, покладених на особу законом, під загрозою кримінального переслідування. Зазвичай це злочини з формальним складом.

За триваючого злочину має місце безперервне здійснення певного злочинного діяння. Прикладом триваючого злочину, який чиниться шляхом дії, може бути дезертирство, незаконне поводження зі зброєю, втеча засудженого тощо. Триваючий злочин може бути вчинений і шляхом бездіяльності, наприклад, вчиненням злісного ухилення від уплати аліментів на утримання дітей.

Триваючий злочин продовжується безперервно, весь час, доки винний його не припинить і не буде притягнутий до відповідальності. Триваючі злочини припиняються внаслідок таких обставин:

— смерть винного;

— його затримання;
— явка з повинною;
— втручання третіх осіб (наприклад, звільнення людини, незаконно позбавленої волі);

— настання подій, що припиняють вчинення злочину (наприклад, внаслідок крадіжки зброї, що незаконно зберігалася).

Встановлення триваючого злочину необхідне для точного визначення місця, часу закінчення злочину, для вирішення питань про застосування давності, амністії, призначення покарання за сукупністю злочинів тощо.

Злочином, що продовжується, називається діяння, яке складається з 2 або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром.

При вчиненні злочину, що продовжується, шляхом здійснення неодноразових дій єдиному об'єкту завдається загальна шкода, що охоплюється єдиним умислом. Це основна і вирішальна ознака цього злочину, яка дає змогу відмежувати злочин, що продовжується, від повторності і сукупності злочинів.

До злочинів, що продовжуються, належать: зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203), обман покупців та замовників (ст. 225 КК) та ін.

Установлення злочинів, що продовжуються, має велике значення для кваліфікації злочинів при вирішенні питань про повторність, сукупність злочинів, при визначенні моменту закінчення злочину.

Складним (складеним) злочином називаються такі діяння, які складаються з 2 чи більше дій, кожна з яких передбачена законом як самостійний злочин. До складних злочинів належать:

- бандитизм (ст. 257);
- дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392);
- масові заворушення (ст. 294);
- розбій (ст. 187);
- грабїж, поєднаний з насильством (ч. 2 ст. 186 КК).

Особливість складних злочинів полягає в тому, що вони складаються з кількох різнорідних дій і посягають одночасно на 2 і більше об'єкти, але розглядаються і кваліфікуються як єдиний злочин, оскільки об'єктивно і суб'єктивно всі ці дії пов'язані внутрішньою єдністю. Наприклад, бандитизм може бути поєднаний із заподіянням тілесних ушкоджень, зґвалтуванням, заволодінням чужим майном громадян тощо. У цьому випадку всі злочинні дії винних розглядаються як один складний злочин і кваліфікуються тільки за ст. 257 КК.

Злочин визнається складним за об'єктом, об'єктивними чи суб'єктивними елементами складу злочину. У складних злочинах поряд з основним є додаткові безпосередні об'єкти, які можуть бути обов'язковими. Наприклад, обов'язковим безпосереднім об'єктом бандитизму є громадська безпека, а факультативними об'єктами — здоров'я людини, статева свобода жінки, власність.

Складний злочин становить підвищену суспільну небезпеку, оскільки він завдає істотної шкоди 2 чи кільком об'єктам, які охороняються.

Отже, суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) — це певна поведінка людини, яка порушує установлені в державі суспільні відносини.

Діяння в кримінально-правовому значенні — це суспільно небезпечна і протиправна поведінка суб'єкта, ядро злочину, в якому міститься джерело його суспільної небезпеки.

Кримінальне законодавство може пов'язувати закінчений склад злочину з вчиненням самої дії чи бездіяльності, а також з настанням внаслідок цього подальших певних наслідків. Роль злочинних наслідків при характеристиці об'єктивної сторони злочину буде розглянуто далі.

§ 3. Поняття та види суспільно небезпечних наслідків. Злочини з матеріальним і формальним складами

Оскільки будь-який злочин спричиняє ті чи інші зміни у зовнішньому світі, навколишній обстановці, він завжди тягне настання певних наслідків. Діяльність людини змінює зовнішню дійсність. У галузі кримінального права ці зміни дійсності, які спричиняються суспільно небезпечними діями та бездіяльністю, завжди мають негативний характер.

Отже, наслідок — це небезпечна зміна, яка відбулась у суспільних відносинах, що охороняються КК, в результаті вчиненого діяння.

У законі, теорії і на практиці існує багато термінів, що слугують для позначення наслідків злочину: «результат», «шкода», «розміри», «інші тяжкі наслідки», «загибель людей» тощо.

Різноманітні шкідливі наслідки злочинного діяння можуть мати матеріальний чи нематеріальний характер. Наприклад, викрадення майна, наявність жертв при аваріях, завдання шкоди здоров'ю людини — це матеріальні наслідки, тобто наслідки, які ми можемо сприймати і які реально існують в об'єктивному світі. Приниження честі і гідності, порушення політичних і трудових прав особи — це наслідки, які мають нематеріальний характер.

Матеріальні наслідки можна поділити на майнові і ті, які мають особистий характер.

Злочинні наслідки майнового характеру можуть виражатися в реальних збитках чи в упущеній вигоді. Реальні збитки як злочинний наслідок полягають в тому, що погіршується майно потерпілого внаслідок ушкоджень, а також у тому, що майно, яке перебуває у володінні чи власності потерпілого, знищується чи протизаконно вилучається.

Наслідки у вигляді упущеної вигоди характеризуються тим, що потерпілий не одержує тієї майнової вигоди, яку він мав право одержати за законом. Наприклад, у разі використання водієм транспортного засобу в особистих цілях тягне ненадходження відповідних грошових коштів його власнику. Матеріальні наслідки, які мають особистий характер, виражаються у завданні шкоди життю чи здоров'ю людини.

Не всі наслідки законодавець відносить до об'єктивної сторони складів відповідних злочинів, оскільки іноді вони не піддаються точному обліку і виміру, і внаслідок цього неможливо ні довести факт їх настання, ні визначити їх зміст. Наприклад, не можна точно визначити обсяг і характер шкоди, завданої нормальній діяльності та авторитету держави хабарництвом, хуліганством тощо.

У деяких випадках законодавець не відносить наслідки до об'єктивної сторони складу через небезпечність злочинів (державна зрада, бандитизм, розбій та ін.), які вважаються закінченими з моменту вчинення самого суспільно небезпечного діяння.

У теорії і на практиці велике значення для визначення моменту закінчення злочину і правильної кваліфікації його має поділ усіх складів на формальні і матеріальні.

Формальними визнаються склади, в яких саме вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, створює закінчений злочин.

Настання суспільно небезпечних наслідків є не обов'язковою, а факультативною ознакою формального складу злочину. До таких складів злочинів належать, наприклад, бандитизм, розбій, одержання хабара, завідомо неправдиве повідомлення про злочин тощо.

Злочини з формальним складом можуть викликати ті чи інші шкідливі наслідки, однак ці наслідки не є необхідними ознаками складу злочину, хоча безумовно враховуються судом при призначенні винному покарання.

У деяких злочинах основний (простий) склад може бути формальним, а кваліфікований — матеріальним (наприклад, ст. 328 КК).

Матеріальними вважаються склади, в яких суспільно небезпечні наслідки передбачаються як необхідна ознака закінченого злочину. Це — склади крадіжок, грабежу, шахрайства, вбивства, спричинення тілесних ушкоджень тощо. Так, крадіжка вважається закінченим злочином тоді, коли злочинець протиправно таємно заволодів чужим майном з метою обернення його на свою користь чи на користь інших осіб.

У деяких статтях КК ознакою злочину вважається можливість настання суспільно небезпечних наслідків. Можливість, звичайно, відрізняється від фактичного настання злочинного наслідку. Ця обставина врахована при конструкції складів злочину в ст. ст. 281, 282 КК, а в інших — враховується при призначенні покарання. Тому склади, що містять реальну загрозу настання суспільно небезпечних наслідків, теоретично відносять до формальних.

Отже, можна зробити висновок, що:

- наслідки у формальних складах злочинів не впливають на юридичну кваліфікацію, а враховуються судом у межах ст. 67 КК;
- наслідки є необхідними ознаками матеріальних складів злочинів і визначають момент закінчення вчинення злочину;
- тяжкі та особливо тяжкі наслідки у випадках, передбачених законом, виступають як кваліфікуюча ознака того чи іншого злочину.

§ 4. Причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і наслідками, що настали. Значення правильного встановлення причинного зв'язку для вирішення питання про кримінальну відповідальність. Необхідний і випадковий причинний зв'язок

Кримінальне законодавство не містить спеціальних норм щодо причинного зв'язку. Це питання розглядається кримінально-правовою наукою, якою розроблено різні концепції щодо нього, серед яких найважливішими є теорії:

1) «*conditio sint gua non*» (з лат. «умова, без якої немає»). За цією теорією вважаються рівноцінними всі діяння (умови), які передують наслідку, незалежно від того, прямо чи опосередковано вони пов'язані з його настанням. Вона не розрізняє випадкові і необхідні зв'язки між діянням та наслідками. Недолік цієї теорії полягає в тому, що всі умови є рівними;

2) «адекватності причини». Прибічники цієї теорії вважають наявність причинного зв'язку лише в типових випадках спричинення шкідливих наслідків, тобто тоді, коли за загальним правилом та уявленням, яке склалось у людей, певне діяння тягне певні наслідки. Теорія адекватності відхиляє об'єктивний характер причинного зв'язку і замінює його суб'єктивним уявленням про типовість чи нетиповість злочинних наслідків вчинених цією особою дій. Неприйнятність цієї теорії полягає в тому, що вирішення питання про причинний зв'язок вона відносить на розсуд суду;

3) «необхідного спричинення» Обґрунтування цієї теорії в повному обсязі міститься в літературі¹.

Під причинним зв'язком у кримінальному праві розуміють такий об'єктивний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і наслідком, що настав, за якого діяння є безпосередньою при-

¹ Див.: Уголовное право. История юридической науки. — С. 62—75; Кримінальне право України. Загальна частина. — С. 138—146; Коржанський М.Й. Вказ. праця — С. 158—167. та ін. Курс советского уголовного права. — Т. 2. — С. 183—204.

чиною наслідку, який настав. Тобто це суспільно небезпечне діяння закономірно, з внутрішньою необхідністю викликає певний наслідок.

Наприклад, І. проник у квартиру і викрав магнітофон, що належав П. на праві власності, чим завдав йому матеріальних збитків на суму 300 грн. Між суспільно небезпечними діями І. (проникнення в чуже житло, заволодіння магнітофоном) і наслідками (завдання матеріальних збитків) існує пряма залежність, тобто дія потягла за собою наслідок. Інший приклад: І. проник у квартиру П. з метою вчинення крадіжки. У цей час у квартирі виник прорив системи водопостачання, внаслідок чого П. завдано матеріальних збитків на суму 4000 грн. У цьому випадку причинного зв'язку між діями І. і наслідками, що настали, немає.

Причинний зв'язок — одна з обов'язкових ознак об'єктивної сторони матеріального складу. Суспільно небезпечна поведінка людини може бути визнана причиною шкідливого наслідку, що настав, тільки в тому випадку, якщо він за часом передував фактові настання цього наслідку. Якщо ж інкримінована винному дія чи бездіяльність мала місце після настання суспільно небезпечних наслідків, то причинного зв'язку між цими двома явищами немає, бо причина завжди передує наслідкові.

Крім того, потрібно встановити, що дія чи бездіяльність, яка передувала суспільно небезпечному наслідкові за часом, не тільки мала місце до настання цього наслідку, а й викликала його настання.

Дія чи бездіяльність може розглядатись як причина за умови, що наслідок, що настав, є необхідним, закономірно впливає з цього діяння, а не випадковим. Наприклад, І. наніс кілька ударів по голові П., після чого пішов. П., ідучи з місця бійки, спіткнувся, упав, вдарився головою об асфальт і, пролежавши у лікарні два дні, помер від отриманих при падінні ушкоджень голови. У цьому випадку безпосереднього зв'язку між нанесенням ударів І. і смертю П. немає. Цей наслідок є випадковим щодо дій І., оскільки він не впливав закономірно з нанесених П. ударів.

Причинний зв'язок є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони і в злочинах, вчинених шляхом бездіяльності. Суспільно небезпечна бездіяльність винного з такою ж необхідністю викликає злочинний результат, як і суспільно небезпечна дія.

Наприклад, С., будучи тяжко хворою, проживала у своєї доньки М. Самостійно С. пересуватися не могла. Донька, щоб швидше позбутися матері, не давала їй їсти, внаслідок чого С. померла від виснаження організму. У цьому випадку бездіяльність М. була причиною наслідку, що настав.

У теорії кримінального права існує поділ необхідного причинного зв'язку на види:

1) безпосередній причинний зв'язок. Такий зв'язок має подвійну назву: безпосередній причинний зв'язок чи прямий причинний зв'язок (наприклад, нанесення удару ножом у серце, що призвело до настання смерті);

2) опосередкований причинний зв'язок, коли суб'єкт для досягнення злочинного результату використовує різні механізми та інші засоби чи дії тварин (тих, хто виступає засобом);

3) необхідний причинний зв'язок за співучасті, коли діяння співучасників перебувають у причинному зв'язку зі злочином, вчиненим виконавцем;

4) необхідний причинний зв'язок за наявності особливих умов в потерпілого. Ці умови виступають каталізаторами настання наслідків (наприклад, стан сп'яніння, хвороба потерпілого та ін.)¹.

Нарівні з необхідним причинним зв'язком виділяють і випадковий. За випадкові наслідки своїх дій особа не може нести кримінальну відповідальність. Випадкові наслідки як факт об'єктивної дійсності також мають свою необхідну причину, що, однак, прихована не у вчинках цієї особи, а в діях інших осіб, наприклад, самого потерпілого, у поведінці тварин, діях стихійних сил природи та інших обставинах.

Суспільно небезпечний результат визнається об'єктивно випадковим наслідком дії, яка виключає кримінальну відповідальність за їх настання, у таких найбільш характерних випадках:

— суспільно небезпечний результат був наслідком грубої необачності чи умисного порушення елементарних правил обережності з боку потерпілого (наприклад, особа кидається під автомобіль);

— в розвиток подій втрутилися треті особи, дія (бездіяльність) яких була необхідною причиною настання злочинного наслідку;

— у нормальний розвиток причинного зв'язку, породженого дією людини, можуть втрутитися: неочікувана поведінка тварин, раптова дія сил природи та інші обставини, які, змінюючи початковий хід подій, з внутрішньою необхідністю викликають наслідки, об'єктивно випадкові для поведінки цієї особи (наприклад, рудник експлуатується з порушенням правил проведення гірничих робіт. У цей час відбулося сходження снігових лавин і декілька чоловік загинули. Смерть настала не від того, що працівники не були забезпечені спецодягом, а від несподіваної дії стихійних сил).

Вирішення питання про причинний зв'язок нерідко викликає дуже серйозні труднощі, особливо коли дія (бездіяльність) особи і наслідки, що розглядаються, взаємопов'язані з діями третіх осіб, поведінкою тварин, з дією стихійних сил природи, механізмів та інших обставин, які не залежать від цієї особи. Наприклад, І. завдав ножове поранення громадянину М. в ділянку живота. М. був доставлений у лікарню, де йому була зроблена операція хірургом П. Через 2 дні М. помер. У ході судово-медичної експертизи було виявлено, що смерть М. настала від того, що

лікар залишив у порожнині живота тампон. Отже, нанесення удару І. у цьому випадку не перебуває у причинному зв'язку з наслідками, що настали. Відповідальність І. має настати або за замах на вбивство (залежно від знаряддя злочину, сили, напрямку удару), або за нанесення тілесних ушкоджень.

Якщо на розвиток подій впливають дії третіх осіб, самі потерпілі, стихійні сили природи, поведінка тварин тощо, і внаслідок цього впливу настають наслідки, які не випливають з внутрішньою необхідністю з дії чи бездіяльності особи, яка притягається до кримінальної відповідальності, ці наслідки мають визнаватися випадковими для поведінки зазначеної особи.

Встановлення наявності причинного зв'язку між суспільно небезпечними діями і наслідками, що настали, не є достатньою підставою для притягнення до кримінальної відповідальності. Потрібно ще довести, що особа передбачала чи повинна була і могла передбачити розвиток причинного зв'язку хоча б у загальних рисах. Тільки в цьому випадку наслідки, що настали, можна поставити у вину цій особі.

Отже, можна зробити такі висновки:

— причинний зв'язок є необхідною ознакою об'єктивної сторони матеріальних складів злочинів;

— причинний зв'язок має місце тільки в тому випадку, якщо суспільно небезпечна дія чи бездіяльність як причина передувала наслідкові, що настав;

— для кримінальної відповідальності має значення тільки наявність безпосереднього причинного зв'язку, тобто нанесена об'єктові шкода має бути закономірним результатом вчиненої суспільно небезпечної дії чи бездіяльності;

— для кримінальної відповідальності, крім причинного зв'язку між дією (бездіяльністю) і наслідком, потрібна ще наявність винного ставлення суб'єкта до вчиненого діяння і його наслідків у формі умислу чи необережності.

§ 5. Спосіб, засоби, обстановка, місце вчинення злочину як обставини, що характеризують об'єктивну сторону злочину.

Кримінально-правове значення цих обставин

Будь-який злочин чиниться у певному місці, у певний час і в певній обстановці, причому винний діє певним способом і часто використовує певні засоби для реалізації своєї мети.

Як вже зазначалося, місце, спосіб, час і обстановка вчинення злочину належать до категорії факультативних ознак, які характеризують об'єктивну сторону. Ці обставини включаються іноді законодавцем до складу злочину, як одна з обов'язкових ознак, в інших випадках вони не є ознаками складу злочину.

¹ Див.: Уголовное право Украины. Общая часть. — Харьков, 1998. — С. 109—110.

Відповідно, кримінально-правове значення цих обставин різне. У тих випадках, коли певні місце, обстановка, засоби і спосіб злочину вказані як ознаки складу злочину, встановлення їх потрібне для правильної його кваліфікації, тобто для застосування відповідної статті Особливої частини КК. Якщо ж у статті Особливої частини немає вказівки на названі ознаки, то виявлення їх хоч і не впливає на кваліфікацію, але важливе для відновлення об'єктивної картини вчиненого злочину, для характеристики ступеня тяжкості злочину і його суб'єкта, а також вірного призначення покарання.

Як правило, місце, час, обстановка, засоби і спосіб вчинення злочину характеризують індивідуальні об'єктивні особливості злочину. Однак ці обставини можуть мати більш суттєве значення: впливати на ступінь суспільної небезпечності всіх злочинів одного виду (наприклад, грабіж, хуліганство). У таких випадках законодавець відносить їх до обов'язкових ознак простого чи кваліфікованого складу злочину.

Місце вчинення злочину — це певна територія, на якій мала місце подія злочину. У ряді випадків місце вчинення злочину є необхідною чи кваліфікованою ознакою того чи іншого складу злочину. Наприклад, необхідною ознакою такого злочину як дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392 КК), є місце вчинення злочину — виправні установи. Стаття 248 КК передбачає склад незаконного полювання (браконьєрства), наприклад, полювання у заборонених місцях тощо. У розглянутих випадках вчинення певних дій саме в указаних місцях є суспільно небезпечним. Воєнний стан як ознака складу злочину розуміється у значенні певного періоду часу (з моменту оголошення до моменту скасування).

Воєнний стан як необхідна чи кваліфікуюча ознака складу злочину нечасто вказується в законі. Вказівка на воєнний стан міститься, наприклад, у військових злочинах.

Обстановка вчинення злочину передбачає ті об'єктивні умови, за яких відбувся злочин. У деяких випадках вона є необхідною або кваліфікуючою ознакою складу злочину, наприклад, у військових злочинах використовується термін «бойова обстановка».

Спосіб вчинення злочину — це та форма, в якій виявились суспільно небезпечні дії, ті прийоми і методи, які використовував злочинець для вчинення злочину. Тобто спосіб вчинення злочину — це форма прояву суспільно небезпечної дії чи бездіяльності.

Кожен злочин чиниться тим чи іншим способом, хоча в диспозиції кримінально-правової норми не завжди міститься вказівка на відповідний спосіб.

В одних статтях КК міститься вказівка тільки на один конкретний спосіб вчинення певного діяння (наприклад, у ст. 185 йдеться про таємне викрадення чужого майна — крадіжку), в інших статтях наводиться вичерпний перелік кількох можливих способів вчинення того чи іншого злочину (наприклад, ст. 111

передбачає вичерпний перелік способів вчинення такого злочину, як державна зрада).

У деяких статтях є лише приблизний перелік найбільш характерних способів вчинення конкретного виду злочину (наприклад, ст. 172 КК дає приблизний перелік способів вчинення злочину), ряд статей зовсім не називає можливі способи вчинення конкретних видів злочинів чи вказує на можливість вчинення цих злочинів будь-яким способом (умисне вбивство).

У деяких діяннях спосіб є необхідною ознакою об'єктивної сторони, характерною рисою, яка відрізняє один вид злочину від іншого (наприклад, крадіжка і грабіж та ін.).

Одержання службовою особою хабара визнається більш небезпечним, якщо воно поєднане з вимаганням (ч. 2 ст. 368), так само як примушування давати показання, якщо воно поєднане із застосуванням насильства або із знущанням над особою (ч. 2 ст. 373 КК) та ін.

Деякі розглянуті обставини об'єктивної сторони злочину закріплені чинним кримінальним законодавством як загальні (тобто ті, що стосуються всіх злочинів) обтяжуючі обставини. Так, ч. 1 ст. 67 КК відносить до обставин, що обтяжують покарання: вчинення злочинів з особливою жорстокістю (п. 10) чи загальнонебезпечним способом (п. 12).

Отже, використання при вчиненні будь-якого злочину вказаних способів має розглядатися судом при визначенні ступеня тяжкості злочину як обставина, що обтяжує покарання.

Засоби вчинення злочину — це знаряддя, пристрої, хімічні речовини тощо, за допомогою яких був вчинений злочин. Використання злочинцем тих чи інших засобів може вплинути на оцінку вчиненого діяння. Частина 4 ст. 296 КК передбачає як обтяжуючу обставину вчинення хуліганства із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень.

Запитання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття об'єктивної сторони складу злочину.
2. Назвіть ознаки об'єктивної сторони складу злочину.
3. Які ознаки характеризують бездіяльність як вид суспільно небезпечного діяння?
4. Яке кримінально-правове значення мають суспільно небезпечні наслідки?
5. Які вимоги встановлюються для необхідного причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками?
6. Охарактеризуйте об'єктивні обставини, з якими пов'язане діяння як ознака об'єктивної сторони складу злочину.

Рекомендована література:

1. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. — Харьков, 1982. — 168 с.
2. Зелинский А.Ф. Понятие «преступная деятельность» // Сов. гос. и право. — 1978. — № 10. — С. 98.
3. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. — М., 1960. — 230 с.
4. Мальцев В.В. Проблема уголовно-правовой оценки общественно опасных последствий. — Саратов, 1989.
5. Михлин А.С. Последствия преступлений. — М., 1960. — 104 с.
6. Мочкош Я. Зміст та об'єктивні форми злочинної дії // Право України. — 1996. — № 11. — С. 53—57.
7. Тер-Акопов А.А. Бездействие как форма преступного поведения. — М., 1979.
8. Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления. — Ростов н/Д., 1977. — 215 с.
9. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая. — К., 1985. — С. 106—141.
10. Уголовное право УССР. Общая часть. — К., 1984. — С. 81—97.
11. Учебник уголовного права. Общая часть. — М., 1996. — С. 90—99.
12. Церетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве. — М., 1963. — 382 с.

Глава 8

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

- § 1. Поняття суб'єкта злочину в кримінальному праві. Поняття фізичної особи.
- § 2. Вік суб'єкта і його вплив на кримінальну відповідальність.
- § 3. Осудність як необхідна умова кримінальної відповідальності.
- § 4. Поняття спеціального суб'єкта злочину.

§ 1. Поняття суб'єкта злочину в кримінальному праві. Поняття фізичної особи

Суб'єкт злочину — це особа, свідомість якої формується в конкретних суспільних умовах. Тому вивчення суб'єкта злочину передбачає з'ясування як юридичних ознак, що характеризують його, так і установлення соціально-правової характеристики морального обліку людини.

Виявлення причин вчиненого злочину та умов, що сприяють йому, неможливе без виявлення умов формування особистості злочинця:

- особливостей виховання;
- соціально-правової характеристики;
- морального обліку людини;
- обставин, які спричинили вчинення злочину.

Суспільна небезпечність будь-якого злочину визначається не лише тією шкодою, яку він спричинив чи міг спричинити об'єкту кримінально-правової охорони, не лише способом його вчинення і формою вини, а й значною мірою небезпечністю особи винного, тобто суб'єкта. Наприклад, злочин, вчинений рецидивістом, більш небезпечний, ніж діяння, вчинене особою, для якої злочин був випадковим епізодом, а не результатом глибоко укорінених у свідомості антисуспільних поглядів, звичок та інших негативних якостей.

Правильна юридична і соціально-правова характеристика суб'єктів злочинів має важливе значення для встановлення відповідальності особи.

Термін «суб'єкт злочину» вперше визначено в чинному КК. Так, суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18).

Розглядаючи питання про поняття суб'єкта злочину, слід вказати, що наявність статусу фізичної особи, її осудність і досягнення вказаного в законі віку — це юридичні ознаки суб'єкта злочину (основні, обов'язкові).

Осудною є особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ч. 1 ст. 19 КК).

Притягнення до кримінальної відповідальності можливе тільки при досягненні певного віку, коли особа в момент вчинення злочину досягла такого ступеня розвитку, за якого вона здатна розуміти суть і значення здійснюваних нею діянь і відповідно визначати свою поведінку.

Значення ознак суб'єкта злочину полягає в тому, що вони в сукупності з іншими об'єктивними і суб'єктивними ознаками, що характеризують це суспільно небезпечне діяння як злочин, слугує основою для визнання наявності складу злочину.

Фізична особа. Аналіз ст. ст. 2, 4—10, 15, 17, 18—22, 23—25, 27 КК свідчить про те, що нести кримінальну відповідальність за вчинений злочин згідно з кримінальним законодавством України може лише фізична особа. Дія КК поширюється на громадян України, іноземних громадян і осіб без громадянства, які не користуються дипломатичним імунітетом.

Тварини, предмети, сили природи не можуть бути суб'єктами злочину, а заходи, які вживаються для охорони від завданої ними шкоди, не є покаранням.

У стародавні часи до кримінальної відповідальності притягувались тварини і предмети. Так, у XV ст. до смертної кари шляхом спалення був засуджений півень, який звинувачувався в тому, що нібито зніс яйце — це послужило доказом його зв'язку з «нечистою силою».

У Росії в XVI ст. був засуджений за «державний злочин» дзвін, у який вдарили на сполох «при повстанні народу» в м. Угличі. «Бунтівний» дзвін був покараний батою і висланий до Сибіру в м. Тамбов.

Відмова від притягнення до кримінальної відповідальності тварин, предметів тощо повністю узгоджується з принципом індивідуальної особистої відповідальності кожної людини за вчинені нею суспільно небезпечні діяння, який був проголошений ще в XVI ст.

Юридичні особи, тобто установи, підприємства, організації, не можуть нести кримінальної відповідальності за свої дії. Якщо в діях від імені юридичних осіб є склад злочину, відповідають фізичні особи, тобто вважається, що вони вчинили злочин. Наприклад, за незаконне звільнення громадянина з роботи, а також інше грубе порушення законодавства про працю, вчинене службовою особою, кримінальну відповідальність несуть не юридичні особи, а фізичні, тобто керівники підприємств, установ, організацій (ст. 172 КК).

За випуск або реалізацію недоброякісної продукції відповідальність несуть особи, на яких покладено обов'язок здійснювати контроль за якістю виготовленої продукції і товарів, а також громадяни-підприємці, які виробляють продукцію (товари) для реалізації споживачам (ст. 227 КК); за зловживання владою або службовим становищем відповідальність несуть

не установи, організації, а службові особи, які вчинили цей злочин (ст. 364 КК).

Законодавство, яке діяло на території України за часів Ярослава Мудрого, передбачало відповідальність юридичних осіб. Так, згідно зі ст. 3 Руської правди відповідальність за вбивство на території вепри несла та вепра, на території якої знайдено труп. Якщо фізичні особи винні в тому, що шкоду з їх вини спричинили тварини чи сили природи, то вони несуть за це кримінальну відповідальність.

§ 2. Вік суб'єкта і його вплив на кримінальну відповідальність

Питанню про вік як певної психофізіологічної ознаки людини в кримінальному праві України надається велике значення. Пояснюється це тим, що вік є також обов'язковою ознакою суб'єкта як елемента складу злочину — для визнання особи суб'єктом злочину встановлення віку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, є обов'язковим.

Вік у широкому розумінні — це календарний період від народження до будь-якої іншої дати в житті людини. У вузькому розумінні — це такий календарний період психофізіологічного розвитку особи, з яким пов'язані біологічні, соціально-психологічні і правові наслідки для юридичного статусу особи.

Залежно від названих критеріїв виділяють такі види віку:

— біологічний (медичний), який характеризується сукупністю показників стану організму особи порівняно з відповідними показниками здорових людей цього віку (цієї епохи), географічних і економічних умов існування;

— календарний (паспортний, хронологічний) — визначається кількістю часу (в роках, місяцях, днях, годинах), який пройшов від дня народження до іншого вікового моменту;

— соціально-правовий — характеризується соціально-психологічними змінами, рівнем соціалізації особи, суттю і характером відповідальності.

Чинне кримінальне законодавство визначає вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Так, згідно зі ст. 22 КК кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Водночас у злочинах, суспільна небезпечність яких доступна розумінню неповнолітнього, кримінальна відповідальність настає з 14 років. Згідно з ч. 2 ст. 22 КК до цих злочинів належать:

- умисне вбивство (ст. ст. 115—117);
- посягання на життя державного чи громадського діяча тощо (ст. ст. 112, 348, 379, 400, 443);
- умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121, ч. 3 ст. ст. 345, 346, 350, 377, 398);

— умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122, ч. 2 ст. ст. 345, 346, 350, 377, 398);

— диверсія (ст. 113);

— бандитизм (ст. 257), терористичний акт (ст. 258), захоплення заручників (ст. ст. 147 і 349);

— зґвалтування (ст. 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153);

— крадіжка (ст. 185, ч. 1 ст. ст. 262, 308), грабіж (ст. ст. 186, 262, 308), розбій (ст. 187, ч. 3 ст. ст. 262, 308);

— вимагання (ст. ст. 189, 262, 308);

— умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст. ст. 194, 347, 352, 378, частини 2, 3 ст. 399);

— пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277);

— угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278);

— незаконне заволодіння транспортним засобом (частини 2, 3 ст. 289);

— хуліганство (ст. 296 КК).

Перелік цих злочинів встановлюється з урахуванням ряду обставин у сукупності, у тому числі з урахуванням ступеня тяжкості вчинених злочинів (вбивство, зґвалтування), а також розповсюдженості окремих видів злочинів (крадіжки, грабежі).

Але насамперед законодавець виходить з того, щоб суспільна небезпечність, протиправність, характер і суть злочину були доступні розумінню неповнолітнього вказаного віку. Саме тому малолітні, тобто особи віком до 14 років, які не здатні усвідомлювати небезпечність здійснюваних ними діянь і керувати своїми діями, не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності.

Відповідно до ст. 22 КК неповнолітні віком з 14 до 16 років несуть кримінальну відповідальність за умисні злочини. Це пояснюється тим, що в цьому віці вони не мають достатнього життєвого досвіду і до них не можуть бути пред'явлені вимоги, які ставляться перед особами старшого віку щодо виконання різних правил.

Точне встановлення віку неповнолітнього, що вчинив злочин, — одна з гарантій законного притягнення до кримінальної відповідальності.

У деяких випадках внаслідок особливого характеру вчиненого суспільно небезпечного діяння відповідальність фактично настає з 18-річного віку. Так, суб'єктами військових злочинів можуть бути тільки особи, які досягли 18 років, оскільки згідно із Законом України від 25 березня 1992 р. «Про військовий обов'язок і військову службу» (в редакції Закону від 4 квітня 2006 р.) на строкову військову службу призиваються громадяни України чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років (ст. ст. 401—435 КК).

Відповідальність за ст. 304 КК «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» можуть нести особи, яким виповнилося 18 років. Тільки повнолітній може бути суб'єктом такого злочину, як ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК). Неповнолітній віком від 16 до 18 років може брати участь у вчиненні злочинів, кримінальна відповідальність за які настає тільки з 16 років — це ст. 294 КК «Масові заворушення» та ін. Відповідальність осіб, яким виповнилося 14 років, настає за конкретні вчинені ними діяння, що містять склад злочину, відповідальність за які передбачена з 14 років.

При притягненні особи до кримінальної відповідальності обов'язково має бути встановлений її вік, тобто число, місяць, рік народження. Встановлюється він за документами (паспортом, свідоцтвом про народження), а за їх відсутності вік суб'єкта встановлює судово-медична експертиза, яка визначає рівень розвитку неповнолітнього, вплив вікових особливостей психічних процесів на його поведінку, виявляє індивідуальні особливості психіки.

Якщо на підставі всіх матеріалів справи суд з'ясовує, що рівень розвитку неповнолітнього не відповідає його віку і через це неповнолітній не може усвідомлювати фактичного характеру або суспільної небезпечності своєї поведінки або керувати нею, то може йтися про недосягнення особою певного віку.

За наявності відповідних документів вважається, що особа досягла певного віку не в день свого народження, а починаючи з наступної доби. При встановленні мінімального і максимального віку суд повинен виходити із передбаченого експертизою мінімального віку.

§ 3. Осудність як необхідна умова кримінальної відповідальності

Кримінальне право України розглядає людину не як безвільну біологічну істоту, а як особистість, наділену розумом і волею, здатну обирати той чи інший соціально значущий варіант поведінки. Кожен вчинок людини, в тому числі злочин, визначається і контролюється її основними психологічними функціями — свідомістю і волею.

При вчиненні злочину особа свідомо використовує наявні засоби для досягнення своєї мети. Вона усвідомлює, що її дії суспільно небезпечні. Ця особа має свободу вибору, можливість і здатність обирати ті чи інші рішення, але свідомо обирає шлях порушення закону. При цьому активність свідомості і волі людини виражається у свідомому сприйнятті зовнішнього світу, у здатності критично оцінювати свою поведінку, розуміти вимоги, які пред'являються до неї встановленими в суспільстві правилами поведінки.

Активна роль свідомості і волі людини дає їй можливість певним чином спрямовувати свої діяння. Вона може загальмувати одні спонукання і, навпаки, активізувати інші, перетворити їх на вольові дії. Активна роль свідомості і волі людини виражається у здібності усвідомлювати вчинене і свідомо керувати своїми діями. Особи, які мають такі здібності, є осудними і можуть нести відповідальність за свої діяння, в тому числі за суспільно небезпечні.

Здатність розуміти характер і наслідки своїх дій і свідомо керувати своїми вчинками відрізняє осудну особу від неосудної, яка не може бути суб'єктом злочину.

Згідно з ч. 1 ст. 19 КК осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. З указаним станом психіки і пов'язана здатність особи бути відповідальною за свої дії.

Згідно з ч. 2 ст. 19 КК не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Отже, неосудність — це викликана хворобливим розладом психічної діяльності чи недоумства нездатність особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Питання про осудність чи неосудність у кримінальному праві виникає лише тоді, коли особа вчинила суспільно небезпечне діяння. Суспільно небезпечне діяння, вчинене неосудною особою, не визнається злочином, оскільки злочин передбачає наявність вини, тобто психічного ставлення особи у формі умислу чи необережності. У діях психічно хворої людини вини немає.

Для вирішення питання про визнання особи неосудною використовуються 2 критерії: медичний і юридичний.

Медичний критерій неосудності діє тільки за наявності однієї з 4 ознак: хронічне психічне захворювання; тимчасовий розлад психіки; недоумство; інший хворобливий стан психіки.

Хронічне психічне захворювання — це психічне захворювання, яке має затяжний характер (шизофренія, епілепсія, прогресивний параліч, деякі форми психозів, які виникають в результаті органічного ушкодження мозку). Ці захворювання мають тенденцію до прогресування, тобто наростання хворобливих явищ. Іноді стан хворого поліпшується, однак багато з цих захворювань не піддаються лікуванню сучасними методами.

Тимчасовий розлад психіки — це таке захворювання, яке швидко розвивається, настає в період загострення деяких психічних хвороб, характеризується раптовістю настання, короткочасністю протікання, тобто за незначний відрізок часу хворобливі зміни зникають і настає повне видужання. Це деякі алкогольні психози (біла гарячка), гострі психози при

загальних інфекційних захворюваннях (тиф), реактивні стани (тимчасовий розлад психіки під впливом тяжких душевних потрясінь) і так звані виняткові стани (патологічне сп'яніння, запаморочливі стани, патологічний ефект та ін.).

Недоумство (олігофренія) — це хворобливий стан психіки, який характеризується неповноцінністю розумової діяльності (психічне каліцтво) та виявляється у зниженні пізнавальних здібностей, слабкості суджень, нездатності правильно оцінювати свої вчинки. Уроджене недоумство — порушення розумових здібностей, викликане внутрішньоутробним ушкодженням плоду, гострим і хронічним захворюваннями самого плоду з ознаками ураження мозку. Набуте недоумство — порушення, яке характеризується зниженням чи повним розладом раніше нормальної розумової діяльності. Воно охоплюється першою ознакою медичною критерію. За глибиною ураження розумових властивостей розрізняють 3 ступені недоумства: ідіотію (найглибший ступінь розумової недорозвиненості); імбецильність (ступінь менш глибокий); дебільність (легкий ступінь недоумства).

Інший хворобливий стан психіки означає не будь-яке захворювання, а лише таке, яке пов'язане з розладом психічної діяльності (різні форми психопатії, аномалії психіки у глухонімих та інші психічні розлади, викликані деякими захворюваннями). Наприклад, тимчасові психічні розлади можливі при хворобах внутрішніх органів і порушенні обміну речовин, які мали тяжкий і затяжний характер, при деяких інфекційних захворюваннях (черевному і висипному тифі).

Загальною рисою всіх станів, визначених медичним критерієм, є хворобливі розлади психіки.

Медичний критерій охоплює всі відомі науці хворобливі розлади психіки.

Нехворобливі розлади психічної діяльності не мають виключати осудності. Прикладом тимчасової нехворобливої зміни психіки може слугувати стан афекту (сильного душевного хвилювання). Емоція гніву, яка бурхливо розвивається, може бути внутрішнім поштовхом до злочину, у людини в такому стані обмежена свідомість та можливість керування своїми діями. Але такий фізіологічний афект на відміну від патологічного, не є хворобливим розладом психіки, тому не є критерієм неосудності. Вчинення злочину у стані афекту враховується лише як обставина, що пом'якшує відповідальність (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК — вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого; ст. 116 — умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання; ст. 123 КК — умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання).

Для наявності медичного критерію неосудності достатньо однієї із зазначених ознак. Але наявність медичного критерію не вирішує питання стосовно неосудності, а встановлює лише можливе і необхідне джерело неосудності.

Другим критерієм неосудності є юридичний (психологічний) критерій, який вказує на ступінь або глибину розладу психічної діяльності як наслідок психічного захворювання.

Юридичний (психологічний) критерій неосудності складається з 2 ознак — інтелектуальної, коли особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність), і вольової, коли особа не могла керувати своїми діями (бездіяльністю).

Інтелектуальна ознака юридичного критерію передбачає нездатність особи розуміти як фактичну сторону вчинених нею дій, так і їх суспільне значення, тобто суспільно небезпечний характер. Коли особа не розуміє фактичної сторони своїх дій, того, що вона робить, причинного зв'язку між вчиненими нею діями і їх наслідками, вона, звичайно, не усвідомлює і суспільної небезпечності вчиненого. Наприклад, коли психічно хворий підпалює дім, пояснюючи свій вчинок бажанням під час свята освітити вулицю, це вказує на нерозуміння ним фактичної сторони своїх дій за відсутності усвідомлення їх суспільної небезпеки.

Вольова ознака юридичного критерію означає нездатність діяти з власної волі, згідно зі своїми уявленнями і бажаннями. Вольові дії людини нерозривно пов'язані з роботою свідомості.

Ці 2 ознаки юридичного критерію неосудності тісно пов'язані між собою, тому що і свідомість, і воля є вираженням психічної діяльності людини. Вольова діяльність людини завжди здійснюється під контролем свідомості. І якщо у свідомості особи виникають якісно серйозні зміни, то це завжди призводить до спотворення вольової діяльності. Однак ці ознаки не тотожні — вольова діяльність в цілому не залежить від свідомості.

Трапляються рідкісні випадки, коли особа, яка страждає психічною хворобою, може розуміти свої дії, але не може керувати ними. Це можна спостерігати, наприклад, у kleptomанів — осіб, які страждають нездоланим потягом до крадіжок, при піроманії — хворі страждають пристрастю до підпалів. Саме через розлад вольової сфери ці особи, усвідомлюючи свої дії, не можуть утриматися від їх вчинення (наркомани під час наркотичного голодування).

Згідно зі ст. 19 КК для наявності юридичного критерію неосудності достатньо встановити одну з його ознак — або інтелектуальну, або вольову, тобто слід встановити, що особа або не могла усвідомлювати свої дії, або не могла керувати ними.

Деякі психічні захворювання (наприклад епілепсія) не завжди супроводжуються втратою здатності усвідомлювати свої дії і керувати ними. У цих випадках особа повинна бути визнана осудною.

Неосудною особа може бути визнана тільки на підставі встановлення ознак 2 критеріїв неосудності — медичного та юридичного. Наявність цих ознак має бути встановлена на час вчинення суспільно небезпечного діяння (ст. 19 КК).

Питання про осудність остаточно вирішується судом на підставі висновків судово-психіатричної експертизи, яка признається в усіх випадках, коли виникає сумнів щодо здоров'я підозрюваного чи обвинуваченого.

Для визнання особи неосудною потрібна наявність одночасно 2 критеріїв осудності, тобто одна з ознак медичного критерію і одна — юридичного.

Необхідність одночасного встановлення обох критеріїв неосудності визначається тим, що медичний критерій, вказуючи на наявність в особі психічного захворювання чи психічної аномалії (відхилення), сам по собі ще не може бути основою для визнання особи неосудною.

Психічне захворювання може бути різним за тяжкістю, протіканням, глибиною розумових і вольових уражень. Протікання багатьох захворювань таке, що тільки в певні періоди хвороба досягає такої сили, коли особа не може керувати своїми діями. Так, епілепсія, епідемічний енцефаліт не виключають кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 19 КК). До таких осіб до їх одужання можуть бути застосовані за рішенням суду примусові заходи медичного характеру. Після одужання такі особи можуть підлягати покаранню. У цьому випадку у строк покарання зараховується час перебування в психіатричній лікарні.

Згідно з ч. 3 ст. 19 КК до осіб, які вчинили злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіли на психічну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, судом можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню.

Стаття 20 КК закріпила законодавче поняття обмеженої осудності. Так, підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. В теорії кримінального права це поняття ще має назву «зменшена осудність».

Ця норма застосовується тоді, коли серед осіб, які визнані осудними, трапляються особи, які мають деякі відхилення у психічній сфері, наприклад різні форми психопатії, неврози, недоумство у ступені дебільності, страждають на хронічний алкоголізм тощо.

Особа, які мають вказані дефекти психіки, можуть усвідомлювати свої дії і керувати ними, а, отже, вони відповідають критеріям осудності. Водночас можливість усвідомлювати характер своїх дій та їх соціальне значення, а також керувати ними у цих осіб обмежена (зменшена), а вольові якості послаблені.

У разі визнання особи обмежено осудною це враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 2 ст. 20 КК).

Відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння, передбачені ст. 21 КК. Такі особи не звільняються від кримінальної відповідальності. Стан сп'яніння може бути наслідком вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин.

§ 4. Поняття спеціального суб'єкта злочину

Чинне кримінальне законодавство поряд із загальним поняттям суб'єкта містить і поняття спеціального суб'єкта.

Спеціальний суб'єкт злочину — це фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа (ч. 2 ст. 18 КК).

Іншими словами, особа крім загальних ознак суб'єкта (осудність, досягнення певного віку) має ще додаткові ознаки, за наявності яких вона може вважатися виконавцем того чи іншого злочину.

Ознаки, які характеризують спеціальних суб'єктів, передбачені нормами Особливої частини КК. При цьому законодавець різним способом вказує на те, що суб'єкт є спеціальним.

Переважно законодавець прямо вказує спеціальний суб'єкт у диспозиції статті КК. Наприклад, у диспозиції ст. 111 «Державна зрада» прямо вказано, що суб'єктом цього злочину може бути тільки громадянин України; у диспозиції ст. 373 «Примушування давати показання» зазначено, що суб'єктом цього злочину може бути лише особа, яка проводить дізнання або досудове слідство; згідно зі ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем», ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень», ст. 367 «Службова недбалість» та ін. спеціальними суб'єктами можуть бути тільки службові особи.

У деяких випадках у законі дається поняття спеціального суб'єкта для значної кількості складів злочинів. Наприклад, за принципом спеціального суб'єкта в КК виділені розділ XVII «Злочини у сфері службової діяльності» і розділ XIX («Військові злочини»). Суб'єктами (виконавцями) військових злочинів можуть бути тільки військовослужбовці.

У незначній кількості норм КК ознаки спеціального суб'єкта встановлюються шляхом тлумачення закону. Наприклад, ст. 139 КК передбачає відповідальність за ненадання допомоги хворому медичним працівником. Шляхом тлумачення цієї статті можна дійти висновку, що суб'єктами цього злочину є особи, які мають відповідну медичну освіту (лікарі, медсестри, фельдшери та ін.), які перебувають при виконанні своїх службових обов'язків.

Спеціальними суб'єктами можуть бути тільки виконавці злочину. Як співучасники можуть виступати й інші особи, які не мають ознак спеціального суб'єкта.

КК містить багато складів злочинів зі спеціальними суб'єктами, які можна об'єднати в певні групи виходячи з ознак спеціального суб'єкта.

Найбільш вдалою є класифікація спеціальних суб'єктів, в основу якої покладений поділ всіх ознак спеціального суб'єкта на такі групи:

1) громадянство (державно-правовий стан): ст. 111 — громадяни України; ст. 114 — іноземні громадяни або особи без громадянства;

2) службове становище особи: ст. ст. 271, 364—368 — службова особа (прикладом можуть також бути ст. ст. 371—373);

3) професія, рід діяльності, характер виконуваної роботи: ст. 276 — працівник залізничного, водного або повітряного транспорту; ст. 139 — особи медичного персоналу;

4) відношення до військової служби: розділ XIX — військовослужбовець, військовозобов'язаний;

5) участь у судовому процесі: ст. 384 — свідок, експерт, перекладач, потерпілий; ст. 393 — засуджений чи взятий під варту;

6) ознаки, які стосуються фізичних властивостей суб'єкта: ст. 304 — вік (18 і старші); ст. ст. 130, 133 — стан здоров'я і працездатність;

7) ознаки, що характеризують відносини суб'єкта з потерпілим та іншими особами: ст. 164 — батьки, діти, інші родичі, родинні відносини;

8) службові відносини: ст. 154 — особа, від якої потерпілий перебуває у службовій залежності;

9) інші відносини: ст. 167 КК — опікун.

Встановлення ознак спеціального суб'єкта має велике значення для правильної кваліфікації злочину. Вказівка в диспозиції статті КК на спеціального суб'єкта означає, що не будь-яка осудна особа може бути суб'єктом цього виду злочинів. Ця вказівка звужує коло осіб, які можуть нести відповідальність за певний злочин або певну їх групу.

Ознаки, що характеризують спеціальний суб'єкт, є додатковими ознаками суб'єкта злочину, оскільки вони не обов'язкові для всіх складів злочинів і включаються тільки в деякі з них. До додаткових ознак суб'єкта злочину КК відносить і ряд ознак, що характеризують моральне і соціально-правове обличчя винного та ступінь його суспільної небезпечності, зокрема:

1) вчинення злочину особою, яка раніше вчинила будь-який злочин. Це може виявитися в його повторності.

Така поведінка значно підвищує суспільну небезпечність особи, оскільки свідчить, що злочинні прояви допущені не вперше. Повторність здійснення злочину як обставина, що характеризує суб'єкт, передбачена в ряді норм Особливої частини КК, наприклад, як кваліфікуюча ознака, що слугує підставою для побудови складів з обтяжуючими обставинами (повторність крадіжки, грабежу).

Якщо ознака повторності не вказана в диспозиціях статей КК, вона може мати значення обставини, що обтяжує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК);

2) попереднє притягнення до кримінальної відповідальності за аналогічне або інше діяння.

Усі ці ознаки, якщо вони включаються законодавцем до складів, є необхідними і їх наявність в сукупності з іншими ознаками складу обумовлює відповідальність за цей злочин.

Значення обставин, що характеризують суб'єкт злочину. Обставини, які характеризують особу суб'єкта, мають вплив на кваліфікацію вчиненого ним злочину, коли закон серед інших обов'язкових елементів складу злочину вказує ознаки, які безпосередньо характеризують його суб'єкт, наприклад:

— крадіжка чужого майна, вчинена вперше, кваліфікується за ч. 1 ст. 185 КК;

— здійснення такої крадіжки повторно, тобто особою, яка вже вчиняла крадіжку чужого майна, змінює кваліфікацію вчиненого. Така крадіжка кваліфікується за ч. 2 ст. 185 КК.

Ознаки, що характеризують особу суб'єкта злочину, мають значення для призначення винному покарання, оскільки виступають як обставина, що пом'якшує або обтяжує покарання. Наприклад, ст. 66 КК серед обставин, що пом'якшують покарання, містить ознаки, які безпосередньо характеризують особу винного: вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин (п. 5); вчинення злочину неповнолітнім (п. 3); вчинення злочину жінкою в стані вагітності (п. 4).

Запитання для самоконтролю:

1. Дайте поняття і назвіть ознаки суб'єкта злочину.
2. Що таке неосудність і які її критерії?
3. У чому полягає інститут обмеженої осудності?
4. Як вирішується питання відповідальності за злочини, вчинені у стані сп'яніння?
5. Що таке спеціальний суб'єкт злочину? Які ознаки обумовлюють визнання суб'єкта злочину спеціальним?

Рекомендована література:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» // Вісник Верховного Суду України. — 2004. — № 5. — С. 4.
2. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть: Конспект лекций. — Днепропетровск, 1992. — 168 с.
3. Дагель П.С. Учение о личности преступника. — Владивосток, 1970. — 132 с.
4. Коржанский Н.И. Очерки теории уголовного права. — Волгоград, 1992.
5. Коржанський М.Й. Словник кримінально-правових термінів. — К., 2000. — 200 с.
6. Коржанський М.Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України. — К., 2001. — 656 с.
7. Лейкина Н.С. Личность преступника и уголовная ответственность. — Л., 1968. — 129 с.
8. Михеев Р.И. Вменяемость и невменяемость. — Владивосток, 1983. — 300 с.
9. Михеев Р.И. Основы учения о вменяемости и невменяемости. — Владивосток, 1980. — 120 с.
10. Орлов В.С. Субъект преступления. — М., 1958. — 178 с.
11. Преступники и преступления. — Донецк, 1997. — 410 с.

Глава 9 СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ

- § 1. Поняття і ознаки суб'єктивної сторони злочину.
- § 2. Поняття вини та її форми.
- § 3. Мотив і мета злочину.
- § 4. Юридична і фактична помилки та їх вплив на вини і кримінальну відповідальність.

§1. Поняття і ознаки суб'єктивної сторони злочину

При розгляді суб'єктивної сторони злочину необхідно виходити із загальноприйнятого в кримінально-правовій теорії положення про те, що кожен злочин — це єдність об'єктивних і суб'єктивних властивостей певного суспільно небезпечного діяння.

Об'єктивна і суб'єктивна сторони злочину за загальним правилом охоплюють ті самі явища, але об'єктивна сторона включає процеси, які відбуваються в об'єктивному світі, а суб'єктивна сторона — процеси, які відбуваються в свідомості людини.

Суспільно небезпечна поведінка, як і будь-які інші проступки людини, спрямовуються її свідомістю і волею. Отже, між об'єктивними ознаками злочину і психічним до них ставленням існує нерозривний зв'язок.

Елементом суб'єктивної сторони злочину є вина — психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23 КК).

Врахування психічного ставлення, виявленого у вчиненому злочині, дає можливість оцінити як злочинця, так і ступінь тяжкості злочину.

Кримінальне право України не знає так званого об'єктивного ставлення у вини, тобто відповідальності особи без вини за одне лише заподіяння небезпечного наслідку. За об'єктивного ставлення достатньо настання тих чи інших наслідків, хоча ця особа не тільки не передбачала можливості їх настання, але і не могла їх передбачити.

Суб'єктивна сторона визначає характер відповідальності і караності суб'єкта злочину. Від неї залежать кваліфікація злочину та індивідуалізація покарання.

У ч. 2 ст. 2 КК встановлений принцип законності, який полягає в тому, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вини не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Як у досудовому, так і на судовому слідстві мають бути добути докази винності тієї чи іншої особи у вчиненні злочину. Обвинувачення не може мати підставою голослівні заяви, підозри чи припущення, які не базуються на певних фактах, що підтверджують умисне або необережне вчинення особою того чи іншого злочину. Помилка в аналізі й оцінці суб'єктивної сторони злочину веде до порушення законності при здійсненні правосуддя в кримінальних справах.

Суб'єктивну сторону утворюють вина особи, яка вчинила цей злочин, а також мотив і мета злочину. Ці ознаки дають уявлення про той внутрішній процес, що відбувається у психіці особи, яка вчинила злочин, відбивають зв'язок свідомості і волі особи з вчиненням суспільно небезпечним діянням. Однак кримінально-правове значення цих ознак неоднакове.

Вина у формі умислу чи необережності є необхідною ознакою будь-якого злочину. Без вини немає складу злочину, не може настати кримінальна відповідальність за вчинене суспільно небезпечне діяння.

Інше значення мають такі ознаки суб'єктивної сторони злочину, як мотив і мета. Мотив і мета включаються законодавцем як необхідні ознаки суб'єктивної сторони злочину лише у деяких складах. Вирішення питання про наявність чи відсутність тих чи інших ознак, які характеризують суб'єктивну сторону злочину, має велике значення для визначення наявності чи відсутності складу злочину в учиненому суспільно небезпечному діянні, тобто при кваліфікації злочинного діяння, а також при призначенні покарання.

§ 2. Поняття вини та її форми

Кримінальне законодавство згідно з ч. 2 ст. 2 КК, а також судова практика і кримінально-правова теорія завжди виходили з принципу, що кримінальна відповідальність за суспільно небезпечне діяння можлива лише за наявності вини особи.

Визнання особи винною означає, що вона умисно чи з необережності вчинила передбачене законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечне діяння.

Виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23 КК).

Умисел як форма вини. Згідно зі ст. 24 КК умисел поділяється на прямий і непрямий, що характеризуються певними ознаками, які стосуються свідомості і волі особи, що вчинила злочин.

Ознаки, які стосуються характеристики свідомості при умислі, мають назву інтелектуального моменту в понятті умислу. Ознаки, які стосуються характеристики волі при умислі, мають назву вольового моменту.

Прямий умисел є в тих випадках, коли особа, яка вчинила злочин, усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки (інтелектуальний момент в понятті умислу) і бажала їх настання (вольовий момент) (ст. 185 КК). Тільки сукупність цих ознак свідчить про наявність прямого умислу.

Усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння означає усвідомлення того, що її поведінка може заподіяти шкоду суспільним відносинам, які охороняються законом (ст. 1 КК).

Передбачення суспільно небезпечних наслідків означає, що особа, яка вчинила злочин, усвідомлює, що її дія чи бездіяльність завдає шкоди суспільним відносинам, які охороняються КК.

Так, усвідомлюючи, що здійснювані ним дії грубо порушують громадський порядок з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом (ст. 296 КК), хуліган усвідомлює суспільну небезпеку хуліганства.

До вольового моменту прямого умислу належить вказівка закону на те, що особа бажала настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності.

Бажання настання суспільно небезпечних наслідків означає бажання настання їх як кінцевого результату, до якого прагне злочинець (здійснюючи крадіжку, злочинець бажає заволодіти майном).

Відповідно до особливостей виникнення і формування прямого умисел поділяється на:

— заздалегідь обдуманий — який виникає за деякий час до вчинення злочину (обмірковування способів вчинення майбутніх дій, визначення часу і місця тощо);

— такий, що раптово виник, — який виникає безпосередньо перед його реалізацією (виникає внаслідок неправомірних дій інших осіб, наприклад, вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання тощо). Такий умисел має назву афектованого. Ці види умислу на кваліфікацію не впливають, але їх встановлення має значення.

Непрямий (евентуальний, побічний) умисел можливий у випадку, коли особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання. Тільки сукупність цих ознак свідчить про наявність непрямого умислу.

Інтелектуальні моменти прямого і непрямого умислу збігаються, а вольові їх розрізняють.

Свідоме припущення настання суспільно небезпечних наслідків як ознака, яка характеризує вольовий момент непрямого умислу, означає, що особа, не бажаючи цих наслідків, не перешкоджає тому, що вони настануть в результаті її дії чи бездіяльності.

Суть свідомого припущення цих наслідків полягає в байдужому ставленні до їх настання. Наприклад, громадянин Р. був визнаний винним у вбивстві з непрямым умислом, вчиненому способом, небезпечним для життя багатьох осіб. Р., який перебував у нетверезому стані, відкрив стрілянину в кімнаті, повній людей, вбив одного з присутніх і поранив 3 чоловік. Не маючи прямого умислу кого-небудь вбити, Р. діяв з непрямым умислом, він усвідомлював суспільно небезпечний характер своїх дій, але байдуже ставився до наслідків, які можуть виникнути в результаті його дій.

У теорії кримінального права умисел поділяють на визначений (конкретизований) і невизначений (не конкретизований).

Визначений умисел характеризується тим, що особа передбачає настання і бажає досягнення конкретно визначеного результату. Так, прямий визначений умисел характеризує суб'єктивну сторону злочинних дій К. і Б., які вчинили кілька нападів на працівників міліції з метою заволодіння їх зброєю, яку злочинці мали намір у подальшому використовувати для нападу на громадян. У цьому випадку К. і Б. спрямовували свої дії на досягнення точно окресленого їх свідомістю і волею наслідку.

Невизначений умисел характеризується тим, що особа передбачає настання і бажає досягнення суспільно небезпечних наслідків, однак не конкретизує їх у своїй свідомості і бажанні. Наприклад, здійснюючи крадіжку з каси підприємства, злочинець не уточнює у своїй свідомості можливу суму викрадених грошей, вважаючи, що це може бути значна крадіжка майна, викрадення у великих розмірах чи викрадення в особливо великих розмірах. Він повинен нести відповідальність з урахуванням фактично вилученої суми грошей, яка і визначає кваліфікацію. Якщо ж умисел був спрямований на викрадення у великих розмірах, а результатом крадіжки є значний розмір і це сталося з причин, які не залежать від волі суб'єкта, він повинен нести відповідальність за замах на викрадення у великих розмірах.

Різновидом невизначеного умислу є альтернативний — коли винний передбачає, що в результаті вчиненого ним діяння настане один з кількох можливих наслідків. Наприклад, коли особа з мотивів помсти робить замах на життя чи здоров'я, її влаштовує як смерть, так і настання тяжких тілесних ушкоджень.

Відповідальність при альтернативному умислі настає залежно від шкідливих наслідків, які фактично мали місце.

Необережність як форма вини. Стаття 25 КК встановлює два види необережності.

Необережність є злочинною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення.

Необережність є злочинною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

Так, за злочинної самовпевненості особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але вважає, що є певні конкретні обставини, які можуть перешкодити їх настанню. Винний також може розраховувати на дії інших осіб, сил природи, знарядь, машин та інші реальні обставини, які, на його думку, виявляються достатніми для відвернення суспільно небезпечного наслідку.

Наприклад, водій автомашини їде з недозволеною швидкістю з розрахунком на те, що в потрібний момент він зуміє загальмувати, уникнувши тим самим наїзду на пішохода. Насправді був збитий пішохід (який не встиг втекти зі шляху руху автомашини), оскільки не спрацювали належним чином гальма через слизьке покриття дороги. Злочинна самовпевненість буде і в тому випадку, якщо водій розраховує на уважність пішоходів, які не будуть порушувати правила дорожнього руху, на справність гальм тощо.

Злочинна самовпевненість відрізняється від вини у формі умислу:

1) за інтелектуальним моментом. Якщо при умислі передбачення наслідків має конкретний характер, тобто особа усвідомлює можливість настання суспільно небезпечних наслідків у цьому конкретному випадку через цю конкретну поведінку, то за самовпевненості особа передбачає можливість настання наслідків через подібні дії взагалі, але в цьому випадку вважає, що наслідки не настануть, тому що вона зуміє їх відвернути.

Передбачення можливості настання наслідків при злочинній самовпевненості має не конкретний, а абстрактний характер; розрахунок відвернення наслідків оснований, навпаки, на конкретних фактах;

2) за вольовим моментом. За самовпевненості немає не тільки бажання настання наслідків (цим вона відрізняється від прямого умислу); особа передбачає можливість настання наслідків взагалі через подібні дії, але в цьому випадку виключає таке настання, сподіваючись на конкретні обставини (на свою вправність, винахідливість, досвід тощо).

При встановленні того, що особа повинна була і могла передбачити настання суспільно небезпечних наслідків і в яких випадках цієї можливості немає, слід керуватися 2 критеріями: об'єктивним і суб'єктивним.

Об'єктивний критерій полягає в тому, що встановленими правом чи звичайними правилами обережності на осіб, які здійснюють певну діяльність чи опинилися в певній ситуації, покладається обов'язок передбачати можливі наслідки своєї діяльності і вживати заходів щодо їх недопущення.

З позиції об'єктивного критерію особа може передбачити настання суспільно небезпечних наслідків, якщо будь-яка інша особа, яка опинилася в таких самих умовах, передбачала б ці наслідки (розведення багаття в лісі і невжиття заходів для його гасіння перед тим, як піти).

Суб'єктивний критерій полягає в тому, що ця конкретна особа за своїми знаннями, здібностями, професійними навичками чи життєвим досвідом здатна була б передбачити настання наслідків і передбачила б їх, а потім відвернула наслідки, якщо б більш обдумано ставилась до своїх дій (хірург при проведенні операції залишив тампон).

Тільки сукупність об'єктивного і суб'єктивного критеріїв (повинен і міг передбачити) дає підстави для притягнення до кримінальної відповідальності за дії, вчинені з необережності у вигляді недбалості.

Випадок (казус). Трапляються випадки, коли людина, вчинивши ті чи інші суспільно небезпечні діяння та спричинивши суспільно небезпечні наслідки, не мала умислу і не допускала необережності.

Якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, не повинна була і не могла їх передбачити, то має місце *випадок* чи *казус*.

У цьому випадку особа невинно завдає шкоди суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законодавством, і отже, не може нести кримінальну відповідальність.

Наприклад, М. ввечері зайшов у павільйон «Пиво-води». У цей час до нього підійшов у нетверезому стані І. та почав вимагати, щоб М. пригостив його горілкою. М., щоб уникнути неприємностей з нетверезим, поспішив вийти з приміщення, але І., схопивши його за руку, намагався утримати і не дати можливості вийти. Щоб звільнитися, М. зробив різкий рух рукою вбік, в результаті чого І. втратив рівновагу, впав і вдарився головою об одвірок, заподіявши собі тяжке тілесне ушкодження.

У діях М. наявний випадок, оскільки він не міг і не повинен був передбачити, що І. впаде і вдариться об одвірок.

При невинному заподіянні суспільно небезпечних наслідків (випадок) діяння опиняється за межами свідомості особи, яка його вчинила, тобто особа не передбачає, не може передбачити будь-якого суспільно небезпечного наслідку. Отже, в її поведінці немає умислу і необережності як форми вини, внаслідок цього вона не може нести кримінальну відповідальність за це діяння.

Отже, *казус* (випадок) — це такий стан свідомості в момент поведінки людини, який повністю виключає співвідношення процесу усвідомлення, передбачення та бажання суспільно небезпечного результату, який настав від діяння.

Випадок відрізняється від злочинної недбалості тим, що за злочинної недбалості винний повинен і міг передбачити настання шкідливих наслідків своїх дій, а при настанні випадку — не повинен і не міг їх передбачити.

Визначення форми вини у складі злочину і вчиненому злочині. Визначення вини у складі злочину означає з'ясування думки законодавця щодо того, яка форма вини властива цьому складу злочину. Наприклад, складу злочину, передбаченого ст. 122 КК «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», властива умисна форма вина; складу злочину, передбаченого

ст. 196 КК «Необережне знищення або пошкодження майна», — необережна форма вини.

Встановлення форми вини особи у вчиненому злочині означає з'ясування того психічного процесу, який відбувався у свідомості особи в момент вчинення нею суспільно небезпечного діяння. Наприклад, спричиняючи тілесні ушкодження потерпілому, винний усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачає їх суспільно небезпечні наслідки і бажає заподіяти тілесні ушкодження, тобто діє з прямим умислом.

Якщо форма вини, властива складу злочину, і форма вини у вчиненому особою діянні збігаються, то це дає можливість правильної кваліфікації злочину.

З суб'єктивної сторони всі злочини, передбачені КК, можуть бути поділені на такі групи:

- вчинені тільки умисно;
- вчинені тільки з необережності;
- вчинені як умисно, так і з необережності.

Але існують злочини, при вчиненні яких можливі одночасно 2 форми вини (умисел і необережність). Змішана форма вини характеризується різним поєднанням психічного ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння і його наслідків або до двох різнорідних і неоднакових за тяжкістю наслідків, які виникли від одного суспільно небезпечного діяння:

- 1) порушення спеціальних правил (ст. ст. 271, 272 та ін.);
- 2) злочини з 2 наслідками (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 194 КК).

§ 3. Мотив і мета злочину

До суб'єктивної сторони злочину, крім вини, належать також мотив і мета, що характеризують певні бажання, якими керувався злочинець, прагнучи досягнення бажаного наслідку. Тому встановлення мотиву і його характеру, як і встановлення мети, якими керувався злочинець, має важливе значення для характеристики психічного ставлення винного до здійснюваних ним суспільно небезпечних діянь і для правильної кваліфікації злочину.

Будь-яка вольова дія людини, в тому числі злочинна, виходить з певних мотивів і спрямовується на досягнення певної мети. Між мотивом і метою існує певний внутрішній зв'язок: як тільки з'являється мотив вчинення злочину, одразу виникає відповідна мета.

Мотив — це певне спонукання до вчинення суспільно небезпечного діяння.

Мета — це кінцевий результат вольової діяльності при вчиненні злочину.

Суть мотиву полягає в тому, що він завжди пов'язаний з певними спонуканнями, які викликали в особи рішучість вчинити злочин.

В основі мотивів злочину, як правило, знаходяться спотворені чи навіть удавані потреби. Іноді поряд з такими потребами в основі мотивів окремих злочинів можуть бути нормальні потреби (наприклад майнові), але для їх задоволення особа обирає суспільно небезпечні способи (викрадення).

Основою мотиву є людські, об'єктивні потреби в матеріальних чи нематеріальних (духовних) благах. Формування мотиву злочину часто відбувається в боротьбі між усвідомленням обов'язку і спонуканнями, які суперечать обов'язку.

Мотиви можуть бути різними: корисливі, помста, хуліганські, особисті, ревнощі та ін. Ці мотиви свідчать про зневажливе ставлення особи до правил співжиття та вимог моралі. Так, вчинення умисного вбивства може бути обумовлене корисним мотивом, хуліганськими спонуканнями та ін. Завідомо неправдиве повідомлення про злочин (ст. 383 КК) може бути викликане мотивами заздрощів, помсти тощо.

Кримінально-правове значення мотиву злочину може бути різним. При конструюванні окремих складів злочину мотив виступає як обов'язкова ознака складу злочину, тобто безпосередньо впливає на кваліфікацію злочинів.

Так, в основі умисного вбивства, передбаченого п. 6 ч. 2 ст. 115 КК, обов'язковою ознакою є корисливий мотив. Вчинення цього злочину без корисливого мотиву свідчить про наявність іншого складу злочину.

В окремих складах власне суспільно небезпечне діяння передбачає наявність для його вчинення певного мотиву, який у законі прямо може бути і не вказаний: наприклад, всі види заволодіння майном (розділ VI КК) передбачають наявність корисливого мотиву.

Коли йдеться про склади, у яких обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є той чи інший мотив, відсутність цього мотиву при вчиненні винним діяння означає відсутність складу злочину взагалі. Наприклад, незаконне заволодіння чужим майном за відсутності корисливого мотиву не може розглядатись як викрадення чужого майна, але розглядається як самоправство (ст. 356) або хуліганство (ст. 296 КК).

Але в тих випадках, коли мотив не передбачається як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони того чи іншого складу злочину, виявлення його має значення для визначення покарання винному.

Мотив має братися до уваги при вирішенні і таких питань, як:

а) призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті (ч. 1 ст. 68 КК);

б) обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання (ст. ст. 66, 67 КК);

в) індивідуалізація виконання покарання.

На відміну від мотиву, мета у злочині характеризує той безпосередній результат, якого прагне досягти винний, вчиняючи суспільно небезпечне діяння.

Мета тісно пов'язана з потребами, інтересами і цінностями. Поява певної мети обумовлена об'єктивною дійсністю.

Специфічною властивістю мети є її тимчасовість — як тільки мета злочину досягнута, вона втрачає актуальність.

Окремі склади злочинів сконструйовані так, що суб'єктивна сторона їх передбачає наявність не лише вини у формі умислу, а й спеціальної мети вчинення злочину.

Кримінально-правове значення мети вчинення злочинного діяння різне і різними можуть бути цілі: насильницька зміна чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109); зміна меж території або державного кордону (ст. 110); залякування потерпілого або інших осіб (ч. 2 ст. ст. 121, 122, 126); мета продажу (ч. 3 ст. 144); заволодіння майном (ст. 187); збут (ст. ст. 199, 200, 224); прикриття незаконної діяльності (ст. 205 КК) та ін.

Прагнення таких цілей підвищує ступінь суспільної небезпечності як власне злочину, так і особи, яка його вчинила.

Мета в ряді випадків вказується законодавцем як необхідна ознака суб'єктивної сторони того чи іншого складу злочину (див. вище) і безпосередньо впливає на кваліфікацію злочину.

При вчиненні будь-якого злочину з прямим умислом у винного є певна мета. Бажання настання суспільно небезпечних наслідків, характерне для вини у формі прямого умислу, обумовлене завжди тією чи іншою метою, досягнення якої прагне винний.

У тих злочинах, у яких обов'язковою ознакою їх об'єктивної сторони є та чи інша мета, відсутність у особи при вчиненні діяння належної мети означає відсутність складу злочину або наявність іншого злочину.

Мета злочину як і мотив передбачена КК як обтяжуюча чи пом'якшуюча покарання ознака складу злочину і може бути врахована судом при призначенні покарання.

§ 4. Юридична і фактична помилки та їх вплив на вину і кримінальну відповідальність

Аналізуючи суб'єктивну сторону злочину, можна зробити висновок, що особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, неправильно відображала чи оцінювала обстановку, в якій їй довелося діяти.

Помилка, допущена особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, має бути врахована при розгляді суб'єктивної сторони цього діяння.

Встановлення впливу помилки на форму вини є не лише теоретичним, а насамперед практичним питанням, тісно пов'язаним із завданням зміцнення законності, з індивідуалізацією кримінальної відповідальності, із запереченням суб'єктивного ставлення.

Помилка у кримінальному праві — це неправильне уявлення особи про існуючі юридичні і фактичні ознаки вчиненого нею діяння. Помилка може бути двох видів — юридична і фактична.

Юридична помилка — це неправильне уявлення особи про правові наслідки вчиненого діяння.

Види юридичних помилок:

1) *помилка щодо злочинності діяння*: особа вчиняє діяння, вважаючи його злочинним, насправді воно не є злочинним (уявний злочин). Так, здійснюючи діяльність, щодо якої немає заборон, особа помилково вважає, що ця діяльність заборонена і що вона тим самим чинить злочин;

2) *помилка щодо незлочинності діяння*. Особа, яка вчинила діяння, не вважає його злочинним, а насправді воно є злочинним.

Відсутність в особи такого уявлення — явище порівняно рідкісне в умовах дійсності. Життя в суспільстві створює у громадян досить чітке уявлення, які діяння є суспільно небезпечними. Однак в окремих випадках, коли суспільно небезпечний характер такого діяння не очевидний, відсутність уявлення про нього можлива, що передбачає не умисел, а злочинну недбалість. У цьому випадку потрібно звернутися до Конституції України, у якій зазначено, що незнання закону не звільняє від кримінальної відповідальності;

3) *помилка щодо покарання*. Особа, яка вчинила діяння, усвідомлює, що чинить злочин, але помиляється щодо виду і розміру покарання, встановленого законом за його вчинення. Такі помилки не впливають на вирішення питання про відповідальність і розмір покарання.

Фактична помилка — це помилка особи щодо фактичних обставин вчиненого. Для кримінальної відповідальності суттєвими є не будь-які фактичні помилки, а лише ті, які стосуються елементів складу злочину.

Помилка в об'єкті — це неправильне уявлення особи про ті суспільні відносини, на які спрямоване посягання. Наприклад, особа викрала зі складу озброєння ящик, вважаючи, що в ньому зброя, у якому було формене взуття; особа образила представника влади при виконанні ним службових обов'язків, помилково прийнявши за його рядового громадянина тощо.

Відповідальність у цих випадках настає відповідно до спрямованості умислу.

Від помилки в об'єкті слід відрізнити *помилки в предметі посягання і в особі потерпілого*. Наприклад, особа викрала одну річ замість іншої (крейду замість борошна); злодій розраховував, що у вкраденій сумці знаходяться гроші, а там були речі; вбивство однієї людини, помилково прийнятої за іншу.

Помилка в дії чи бездіяльності означає неправильне уявлення особи про те, що нею чиниться передбачена кримінальним законодавством дія чи бездіяльність. Наприклад, продавець використовує неправильні вимірювальні прилади, помилково вважаючи їх правильними, чи помилково продає товар нижчого гатунку за ціною вищого.

Помилка в засобах вчинення злочину виражається у використанні іншого, ніж заплановано, засобу для виконання злочину. За такої помилки можливі такі ситуації:

1) для вчинення злочину помилково був використаний інший, не менш придатний засіб. Наприклад, злочинець вважав, що стріляє в потерпілого з пістолета «ТТ», а насправді використав пістолет «Макарова». Така помилка в засобах не має значення для відповідальності;

2) для вчинення злочину було використано засіб, сила якого була завищена. Наприклад, власник фруктового саду, огороженого дротом, до дроту підключив електричний струм, вважаючи, що напруга струму не створює небезпеки для життя тих, хто доторкнеться до нього. Однак людина, яка доторкнулася до дроту, була вбита струмом. Відповідальність настає за необережне вбивство;

3) для вчинення злочину був використаний засіб, який вважався достатньо придатним, але виявився в конкретному випадку не придатним для досягнення злочинної мети (для вчинення вбивства замість справної зброї була використана несправна, тобто з якої не можна було вистрілити). Відповідальність має наставати за замах на вбивство;

4) для вчинення злочину використовуються засоби, взагалі не придатні для вчинення злочину (для посягання на здоров'я іншої людини особа використовує заклинання, гадання тощо). З огляду на непридатність таких засобів для вчинення злочину відповідальність неможлива. Наприклад, особа помилково визнає отруту за ліки і дає хворому, внаслідок чого настала смерть. Особа вважає в цьому випадку свої дії лікуванням, насправді вони є необережним позбавленням життя (отруєнням). Особа повинна відповідати за необережне вбивство, якщо повинна і могла усвідомлювати, що дається отрута, а не ліки, або не притягується до відповідальності, якщо вказаної обставини не повинна і не могла усвідомлювати.

Помилка в розвитку причинного зв'язку — це помилкове уявлення особи про розвиток причинного зв'язку між її діями і тим, які наслідки вони потягнуть. Помилка в розвитку причинного зв'язку має значення в тому випадку, коли вона пов'язана:

— з невірним уявленням особи про наслідки своєї діяльності;

— з тим, коли усвідомлені особою наслідки фактично настають не від її дії, а від непередбачених подій чи дій інших осіб.

Наприклад, у результаті нанесення ударів з наміром завдати біль була викликана смерть особи. У цьому випадку особа підлягає відповідальності за необережне спричинення смерті (злочинна недбалість) або її відповідальність виключається, якщо вона за обставин справи не могла передбачити такий характер розвитку причинного зв'язку між діями і наслідками, що настали.

До окремих видів фактичних помилок також можна віднести і так зване відхилення дії.

Відхиленням дії вважається такий розвиток подій, за яких дія, спрямована на заподіяння шкоди одній особі чи предмету, фактично завдає шкоди іншій особі чи предмету. Наприклад, В., бажаючи вбити С., стріляв у нього, але промахнувся і наніс поранення К. Цей випадок має бути вирішений як замах на вбивство С. і необережне поранення К.

Отже, юридичні і фактичні помилки мають важливе теоретичне і практичне значення. Питання про помилки виникає в деяких випадках. Однак правильне їх вирішення має важливе значення для дотримання законності у відповідних кримінальних справах.

Запитання для самоконтролю:

1. Дайте визначення суб'єктивної сторони складу злочину, назвіть її ознаки.
2. У чому полягає законодавче визначення вини і які її форми?
3. Сформулюйте поняття прямого і непрямого умислу, розмежуйте їх.
4. Сформулюйте визначення злочинної самовпевненості і злочинної недбалості, розмежуйте їх.
5. Що таке казус (випадок) і які його правові наслідки?
6. У чому полягає подвійна (змішана) форма вини і які її види?
7. Охарактеризуйте факультативні ознаки суб'єктивної сторони складу злочину.
8. Поняття помилки в кримінальному праві та її види.

Рекомендована література:

1. Матвійчук В.І., Тарарухін С.А. Суб'єктивна сторона складу злочину: Лекція. — К., 1994.
2. Волков Б.С. Мотивы преступлений. — Казань, 1982. — 152 с.
3. Дагель П.С. Неосторожность: Уголовно-правовые и криминологические проблемы. — М., 1977. — 143 с.
4. Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. — Воронеж, 1974. — 243 с.
5. Злобин Г.А., Никифоров Б.С. Умысел и его формы. — М., 1972. — 262 с.
6. Лукьянов В.В. «Двойная» вина — свидетельство отставания юридической науки от требований технического прогресса // Гос. и право. — 1994. — № 12. — С. 53.
7. Миньковский Г.М., Петелин Б.Я. О понятии вины и проблемах ее доказывания // Гос. и право. — 1992. — № 5. — С. 56.
8. Ткаченко Т. Преступления, совершенные в состоянии аффекта // Рос. юстиция. — 1996. — № 11. — С. 52.

9. Рарог А.И. Вина и квалификация преступлений. — М., 1982.

10. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Общая часть. — К., 1984. — С. 115—140.

11. Уголовное право УССР. Общая часть. — К., 1984. — С. 115—140.

12. Учебник уголовного права. Общая часть. — М., 1996. — С. 120—151.

13. Якушин В.А. Значение мотива и цели для субъективного вменения // Вестн. Моск. ун-та. — Сер. 11: Право. — 1995. — № 5. — С. 44.

14. Якушин В.А. Ошибка и ее уголовно-правовое значение. — Казань, 1988.

СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

- § 1. Поняття і види стадій умисного злочину.
 § 2. Стадії вчинення умисного злочину.
 § 3. Добровільна відмова при незакінченому злочині та її значення.

§ 1. Поняття і види стадій умисного злочину

Злочинне діяння не завжди має вияв в одночасному злочинному акті, який створює склад злочину. У цілому ряді випадків злочинна діяльність винного протікає впродовж якогось певного часу. Особа спочатку замислює вчинити будь-який конкретний злочин, потім готується до нього (наприклад, підшукує знаряддя проникнення), а вже потім починає безпосереднє виконання злочину (наприклад, відмичкою відкриває двері і проникає в житло). В одних випадках особі вдається довести злочин до кінця і заволодіти цінностями, і це є закінченим злочином. В інших випадках злочин припиняється через причини, які не залежать від волі особи.

У зв'язку з тим, що поряд із закінченим злочином у практиці боротьби зі злочинністю є випадки, коли винному не вдається повністю закінчити злочин, виникає необхідність у визначенні стадії, на якій зупинилось вчинення злочину, і кваліфікації діянь, які не призвели до закінчення злочину.

Залежно від характеру злочинних дій, моменту припинення злочинної діяльності і ступеня здійснення злочинного наміру в кримінальному праві розрізняють стадії вчинення умисного злочину.

Стадіями вчинення умисного злочину називаються різні етапи (ступені) його підготовки і безпосереднього здійснення, які відрізняються один від одного характером вчинених дій і ступенем реалізації винним злочинного наміру.

Кримінально-правові норми щодо стадій злочину містяться у ст. ст. 13—17 КК. Закон не дає визначення стадій, але використовує термін «стадії» в назві розділу III Загальної частини КК.

Відповідно до ст. ст. 13—15 КК стадіями умисного злочину є:

- а) готування до злочину (ст. 14);
- б) замах на злочин (ст. 15);
- в) закінчений злочин (ст. 13).

Готування і замах об'єднуються поняттям незакінченої (або попередньої) злочинної діяльності. Назва ця умовна і означає, що діяння, яке передує закінченому злочину, вчиняється винним до його закінчення. Особливістю цієї діяльності на відміну від закінченого злочину є неповне вчинення злочину, ознаки якого

передбачені в кримінально-правовій нормі Особливої частини КК, неповне виконання дій, які становлять об'єктивну сторону цього складу, або відсутність суспільно небезпечного наслідку.

При вчиненні закінченого злочину в діянні винного є всі ознаки складу, враховуючи і суспільно небезпечні наслідки, передбачені КК.

Оскільки стадії готування і замаху є етапами реалізації умислу, то вони виключаються при вчиненні будь-якого необережного злочину.

Не може бути стадій, здійснюваних з непрямим умислом, оскільки у таких злочинах немає спрямованих злочинних дій. Не можна готуватися до злочину або приступити до його здійснення за відсутності бажання досягти злочинної цілі.

Наприклад, замах на вбивство можливий лише з прямим умислом, тобто коли дії винного свідчать про те, що він передбачав настання смерті, бажав цього, але смерть не настала через обставини, що не залежали від його волі.

Судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду України встановила, що немає замаху на вбивство в діях Г., який із хуліганських мотивів зробив кілька пострілів з мисливської рушниці, внаслідок чого було поранено кілька осіб. Верховний Суд зазначив, що у справі не встановлена наявність у Г. умислу на вбивство; водночас як замах на злочин становить цілеспрямовану діяльність особи. Це стосується і стадії готування.

Можливість стадій обмежена об'єктивними ознаками. Наявність усіх стадій або деяких із них залежить від того, як описані ознаки складу злочину в конкретних нормах Особливої частини КК. Стадії можливі у всіх умисних злочинах з матеріальним складом. Неможливе, за загальним правилом, готування і замах у злочинах з формальним складом, які вчиняються шляхом бездіяльності (наприклад, приховування злочину (ст. 396 КК), відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385 КК) тощо). Неможливий замах на злочин, що характеризується «подвійною» (або «змішаною») формою вини, коли щодо наслідків, які обтяжують відповідальність, вина необережна (наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК)).

Неможлива незакінчена злочинна діяльність у тих випадках, коли тільки суспільно небезпечний наслідок відрізняє цей злочин від схожого правопорушення. Так, зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) лише тоді визнається злочином, коли воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. Якщо зловживання владою або службовим становищем таких наслідків не завдало, то може настати дисциплінарна відповідальність. Тобто готування і замах у злочині, передбаченому ст. 364 КК, неможливі.

Але не всі злочини обов'язково проходять ці стадії. Особа може негайно реалізувати злочинний умисел, вчинивши злочин без будь-якого попереднього готування. Наприклад, Судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду України розглянула справу Н., яка здійснила вбивство свого чоловіка. Потерпілий систематично пиячив, не давав грошей, бив дружину, приводив додому інших жінок. Одного разу п'яний чоловік почав вимагати, щоб Н. задовольнила його статеву пристрасть неприродним способом, а коли та відмовилась, вдарив її ногою в живіт. У відповідь на це Н. кухонним ножом нанесла чоловікові удар у груди, спричинивши смертельне поранення. Н. діяла з прямим умислом, але злочин здійснила без попередньої злочинної діяльності. Намір, що виник раптово, було реалізовано в закінчений злочин без стадій готування і замаху.

Підстави кримінальної відповідальності за незакінчену злочинну діяльність.

Відповідно до ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК.

Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

При розгляді незакінченої злочинної діяльності виникає питання про підстави кримінальної відповідальності і покарання за готування і замах.

Із законодавчого поняття незакінченого злочинного діяння випливає, що, на відміну від закінченого злочину, при замаху і готуванні злочинна діяльність особи не доводиться до кінця з причин, що не залежать від її волі. Однак така незавершеність злочинної діяльності не впливає на характеристику ознак вчиненого діяння, оскільки готування і замах мають ознаки суспільної небезпечності як і будь-який закінчений злочин.

При посяганні на об'єкти (суспільні відносини), вказані в Особливій частині КК, суспільна небезпечність незакінченої злочинної діяльності має вияв в готуванні до вчинення злочину або в замаху на його вчинення. Цим особа створює загрозу спричинення шкоди правоохоронюваним об'єктам, і лише через обставини, що виникають поза її волею і бажанням, ця шкода не спричиняється. Тобто злочин не завершується внаслідок втручання інших сил.

Стаття 11 КК, даючи загальне поняття злочинного діяння, має на увазі будь-яке суспільно небезпечне посягання, в тому числі готування до злочину і замах на нього. Тому суспільна небезпечність незакінчених злочинів полягає не тільки в тому, що вони створюють реальну загрозу можливості настання злочинного наслідку, але і в тому, що саме готування до злочину і замах на нього порушують суспільні відносини, що охороняються законом.

Згідно зі ст. 13 КК незакінчена злочинна діяльність є протиправною і тягне кримінальну відповідальність. Саме вчинення

особою діяння, забороненого кримінальним законодавством і спрямованого на створення умов для безпосереднього здійснення злочину, при готуванні до безпосереднього посягання і при замаху — є об'єктивними умовами для притягнення особи до кримінальної відповідальності за незакінчену злочинну діяльність.

Однак тільки суспільної небезпечності і протиправності вчиненого діяння ще не досить для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Для цього необхідно, щоб особа була винна в здійсненні певного злочину.

Готування і замах на злочин характеризуються не тільки умислом, але і певними мотивами, метою, які спонукають злочинця вчинити суспільно небезпечне діяння. Свідомо вчиняючи злочинне діяння, особа тим самим надає йому вольової спрямованості, яка є внутрішньою характеристикою злочину. Наявність волі, свідомо спрямованої на вчинення закінченого злочину і спричинення шкоди суспільним відносинам, і є суб'єктивною умовою кримінальної відповідальності за незакінчену злочинну діяльність.

Отже, і готування до вчинення злочину, і замах на його вчинення, як і закінчений злочин, мають всі ознаки злочинного діяння (суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння, наявність суб'єкта).

Готування і замах є незакінченою злочинною діяльністю через те, що в діях особи немає всіх ознак об'єктивної сторони відповідного закінченого злочину — немає тих шкідливих наслідків, які є необхідною ознакою об'єктивної сторони закінченого злочину. Крім того, самі дії винного за своїм характером можуть суттєво відрізнятися від тих дій, що становлять об'єктивну сторону закінченого злочину, вказаного в Особливій частині КК.

Отже, підставою кримінальної відповідальності за готування і замах є наявність в діянні особи ознак складу незакінченого злочину.

У зв'язку з цим держава вимушена застосовувати до особи, яка готувалась до вчинення злочину або яка здійснила замах на злочин, заходи державного примусу. Застосування покарання до таких осіб має на меті не тільки власне покарання, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (ст. 50 КК).

Незакінченість злочину впливає на кваліфікацію вчинених дій. До особи, винної в готуванні або замаху, крім норми Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за злочин, до якого готувалась особа або який почала здійснювати, застосовуються ще ст. ст. 14 або 15 КК. Ця норма створює юридичну підставу відповідальності за незакінчену злочинну діяльність (ст. 16 КК).

Так, С. з метою викрадення грошей вночі проник в контору комбінату побутового обслуговування і відкрив сейф, але грошей там не було. Суспільно небезпечні дії С. були припинені на стадії закінченого замаху при викраденні майна. За цей замах С. нестиме відповідальність згідно зі ст. 15 і ч. 3 ст. 185 КК.

Посилання на ст. ст. 14 або 15 КК не робиться, якщо законодавець описує ознаки злочину так, що момент закінчення переноситься на стадію замаху або готування, тобто вони включаються в поняття закінченого злочину. Наприклад, розбій визнається закінченим злочинном з моменту нападу з метою заволодіння чужим майном незалежно від того, чи заволодів ним винний, чи ні (ст. 187 КК), а бандитизм — вже з моменту створення банди, навіть якщо вона ще не вчинила жодного нападу (ст. 257 КК).

Усіченими називаються склади злочинів, у яких злочинне діяння визнається закінченим з моменту початку вчинення дій і які фактично є готуванням або замахом.

До створення таких складів законодавець звертається в тих випадках, коли певні дії щодо готування до злочину або замаху на вчинення злочину настільки небезпечні для тих суспільних відносин, проти яких вони спрямовані, що стає доречним прирівняти такі дії до закінченого злочину.

Створення усіченого складу не означає, що ним охоплюється вся попередня злочинна діяльність. При вчиненні таких злочинів можливі стадії готування і замаху. Наприклад, готуванням до розбою буде створення розбійницької групи (3 і більше учасників), придбання зброї, необхідної для вчинення розбійного нападу, збирання потрібних даних про осіб, у яких є цінне майно тощо; при бандитизмі готування може виразитись у безуспішних діях, спрямованих на створення озброєної банди (невдале вербування співучасників, придбання зброї тощо).

Ознаки цих незакінчених злочинів недоцільно описувати безпосередньо в статтях Особливої частини КК, тому їх опис дається у Загальній частині (ст. ст. 14, 15), а конкретний їх зміст встановлюється шляхом одночасного застосування ст. ст. 14 або 15 і відповідної статті Особливої частини КК (у прикладах щодо готування до розбою, бандитизму — ст. ст. 187, 257 КК).

Тобто в цьому випадку підтверджується положення ст. 2 КК про те, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК.

При призначенні покарання за незакінчений злочин суд, керуючись положеннями ст. ст. 65—67 КК, враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення злочинного наміру та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця (ч. 1 ст. 68 КК).

Отже, керуючись межами санкцій кримінально-правової норми, передбачаючи стадії злочину, суди при призначенні покарання за попередню злочинну діяльність враховують такі обставини:

1) стадію, до якої доведено вчинений злочин, — готування чи замах;

2) обсяг уже виконаних у межах цієї стадії злочинних діянь: ступінь підготовки злочину при готуванні і близькість настання суспільно небезпечного наслідку при замаху (так, влаштуван-

ня засідки з метою вбивства має бути покарано суворіше, ніж здобуття для цієї мети зброї); закінчений замах більш небезпечний, ніж незакінчений;

3) ступінь суспільної небезпечності тих дій, які злочинець ще не вчинив, але мав намір вчинити для доведення злочину до кінця;

4) причини, які перешкодили злочинцеві довести розпочатий ним злочин до кінця (перешкоджання продовженню злочину представниками органів влади, потерпілим або іншими громадянами; невірне складання плану вчинення злочину або неналежне його виконання тощо);

5) суспільно небезпечні наслідки попередньої злочинної діяльності (наприклад, замах на вбивство карається значно суворіше в разі спричинення потерпілому тілесних ушкоджень).

Значення встановлення стадій злочину в кримінально-правовій діяльності.

Встановлення стадій вчинення злочину має велике практичне значення для:

— правильної кваліфікації вчиненого діяння, відмежування закінченого злочину від готування та замаху;

— встановлення ступеня суспільної небезпечності вчиненого і особи винного;

— індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання винного;

— попередження і припинення злочину, можливості відвернути заподіяння шкоди.

Виходячи з нормативних актів, що регулюють діяльність міліції, одним із її головних завдань є попередження і відвернення злочинів, а одним із завдань КК є запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1 КК).

Поняття виявлення наміру на вчинення злочину. Не є стадією вчинення злочину виявлення умислу, тобто зовнішній прояв наміру вчинити в майбутньому злочин. Він може бути виявлений усно, письмово, шляхом жестів або символічних знаків.

Наприклад, С., маючи намір здійснити крадіжку корови у свого сусіда, сказав про це односельчанину К. Висловлений намір С. не був спрямований на власність громадянина і не тягне кримінального покарання, оскільки закон про кримінальну відповідальність злочинном визнає тільки суспільно небезпечне діяння особи.

Стаття 13 КК вважає стадіями вчинення злочину тільки готування, замах і закінчений злочин, не вказуючи серед стадій злочинний намір (виявлення умислу).

Сам по собі злочинний намір не може бути об'єктом кримінально-каранної діяльності, тому що він не створює реальної загрози для суспільних відносин. Доки особа не вчинила конкретного діяння для здійснення злочинного наміру, доти воно за чинним кримінальним законодавством не може вважатися злочином, яким би тяжким і небезпечним не був задуманий злочин.

У постанові Судової колегії у кримінальних справах Верховного Суду України у справі Т. та інших зазначено, що за чинним

кримінальним законодавством злочинні думки, настрої, навіть задум вчинити злочин, хоча б і виражений в тій або іншій формі і який став відомий стороннім особам, самі по собі не тягнуть кримінальної відповідальності. Закон допускає кримінальну відповідальність лише з того моменту, коли намір особи вчинити злочин реалізується в конкретних суспільно небезпечних діях, спрямованих на посягання, яке задумане.

Виявлення умислу зовні ще не свідчить про наявність у суб'єкта дійсного наміру вчинити злочин. Нерідко трапляється «виявлення умислу» особи у стані душевного хвилювання, яка насправді і не думала вчиняти злочин. Навпаки, небезпечний, досвідчений злочинець, який здійснює намір вчинити злочин, намагається не виявляти свій умисел до початку його здійснення.

Наявність в особи наміру вчинити злочин свідчить про певну небезпеку цієї особи для суспільства, оскільки за відсутності перешкод злочинний умисел може бути здійснений. Тому щодо носіїв злочинних намірів мають здійснюватись ті чи інші заходи запобіжного характеру (спостереження за їх поведінкою, попередження про відповідальність за реалізацію злочинного умислу, посилення охорони відповідного об'єкта тощо).

Від виявлення умислу слід відрізнити погрози, які в окремих випадках визнаються злочином. Так, відповідальність за погрозу як самостійний закінчений злочин передбачена за: погрозу або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377); погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345); погрозу вбивством (ст. 129); погрозу щодо начальника (ст. 405 КК).

Погроза визнається злочином тому, що вже посягає на відповідні суспільні відносини, створює небезпеку завдання їм шкоди або може спричинити її, якщо не захистити ці відносини шляхом покарання винного.

§ 2. Стадії вчинення умисного злочину

Для того, щоб визначити, закінчений злочин чи ні, треба встановити, що хотів вчинити винний, що він фактично вчинив і як описаний у кримінально-правовій нормі той злочин, який суб'єкт намагався вчинити.

Відповідно до ч. 1 ст. 13 КК закінченим злочином визнається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК.

Кримінальне законодавство по-різному визначає моменти закінчення різних злочинів, що залежать від ступеня тяжкості, завдань боротьби з ними і специфічних особливостей деяких діянь.

Відповідно до особливостей конструкції формальних складів злочинів вони визнаються закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння незалежно від настання шкідливих наслідків.

Шкідливі наслідки за формальними складами злочинів на визначення моменту закінчення не впливають, а можуть тільки враховуватися судом при призначенні покарання. Так, одержання хабара (ст. 368) вважається закінченим з моменту прийняття службовою особою матеріальних цінностей або вигод матеріального характеру; хуліганство (ст. 296 КК) — з моменту вчинення дій, що грубо порушують громадський порядок, з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжуються особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом.

Відповідно до особливостей конструкції матеріальних складів злочинів у статтях Особливої частини КК вони визнаються закінченими з моменту настання шкідливих наслідків, які перебувають у причинному зв'язку з вчиненим суспільно небезпечним діянням. Так, вбивство (ст. ст. 115—119) буде закінченим з моменту протиправного заподіяння смерті, крадіжка (ст. 185 КК) — з моменту заволодіння чужим майном.

Закон про кримінальну відповідальність знає і усічений склад злочину.

Під усіченим складом злочину розуміється така конструкція складу, за якої кримінальна відповідальність за закінчений злочин настає не з моменту завершення діяння, а з більш ранньої стадії — готування або замаху. Наприклад злочином з усіченим складом є бандитизм (ст. 257), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК). Так, бандитизм вважається закінченим злочиним з моменту організації банди, хоч і винні ставлять своєю кінцевою метою вчинення нападів на підприємства, установи, організації та окремих осіб.

Готування до злочину. Відповідно до ч. 1 ст. 14 КК готуванням до злочину є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Готування за часом завжди передуює вчиненню злочину. Іноді готування може бути значно віддалене за часом від безпосереднього вчинення злочину, в інших випадках винний розраховує одразу вчинити задуманий злочин. У цілому готування — це умисне створення умов для подальшого здійснення злочину.

Підшукування засобів чи знарядь вчинення злочину означає виготовлення, викрадення або здобуття цих предметів у інших громадян.

Пристосування — це така обробка відповідних предметів, внаслідок якої їх зручно використовувати при вчиненні злочину.

Інше умисне створення умов може відбуватися шляхом огляду місця майбутнього вчинення злочину, вивчення розміщення варті, уточнення шляху відходу з місця злочину, можливостей абути викраденого майна тощо.

Готування переважно вчиняється у формі активних дій, але іноді і бездіяльність може слугувати цілям створення умов для вчинення злочину в майбутньому. Наприклад, сторож складу підприємства умисно залишив двері складу незачиненими і тим самим створив умови для викрадення матеріальних цінностей.

Як правило, готування карається через те, що воно забезпечує в майбутньому вчинення конкретного злочину. У готуванні знаходиться прояв умисел особи вчинити злочин, тому воно є суспільно небезпечним. Однак у деяких випадках готування до вчинення злочину само по собі має високий ступінь суспільної небезпеки.

У зв'язку з цим закон визнає таке готування закінченим злочиним. Практично це відображено в законі, по-перше, шляхом створення усічених складів злочинів; по-друге, підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину, будучи готуванням до вчинення будь-якого конкретного злочину, визнається законом одночасно і самостійним закінченим злочиним. Так, заздалегідь не обіцяне придбання вогнепальної або холодної зброї, завідомо здобутої злочинним шляхом, якщо вона здобувалась винним з метою вчинення умисного вбивства, належить кваліфікувати за ст. 14 і ч. 1 ст. 115 або ч. 2 ст. 115 і ч. 1 ст. 263 КК.

Поняття замаху на злочин і його види. Замах порівняно з готуванням є більш суспільно небезпечним злочиним. Вони відрізняються за характером дій. Якщо готування охоплює всі дії, які створюють необхідні умови для вчинення злочину в майбутньому, то замах починається з того моменту, коли злочинець вчинив дії, безпосередньо спрямовані на виконання задуманого злочину. Ці дії входять в об'єктивну сторону злочину, створюють реальну можливість закінчення злочину і настання злочинного результату.

Від закінченого злочину замах відрізняється частковим виконанням винним об'єктивної сторони злочину: виконується тільки частина дій, що утворюють об'єктивну сторону цього злочину. Для кримінально караного замаху характерним є те, що припинення злочинної діяльності, ненастання наслідку обумовлені обставинами, які не залежать від волі злочинця.

Т. і В. були визнані судом винними в тому, що, бажаючи набути грошей для придбання вина, зупинили на вулиці неповнолітнього Д. і почали вимагати в нього гроші. Коли Д. відповів, що грошей в нього немає, Т. і В. кілька раз вдарили його, перевірили кишені і зникли. Дії Т. і В. були спрямовані на негайне заволодіння грошима, але злочинний наслідок не настав з причин, що не залежали від їх волі, — у потерпілого не було грошей.

Згідно зі ст. 186 КК грабіж визнається закінченим з моменту заволодіння винним чужим майном. Для того щоб притягти Т. і В. до кримінальної відповідальності за закінчений злочин (грабіж), необхідно щоб були вилучені з кишені Д. гроші.

До замаху як діяльності, безпосередньо спрямованої на виконання злочину, належать не тільки дії, прямо вказані в диспозиції кримінально-правової норми (тілесні ушкодження, вбивство тощо), а і діяння, які безпосередньо передують їм, є їх складовою, яка не може бути від них відділена.

Наприклад, такі дії як занесення руки для спричинення тілесного ушкодження, прицілювання в жертву при вбивстві та ін. належать до замаху, оскільки вони створюють об'єктивну сторону злочину, водночас прихід на місце вчинення злочину, вистежування жертви та ін. мають розглядатись як готування, яке характеризується діями, що не входять в об'єктивну сторону злочину.

Особливістю діяння особи при замаху є те, що воно може за наявності певних умов призвести до закінчення злочину і настання наслідків без додаткових дій винного. Готування до злочину створює для цього лише необхідні умови, але вони самі не можуть призвести до закінчення злочину.

Треба пам'ятати, що при замаху може бути спричинена шкода, але не та, якої прагнув злочинець. А. був визнаний судом винним у замаху на вбивство К., який виявився в тому, що А., бажаючи помститися К. за подружню невірність, зробив постріл з мисливської рушниці їй у спину на великій відстані, заподіявши тяжкі тілесні ушкодження. Незважаючи на те, що тяжкі тілесні ушкодження передбачені самостійною статтею КК (ст. 121), вчинене слід кваліфікувати як замах на вбивство.

Замах можливий на вчинення всіх злочинів з матеріальним складом, тобто на тих, для яких вимагається обов'язкове настання шкідливих наслідків. На ці злочини замах можливий шляхом як дії, так і бездіяльності (наприклад, мати не годувати немовля і тим самим бажає настання смерті).

У злочинах з формальним складом замах можливий лише в тих, що вчиняються шляхом активних дій (хабар, згвалтування та ін.). У злочинах з формальним складом, які виконуються шляхом бездіяльності (ст. 135 КК «Залишення в небезпеці»), замах на злочин неможливий.

Суб'єктивна сторона замаху характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює, що його дії безпосередньо спрямовані на вчинення конкретного злочину, і бажає вчинити цей злочин.

Залежно від ступеня реалізації злочинного наміру і близькості закінчення злочину розрізняють незакінчений і закінчений замах.

Для розмежування цих видів замаху використовують суб'єктивний критерій, оскільки злочинець мав уявлення про ступінь завершеності своїх дій.

Незакінченим замах вважається тоді, коли особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила всіх дій, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця (ч. 2 ст. 15 КК) (у матеріальних складах для настання злочинного наслідку).

Так, Х. і А. пройшли на територію підприємства, де намагалися потрапити на склад, але відкрити двері не змогли і тому майном не заволоділи. У цьому випадку Х. і А. не вчинили всіх дій, які вони вважали необхідними здійснити для заволодіння майном. Такий замах є незакінченим.

Ще кілька прикладів незакінченого замаху: особа проникла в квартиру для вчинення крадіжки майна, але власник квартири прокинувся і винний вимушений був тікати; особа намагалась ударити ножом, але удар її був відбитий, а вона затримана тощо.

Замах на вчинення злочину є *закінченим*, якщо особа виконала всі дії, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено з причин, які не залежать від її волі.

При закінченому замаху винний впевнений, що все залежить від нього для закінчення злочину виконано і злочинний наслідок обов'язково має настати без будь-яких додаткових його дій. Так, Л. вирішив позбутися своєї дружини. Він зустрів її в морозну ніч на вулиці, коли вона поверталася з другої зміни, зв'язав її, заткнув рот кляпом і в такому стані залишив. Люди, які поверталися з роботи, виявили зв'язану жінку і врятували її. Смерть потерпілої не настала внаслідок втручання сторонніх осіб, хоча Л. зробив все від нього залежить для позбавлення її життя і вважав, що ніяких додаткових дій вчиняти не треба.

На відміну від закінченого злочину, при закінченому замаху не настає бажаний винним злочинний наслідок. Закінчений замах більш суспільно небезпечний, ніж незакінчений. Підвищена небезпека закінченого замаху полягає в тому, що він міг потягти настання злочинного наслідку, якби цьому не перешкодили обставини, не залежні від волі злочинця. Врахування характеру дій, безпосередньо спрямованих на вчинення злочину, і, відповідно, ступеня здійснення злочинного наміру, може мати істотне значення для більш точного визначення ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння, а, отже, суд має врахувати це при призначенні винному конкретного покарання. Така класифікація замаху має практичне значення не лише для індивідуалізації покарання, а й при вирішенні питання про характер дій при добровільній відмові.

Щодо критеріїв розмежування закінченого і незакінченого замаху в навчальній, монографічній літературі немає єдиної думки.

Одні автори (А.А. Піонтковський, Н.Д. Дурманов та ін.) пропонують суб'єктивний, інші (М.Д. Шаргородський) — об'єктивний критерій поділу замаху на види. З точки зору останніх замах є закінченим, коли виконані дії, об'єктивно необхідні для досягнення бажаного наслідку.

Таке твердження є неточним, оскільки переважно злочин не доводиться до кінця саме тому, що винний не все зробив, що об'єктивно необхідно для його завершення. Якби злочинець зробив все, що було об'єктивно необхідним, злочинний наслідок обов'язково настав би.

Закінчений замах відмежовується від закінченого злочинного діяння — при замаху немає суспільно небезпечних наслідків, що є елементом об'єктивної сторони цього злочину. Але їх настання не перетворює вчинене в закінчений злочин, оскільки, наприклад, для визнання вбивства закінченим злочином закон вимагає обов'язкового настання не будь-яких шкідливих наслідків, а того, який є елементом об'єктивної сторони цього злочину, — смерть.

При розмежуванні замаху і закінченого злочину треба керуватися не тільки поняттям замаху, який визначається в ч. 1 ст. 15 КК, але і враховувати особливості конструкції складу злочину. Для наявності закінченого складу багатьох злочинів настання певного суспільно небезпечного наслідку або зовсім не вимагається, або досить однієї тільки можливості заподіяння такого наслідку.

Можливі випадки, коли замах на вчинення одного злочину за своїми зовнішніми рисами схожий з іншим закінченим злочином. Так, замах на вбивство може виявитися зовні у заподіянні легкого, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження. Тому кваліфікація злочину, що виявився в нанесенні тілесних ушкоджень, залежить від спрямованості умислу винного. Якщо він спричинив тілесні ушкодження, маючи на меті вбити потерпілого, то в наявності замах на вбивство. При виявленні умислу на спричинення шкоди здоров'ю настає відповідальність за відповідний вид умисного тілесного ушкодження.

У теорії кримінального права залежно від реальної можливості досягнення мети виділяють також «неналежний замах», який поділяють на замах з непридатними засобами і замах на неналежний об'єкт.

Під замахом з непридатними засобами розуміють такий замах, коли винний застосовує засоби, об'єктивно неспроможні призвести до завершення або настання злочинного наслідку.

Так, С. з метою незаконного проведення абортів зробила двом жінкам вливання виготовленого нею настою, який насправді був непридатним для переривання вагітності, про що С. не знала.

При замаху з непридатними засобами шкода об'єкту не спричиняється з причин, що не залежать від волі особи, яка вчиняє злочин, оскільки винний помилився (наприклад, замість отрути в чай винний насипав цукор).

Замах з непридатними засобами за загальним правилом є суспільно небезпечним діянням. У цих діях виявляється рішучість особи вчинити злочин. При кваліфікації і вирішенні питання про покарання замаху з непридатними засобами застосовується правило фактичної помилки. Така суспільно небезпечна діяльність особи має тягти кримінальну відповідальність за ст. 15 і відповідною статтею Особливої частини КК.

Судовій практиці відомі випадки, коли особа, яка вчинила замах з непридатними засобами, не притягується до кримінальної відповідальності. Це може мати місце при використанні явно непридатних засобів (спроба заподіяти шкоду людині

шляхом чаклунства, заклинання тощо). Такі випадки в науці кримінального права розглядаються як виявлення умислу, що не тягне кримінальної відповідальності.

Замахом на непридатний об'єкт вважається такий замах, коли особа спрямовує свої дії на певний об'єкт, охоронюваний законом про кримінальну відповідальність (власність, життя), намагається заподіяти йому шкоду, але вона не може бути заподіяна у зв'язку з допущеною особою фактичною помилкою. Такою помилкою може бути: відсутність об'єкта чи предмета посягання на момент або у місці вчинення злочину; відсутність певних ознак, якостей у об'єкта (при посяганні на життя удар ножем наносять трупу, прийнятому за намічену жертву).

§ 3. Добровільна відмова при незакінченому злочині та її значення

Важливим завданням кримінального законодавства є відвернення шкоди, яка може бути спричинена внаслідок вчинення злочинного діяння. На це спрямовані всі норми кримінального законодавства, зокрема інститут добровільної відмови від доведення злочину до кінця.

Частина 1 ст. 17 КК визначає, що добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця.

Добровільна відмова виключає суспільну небезпечність і кримінальну відповідальність, відвертає загрозу спричинення шкоди об'єкту посягання, це одночасно один із проявів гуманізму кримінального права.

Добровільна відмова має такі ознаки:

- вона має бути остаточною;
- наявність об'єктивних обставин, які не перешкоджають завершенню злочину, тобто відмова не повинна бути вимушеною;
- особа, яка добровільно відмовилася, повинна усвідомлювати можливість продовження розпочатого злочину і його завершення;
- відмова має бути вільним волевиявленням суб'єкта, хоч ініціатива може виходити від інших осіб (у вигляді поради, прохання, переконання тощо).

Добровільність і остаточність — основні ознаки цього інституту. Добровільність — суб'єктивна ознака, остаточність — об'єктивна.

Добровільність означає, що особа, розпочавши злочинну діяльність, як правило, за власною ініціативою, усвідомлено припиняє подальшу злочинну діяльність. Особа знає, що злочин може бути продовжено, доведено до кінця, і це залежить лише від неї самої, але добровільно від цього відмовляється.

Не мають значення мотиви добровільної відмови. Ними можуть бути: усвідомлення небезпеки вчинених дій, каяття, страх перед можливим покаранням, жалість до потерпілого.

Не буде добровільною відмова, якщо особа припиняє розпочату злочинну діяльність не добровільно, а у зв'язку з перепонами, що заважають вчиненню злочину або роблять його вчинення неможливим (наприклад, особі перешкодили відкрити сейф та ін.).

Так, шофер К. під загрозою вбивства із застосуванням фізичної сили зробив спробу згвалтувати громадянку М., яку взявся підвезти додому. М. вчинила К. сильний опір: подряпала йому обличчя і вдарила ногою в живіт, виривалась тощо. К. вимушений був відпустити М. і поїхав, залишивши її в лісосмузі. У цьому випадку відмова від продовження злочинної діяльності була не добровільною, а вимушеною, і К. був притягнутий до кримінальної відповідальності за замах на згвалтування.

Остаточність відмови означає, що особа, яка розпочала злочин, повністю припиняє злочинну діяльність. Не є добровільною відмовою тимчасово припинена розпочата злочинна діяльність. Наприклад, Ю. підійшов до дверей квартири П. з метою відкрити підробленим ключем замок і вчинити крадіжку. Зустрівши незнайомого йому громадянина і побоюючись, що він може завадити йому, він відмовився на цей раз від крадіжки і пішов, щоб зачекати більш сприятливих обставин. Добровільної відмови немає у цьому випадку. Ю. був викритий і притягнений до кримінальної відповідальності за готування до крадіжки чужого майна.

У випадку, коли вчинені всі задумані дії, але вони не призвели до бажаного наслідку з причин, що не залежать від злочинця, і він відмовляється від повторення злочинних дій, добровільної відмови немає, має місце лише відмова від повторення непридатного замаху. Наприклад, А. зробив постріл із мисливської рушниці в Б. з метою його вбивства. Останньому вдалось ухилитися, і заряд пролетів мимо. А. після першого пострілу одумався і другого пострілу не зробив, маючи таку можливість. Це було враховано судом при призначенні покарання як пом'якшуюча обставина.

Добровільна відмова виключає не взагалі кримінальну відповідальність, а кримінальну відповідальність лише за той злочин, від якого особа остаточна і добровільно відмовилась.

Згідно із законом особа може нести кримінальну відповідальність лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину (ч. 2 ст. 17 КК). Так, для вчинення вбивства свого сусіда П. з помсти Г. виготовив фінський ніж, але потім від вчинення вбивства відмовився. За готування до вбивства Г. нести кримінальну відповідальність не буде, але в його діях є закінчений склад іншого злочину — незаконне виготовлення холодної зброї, і він має бути притягнутий до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 263 КК.

Добровільна відмова можлива до закінчення злочину, тобто на стадії готування до злочину і замаху на нього.

На стадії готування до злочину добровільна відмова не вимагає активної поведінки, досить тільки припинити подальше здійснення злочину. Відмова на цій стадії можлива і в активних діях (наприклад, знищення кліше для виготовлення фальшивих грошей).

Добровільна відмова можлива на стадії замаху на злочин. Але слід відмежовувати відмову при закінченому і незакінченому замаху.

При незакінченому замаху, коли ще від особи залежить подальший розвиток злочину, добровільна відмова може виявитися в пасивній поведінці особи (прицілився в потерпілого, але зробити постріл відмовився, замахнувся ножом на потерпілого, але не наніс удар).

При закінченому замаху добровільна відмова можлива лише тоді, коли за характером діяння таке, що злочинний наслідок настає не одразу, і винний ще зберігає владу над подальшим розвитком події, ще може не допустити настання спричинення наслідку або перешкодити закінченню злочину. Для добровільної відмови при закінченому замаху не досить пасивної поведінки особи, а завжди необхідні активні дії з ліквідації вже вчиненого. Наприклад, особа, яка вирішила дати хабара, зайшла до кабінету службової особи за її відсутності і поклала на стіл гроші, але одразу передумала і забрала їх назад.

Особа розібрала залізничну колію для того, щоб спричинити катастрофу поїзда, а потім одумалась. У такому випадку добровільна відмова має виразитися в активних діях, що відвертають можливу катастрофу поїзда. Якщо вказані дії не відвернули злочинних наслідків, то винний має нести відповідальність за вчинений злочин. Його зусилля можуть бути враховані судом при визначенні покарання як пом'якшуюча вину обставина.

У тих випадках, коли замах закінчено і особа вже не може завадити подальшому розвитку злочину і не в змозі завадити завершенню злочину або настанню злочинного результату, добровільна відмова неможлива (наприклад, вистрілив у потерпілого, наніс удар у груди та ін.).

Дії, вчинені для відвернення настання злочинного наслідку або відшкодування спричиненої шкоди, або усунення шкоди, створюють «дійове каяття». Суть дійового каяття полягає в тому, що особа, яка вчинила закінчений злочин або закінчений замах, здійснює заходи, виражені в активних діях, для відвернення або зменшення наслідків злочину, для викриття співучасників злочину тощо. Так, С., вчинивши крадіжку пари черевиків з магазину, добровільно повернув черевики завідувачій магазином.

Дійове каяття грає роль пом'якшуючої обставини (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК), але не виключає кримінальної відповідальності. В окремих випадках дійове каяття може слугувати підставою

для застосування звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45 КК).

Різниця між добровільною відмовою і дійовим каяттям полягає в тому, що:

1) добровільна відмова можлива лише до закінчення злочину, а дійове каяття — лише після того як злочин закінчено або на стадії закінченого замаху;

2) добровільна відмова можлива як в активній, так і в пасивній поведінці, а дійове каяття передбачає тільки активні дії;

3) добровільна відмова виключає кримінальну відповідальність за злочин, від якого особа відмовилась, а дійове каяття її не виключає і розглядається лише як обставина, яка пом'якшує покарання.

Тільки у випадках, спеціально вказаних у законі, дійове каяття виключає кримінальну відповідальність. Наприклад, ч. 3 ст. 369 КК встановлює, що особа, яка дала хабар, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї мало місце вимагання хабара або якщо після давання хабара вона добровільно заявила про те, що сталося, до порушення кримінальної справи щодо неї органу, наділеному законом правом на порушення кримінальної справи.

Отже, виключення кримінальної відповідальності осіб, які готувалися до вчинення злочину, вчинили замах на нього, має велике практичне значення для попередження злочинів.

На формування мотивів, що ведуть до добровільної відмови від продовження розпочатої злочинної діяльності, великий вплив справляють не тільки внутрішні спонукання, а й об'єктивні фактори дійсності.

Запитання для самоконтролю:

1. Які стадії можливі при вчиненні умисного злочину?
2. Що таке готування до злочину і чим воно може характеризуватися?
3. Замах на злочин і його види.
4. У чому полягає закінчений злочин і який момент закінчення різних видів злочинів залежно від конструкції їх складу?
5. Добровільна відмова при незакінченому злочині й відмінність її від дійового каяття.

Рекомендована література:

1. Стадії вчинення злочину // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1993. — № 4. — С. 12—21; 1996. — № 3. — С. 5—9.
2. Кваліфікація дій, пов'язаних з відмовою від повторення замаху на злочин. — Коментар судової практики з кримінальних справ // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1996. — № 6. — С. 5—6.

3. Иванов В.Д. Ответственность за покушение на преступление. — Караганда, 1974. — 117 с.

4. Кобзаренко П., Бугенко Г. Добровільна відмова від вчинення злочину: види, межі, форми // Рад. право. — 1990. — № 10. — С. 58—62.

5. Никулин С.И. Деятельное раскаяние и его значение для ОВД в борьбе с преступностью. — М., 1985.

6. Тер-Акопов А.А. Добровольный отказ от совершения преступления. — М., 1982. — 96 с.

7. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая. — К., 1985. — С. 221—234.

8. Уголовное право УССР. Общая часть. — К., 1984. — С. 165—180.

9. Учебник уголовного права. Общая часть. — М., 1996. — С. 161—180.

Глава 11

СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ

§ 1. Поняття співучасті в кримінальному праві.

§ 2. Форми співучасті.

§ 3. Види співучасників.

§ 4. Спеціальні питання співучасті.

§ 5. Поняття причетності до злочину. Її відмінність від співучасті.

§ 1. Поняття співучасті в кримінальному праві

Співучастю у злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину (ст. 26 КК). Тобто це форма вчинення злочину кількома особами, які об'єднали свої зусилля для досягнення злочинного результату.

Об'єктивними ознаками співучасті є:

- суспільно небезпечні дії чи бездіяльність;
- участь у злочині декількох суб'єктів злочину;
- вчинення злочину співучасниками спільно.

Спільність означає, що дія чи бездіяльність всіх учасників вчинення злочину перебуває в причинному зв'язку з діями виконавця і, тим самим, зі злочинним результатом, що настав. Наявність причинного зв'язку між діями кожного із співучасників і шкідливим результатом, що настав, є необхідною умовою кримінальної відповідальності при співучасті. Це — перша особливість причинного зв'язку при співучасті.

Друга особливість причинного зв'язку при співучасті полягає в тому, що він може мати місце як у стадії незакінченої злочинної діяльності, так і в процесі вчинення злочину виконавцем.

Отже, для наявності об'єктивної сторони співучасті необхідні:

1) спільність дій співучасників, тобто вчинення злочину загальними або такими, що взаємно доповнюють одне одного, зусиллями його співучасників;

2) спричинення єдиного для всіх співучасників злочинного результату;

3) причинний зв'язок між діями кожного співучасника і загальним злочинним результатом, який настав.

З суб'єктивної сторони співучасті передбачає наявність умисної вини у вигляді прямого умислу. Кожний із співучасників усвідомлює, що він бере участь з іншими особами у вчиненні злочину, і бажає цього, а також усвідомлює, що чинить конкретне суспільно небезпечне діяння, бажає його вчинення і настання шкідливих наслідків.

У деяких випадках співучасті можлива з евентуальним умислом, але тільки щодо злочинного результату.

При розслідуванні суб'єктивних ознак злочину, який вчиняється за попередньою змовою групою осіб, істотною обставиною, яка підлягає обов'язковому доведенню при встановленні вини кожного учасника, є ступінь його вини.

Ступінь вини впливає на індивідуалізацію відповідальності, і в цьому плані порівняльний аналіз вини кожного учасника злочину, вчиненого за попередньою змовою групою осіб, має важливе значення.

Вчинення злочину у співучасті кількома особами має більшу суспільну небезпечність, ніж вчинення злочину однією особою. Для таких злочинів, як правило, характерна старанна обдуманість способів їх вчинення, велика конспіративність злочинної діяльності, пошук можливостей для приховування слідів злочину, вкраденого. У групі злочинці виявляють велику рішучість, сподіваючись на взаємну підтримку, що часто штовхає їх на вчинення зухвалих злочинів.

Підвищена небезпека співучасті має місце при вчиненні злочинів неповнолітніми, оскільки в злочинну діяльність втягується багато осіб, які вперше стали на злочинний шлях. Крім того, неповнолітні в групі чинять злочини, які відрізняються особливою зухвалістю і жорстокістю.

Так, група неповнолітніх з 5 чоловік (з них 2 дівчини) вчинила ряд тяжких злочинів. Запідозривши одну із своїх близьких знайомих (також неповнолітню) в тому, що вона має намір повідомити в міліцію про їх злочинну діяльність, ця група обманним шляхом заманила її в гай на околиці міста, де розправилася з нею. Потерпілу примусили роздягтися догола, згвалтували її, задовольняючи свою статеву пристрасть неприродним способом, жорстоко побили, а потім по черзі нанесли їй більше 30 ножових ран, від яких вона померла в лікарні.

Об'єктом злочину при співучасті є суспільні відносини, які охороняються кримінальним законодавством. Діяльність співучасників спрямована на загальний, єдиний для їх злочинної діяльності об'єкт. В окремих випадках можливий незбіг об'єкта злочинного посягання, коли не збігається мета, наприклад, підбурювача і виконавця. Так, підбурювач може схилити іншу особу до вчинення вбивства з корисливих мотивів, не розкриваючи виконавцеві, що фактично, наприклад, він бажає ліквідувати державного діяча у зв'язку з його державною діяльністю.

Суб'єктом співучасті можуть бути особи, які мають необхідні юридичні ознаки. У тих випадках, коли особа, що має такі ознаки, схилила до вчинення злочину неосудного чи малолітнього, вона несе кримінальну відповідальність за безпосереднє виконання. Вона підлягає кримінальній відповідальності як виконавець злочину, що вчинив його способом використання «живого знаряддя» вчинення злочину.

Отже, кримінальне законодавство визнає співучастю таку суспільну умисну діяльність декількох суб'єктів злочину, за якої співучасниками злочину поряд з виконавцями визнаються

організатори, підбурювачі та пособники. Від взаємозв'язку співучасників значною мірою залежать особливості їх спільної діяльності, межі відповідальності.

§ 2. Форми співучасті

Форма співучасті — це структура зв'язку 2 і більше осіб, які спільно вчиняють умисний злочин.

У теорії кримінального права існує різна класифікація форм співучасті залежно від критеріїв, які використовуються для неї.

1. Залежно від ролі співучасників у спільно вчиненому злочині співучасть поділяється на просту (співвиконання, співвинність) та складну (співучасть у вузькому (власному) значенні слова).

Проста форма співучасті, коли декілька суб'єктів злочину безпосередньо вчиняють той самий злочин, тобто кожний з учасників є його виконавцем, немає такого, що має значення для кваліфікації дій, розподілу ролей на виконавців, підбурювача, пособника, організатора. Тому дії всіх співвиконавців кваліфікуються без посилання на ст. 27 КК.

При складній співучасті має місце юридично значущий розподіл ролей. Лише дії виконавця утворюють склад злочину. Інші — лише в тій чи іншій формі пособництва, організаторської діяльності (якщо організатор не був співвиконавцем як член групи), підбурюванням створюють для цього необхідні сприятливі умови. Тому дії всіх таких співучасників, за винятком виконавця, кваліфікуються з посиланням на ст. 27 КК.

2. Залежно від згуртованості, тобто ступеня стабільності суб'єктивних зв'язків злочини поділяються на:

1) злочин, вчинений групою осіб (ч. 1 ст. 28 КК). Злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (2 або більше) виконавців без попередньої змови між собою. Це найпростіша форма співучасті. Злочинний зв'язок між співвиконавцями може бути встановлений в момент початку вчинення злочину або навіть у процесі його вчинення (ч. 3 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК);

2) злочин, вчинений за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК). Злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (2 або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення. Під попередньою змовою слід розуміти змову до початку виконання дій, що складають суб'єктивну сторону злочину, тобто до початку виконання дій, передбачених статтею Особливої частини КК, хоча б однією особою.

Ця форма співучасті передбачена як необхідна і кваліфікуюча ознаки (ч. 2 ст. 185), а також як обставина, яка обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК);

3) злочин, вчинений організованою групою (ч. 3 ст. 28 КК). Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (3 і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Ознаки організованої групи:

- в готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (3 і більше);
- ці особи попередньо зорганізувалися;
- наявність стійкого об'єднання;
- особи об'єднані єдиним планом, дії спрямовані на виконання єдиного плану;
- функції розподілені між учасниками групи;
- план відомий усім учасникам групи.

Ця форма співучасті є більш небезпечною і в кримінальному законодавстві застосовується як основна ознака, переважно як кваліфікуюча (ч. 5 ст. 185) або як обставина, яка обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК);

4) злочин, вчинений злочинною організацією (ч. 4 ст. 28 КК). Злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він вчинений стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (3 і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп (ст. 255 КК — створення злочинної організації).

Ознаки злочинної організації:

- об'єднання декількох осіб (3 і більше);
- об'єднання стійке;
- ієрархічна структура об'єднання;
- об'єднання організоване за попередньою змовою для спільної діяльності;
- наявність мети: вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів; керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб; забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

§ 3. Види співучасників

Кримінальне законодавство розрізняє 4 види співучасників: виконавець, організатор, підбурювач і пособник (ст. 27 КК).

Виконавцем (співвиконавцем) є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом вико-

ристання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за вчинене, вчинила злочин, передбачений КК (ч. 2 ст. 27).

Отже, виконавцем буде та особа, яка для досягнення злочинного результату:

а) використовує іншу особу, яка з причин неосудності, малолітства чи розумової відсталості не могла розуміти характеру своїх дій;

б) використовує тварин (наприклад, дресированого собаку для вчинення крадіжки чужого майна, лютого бика для вбивства потерпілого чи заподіяння йому тілесних ушкоджень);

в) втягує в злочинну діяльність неповнолітнього, який не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність;

г) застосовує насильство, яке викликало стан крайньої необхідності;

д) використовує своє службове становище, коли злочин був результатом виконання його наказу.

Наприклад, директор заводу М. за змовою з комірником П. викрав 200 кг фарби, яку домовився реалізувати Ш., який працював в одній з організацій сусіднього міста. М. дав вказівку водієві К. одержати на складі фарбу і доставити її в селище, розташоване на половині шляху до міста, в якому жив Ш., і передати останньому діжку з фарбою за накладною. Комірник П. виписав тимчасову накладну, про що К. не знав, тому що комірник попередив, що один примірник накладної К. повинен вручити Ш., а другий — з його підписом повернути на склад. К. доставив фарбу в селище, перевантажив її в машину Ш., один примірник документа про передачу фарби вручив комірникові П., який документ знищив, приховавши тим самим від обліку факт викрадення створених ним надлишків фарби.

Організатором є особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, а також особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації (ч. 3 ст. 27 КК).

Дії організатора полягають в організації вчинення злочину, керуванні підготовкою чи вчиненням злочину.

Організація злочину бере свій початок у стадіях, які передують виконанню злочину. Вона може мати вияв:

- у підшукуванні чи вербуванні учасників злочину;
- у виробленні в них злочинних намірів;
- у забезпеченні їх знаряддями вчинення злочину;
- в утворенні організованої групи чи злочинної організації.

Організатор може безпосередньо брати участь у вчиненні злочину як виконавець поряд з іншими (іншим) виконавцями.

Керівництво здійсненням злочину виражається в безпосередньому управлінні діяльністю співучасників на виконання злочину, в розпорядженні з виконання об'єктивної сторони

складу злочину (наприклад, розстановка учасників і узгодження їх дій на місці вчинення злочину). Це також керівництво підготовкою, керівництво організованою групою чи злочинною організацією, забезпечення фінансуванням.

КК передбачає відповідальність за організаційну діяльність як самостійний злочин: організація озброєної банди (ст. 257); організація масових заворушень (ст. 294); організація або керівництво групою, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю або статевою розпустою (ст. 181); організація або утримання місць для незаконного вживання наркотичних засобів (ст. 317).

Організатор може поєднувати в собі ознаки підбурювача, пособника. Однак його діяльність виходить за межі діяльності інших учасників вчинення злочину, тому що організатор об'єднує їх разом, виявляє особливу підвищену активність, тобто організовує злочин.

Підбурювач — особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину (ч. 4 ст. 27 КК). При цьому він умисно викликав у іншій особі рішучість чи зміцнював в ній намір вчинити злочин, що вже виник. Частіше за все підбурювач схиляє до вчинення злочину виконавця.

Підбурювання завжди виражається в активній діяльності. Дії підбурювача можуть бути виражені в різній формі: особиста бесіда, телефонна розмова, інтрига, провокація, лист тощо.

Підбурювання характерне тим, що підбурювач схиляє до вчинення злочину особу, яка не мала до цього рішучого наміру його вчинити. У тих випадках, коли такі наміри у виконавця виникли незалежно від стороннього втручання, однак йому дають поради і вказівки, такі дії не є підбурюванням, а особа, яка їх дає, може бути визнана пособником, якщо ці рекомендації полегшили вчинення злочину.

Мета і мотиви дій підбурювача і пособника можуть не збігатися з намірами виконавця, однак ця обставина не впливає на кваліфікацію їх дій.

Від підбурювання як виду співучасті слід відрізнити деякі види самостійних злочинів, які мають форму підбурювання (ст. 436 КК).

Пособник — це особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздальгідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню злочину (ч. 5 ст. 27 КК).

Пособник як і підбурювач не бере безпосередньої участі у вчиненні злочину, не організовує його, не є його ініціатором, але він робить свій вклад у спільну злочинну діяльність, спрямо-

вану на вчинення злочину. Його дії перебувають у причинному зв'язку з результатом, що настав, — шкідливими наслідками, безпосередньо заподіяними виконавцем.

Пособник діє умисно, подає допомогу у вчиненні конкретного злочину і бажає його вчинення виконавцем.

Залежно від того, в якій формі виражається пособництво, розрізняють такі його види:

1) інтелектуальне пособництво, коли пособник бере участь у вчиненні злочину шляхом дачі порад, рекомендацій, вказівок;

2) фізичне пособництво — особа безпосередньо усуває будь-які перешкоди, які ускладнюють виконавцеві досягнення злочинного результату;

3) заздальгідь обіцяне приховування злочину.

§ 4. Спеціальні питання співучасті

Підстави кримінальної відповідальності за співучасть викладені у ст. 2 КК. Вони такі самі, що і при вчиненні злочину взагалі. Це означає, що підставою для притягнення до кримінальної відповідальності співучасників є наявність в діях особи складу злочину.

Дії кожного співучасника перебувають у причинному зв'язку зі шкідливими наслідками, що настали, тобто діями кожного співучасника при вчиненні злочину, відповідальність за який визначена нормою Особливої і Загальної частин КК.

Виконавець (співвиконавець) завжди несе відповідальність за тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинений ним злочин (ч. 1 ст. 29). Додатковій кваліфікації за ст. 27 КК дії виконавця не підлягають.

Дії організатора, підбурювача і пособника підлягають кваліфікації за відповідною частиною ст. 27 і тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем.

За обсягом дії співучасників можуть суттєво різнитися. Одні можуть вчинити суспільно небезпечну дію повністю, яка містить всі ознаки складу злочину, інші — дії, які містять вказані ознаки лише частково. Ця обставина враховується в процесі індивідуалізації покарання, але не впливає на кваліфікацію вчиненого, яке в таких випадках оцінюється як груповий злочин.

Наприклад, четверо співучасників розправилися з потерпілим, при цьому били його по голові. Перший наносив удари молотком, другий — каменем, третій — кастетом, четвертий — ножом. За висновком судово-медичної експертизи безумовно смертельним було одне поранення, нанесене молотком. Суд визнав особу, яка діяла молотком, виконавцем вбивства, інших — співвиконавцями.

У груповому злочині суспільно небезпечна поведінка кожного співучасника розглядається у зв'язку з поведінкою інших як органічна частина злочинного діяння. Оцінка суспільно небезпечного діяння, вчиненого об'єднанням кількох осіб, здій-

снюється в певних межах. Межі, в яких суспільно небезпечні вчинки учасників оцінюються як безпосереднє вчинення злочину, залежать від наявності у вчиненому ознак конкретного складу, тобто суспільно небезпечна поведінка кожного учасника групового злочину повинна відповідати ознаці безпосереднього виконання дій (бездіяльності), які вписуються в об'єктивні ознаки того самого складу злочину, передбаченого конкретною статтею Особливої частини КК.

Суспільно небезпечна поведінка співучасника, яка (за відсутності безпосереднього виконання злочинних дій) мала вияв у вчиненні певних протиправних вчинків до початку посягання, як правило, не може кваліфікуватись як безпосередня участь у вчиненні злочину групою. Аналогічно слід вирішувати питання про вчинення злочину групою осіб у випадках, коли суспільно небезпечна поведінка співучасника мала місце після юридичного завершення такого посягання на об'єкт.

Відсутність ознаки безпосередності свідчить про те, що вчинене такою особою не слід оцінювати як співвиконання, а за загальними правилами складної співучасті. Так, обґрунтовано, наприклад, переqualіфіковані дії Н., який за попередньою домовленістю з Ч. взяв участь у пограбуванні за таких обставин Ч. і Н. домовились відібрати у Ш. пляшку вина. Ч. почав переслідувати потерпілого, а Н. в цей час йшов осторонь, спостерігаючи за ними. Наздогнавши Ш., Ч. вихопив у нього з рук пляшку і разом з Н. зник з місця пригоди, а потім розпив з ним вино. Змінюючи кваліфікацію, Судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду України підкреслила: «Та обставина, що злочин вчинено за попереднього змовою, не може бути кваліфікуючою обставиною за ст. 186 КК, тому що диспозиція ч. 2 цієї статті передбачає вчинення грабежу не тільки за попередньою змовою, але і групою, чого у цій справі не було».

Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою законодавець визнав кваліфікуючою ознакою, яка обтяжує відповідальність.

Як свідчить практика, деякі працівники органів внутрішніх справ здійснюють неправильну кваліфікацію дій осіб, які вчинили злочин за попередньою змовою, вважаючи, що в таких випадках злочин здійснюється групою. Але кримінальну відповідальність за вчинення злочину групою осіб можуть нести лише співвиконавці. Такі особи, які безпосередньо не беруть участі у вчиненні злочину, підлягають кримінальній відповідальності за загальним правилом співучасті, тобто як організатори, підбурювачі, пособники.

Виконання наказу начальника, яке потягло вчинення злочину, треба розглядати як обставину, що виключає відповідальність. Особливість цього виду опосередкованого вчинення злочину полягає в тому, що підлегла особа, яка виконала обов'язковий для неї наказ начальника, звільняється від кримінальної відповідальності і тоді, коли вона не знала і не могла знати про злочинну

мету особи, яка віддала наказ. Інакше начальник, який віддав наказ, відповідає як виконавець в порядку опосередкованого за-подіяння шкоди, а підлеглий — як безпосередній виконавець.

Іноді можливо, що дії співучасників і виконавця не співпадають, зокрема:

— не збігається мета вчинення злочину. Наприклад, співучасник організував вчинення викрадення вогнепальної зброї, переконавши виконавця, що він повинен викрасти гладкоствольну мисливську рушницю, а не нарізну зброю;

— виконавець має певні індивідуальні ознаки (якості), які ставляться у вину лише цьому співучасникові. Наприклад, співучасники публічно вживали наркотичні засоби на спортивному заході. Один із них був раніше судимий за цей злочин, його дії слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 316 КК, а співвиконавця — за ч. 1 ст. 316 КК.

У слідчій і судовій практиці трапляються випадки, коли виконавцем є спеціальний суб'єкт (наприклад, службова особа, військовослужбовець), а його співучасниками є особи, які не мають таких якостей. Однак вони несуть кримінальну відповідальність за тією статтею Особливої частини КК, що і виконавець, і за відповідною частиною ст. 27 КК. Водночас виконавцем злочину зі спеціальним суб'єктом може бути тільки особа, яка відповідає вимогам спеціального суб'єкта.

Іноді виконавець вчиняє злочинні дії, виходячи за межі домовленості між іншими учасниками. Така ситуація називається ексцесом виконавця (ч. 5 ст. 29 КК). Наприклад, І. і П. домовились вчинити пограбування С. Вночі І. проник у будинок потерпілого, а П. залишився на дворі, щоб попередити співучасника про можливу небезпеку. У процесі вчинення злочину І. убив С., тому що той чинив йому опір.

При ексцесі виконавця співучасники несуть відповідальність відповідно до вини, тобто за участь у тому злочині, який охоплювався, на співучасть в якому вони дали згоду.

У згаданому прикладі І. вчинив дії, які вийшли за межі його домовленості з П., тому П. не підлягає кримінальній відповідальності за вбивство потерпілого. Він може бути притягнутий як обвинувачений лише за грабіж чужого майна.

При добровільній відмові виконавця від вчинення злочину організатор, пособник і підбурювач підлягають відповідальності за готування чи замах на злочин, до вчинення якого вони схилили виконавця, сприяли йому у досягненні злочинного результату.

Організатор і підбурювач у таких випадках можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності, якщо вчинили дії, які запобігли подальшому розвитку злочину і настанню злочинного результату або своєчасно повідомили відповідні органи.

Добровільна відмова пособника може виражатись або у невчиненні тих дій, які він як пособник повинен був виконати на виконання злочину, або у вчиненні активних дій, спрямованих на запобігання злочинному результату, який міг би настати при пособництві (ч. 2 ст. 31 КК).

§ 5. Поняття причетності до злочину. Її відмінність від співучасті

Причетність — це умисна діяльність, яка пов'язана зі злочинном, проте не обумовлює підготовку, вчинення і настання суспільно небезпечних наслідків.

Особливість такої діяльності в тому, що вона не перебуває у причинному і винному зв'язку з діяльністю особи, яка вчинила злочин. Однак причетність до злочину за своїм змістом має суспільно небезпечний характер і карається в кримінальному праві.

Так, не є співучастю не обіцяне заздалегідь переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збут таких предметів. Особи, які вчинили ці діяння, підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, передбачених ст. ст. 198 та 396 КК (ч. 6 ст. 27 КК).

Згідно зі ст. 396 КК за заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину не несуть відповідальності члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом (ст. 32 КПК).

Приховування злочину може бути 2 видів: переховування злочинця; переховування знарядь, засобів і слідів злочину.

Під переховуванням злочинця розуміється переховування особи, яка вчинила злочин — як виконавця, так і його співучасників та виражається, головним чином, у наданні йому при- тулку, підроблених документів, засобів пересування, у вчиненні дій, спрямованих на зміну зовнішнього вигляду злочинця. Тим самим переховувач полегшує можливість злочинцеві зникнути від органів правосуддя.

Переховування знарядь, засобів і слідів злочину полягає:

— у приховуванні знарядь і засобів злочину шляхом фізичного приховування, зміни їх вигляду чи знищення;

— у приховуванні слідів злочину, тобто предметів, які можуть слугувати доказами, а також предметів, здобутих злочинним шляхом.

Якщо особа користується предметами, знаючи, що вони здобуті злочинним шляхом, то вона підлягає відповідальності за переховування, якщо таке користування не мало на меті ускладнити розслідування злочину. Користування предметами, здобутими злочинним шляхом, не охоплюється поняттям переховування, оскільки такі дії не є засобом приховування цих предметів. У таких випадках може йтися про кримінальну відповідальність за недонесення про вчинений злочин.

Заздалегідь обіцяне придбання і збут майна, завідомо здохутого злочинним шляхом, певною мірою є приховуванням злочину, однак такі дії не можуть розглядатись як таке, оскільки у винного немає мети приховування злочину.

У деяких випадках переховування виступає як спеціальна мета: завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину

(ст. 383); завідомо неправдиве показання (ст. 384); відмова свідка від давання показань (ст. 385); сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256 КК).

Так, за ч. 7 ст. 27 КК не є співучастю обіцяне до закінчення вчинення злочину неповідомлення про достовірно відомий підготовлюваний або вчинюваний злочин. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, коли вчинене ними діяння містить ознаки іншого злочину.

У теорії кримінального права існує така форма причетності, як потурання. Потуранням називається неперешкоджання вчиненню злочину особою, яка мала можливість запобігти злочинній діяльності. Потурання як особлива форма причетності до злочину законом не виділяється, але воно часто є обставиною, яка обумовлює вчинення злочину, а тому має великий ступінь тяжкості.

Потурання має вияв в бездіяльності чи в неналежній дії особи, яка з причини свого службового становища, професійної діяльності чи певних вказівок закону зобов'язана була перешкодити вчиненню злочину (ревізори, керівники підприємства, організації, установи, матеріально відповідальні особи та ін.).

Службові особи в цьому випадку підлягають відповідальності за посадові злочини (ст. ст. 364, 367 КК). Для осіб, які не є службовцями, відповідальність за потурання настає лише у випадках, які спеціально передбачені ст. ст. 195 чи 197 КК.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке співучасть і якими ознаками вона характеризується?
2. Дайте характеристику видів співучасників.
3. Форми співучасті.
4. На яких підставах і в яких межах відповідають співучасники?
5. Які особливості відповідальності організаторів та учасників організованої групи чи злочинної організації?
6. Які умови добровільної відмови співучасників?
7. Види причетності до злочину.

Рекомендована література:

1. Бурчак Ф.Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы. — К., 1986. — 208 с.
2. Співучасть // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1996. — № 3. — С. 10—16; № 4. — С. 22.
3. Кривошеїн П.К., Слесаренко В.М. Кваліфікація групових і повторних злочинів: Навч. посібник. — К., 1993. — 96 с.
4. Бурчак Ф.Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. — К., 1969. — 216 с.
5. Галиакбаров Р.Р. Квалификация групповых преступлений — М., 1980.

6. Панченко П.Н. Преступное попустительство. — Иркутск, 1976. — 98 с.
7. Тельнов П.Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. — М., 1974. — 208 с.
8. Тельнов П. Ответственность за соучастие в преступлении со специальным исполнителем // Соц. законность. — 1981. — № 9. — С. 43.
9. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. — К., 1985. — С. 235—314.
10. Уголовное право УССР. Общая часть. — К., 1984. — С. 181—201.

Глава 12

МНОЖИННІСТЬ ЗЛОЧИНІВ

- § 1. Поняття та види одиничного злочину.
- § 2. Множинність злочинів, її ознаки та види.

§ 1. Поняття та види одиничного злочину

Для правильної кваліфікації злочинних діянь важливо встановити, вчинений в конкретному випадку одиничний злочин чи має місце множинність злочинів. У зв'язку з цим виникає необхідність визначення поняття одиничного злочину і його відмежування від множинності злочинів.

Одиничним злочином слід вважати діяння, ознаки якого охоплюються одним складом злочину. Однак таке визначення є достатнім тільки для нескладних злочинів, коли одиничний злочин складається з одного діяння і одного наслідку.

Для складних злочинів, під якими в теорії кримінального права розуміються складні злочини з альтернативними діями, продовжувані злочини і злочини з наявністю тяжких наслідків, вимагається встановлення наявності єдності об'єктивних і суб'єктивних ознак вчиненого, що охоплюються одним складом злочину.

Наука кримінального права розрізняє прості і складні одиничні злочини.

Для простих одиничних злочинів характерна наявність одного діяння і наслідку (матеріальні склади). Для складних злочинів, крім цього, потрібна наявність додаткових спеціальних ознак.

Згідно з чинним кримінальним законодавством розрізняють такі види складного одиничного злочину:

1) злочин, що складається з альтернативних дій. Типовим злочином з альтернативними діями є незаконне поводження зі зброєю (ст. 263 КК). Цей злочин може вчинятися шляхом носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонту, передачі чи збуту зброї;

2) злочини, кваліфіковані наявністю додаткових тяжких наслідків. Наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), складається начебто з 2 самостійних злочинів: умисне тяжке тілесне ушкодження і необережне вбивство, але ці дії на підставі їх внутрішньої єдності закон визначає як складний одиничний злочин;

3) *складений злочин* — це злочин, об'єктивна сторона якого складається з 2 або більше різних дій, кожна з яких є самостійним злочином, але розглядається законодавцем як єдиний злочин і охоплюється ознаками однієї статті КК. Вони об'єднуються законодавцем в один злочин у тих випадках, коли вони становлять внутрішньо пов'язаний ланцюжок злочинної поведінки.

Одиничний складений злочин характеризується більш високим ступенем суспільної небезпечності, ніж кожен окремих злочин, що входить до його складу.

Наприклад, ст. 191 КК складається із 2 самостійних злочинних дій: зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ст. 364) і заволодіння чужим майном (ст. 185 КК). Однак через нерозривну внутрішню єдність цього діяння, що становить підвищену суспільну небезпечність саме в такій формі, законодавець визнає його єдиним.

Одиничними складеними злочинами є: розбій (ст. 187); хуліганство, поєднане з опором представнику влади (ч. 3 ст. 296); бандитизм (ст. 257 КК).

4) *продовжуваний злочин* — складається з 2 або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром (ч. 2 ст. 32 КК).

Об'єктивну сторону продовжуваного злочину створюють юридично подібні злочинні діяння, але фактично ці діяння можуть бути різними. Так, злочин зазначений у ст. 225 КК, може виражатись в юридично подібних, але фактично різних діях: обмірювання; обважування; обраховування покупців.

Кожне діяння, яке складає продовжуваний злочин, може розглядатись як самостійний злочин. Будь-який епізод перевищення цін більше, ніж на 3 неоподатковувані мінімуми доходів громадян, обважування, обраховування вже утворює склад злочину (ч. 1 ст. 225 КК).

Усі діяння, створюючи об'єктивну сторону злочину, мають охоплюватись єдиним злочинним наміром, тобто умислом винного. Тільки у зв'язку з цим послідовно вчинені окремі злочини створюють єдиний цілий продовжуваний злочин.

Продовжуваним злочином буде викрадення цілого частинами, наприклад, викрадення із заводу приймача, телевізора тощо.

Якщо умисний злочин послідовно пройшов стадії готування, замаху, закінченого злочину, то вчинене буде розглядатись як одиничний злочин (тобто множинності злочинів не буде);

5) *триваючий злочин* — це дія або бездіяльність, поєднана з подальшим тривалим невиконанням обов'язків, покладених на винного законом під загрозою кримінального переслідування.

Визначення триваючого злочину міститься в постанові Пленуму Верховного Суду України від 4 березня 1929 р., деталізоване постановою від 14 березня 1963 р. «Про умови застосування давності і амністії до триваючих і продовжуваних злочинів».

Для триваючих злочинів характерним є те, що особа, яка вчинила будь-яке діяння, продовжує певний час перебувати у стані безперервного продовження вчинення такого діяння. Ці злочини можуть вчинятись шляхом як дії, так і бездіяльності. Обов'язок діяти певним чином або утриматись від вчинення певних дій покладається на особу законом.

Триваючими злочинами є: ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК); ухилення від сплати аліментів (ст. 164 КК); незаконне поведіння зі зброєю (ст. 263 КК); втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК).

Одиничні злочини за характером можуть бути юридично подібні (тотожні), однорідні, різнорідні.

Чинне кримінальне законодавство цих понять і термінів не містить, але в теорії і практиці вони трапляються дуже часто.

Тотожні повністю збігаються за своїми юридичними (об'єктивними і суб'єктивними) ознаками і передбачені тією самою статтею або частиною статті КК, наприклад, 2 крадіжки (ст. 185); два вбивства (ст. 115 КК).

Неспівпадіння окремих ознак вчиненого злочину (час, місце, обстановка, предмет) не викликає можливості визнання їх тотожними. Тільки в межах однієї норми ознаки можуть бути тотожними, за їх межами вони можуть бути однорідними або різнорідними.

Однорідні — збігаються за основними юридичними ознаками, але передбачені різними частинами статей КК, які мають самостійні санкції. Збігатися можуть такі юридичні ознаки: безпосередні об'єкти, форми вини, спосіб вчинення злочину, мотивація поведінки та ін., наприклад, частини 1 і 2 ст. 185, частини 1 і 2 ст. 115 КК.

Різнорідні — не мають ознак, що збігаються, і передбачені різними нормами, що мають самостійні санкції, наприклад, ст. ст. 185 та 296 КК.

Для правильної кваліфікації вчинення діянь та індивідуалізації відповідальності винного потрібно встановити, вчинено в конкретному випадку одиничний злочин, чи має місце множинність злочинів. Вчинення одного злочинного діяння, як правило, означає наявність одиничного злочину, який кваліфікується за однією статтею Особливої частини КК. Вчинення однією особою кількох злочинів свідчить про більшу суспільну небезпечність цієї особи, певну стійкість сформованих у неї антигромадських поглядів, звичок та більшу «причетність» винного.

§ 2. Множинність злочинів, її ознаки та види

Під множинністю злочинів слід розуміти послідовне вчинення особою одного чи кількох діянь, що становлять 2 чи більше самостійні злочини, кожен з яких має самостійний склад і за вчинення кожного з яких настають кримінально-правові наслідки.

Кримінально-правове поняття множинності характеризується певними юридичними ознаками:

1) вчинення однією особою одного або більше кримінально-караних діянь.

Множинності злочинів немає, якщо одне з 2 діянь, вчинених винним, не має ознак злочинного діяння, наприклад, є дисциплінарним, адміністративним проступком, малозначним діянням. Так, не буде множинності злочинів, якщо вчинено

дрібне хуліганство (ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення) і хуліганство (ч. 1 ст. 296 КК);

2) множинність злочинів створюють лише такі злочинні діяння, кожне з яких має ознаки самостійного складу злочину. Тобто кожне діяння, взяте окремо, повинно мати певний склад злочину і розглядатись як єдине ціле.

Стаття 11 КК, визначаючи поняття злочину, має на увазі як закінчене, так і незакінчене діяння (готування і замах). Тому поняттям множинності охоплюються і випадки готування і замаху на злочин незалежно від послідовності їх вчинення.

Згідно зі ст. 27 КК злочинном визнаються також дії організатора, пособника, підбурювача. Поняттям множинності охоплюються і випадки вчинення кількох злочинів, в одному або декількох із яких особа виконувала роль співучасника, незалежно від послідовності вчинення цих злочинів;

3) множинність злочинів створює вчинення не менше 2 злочинів, кожен з яких тягне настання кримінально-правових наслідків, тобто ті злочини, за якими не виключається можливість притягнення до кримінальної відповідальності і засудження винного.

Чинне кримінальне законодавство передбачає кілька різновидів множинності злочинів: сукупність (ідеальна, реальна); повторність; рецидив.

Кожному виду (формі) множинності злочинів притаманні специфічні юридичні ознаки та особливі, передбачені кримінальним законодавством, правові наслідки.

Поняття і види сукупності злочинів. Згідно зі ст. 33 КК сукупністю визнається вчинення особою 2 або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких її не було засуджено.

Отже, необхідними ознаками сукупності є:

— ці злочини мають бути передбачені різними статтями або частинами однієї статті Особливої частини КК;

— за кожен із злочинів особа не повинна бути засудженою.

КК не передбачає видів сукупності, але теорія і практика кримінального права поділяють сукупність на ідеальну та реальну.

Реальна сукупність передбачає вчинення особою 2 або більше самостійних злочинів, які вчинялися через певний відрізок часу, і за жодним з яких не пройшли строки давності притягнення до кримінальної відповідальності. Наприклад, особа вчиняє крадіжку, а через певний відрізок часу — хуліганство.

Під *ідеальною сукупністю* розуміються випадки, коли одним діянням особа вчиняє декілька злочинів, кожен з яких є самостійним. Наприклад, злочинець з метою вбивства стріляв у потерпілого, але спричинив тяжкі тілесні ушкодження зовсім іншій особі, яка в цей час була поруч. У цьому випадку має місце ідеальна сукупність: ст. 15, п. 5 ч. 2 ст. 115 і ч. 1 ст. 121 КК (замах на умисне вбивство способом, небезпечним для життя багатьох осіб, і умисне тяжке тілесне ушкодження).

Не буде сукупності, якщо згідно з нормою Особливої частини КК одне з діянь є кваліфікуючою ознакою іншого діяння. Не може розглядатись як сукупність злочинів послідовне вчинення окремих стадій того самого злочину. Наприклад, дії з готування до вбивства; дії з замаху на вбивство; спричинення смерті.

У цих випадках кожна попередня стадія поглинається наступною і фактично вчиняється один злочин.

Для відмежування ідеальної сукупності від одиничного злочину найбільш характерними є:

— різниця в об'єктах посягання;

— наслідки злочинних дій.

Отже, для правильної кваліфікації злочинного діяння слід визначити, передбачені об'єкти злочину і злочинні наслідки однією нормою кримінального законодавства (одиничний злочин) чи різними статтями (ідеальна сукупність).

З цього правила є винятки. При ідеальній сукупності можуть збігатись об'єкти злочину — злочинні наслідки, але відрізнятися форма вини. Наприклад, якщо одними діями вчиняються умисне вбивство і вбивство через необережність, то вчинене слід кваліфікувати як сукупність злочинів за ст. ст. 115 і 119 КК.

Юридичне значення поділу сукупності на ідеальну і реальну:

1) він впливає на підрахування строків давності притягнення до кримінальної відповідальності:

— при реальній сукупності строки давності починаються за кожним злочином у різний час;

— при ідеальній сукупності — одночасно;

2) у деяких випадках він впливає на вирішення питання про кримінальну відповідальність — при реальній сукупності виключається можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності, оскільки злочин вчиняється не вперше;

3) реальна сукупність може створювати повторність, ідеальна сукупність це виключає.

Вчинення однією особою декількох злочинних діянь є показником підвищеної суспільної небезпечності особи злочинця, що вимагає більш суворого покарання. У зв'язку з цим кримінальне законодавство встановлює особливий порядок призначення покарання за сукупністю злочинів відповідно до ст. 70 КК.

Для кваліфікації діянь за сукупністю злочинів потрібно, щоб:

— все вчинене особою не охоплювалось одним складом злочину;

— усі діяння були вчинені до постановлення вироку за одне із них;

— за злочини, вчинені в сукупності, могла настати кримінальна відповідальність.

Повторність злочинів. Згідно з ч. 1 ст. 32 КК повторністю злочинів визнається вчинення 2 або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК.

Повторність — самостійний вид множинності злочинів, який має свої специфічні ознаки:

— різночасове вчинення злочинів;

- вчинення двох або більше злочинів;
- вчинення тотожних злочинів;
- повторність існує незалежно від того, чи була особа засуджена за перший з вчинених злочинів.

Різномасштабність означає, що злочини, які утворюють повторність: мають послідовно вчинятись один за одним; між злочинами повинен бути певний відрізок часу; якщо час незначний, то хоча б такий, щоб можна було відмежувати один злочин від іншого; якщо час значний, то він не повинен бути таким, щоб за першим злочиним встигнули минути строки давності.

Вчинений злочин не може розглядатись як повторний, якщо за першим злочиним особа була звільнена від кримінальної відповідальності або якщо судимість за цей злочин було погашено або знято (ч. 4 ст. 32 КК).

Повторність можуть складати лише юридично подібні й однорідні злочини. Згідно з ч. 3 ст. 32 КК вчинення 2 або більше злочинів, передбачених різними статтями цього Кодексу, визнається повторним лише у випадках, передбачених Особливою частиною КК.

Юридичне значення повторності полягає в тому, що повторність може бути кваліфікуючою обставиною і створювати новий (кваліфікований) склад злочину (ч. 2 ст. 185 КК); повторність може виступати як обтяжуюча обставина (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК).

Повторність подібних злочинів має кілька різновидів:

— вчинена особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивств, передбачених ст. ст. 116—118 КК (п. 13 ч. 2 ст. 115 КК);

— вчинена особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст. ст. 307, 308, 310, 314, 317 КК (ч. 2 ст. 315 КК) тощо.

У ч. 2 ст. 315 КК передбачено повторність, а також повторність однорідних або подібних злочинів.

Рецидив. У кримінальному праві під рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин.

Наявність судимості за попередній злочин є специфічною ознакою рецидиву і дає можливість виділити його у самостійний вид множинності злочинів і відмежувати від сукупності і повторності.

Ознаки рецидиву:

- вчинення нового умисного злочину;
- особа вже має судимість за умисний злочин.

Деякі автори розуміють під рецидивом повторне вчинення будь-якого нового злочину особою, що відбуває або відбула покарання. Але більшість криміналістів основною ознакою вважають засудження особи за попередній злочин.

Наука кримінального права розрізняє такі види рецидиву:

— загальний — вчинення особою злочину, що має судимість за вчинення злочину;

— спеціальний — вчинення особою, що має судимість, тожого або однорідного злочину;

— особливо небезпечний — з КК вилучено;

— пенітенціарний, коли особа, що була засуджена до позбавлення волі, протягом строку судимості вчиняє новий злочин, за який засуджується до позбавлення волі.

Рецидив злочинів тягне настання певних юридичних наслідків:

1) рецидив злочину визнається кримінальним законодавством обставиною, яка обтяжує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67);

2) за певних умов рецидив злочину тягне особливий порядок призначення покарання (ст. 71 КК). Якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив новий злочин, суд до покарання, призначеного вироком, повністю або частково приєднує не відбуту частину покарання за попереднім вироком.

Рецидив впливає на індивідуалізацію відповідальності (ст. ст. 45—48 КК).

В окремих випадках рецидив злочинів є обставиною, що перериває строк давності (ст. 80 КК). Так, строк давності виконання обвинувального вироку переривається, якщо засуджений до закінчення строку давності вчиняє новий середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин.

За певною категорією рецидивістів після відбуття ними покарання згідно із Законом України від 1 грудня 1994 р. «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» встановлюється адміністративний нагляд.

Запитання для самоконтролю:

1. Дайте поняття одиничного злочину і назвіть його різновиди.
2. Охарактеризуйте види ускладнених одиничних злочинів.
3. Що таке повторність злочинів і які є види повторності?
4. У чому полягає відмінність повторності злочинів від одиничного продовжуваного злочину?
5. Назвіть ознаки сукупності злочинів і її різновиди.
6. Чим відрізняється сукупність злочинів від конкуренції норм і складених одиничних злочинів?
7. Що таке рецидив злочинів і які його види?

Рекомендована література:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 29 червня 1984 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства про повторні злочини» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1997). — Сімферополь, 1998. — С. 112—116.

2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 жовтня 1989 р. № 7 «Про виконання судами України законодавства в справах про повторні злочини і виконання постанов Пленуму Верховного Суду України з цього питання» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1997). — Сімферополь, 1998. — С. 117—120.

3. Повторність. Узагальнення судової практики в кримінальних справах // Юрид. вісник України. — 1996. — № 27. — С. 30.

4. Рецидивна злочинність: упущення при розслідуванні та розгляді кримінальних справ // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1996. — № 6. — С. 7.

5. Зелінський А. Про відповідальність за рецидив у новому кримінальному законодавстві // Право України. — 1996. — № 5. — С. 60.

6. Зелінський А.Ф. Про організовану злочинність // Вісник ун-та вн. справ. — 1996. — № 1. — С. 8—17.

7. Кривошеїн П.К. Повторність в советском уголовном праве (теоретические и практические проблемы). — К., 1990. — 114 с.

8. Кривошеїн П.К., Слесаренко В.М. Кваліфікація групових і повторних злочинів: Навч. посібник. — К., 1993. — 96 с.

9. Караев Т. Повторность, неоднократность, систематичность // Сов. юстиция. — 1980. — № 13. — С. 21—22.

10. Криволапов Г.Г. Множественность преступлений по советскому уголовному праву. — М., 1974.

11. Малков В.П. Совокупность преступлений. — Казань, 1974. — 307 с.

12. Малков В.П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву. — Казань, 1982.

13. Уголовное право УССР. Общая часть. — К., 1984. — С. 202—219.

14. Яковлев А.М. Борьба с рецидивной преступностью. — М., 1964. — 223 с.

ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ

§ 1. Поняття і види обставин, що виключають злочинність діяння.

§ 2. Поняття і умови правомірності необхідної оборони.

§ 3. Уявна оборона.

§ 4. Затримання особи, яка вчинила злочин, як обставина, що виключає злочинність діяння.

§ 5. Поняття, умови та ознаки крайньої необхідності. Її відмінність від необхідної оборони.

§ 6. Інші види обставин, що виключають злочинність діяння.

§ 1. Поняття і види обставин, що виключають злочинність діяння

Обставини, що виключають злочинність діяння — це передбачені кримінальним законодавством діяння, які можуть здаватися суспільно небезпечними і зовні підпадають під ознаки злочину, але оскільки вчинені за наявності окремих ознак, є суспільно корисними та виключають злочинність діяння.

Ознаки, за наявності яких виключається злочинність діяння:

— має місце усвідомленість і спрямованість волі людини у формі діяння (дії або бездіяльності);

— співпадіння за об'єктивними ознаками з відповідним злочином;

— наявність незлочинного характеру, правомірного за-подіяння шкоди;

— обставини є суспільно корисними;

— кримінально-правові наслідки обставин характеризуються виключенням злочинності діяння.

Чинне кримінальне законодавство передбачає такі обставини, що виключають злочинність діяння:

— необхідна оборона;

— уявна оборона;

— затримання особи, що вчинила злочин;

— крайня необхідність;

— фізичний або психічний примус;

— виконання наказу або розпорядження;

— діяння, пов'язане з ризиком;

— виконання спеціальних завдань з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

§ 2. Поняття і умови правомірності необхідної оборони

Згідно з ч. 1 ст. 36 КК необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Необхідна оборона є правомірним захистом прав та інтересів громадян, суспільства або держави від суспільно небезпечного посягання шляхом завдання шкоди тому, хто посягає. Завдання шкоди при її здійсненні є вимушеним, виникає внаслідок суспільно небезпечного посягання.

Згідно з чинним кримінальним законодавством необхідна оборона є суб'єктивним правом кожного громадянина (ч. 2 ст. 36 КК), тому точним і неухильним застосуванням закону потрібно забезпечити громадянам реальну можливість активно протидіяти посяганням.

Для деяких категорій осіб — військовослужбовців, працівників органів внутрішніх справ та ін. — захист правоохоронюваних інтересів не є правом, а визнається службовим обов'язком. Невиконання ними обов'язків з охорони правоохоронюваних інтересів може розглядатись як правопорушення, а в окремих випадках і злочин. Наприклад, для співробітників міліції цей обов'язок випливає із Закону України від 20 грудня 1990 р. «Про міліцію».

Підставами виникнення стану необхідної оборони згідно зі ст. 36 КК є суспільно небезпечне посягання (правова підстава), заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання (фактична підстава).

Стаття 36 КК визначає умови правомірності необхідної оборони, а теорія кримінального права поділяє ці умови на 2 групи:

— умови правомірності необхідної оборони, що належать до посягання;

— умови, які характеризують дії із захисту.

Посягання має бути суспільно небезпечним, наявним, дійсним.

Під *суспільно небезпечним* посяганням слід розуміти діяння, передбачене Особливою частиною КК, незалежно від того, притягнута особа за його вчинення до кримінальної відповідальності чи звільнена від неї у зв'язку з неосудністю, недосягненням віку або з інших причин.

Наприклад, неповнолітній В. у нічний час, погрожуючи ножем, намагався пограбувати І., який вчинив опір, у результаті чого заподіяв В. тілесні ушкодження. У цьому випадку має місце суспільно небезпечне посягання — злочин (розбій).

Необхідна оборона допустима проти неправомірних дій службової особи, в тому числі працівників міліції. У випадку перевищення влади, яке пов'язане з насильством над громадянином, він має право оборонятись і завдати при цьому службовій особі шкоду.

Необхідна оборона недопустима проти правомірних дій службової особи, хоча б ці дії і зачіпали ті чи інші інтереси особи. Це стосується, наприклад, дій працівників міліції, які на законній підставі затримують громадянина.

Другою умовою правомірності необхідної оборони є те, що посягання має бути наявним. Посягання вважається *наявним* у тому випадку, коли воно відбувається в межах якогось часу, тобто особа, яка посягала, почала завдавати шкоду правоохоронюваним інтересам або коли є безпосередня реальна загроза завдати шкоду найближчим часом. Згідно з п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону» стан необхідної оборони виникає не лише в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди. При з'ясуванні наявності такої загрози необхідно враховувати поведінку нападника, зокрема спрямованість умислу, інтенсивність і характер його дій, що дають особі, яка захищається, підстави сприймати загрозу як реальну. Перехід використовуваних при нападі знарядь або інших предметів від нападника до особи, яка захищається, не завжди свідчить про закінчення посягання.

При розгляді справ даної категорії суди повинні з'ясовувати, чи мала особа, яка захищалася, реальну можливість ефективно відбити суспільно небезпечне посягання іншими засобами із заподіянням нападникові шкоди, необхідної і достатньої в конкретній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання.

Стан необхідної оборони припиняється з припиненням посягання. Суспільно небезпечний напад може бути припинений у зв'язку з втручанням службової особи, опором потерпілого, допомогою сторонніх осіб; усвідомленням посягаючим фактичної неспроможності досягти мети злочину; виконанням винним свого злочинного наміру тощо.

Якщо особа намагається утримати захоплене в разі посягання майно, а потерпілий чи інша особа безпосередньо після посягання намагається відібрати в неї майно, щоб повернути власнику чи органам влади, таке посягання слід вважати наявним.

Особа, які завдали шкоду нападаючому вже після закінчення посягання (як помста, розправа), притягуються до кримінальної відповідальності як за злочин, вчинений умисно проти життя та здоров'я особи (ст. ст. 115, 121, 122 КК).

Посягання має бути *дійсним*, тобто існувати об'єктивно, в реальній дійсності, а не лише в уяві того, хто захищається.

Умови правомірності необхідної оборони, які належать до захисту, такі:

1) оборона допускається, коли треба захистити особисті інтереси особи, яка захищається, або інших осіб, суспільні інтереси та інтереси держави.

Громадянин має право захищати будь-який інтерес, який захищається законом, без будь-яких обмежень.

Так, В., який був у стані сп'яніння, прийшов до сусіда Р. і затіяв сварку. Р. не бажав сваритися з В. і запропонував йому іти додому. Але В. у відповідь образив Р., а його жінку, яка була вагітна, ударив у живіт. З метою захисту жінки Р. відштовхнув В., у результаті чого В. впав і зламав руку. Судово-медична експертиза визначила ці наслідки як середньої тяжкості тілесне ушкодження. Суд зазначив, що Р. вчинив вказані дії виключно з метою захисту жінки від протиправного посягання В., тобто Р. мав право захистити не тільки себе, й свою жінку від посягання;

2) захист здійснюється шляхом завдання шкоди тому, хто посягає.

Активно оборонятися від суспільно небезпечного нападу правомірно тільки в тому випадку, коли дії людини спрямовані на заподіяння шкоди самому нападаючому, а не третім особам. Завдана шкода може бути в різних формах: позбавлення волі, життя, заподіяння тілесних ушкоджень, ударів, знищення або пошкодження майна. Заподіяна шкода може бути більшою, ніж відвернута.

Коли має місце посягання групи осіб, яка за кількістю переважає тих, хто захищається, і діє агресивно, з очевидною загрозою для життя чи здоров'я, потрібно враховувати, що для захисту ці особи мають право застосовувати такі засоби, які мають в наявності, а також до будь-кого члена групи (береться сукупність дій всіх учасників нападу);

3) захист не повинен перевищувати меж необхідної оборони (ч. 3 ст. 36 КК), тобто не дозволяється умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту.

Для кожного конкретного випадку існують свої межі необхідної оборони, які виникають з конкретних обставин справи. Не можна малоцінні майнові інтереси захищати шляхом завдання серйозної шкоди. Наприклад, не буде необхідної оборони у вбивстві особи, яка намагалася зірвати жменю черешні.

При перевищенні меж необхідної оборони враховуються як об'єктивні, так і суб'єктивні моменти. Закон не вимагає, зокрема, щоб захист здійснювався такими самими знаряддями, що і посягання. Частина 5 ст. 36 КК містить випадки, коли застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає, незалежно від наслідків не виходить за межі необхідної оборони і тим самим не має наслідком кримінальну

відповідальність. Також не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка захищалася і не могла внаслідок переляку або сильного душевного хвилювання, викликаного суспільно небезпечними діями, оцінити відповідність захисту характерові посягання.

Щоб встановити наявність або відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони, суди повинні враховувати не лише відповідність чи невідповідність знаряддя захисту і нападу, але і характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил нападаючих і тих, хто захищається, а саме: місце і час, раптовість нападу, неготовність його відбиття, кількість нападаючих і тих, хто захищається, їх фізичні дані (вік, стать, інвалідність, стан здоров'я та інші обставини).

Отже, перевищення меж необхідної оборони буде тоді, коли завдається шкода, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту.

КК передбачає склади, які встановлюють меншу відповідальність за злочини, вчинені при перевищенні меж необхідної оборони, наприклад, ст. ст. 118 і 124 КК. За цими статтями потрібно кваліфікувати дії осіб, які вчинили вбивство або заподіяли тяжкі тілесні ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони.

Коли при перевищенні меж необхідної оборони потерпілому заподіяні тяжкі тілесні ушкодження, від яких настала смерть, за відсутності умислу на позбавлення життя дії винного належить кваліфікувати також за ст. 124 КК.

Вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони, належить кваліфікувати за ст. 118 КК і в тих випадках, коли воно здійснене за обтяжуючих обставин, передбачених пунктами 1, 4, 13 ч. 2 ст. 115 КК.

Особа не може бути визнана такою, що перебувала у стані необхідної оборони, коли вона умисно спровокувала напад, щоб використати його як привід для вчинення протиправних дій, тобто щоб під виглядом оборони розправитися з нападаючим (розв'язання бійки, учинення розправи, акту помсти). Вчинене в таких випадках потрібно розглядати не з огляду на право необхідної оборони, а на загальних підставах як єдиний злочинний план вчинення певного навмисного злочину.

§ 3. Уявна оборона

Уявна оборона має місце, коли захист здійснюється від помилково сприйнятого посягання.

Уявною обороною згідно з ч. 1 ст. 37 КК визнаються дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

Вирішуючи питання про кримінальну відповідальність за наслідки, вчинені в разі уявної оборони, потрібно з'ясувати наявність 2 ознак:

1) обставина, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання;

2) не усвідомлення і, виходячи з обстановки, неможливість усвідомлення особою помилковості свого припущення про наявність посягання.

Завдання шкоди без перевищення меж необхідної оборони не тягне кримінальної відповідальності.

Наприклад, П. погрожував К. вбивством і мав для цього підстави. Знаючи про це, юнаки, коли повертались пізно ввечері додому, і також знаючи, що К. самотня, вирішили налякати її. Один з юнаків, в якого був стартовий пістолет, імітував те, що намагається залізти в квартиру, при цьому зробив постріл і крикнув: «Зараз я з тобою порохуюсь!» К. спросоння перелякалась, схопила склянку з кислотою і вилила її в обличчя «посягаючому», внаслідок чого юнакові були заподіяні тяжкі тілесні ушкодження. У цьому випадку дії К. розглядаються як вчинені у стані уявної оборони.

Якщо в обстановці, що склалась, особа не усвідомлювала, але могла усвідомити відсутність реального суспільно небезпечного посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди через необережність. При перевищенні меж уявної оборони відповідальність настає за умисний злочин, вчинений при перевищенні меж необхідної оборони.

У тих випадках уявної оборони, коли обставини події були такими, що об'єктивно не було підстав помилятися щодо події, або ці підстави були недостатньо серйозними, той, хто захищався, підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди потерпілому.

Наприклад, Г. у нічний час повертався додому, йому потрібно було перейти через яр. Він побоювався нападу і тому дістав ніж з кишені. Коли сховався до яру, Г. побачив дві постаті, які рухались йому назустріч. Г. перелякався, що вони хочуть напасти на нього, і, порівнявшись з ними, заподіяв смертельне поранення одному з них. Насправді потерпілий О. повертався з сусідом додому з роботи і не мав наміру напасти на Г. Суд визнав Г. винним в умисному вбивстві, оскільки обставини, за яких було вчинене вбивство О., не давали підстав припустити, що на Г. готується напад.

§ 4. Затримання особи, яка вчинила злочин, як обставина, що виключає злочинність діяння

Під затриманням особи, що вчинила злочин, розуміються дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила зло-

чин, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи (ч. 1 ст. 38 КК).

Затримання особи, що вчинила злочин, як і необхідна оборона є суспільно корисною діяльністю, адже своєчасне затримання злочинця позбавляє його можливості знищити сліди злочину та предмети, добуті в результаті злочину, перешкоджає вчиненню нових злочинів, ухиленню від відповідальності.

Затримання особи, що вчинила злочин, є правомірним лише за дотримання певних умов, які належать до правових підстав, часу, способу, мети затримання і меж заподіяння шкоди злочинцю при його затриманні.

Підставами для затримання особи є вчинення нею суспільно небезпечного діяння — не тільки закінченого злочину, а й готування до злочину, замаху на злочин. Потрібно, щоб особа вже вчинила ті чи інші злочинні дії і після цього намагалась ухилитися від відповідальності. Якщо злочинні дії ще не припинилися, виникає право на необхідну оборону.

Затримання особи, що вчинила злочин, можливе тільки тоді, коли є достатні підстави вважати, що саме ця особа, а не інша вчинила злочин — це необхідна умова правомірності затримання злочинця.

Поняття «затримання злочинця» потрібно відрізнити від аналогічних понять в адміністративному і кримінально-процесуальному праві.

Умови правомірності затримання особи, що вчинила злочин:

1) затримувати може не тільки потерпілий, а й інші особи. Це суб'єктивне право потерпілих, інших громадян, яке може бути реалізоване незалежно від того, мали чи ні вони можливість звернутися за допомогою до представників влади. Для працівника міліції затримання особи, що вчинила злочин, є правовим обов'язком згідно із Законом України «Про міліцію» (ст. 14);

2) затримання має здійснюватися безпосередньо після вчинення злочину, тобто коли злочин закінчено або припинено. Підставою для такого затримання є намір особи, що вчинила злочин, зникнути або ухилитися від відповідальності за вчинене. Для цієї умови важливими є характер подальшої поведінки злочинця, інші обставини. Про намір зникнути, ухилитися від відповідальності може свідчити невиконання вимог пройти в міліцію, намагання вирватися, втекти, опір законним діям громадян із затримання тощо;

3) затримання здійснюється з метою доставлення особи відповідним органам влади. Тобто особа затримується із застосуванням насильства не з метою помсти за вчинений злочин, що розцінювалося б як самосуд над нею (такі дії визнаються злочинними і тягнуть кримінальну відповідальність на загальних підставах), а для доставлення її в райвідділ міліції, інші органи влади з метою притягнення до кримінальної відповідальності;

4) дії із затримання мають відповідати небезпечності посягання. Це, як правило, стосується таких злочинів, які характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпечності,

зокрема пов'язаних із застосуванням насильства (злочини, в яких об'єктом посягання є життя, здоров'я чи статева недоторканність, крадіжка, грабіж, розбійний напад, втеча засудженого; злочини, пов'язані із застосуванням насильства до представників влади тощо). Шкода, заподіяна при затриманні особи, що вчинила злочин, має відповідати небезпечності посягання.

Наприклад, особа вчинила умисне вбивство із застосуванням вогнепальної зброї і має намір її застосувати ще. Якщо особа не чинить опір, виконує всі вимоги особи, яка її затримує, то затримання її має бути проведене без насильства. Можна в такій ситуації обмежитися заходами, які перешкодили б можливості втекти: утримання злочинця, зв'язування чи зачинення його в приміщенні тощо;

5) характер заподіяної особі шкоди при затриманні має відповідати обстановці затримання. Це важливо в тих ситуаціях, коли особа вчинила злочин, який не становить великої суспільної небезпечності, але при затриманні чинить опір, нападає на того, хто її затримує. У таких випадках йдеться про необхідність захисту, за правилами якого і має визначатися допустима шкода. Наприклад, дільничний інспектор побачив, як невідомий крав курей на подвір'ї. Він почав переслідувати незнайомого. Останній схопив вила і намагався ними заподіяти шкоду інспектору, який достав табельну зброю і застосував її. У цьому випадку характер опору особи дав підстави для застосування зброї.

На розмір шкоди, яка завдається особі при затриманні, крім характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину впливає характер опору особи, що вчинила злочин. Безумовно, чим він активніший, тим більшу шкоду можуть завдати особі;

6) дії із затримання особи, що вчинила злочин, мають бути необхідними для доставлення її відповідним органам влади. Шкода, завдана особі, яка вчинила напад, з метою затримання, має бути вимушеною. Завдання шкоди — не самоціль, а захід, який слід застосовувати, щоб затримати злочинця і доставити відповідним органам влади.

До затриманої особи, що вчинила злочин, яку потрібно доставити в орган влади і яка продовжує активні, агресивні дії, можуть бути застосовані заходи фізичного впливу, спеціальні засоби, що перешкодили б можливості втекти.

Недотримання зазначених умов при затриманні розцінюється як перевищення заходів із затримання злочинця і тягнуть кримінальну відповідальність за ст. ст. 118 або 124 КК.

§ 5. Поняття, умови та ознаки крайньої необхідності.

Її відмінність від необхідної оборони

Згідно зі ст. 39 КК не є злочином заподіяння шкоди правохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто

для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

Дії, здійснені у стані крайньої необхідності, не мають складу злочину і визнаються суспільно корисними.

Крайня необхідність — правомірне заподіяння шкоди для усунення небезпеки, яка загрожує визначеним інтересам, що охороняються законом, здійснене за обставин, коли ця небезпека не може бути усунута іншими засобами і заподіяна шкода менш значна, ніж відвернута.

У стані крайньої необхідності можуть здійснюватися найрізноманітніші дії, наприклад, щоб перешкодити вогню перекинутись на інші будівлі під час пожежі, зноситься будівля.

Крайня необхідність передбачає зіткнення декількох інтересів, які охороняються законом. При цьому охорона одного інтересу досягається тільки шляхом заподіяння меншої шкоди іншим.

Згідно зі ст. 39 КК умови правомірності крайньої необхідності поділяються на 2 групи: умови, які характеризують небезпеку; умови, які характеризують дії з усунення небезпеки (захист).

Умови, які характеризують небезпеку:

1) стан крайньої необхідності є лише у випадках, коли небезпека загрожує:

- інтересам особи;
- правам громадян;
- інтересам держави;
- громадським інтересам.

Ці інтереси є об'єктом захисту;

2) джерело небезпеки, яке викликає стан крайньої необхідності, може бути найрізноманітніше:

— різні сили та явища природи (повінь, землетрус, пожежа, дія низьких температур тощо);

— дії людини (наприклад, касир під час розбійного нападу передає нападаючому, який погрожує пістолетом, державні кошти);

— рухи машин, механізмів (джерело підвищеної небезпеки) в разі їх зіпсування. На автомобілі відмовила гальмова система, водій щоб уникнути наїзду на дітей порушує правила дорожнього руху і направляє машину у бік стіни будівлі, при цьому пошкоджує машину і будівлю;

— напад тварин (наприклад, чоловік гуляв з собакою, який накинувся на 5-річного малюка, а потім і на свого власника. Щоб припинити дії тварини, працівник міліції застосував зброю);

— фізіологічні та патологічні процеси в організмі людини. Наприклад, тяжка хвороба людини, яка вимагає негайної доставки її в лікарню, викликає самовільне заволодіння транспортним засобом у цих цілях;

— крайня необхідність може виникнути у випадках колізії обов'язків, коли особа виконує один з них, більш важливий, невиконання якого може потягнути більш небезпечні наслідки, ніж виконання іншого обов'язку, яким особа в цьому випадку вимушено знехтувала. Наприклад, лікар швидкої допомоги має одночасно два виклики. У першу чергу він їде надати допомогу хворому, який перебуває в критичному для життя стані. У цьому випадку не можна ставити у вину неподання допомоги хворому, якщо воно спричинило тяжкі наслідки;

3) небезпека має бути наявною, тобто створювати безпосередню загрозу завдання шкоди, або такою, що пов'язана з початком заподіяння шкоди. Загроза завдання шкоди у майбутньому чи загроза, яка вже минула, не створює стану крайньої необхідності. Випадки, коли особа в силу спеціального обов'язку покликана боротися з небезпекою, її наявність не може, безумовно, слугувати підставою для посилення на стан крайньої необхідності при врятуванні тих особистих інтересів, ризикувати якими особа повинна була в боротьбі з цією небезпекою. Через це пожежник не має права ухилитися від гасіння пожежі, посилаючись на те, що це у нього єдина можливість уникнути опіків;

4) небезпека має бути дійсною, тобто реально існуючою, а не уявною. Оскільки уявна небезпека не може завдати шкоди тим чи іншим інтересам, то і дії, вчинені для відвернення такої неіснуючої небезпеки, не позбавлені характеру суспільної небезпеки. Кримінальне покарання особи за порушення чужого інтересу за наявності уявної небезпеки має визначатися за загальними правилами про вплив фактичної помилки на форму вини.

Умови, які характеризують дії з усунення небезпеки (захисту):

1) у стані крайньої необхідності можуть захищатися інтереси особи, суспільства, держави. Можуть захищатися, зокрема, життя, здоров'я, гідність особи, майнові та інші права й інтереси громадян. Шляхом акту крайньої необхідності можна захищати лише законні інтереси. Положення про крайню необхідність не може бути застосоване для захисту інтересів, які не охороняються КК;

2) небезпека, що загрожує за даних обставин, не може бути усунута іншими засобами, як тільки шляхом заподіяння шкоди. Тобто завдання шкоди має бути єдиним засобом врятування від небезпеки. Цей засіб є крайнім винятковим засобом (крайня необхідність) для врятування цього блага.

3) шкода за крайньої необхідності має завдаватися інтересам третіх осіб, тобто осіб, які не мають відношення до створення небезпеки. Це можуть бути як фізичні (окремі громадяни), так і юридичні (державні або недержавні організації, установи) особи. Шкода може бути різною: знищення чи пошкодження майна, захоплення цього майна, завдання тілесних ушкоджень; обмеження свободи пересування людини тощо;

4) заподіяна шкода має бути менш значною, ніж відвернута.

Суть крайньої необхідності полягає в тому, що вона є засобом збереження більш цінного. При порівнянні завданої і відвернутої шкоди слід виходити з об'єктивних критеріїв. Тільки так можна оцінити фактичну вартість врятованого і порушеного інтересу, а отже, і правомірність вчинених дій. Наприклад, тракторист, щоб запобігти розповсюдженню пожежі на полі, де пшениця була скошена у валки, зорав навколо полум'я. Завдяки цьому врожай зернових був збережений. У цьому випадку заподіяна шкода була менш значною, ніж відвернута.

Завдання рівноцінної шкоди виключає стан крайньої необхідності, тому врятування життя однієї людини за рахунок життя іншої кримінальне право розцінює як протиправну і карану дію.

Проти акту крайньої необхідності неприпустима необхідна оборона. Наприклад, у разі, коли у водія беруть автомашину, щоб доставити травмованого в лікарню, а він перешкоджає цьому і завдає шкоди особам, які беруть його автомашину, він не може посилатись на право необхідної оборони.

§ 6. Інші види обставин, що виключають злочинність діяння

Фізичний або психічний примус (ст. 40 КК). Не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками.

Фізичний примус — це застосування до особи фізичного насильства з метою примушення її до вчинення або невчинення певних дій всупереч її волі.

Дії, вчинені під впливом фізичного примусу, можуть бути 2 видів:

1) особа повністю позбавляється права діяти певним чином (в результаті зв'язування, позбавлення волі, втрати свідомості тощо);

2) на особу впливають таким чином, щоб зламати психологічний опір.

У першому випадку кримінальна відповідальність повністю виключається, а в другому — за умов наявності підстав крайньої необхідності (наприклад, касир ощадного банку віддає гроші під впливом погрози позбавити його життя).

У разі відсутності таких підстав особа несе кримінальну відповідальність на загальних підставах, а її дії є пом'якшуючою покарання обставиною (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК).

Виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК). Дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження. Підставою визнання правомірною дії або бездіяльності особи є законність такого наказу або розпорядження.

Законним є наказ:

— виданий відповідною особою в межах її повноважень (орган чи службова особа, до компетенції якої належить це питання);

— виданий в належному порядку, тобто з дотриманням форми відповідно до закону (у письмовій формі, підписаний уповноваженою на це особою), який не суперечить чинному законодавству;

— не пов'язаний з порушенням конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу чи розпорядження, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала злочинний наказ чи розпорядження (ч. 5 ст. 41 КК). Тобто наказ чи розпорядження може відповідати вимогам закону, але по суті своїй бути злочинним.

Якщо ж особа виконує явно злочинний наказ або розпорядження, вона несе відповідальність на законних підставах.

Злочинний наказ — наказ, злочинність якого є очевидною і зрозумілою для того, хто видає, і для того, хто виконує, і для інших осіб, тому його невиконання не тягне кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 41 КК).

Діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК). Не є злочином діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети.

Діяння, пов'язані з ризиком, трапляються в різних сферах: науковій, виробничій, медичній тощо.

Для визнання ризику виправданим потрібна наявність таких умов (ч. 2 ст. 42 КК):

1) ризиковане діяння вчиняється для досягнення значної суспільної важливої мети;

2) неможливо досягти зазначеної мети в обстановці, що склалася, діянням, не поєднаним з ризиком, інакше ризик не можна вважати виправданим;

3) при цьому особа обґрунтовано розраховує, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам, тобто вжиті всі заходи безпеки.

Ризик не визнається виправданим (ч. 3 ст. 42 КК), якщо він завідомо створював:

— загрозу для життя інших людей (загибель хоча б однієї людини);

— загрозу екологічної катастрофи (зміни в навколишньому середовищі);

— загрозу інших надзвичайних подій (розповсюдження епідемії тощо).

Завідомість означає, що особа заздалегідь знала про можливість настання таких наслідків.

Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК). Не є злочином вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності.

Умови правомірності виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації:

1) вимушене заподіяння шкоди — це необхідна вимога для збереження в таємниці виконання спеціального завдання;

2) особа відповідно до закону виконує спеціальне завдання. Це може бути як штатний працівник, так і особа, що негласно співпрацює, а також особа, яка входила до злочинної організації, а її схилили до вчинення зазначених вище дій. Ці дії мають бути правильно документально оформлені;

3) мета завдання — попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації;

4) під час виконання завдання особа не вчинила:

— тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєднаного з насильством над потерпілим;

— тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків.

Якщо особа, виконуючи спеціальне завдання, вчинила такі діяння, то ч. 3 ст. 43 КК передбачає пільгове призначення їй покарання, яке полягає в тому, що їй не призначається довічне позбавлення волі, а позбавлення волі не може бути призначене їй на строк, більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин.

Запитання для самоконтролю:

1. У чому полягає суть обставин, що виключають злочинність діяння?

2. Назвіть умови правомірності необхідної оборони.

3. Що таке уявна оборона і які наслідки заподіяння шкоди у стані уявної оборони?

4. Назвіть обставини, що визначають правомірність затримання особи, яка вчинила злочин.

5. Які умови правомірності заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності?

6. У чому суть фізичного або психічного примусу як обставини, що виключає злочинність діяння?

7. В яких випадках виконання наказу або розпорядження тягне кримінальну відповідальність?

8. Чому виправданий ризик виключає кримінальну відповідальність?

9. В яких випадках виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, пов'язане з вимушеним заподіянням шкоди, є обставиною, що виключає злочинність діяння?

Рекомендована література:

1. Закон України від 20 грудня 1990 р. «Про міліцію» // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 4. — Ст. 20.
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону».
3. Необхідна оборона // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1993. — № 4. — С. 5—11.
4. Баулин Ю.В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния. — Харьков, 1991. — 360 с.
5. Діденко В.П. Обстоятвни, що виключають злочинність діяння: Лекція. — К., 1993. — 78 с.
6. Діденко В.П. Правомерность причинения вреда преступнику при задержании. — К., 1984. — 72 с.
7. Козак В. Задержание преступника и крайняя необходимость // Сов. юстиция. — 1982. — № 4. — С. 12.
8. Козак В. Применение законодательства о необходимой обороне // Сов. юстиция. — 1976. — № 15. — С. 13
9. Мастинский М.З. и др. Применение законодательства о необходимой обороне и превышении ее пределов // Гос. и право. — 1994. — № 3. — С. 80—89.
10. Михайлов В.И. О социально-юридическом аспекте содержания обстоятельств, исключающих преступность деяния // Гос. и право. — 1995. — № 12. — С. 59.
11. Тиммербулатов А. Риск: уголовно-правовые аспекты // Гос. и право. — 1995. — № 3. — С. 112.
12. Тишкевич И.С. Условия и пределы необходимой обороны. — М., 1969. — 189 с.
13. Ткаченко В. Крайняя необходимость // Соц. законность. — 1981. — № 10. — С. 34.
14. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая. — К., 1985. — С. 190—220.
15. Уголовное право УССР. Общая часть. — К., 1984. — С. 141—164.
16. Учебник уголовного права. Общая часть. — М., 1996. — С. 223—259.
17. Якубович М.И. Обстоятельства, исключающие общественную опасность и противоправность. — М., 1976. — 64 с.
18. Яни П. Уголовно-правовое значение коммерческого риска // Рос. юстиция. — 1996. — № 8. — С. 37.

Глава 14

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ. ПОНЯТТЯ І МЕТА ПОКАРАННЯ. СИСТЕМА І ВИДИ ПОКАРАНЬ

- § 1. Поняття, підстави та види звільнення від кримінальної відповідальності.
- § 2. Поняття і мета покарання.
- § 3. Система і види покарань.

§ 1. Поняття, підстави та види звільнення від кримінальної відповідальності

Звільнення від кримінальної відповідальності — це здійснення згідно з кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмови держави в особі компетентних органів від засудження особи та застосування заходів кримінально-правового характеру щодо особи, що вчинила злочин.

Суть звільнення від кримінальної відповідальності полягає в тому, що:

- не відбувається державний осуд особи, що вчинила злочин;
- до винної особи не застосовується кримінальне покарання;
- звільнена від кримінальної відповідальності особа вважається не судимою.

Підстави звільнення від кримінальної відповідальності є специфічними щодо кожного виду злочину, але водночас в більшості випадків це:

— вчинення злочину невеликої тяжкості (а за ст. ст. 47, 48 КК — також середньої тяжкості);

— вчинення особою злочину вперше.

Звільнення від кримінальної відповідальності слід відмежовувати від випадків, коли в діях особи взагалі немає складу злочину, що виключає кримінальну відповідальність:

— малозначність діяння (ч. 2 ст. 11);

— добровільна відмова (ст. 17);

— обставини, що виключають злочинність діяння (ст. ст. 36, 43 КК).

Звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється лише судом.

До видів звільнення від кримінальної відповідальності належать:

1. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК). Підставами його застосування є:

а) вчинення особою злочину вперше; при цьому розуміється, що особа раніше взагалі не вчиняла злочину, або судимість знята чи погашена, і щодо цієї особи не порушено кримінальної справи за інший злочин;

б) вчинене діяння є злочином невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 12 КК);

в) поведінка особи відповідає дійовому каяттю, тобто якщо особа:

— щиро покаялась — визнає свою вину, дає правдиві свідчення, жалкує про вчинене, співчуває потерпілому, готова понести покарання тощо;

— активно сприяє розкриттю злочину — тобто надає допомогу органам дізнання, досудового слідства і суду у встановленні істини у справі, викритті інших співучасників, їхнього місцезнаходження, обставин вчинення злочину, майна, здобутого злочинним шляхом тощо;

— повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду — має бути реальне відшкодування в повному обсязі заподіяної злочином шкоди (повернення майна, надання рівноцінного, компенсація в грошовій формі, оплата вартості лікування, відшкодування моральної шкоди тощо).

2. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК). Підставами його застосування є:

а) вчинення особою злочину вперше;

б) вчинене діяння є злочином невеликої тяжкості;

в) особа, що вчинила злочин, примирилася з потерпілим — це добровільна відмова потерпілого від поданої заяви про притягнення до кримінальної відповідальності до порушення справи або прохання закрити порушену справу. Мотиви, якими керується потерпілий, значення не мають. Примирення має бути саме з потерпілим;

г) особа відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

3. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК). Підставами його застосування є:

а) вчинення особою злочину вперше;

б) вчинене діяння є злочином невеликої або середньої тяжкості (частини 2 та 3 ст. 12 КК);

в) особа щиро покаялася;

г) колектив підприємства, установи чи організації звернувся з клопотанням про передачу йому на поруки такої особи — клопотання містить прохання колективу звільнити від кримінальної відповідальності особу, яка вчинила злочин, і передати її йому на поруки, а також зобов'язання колективу протягом року здійснювати заходи виховного характеру з метою недопущення ухилення від заходів виховного впливу та порушення громадського порядку. Остаточне незастосування кримінальної

відповідальності за раніше вчинений злочин виникає лише після спливу однорічного терміну;

д) особа, яка вчинила злочин, не заперечує проти закриття кримінальної справи за цією підставою.

Цей вид звільнення не усуває обов'язок відшкодувати завдані збитки та моральну шкоду.

4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК). Підставами його застосування є:

а) вчинення злочину вперше;

б) вчинений злочин невеликої або середньої тяжкості;

в) вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність чи особа перестала бути суспільно небезпечною.

Зміна обстановки, внаслідок якої вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність, — це істотні зміни соціально-економічних, політичних або духовних засад життя суспільства (скасування надзвичайного стану, перехід країни від військового стану до мирного) або на певній території, наприклад, незаконна порубка лісу на ділянці, яка підлягає розчищенню, тощо.

Під зміною обстановки, внаслідок якої особа, яка вчинила злочин, перестає бути суспільно небезпечною, тобто фактом об'єктивної зміни зовнішньої обстановки, яка оточує винного, є: призов на строкову військову службу, зміна місця проживання, тяжка хвороба, нещасний випадок, внаслідок якого особа стала інвалідом.

5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК).

Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

— 2 роки — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;

— 3 роки — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі;

— 5 років — у разі вчинення злочину середньої тяжкості;

— 10 років — у разі вчинення тяжкого злочину;

— 15 років — у разі вчинення особливо тяжкого злочину;

Перебіг строків давності починається з дня вчинення злочину (у межах 24-х годин) залежно від того, який це злочин — продовжуваний чи тривалий.

Перебіг строків давності може:

— зупинятися, якщо особа, що вчинила злочин, ухиляється від слідства або суду. Перебіг строку давності поновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло 15 років;

— перериватися, якщо до закінчення зазначених вище строків особа вчинила новий злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення строків давності

починається з дня вчинення нового злочину. Строки обчислюються окремо за кожний злочин.

Питання про застосування давності до осіб, які вчинили особливо тяжкий злочин, за який передбачено довічне позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає можливим застосування давності, то призначається позбавлення волі на певний строк.

Давність не застосовується згідно з нормами міжнародного права (ч. 5 ст. 49 КК) за вчинення злочинів, передбачених ст. 437 — планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни; ст. 438 — порушення законів та звичаїв війни; ст. 439 — застосування зброї масового знищення; ст. 442 КК — геноцид.

До видів звільнення від кримінальної відповідальності належать також амністія та помилування.

§ 2. Поняття і мета покарання

Відповідно до ч. 1 ст. 50 КК кримінальне покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Покарання за кримінальним правом характеризується певними ознаками, які відрізняють його від інших заходів державного примусу. Покарання як особливий захід державного примусу застосовується тільки до винних осіб, яких неможливо виправити шляхом переконання; цей захід примушує особу до певної законослухняної поведінки.

Покарання застосовується від імені держави лише за вироком суду (ст. 124 Конституції, ст. 50 КК). Жодний інший орган держави не наділений таким правом.

Покарання застосовується тільки до особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Таке положення ґрунтується на суб'єктивному ставленні (вині) особи, а також на тому, що злочинне діяння вчиняє фізична особа і вона підлягає відповідальності за те діяння, яке вчинила особисто. Покарання застосовується до особи, яка вчинила злочин (ст. 62 Конституції; ч. 2 ст. 2 КК).

Мета покарання є кінцевим результатом, якого прагне досягнути держава засобами кримінально-правового впливу.

У теорії кримінального права існує дві точки зору щодо мети покарання. Одні вказують, що кара не є метою покарання, інші навпаки.

Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК метою покарання є:

а) кара засудженого за вчинений злочин. Специфічність її полягає в тому, що засуджений залежно від конкретного виду і розміру призначеного йому покарання піддається певним, іноді дуже суворим, фізичним і майновим позбавленням чи моральним стражданням.

Кара є необхідною ознакою покарання, засобом досягнення кінцевої його мети, але не власне метою покарання, як зазначають деякі вчені. У всіх випадках каральний бік покарання має виражатись у такому вигляді й обсязі, в якому це необхідно і доцільно для досягнення мети покарання. Головне, щоб воно відповідало принципу справедливості;

б) виправлення засудженого — ця мета є найважливішою. Вона полягає в тому, щоб зробити особу безпечною для суспільства, схилити її до правомірної поведінки, до виконання правил і норм;

в) запобігання вчиненню засудженим нових злочинів (так зване окреме чи спеціальне запобігання або спеціальна превенція). Ця мета покарання досягається не тільки шляхом виправлення засудженого, що само по собі виключає повернення цієї особи на злочинний шлях, але і шляхом створення умов, які позбавляють його фактичної можливості вчинити новий злочин. Це, наприклад, ізоляція засудженого від суспільства при призначенні позбавлення волі; віддалення від того середовища, яке сприяло вчиненню злочину; позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю у випадку злочинного використання свого становища винним. Важливе значення для досягнення мети окремого запобігання має належне і своєчасне виконання покарання, загроза його посилення за вчинення нового злочину. Отже, примусове створення для особи, яка вчинила злочин, певних умов і усвідомлення загрози бути підданим справедливому покаранню стримують засудженого від вчинення нового злочину, чим і досягається завдання окремого запобігання;

г) запобігання вчиненню злочинів іншими особами (загальне запобігання злочинам, загальна превенція) — полягає в тому, щоб загрозою покарання впливати на нестійких громадян, запобігаючи тим самим можливості вчинення ними злочинів.

Кримінальне законодавство, визначаючи, які суспільно небезпечні діяння є злочинними, і встановлюючи покарання, яке належить застосовувати до осіб, які вчинили злочин, тим самим справляє запобіжний вплив на нестійких громадян. Цей запобіжний вплив полягає в тому, що у таких осіб створюється уявлення, які діяння є злочинними і які покарання можуть бути застосовані за їх вчинення.

Покарання досягає мети загального запобігання тим ефективніше, чим невідворотніше воно настає за злочином, коли не залишається безкарним жодне порушення закону.

Відповідно до ч. 3 ст. 50 КК покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Таких заходів немає в чинній системі покарань. Засуджений не може піддаватися не передбаченим законом зайвим обмеженням і суворостям. Уся кримінальна політика держави спрямована на виправлення засуджених, утвердження в їх свідомості і поведінці позитивних якостей особи, повернення їх до суспільно корисного співжиття.

Покарання слугує цілям суспільства, тому воно необхідне як важливий засіб боротьби зі злочинністю.

Кримінальне покарання в умовах сучасного суспільства завжди було неосновним засобом у боротьбі зі злочинністю, оскільки головними є вжиття запобіжних і виховних заходів, спрямованих на запобігання і припинення злочинів.

§ 3. Система і види покарань

Для того щоб суд мав можливість при постановленні вироку обрати покарання, яке найбільш відповідатиме як характеру вчиненого злочину, так і ступеню суспільної небезпечності особи, яка вчинила злочин, законодавство містить широкий перелік видів кримінальних покарань (ст. 51 КК).

Система покарань — це установлений кримінальним законодавством і загальнообов'язковий для суду вичерпний перелік розташованих у певному порядку видів покарань.

Перелік у законі встановлених видів покарання із зазначенням строків і порядку їх застосування сприяє дотриманню законності при здійсненні правосуддя у кримінальних справах, проведенню єдиної політики в боротьбі зі злочинністю.

Система покарань, прийнята чинним кримінальним законодавством, дає суду можливість визначити підсудному покарання у суворій відповідності із законом, з урахуванням ступеня суспільної небезпечності діяння і вини злочинця.

Стаття 52 КК всі покарання поділяє на 3 групи:

1. **Основні покарання** — це ті, які можуть призначатись лише як самостійні види, їх не можна приєднувати як доповнення до інших видів покарання, причому з ними пов'язується виконання в основному мети покарання. До них належать:

- а) громадські роботи;
- б) виправні роботи;
- в) службові обмеження для військовослужбовців;
- г) арешт;
- д) обмеження волі;
- е) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- є) позбавлення волі на певний строк;
- ж) довічне позбавлення волі.

2. **Додаткові покарання** — це ті, які можуть призначатись лише як додаткові до основних видів і не можуть застосовуватись як самостійні види покарання. До них належать:

- а) позбавлення військового чи спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- б) конфіскація майна;

Додаткові покарання застосовуються у тих випадках, коли потрібно суворіше покарати підсудного, який становить підвищену небезпеку для суспільства.

3. **Покарання, які можуть застосовуватись як основні, так і додаткові.** До них належать:

- а) позбавлення права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю;
- б) штраф.

Ці види покарання як додаткові можуть бути застосовані лише тоді, коли вони прямо вказані в санкції тієї статті закону, за якою кваліфіковані дії винного.

Штраф (ст. 53 КК) — це грошове стягнення в дохід держави, що накладається судом у випадках і межах, встановлених Особливою частиною Кодексу. Це — вид кримінального покарання, який може бути як основним, так і додатковим.

Розмір штрафу може бути від 30 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Він може бути і вищим, якщо це прямо передбачено у статті Особливої частини КК. При призначенні штрафу суд враховує:

- 1) тяжкість вчиненого злочину;
- 2) майновий стан винного:
 - заробітну плату, пенсію або стипендію;
 - грошовий дохід;
 - дохід з банківських вкладів;
 - дохід від земельної ділянки;
 - дохід від цінних паперів;
 - дохід від нерухомого та іншого майна.

Відповідно до ч. 4 ст. 53 КК у разі неможливості сплати штрафу, суд може замінити несплачену суму штрафу на громадські роботи (10 годин робіт за один встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян) або виправні роботи (один місяць робіт за 4 встановлених законодавством неоподатковуваних мінімуми доходів громадян, але не більше 2 років).

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК). Це додатковий вид покарання, який застосовується лише за вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

Військове звання застосовується у збройних силах, спеціальне звання — в міліції; ранги — у державних службовців, класні чини — у працівників прокуратури, кваліфікаційні класи — у суддів, лікарів.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю (ст. 55 КК). Цей вид покарання має на меті недопущення вчинення особою в подальшому злочинів з використанням певної посади чи в результаті зайняття певною діяльністю. Воно є як основним, так і додатковим. Як основне воно призначається на строк від 2 до 5 років, як додаткове — від 1 до 3 років.

Як основне воно призначається, якщо прямо передбачено в санкції статті; як додаткове може призначатись, коли не передбачене в санкції статті КК.

Громадські роботи (ст. 56 КК). Громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Це можуть бути: прибирання вулиць, парків, скверів, ремонт будівель, догляд за квартирами тощо.

Громадські роботи встановлюються на строк роботи від 60 до 240 годин і відбуваються не більш як 4 години на день. Вони не призначаються інвалідам I і II груп, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, військовослужбовцям строкової служби.

Виправні роботи (ст. 57 КК). Це один з основних видів покарання, яке обмежує право засудженого на зміну місця роботи, просування по службі, позбавляє частини заробітної плати.

Встановлюється на строк від 6 місяців до 2 років і відбувається за місцем роботи засудженого.

Не застосовується до вагітних жінок, жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, непрацездатних, осіб, які не досягли 16 років, осіб, які досягли пенсійного віку, військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, адвокатів, суддів, прокурорів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Якщо особа стала непрацездатною після постановлення вироку суду, виправні роботи можна замінити штрафом із розрахунку 3 установлених законодавством України неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за один місяць виправних робіт.

Службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК). Службове обмеження — вид основного покарання і застосовується до військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від 6 місяців до 2 років. Особливості його застосування:

— воно виявляється в примусових заходах майнового характеру — в дохід держави відраховується від 10 до 20% суми грошового забезпечення засудженого;

— засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання;

— застосовується, коли передбачене у санкції статті Особливої частини або, враховуючи обставини справи та особу засудженого, суд вважає за можливе замість обмеження чи позбавлення волі призначити службове обмеження на строк не більше 2 років.

Конфіскація майна (ст. 59 КК) Конфіскація майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого.

Це додатковий вид покарання, який застосовується лише у випадках, прямо передбачених у санкції статті Особливої частини КК.

Коли конфіскується частина майна, суд повинен вказати, яка саме частина, або перелічити предмети, що конфіскуються.

Перелік майна, що не підлягає конфіскації, визначений у примітці до КК.

Арешт (ст. 60 КК). Арешт полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від 1 до 6 місяців.

Не застосовується арешт до осіб віком до 16 років, вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до 7 років.

Відбувають арешт у спеціальних виправних установах, військовослужбовці — на гауптвахті.

Обмеження волі (ст. 61 КК). Покарання у вигляді обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці.

Строк покарання може бути від 1 до 5 років.

Обмеження волі не застосовується до: неповнолітніх, вагітних жінок, жінок, що мають дітей віком до 14 років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби, інвалідів I та II груп.

Позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК). Покарання у вигляді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи.

Це один з основних видів покарання і застосовується лише у випадках, прямо передбачених у санкції статті Особливої частини КК та у разі заміни довічного позбавлення волі на певний строк.

Строк покарання може бути від 1 до 15 років.

Довічне позбавлення волі (ст. 64 КК). Це найсуворіший вид основного покарання, який застосовується лише за особливо тяжкі злочини і прямо передбачений у санкціях статей КК (наприклад, ст. 112, ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 258 тощо).

Не застосовується довічне позбавлення волі до осіб, що вчинили злочин у віці до 18 років, до осіб віком понад 65 років, до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку.

Запитання для самоконтролю:

1. У чому полягає суть звільнення від кримінальної відповідальності? Види такого звільнення.
2. Дайте визначення покарання і розкрийте його значення у системі державних заходів боротьби зі злочинністю.
3. Що таке мета покарання?
4. Які складові обумовлюють мету покарання в чинному кримінальному законодавстві?
5. Що таке система покарань, які її ознаки і значення?
6. Дайте класифікацію покарань за різними критеріями (підставами).
7. Послідовно охарактеризуйте окремі види покарань.

Рекомендована література:

1. Судебные приговоры. Практика Верховного Суда Украины. — К., 1995. — 224 с.
2. Кваши С. Смертная казнь в США // Рос. юстиция. — 1996. — С. 55.
3. Марогулова И. Применение конфискации имущества в судебной практике // Сов. юстиция. — 1980. — № 11. — С. 10.
4. Михлин А. Лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью // Сов. юстиция. — 1984. — № 12. — С. 5.

Глава 15

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ. СУДИМІСТЬ

- § 1. Загальні засади призначення покарання.
- § 2. Звільнення від покарання та його відбування.
- § 3. Судимість.

§ 1. Загальні засади призначення покарання

Загальні засади призначення покарання — це ті встановлені законом критерії, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання у кожній конкретній справі.

Згідно зі ст. 65 КК загальні засади призначення покарання складаються з таких критеріїв:

1) суд призначає покарання в межах, встановлених у санкції статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин;

2) суд призначає покарання відповідно до положень Загальної частини КК. Це означає, що суд повинен керуватися тими принциповими положеннями, які передбачені в Загальній частині КК і стосуються як злочину і умов відповідальності за нього, так і покарання, його мети, видів, умов його застосування тощо;

3) покарання призначається з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину;

4) покарання призначається з урахуванням особи винного. Соціальний стан особи, ступінь її небезпеки для суспільства, які виявились при вчиненні злочину, спосіб життя, сімейний стан, стан здоров'я, наявність попередніх судимостей, ставлення до праці, моральне обличчя, вчинення негативних чи, навпаки, благородних вчинків, ставлення до людей, авторитет у колективі, у якому винний працював тощо;

5) покарання призначається з урахуванням обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Під обставинами, що пом'якшують і обтяжують покарання, прийнято розуміти різного роду чинники, які стосуються особи винного і вчиненого ним злочину і які, відповідно, знижують чи підвищують суспільну небезпечність злочину і злочинця, а отже, і ступінь покарання засудженого.

Врахування пом'якшуючих обставин дає суду право:

— призначити покарання ближче до мінімальної санкції статті КК;

— при альтернативній санкції обрати менш суворе покарання з тих, які в цій санкції передбачені;

— на підставі ст. 69 КК призначити більш м'яке покарання, ніж передбачене законом;

— на підставі ст. 69 КК не призначати додаткового покарання;

— на підставі ст. 75 КК звільнити від відбування покарання з випробуванням; у цьому випадку враховуються особа винного, ступінь тяжкості злочину тощо.

Наявність обставин, що обтяжують покарання, дає суду право:

— призначити покарання у вигляді максимальної чи наближено до максимальної санкції статті КК;

— при альтернативній санкції призначити більш суворе покарання з тих, які в цій санкції вказані;

— виключити застосування більш м'якого покарання, ніж передбачене законом;

— виключити перехід до іншого, більш м'якого покарання, яке в санкції не вказане;

— виключити застосування ст. 75 КК.

Обставини, які пом'якшують покарання (ст. 66 КК):

1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;

2) добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди;

3) вчинення злочину неповнолітнім;

4) вчинення злочину жінкою в стані вагітності;

5) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;

6) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;

7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого;

8) вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;

9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених КК.

Перелік цих обставин не вичерпний, при призначенні покарання суд на підставі ч. 2 ст. 66 може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 66 КК.

Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує.

Обставини, які обтяжують покарання (ст. 67 КК):

1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;

2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частини 2 або 3 ст. 28 КК);

3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату;

4) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;

5) тяжкі наслідки, завдані злочином;

6) вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані;

7) вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;

8) вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;

9) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;

10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;

11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;

12) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;

13) вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

Перелік цих обставин є вичерпним, тому суд не має права визнати такими, що обтяжують покарання, інші обставини.

Водночас суд має право залежно від характеру вчиненого злочину не визнати деякі обставини як обтяжуючі, за винятком зазначених у пунктах 2, 6, 7, 9, 10, 12 ч. 1 ст. 67 КК.

Якщо будь-яка обставина врахована при кваліфікації за статтею Особливої частини КК, вона не може ще раз враховуватись як така, що його обтяжує.

Суд має право призначити більш м'яке покарання, ніж передбачене законом, відповідно до ст. 69 КК за наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, та з урахуванням особи винного. Суд може за особливо тяжкий злочин, тяжкий злочин, злочин середньої тяжкості призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини КК, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті за цей злочин.

Суд може не призначити додаткове покарання за наявності зазначених вище підстав.

Призначення покарання за сукупністю злочинів. На підставі ч. 1 ст. 70 КК призначення покарання за сукупністю злочинів проходить 2 етапи:

1) суд зобов'язаний призначити покарання за кожний злочин окремо, який входить до сукупності;

2) суд зобов'язаний визначити остаточне покарання за сукупністю злочинів.

Суд, визначаючи покарання за кожний із злочинів, керується загальними засадами призначення покарання (ст. 65 КК). Такий підхід дає можливість індивідуалізувати покарання щодо кожного діяння з урахуванням того, що особа вчинила не одне, а 2 і більше злочинів.

Визначаючи остаточне покарання, суд використовує один із 3 принципів (у літературі використовується назва — правило):

- 1) поглинання менш суворого покарання більш суворим;
- 2) повного складання призначеного покарання;
- 3) часткового складання призначеного покарання.

При цьому остаточне покарання за сукупністю злочинів визначається в межах, установлених санкцією статті Особливої частини КК, яка передбачає більш суворе покарання. Якщо за один із злочинів призначено довічне позбавлення волі, остаточне покарання визначається шляхом поглинання будь-яких менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

Як виняток, коли один із злочинів є умисним тяжким або особливо тяжким, суд може призначити остаточне покарання за сукупністю злочинів у межах максимального строку, встановленого для цього виду покарання в Загальній частині КК.

До основного покарання може бути приєднане додаткове, призначене судом за злочин, у вчиненні якого особу було визнано винною.

За цими ж правилами приєднується покарання, якщо після постановлення вироку у справі буде встановлено, що засуджений винен ще і в іншому злочині, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку.

Відбуте покарання зараховується у строк остаточного призначеного.

Призначення покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК). Якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив новий злочин, суд до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком.

При складанні покарань у порядку, передбаченому ст. 71 КК, загальний строк покарання не може перевищувати максимального строку, встановленого для цього виду покарання в Загальній частині КК. При складанні покарань у вигляді позбавлення волі загальний строк покарання, остаточного призначено за сукупністю вироків, не повинен перевищувати 15 років, а у випадках, коли один із злочинів є особливо тяжким, загальний строк позбавлення волі може бути більшим 15 років, але не повинен перевищувати 25 років. Якщо одне із покарань — довічне позбавлення волі, то всі інші покарання поглинаються ним.

Додаткові покарання, призначені або невідбуті, приєднуються до основного покарання.

Згідно з ч. 4 ст. 71 КК остаточне покарання має бути більшим від покарання, призначеного за новий злочин, а також від невідбутої частини покарання за попереднім вироком.

Якщо після постановлення вироку у справі встановлюється, що винний як до постановлення вироку у справі, так і після його постановлення вчинив ще й інші злочини, спочатку призначається покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК), а потім за сукупністю вироків (ст. 71 КК).

Якщо засуджений вчиняє 2 або більше злочинів після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання, суд призначає покарання за ці нові злочини за правилами ст. 70 КК, а потім до остаточного покарання, призначеного за сукупністю злочинів, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за вироком за правилами, визначеними у ч. 2 ст. 71 КК.

При складанні покарань за сукупністю злочинів та сукупністю вироків менш суворий вид покарання переводиться в більш суворий вид виходячи із правил, встановлених ст. 72 КК.

§ 2. Звільнення від покарання та його відбування

Наявність інституту звільнення від покарання та його відбування — це прояв інституту гуманізму в кримінальному праві, який спрямований на звуження меж кримінально-правової репресії, а також стимулювання виправлення засуджених.

Цей інститут полягає в можливості:

— звільнення судом засудженого від реального відбуття покарання або подальшого його відбування;

— заміни покарання засудженому більш м'яким або пом'якшення призначеного покарання.

Усі ці види звільнення здійснює суд, за винятком звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування.

Види звільнення від покарання та його відбування:

1) звільнення від покарання:

— особи, засудженої за діяння, караність якого законом усунена (ч. 2 ст. 74);

— внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74);

— у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 5 ст. 74);

— за хворобою (ст. 84);

— на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85 КК);

2) звільнення від відбування покарання:

— з випробуванням (ст. ст. 75—78);

— з випробуванням вагітних жінок і жінок які мають дітей віком до 7 років (ст. 79);

— у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80);

— умовно-дострокове (ст. 81);
— вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до 3 років (ст. 83 КК);

3) заміна більш м'яким покаранням невідбутої частини покарання (ст. 82 КК);

4) пом'якшення призначеного покарання (ч. 3 ст. 74 КК);

Кожен із цих видів звільнення має свої підстави.

Частина 2 ст. 74 КК передбачає, що особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання. Тобто новий закон декриміналізує діяння.

Згідно з ч. 4 ст. 74 КК особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути за вироком суду звільнена від покарання за умови бездоганної поведінки та сумлінного ставлення до праці.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. ст. 75—78 КК). Цей вид звільнення від відбування покарання застосовується до осіб, яким призначено покарання у вигляді:

- виправних робіт;
- службового обмеження для військовослужбовців;
- обмеження волі;
- позбавлення волі на строк не більше 5 років.

При цьому враховуються: тяжкість злочину; особа винного; інші обставини.

Це свідчить про можливість виправлення засудженого без відбування покарання. Суд може звільнити від відбування призначеного покарання з випробуванням за умови, що він не вчинить протягом іспитового строку новий злочин. Тривалість іспитового строку встановлюється від 1 до 3 років.

Водночас суд може покласти на особу такі обов'язки:

- попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого;
- не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи;
- повідомляти про зміну місця проживання, роботи або навчання;
- періодично з'являтися для реєстрації;
- пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Контроль за цими особами здійснює орган виконання покарань, а за військовослужбовцями — командири військових частин.

Якщо особа звільняється від відбування покарання з випробуванням, їй можуть бути призначені додаткові покарання у вигляді:

- штрафу;
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

— позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Остаточне звільнення від призначеного покарання здійснюється судом після закінчення іспитового строку, якщо засуджений виконав покладені на нього обов'язки.

Якщо засуджений не виконав обов'язки або систематично вчиняв правопорушення, що потягли адміністративні стягнення (тобто особа не стала на шлях виправлення), суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання.

Вчинення нового злочину протягом іспитового строку тягне призначення покарання за правилами ст. ст. 71, 72 КК.

§ 3. Судимість

Згідно зі ст. 88 КК особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості.

Судимість — це правовий статус особи, який передбачає правові наслідки щодо засудженого на певний період.

Ознаки судимості:

- а) це правовий статус засудженого (пов'язаний з певною особою і має особливий характер);
- б) вона виникає внаслідок засудження особи за вчинення злочину;
- в) вона має чітко визначені часові межі;
- г) вона полягає в певних обмеженнях щодо особи.

Кримінально-правові наслідки судимості:

— може виступати як кваліфікуюча ознака в разі вчинення нового злочину. Наприклад, особа, раніше судима за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ч. 3 ст. 212 КК). Судимість враховується і повторністю (ч. 2 ст. 210 КК). Судимість може враховуватись при вчиненні як тотожних, однорідних, так і різнорідних злочинів;

— враховується при визнанні рецидиву злочину (ст. 34);

— її наявність не дає змоги застосувати звільнення від кримінальної відповідальності за ст. ст. 45—48;

— враховується при вчиненні переривання перебігу строків давності за ч. 3 ст. 49;

— не дає змоги застосовувати деякі види покарання (ч. 2 ст. 62), створює спеціальні обмеження для засуджених (ч. 2 ст. 58);

— є одним із критеріїв, що враховується при призначенні покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65);

— є обставиною, що обтяжує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67);

— є підставою для відмови в призначенні більш м'якого покарання (ст. 69);

— може бути підставою відмови у застосуванні звільнення від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75 КК) тощо.

Судимість має загально-правові наслідки:

- заборона займати певні посади, що в одних випадках враховується безвідносно до злочину, в інших — береться до уваги лише умисний злочин певного виду;
- обмеження у здійсненні підприємницької діяльності;
- обмеження у доступі до державної таємниці;
- обмеження у виїзді за кордон (за тяжкий злочин);
- збільшення мінімального розміру застави як запобіжного заходу;
- обмеження, пов'язані із застосуванням адміністративного нагляду;
- позбавлення прав на отримання певних пільг;
- обмеження у застосуванні амністії;
- заборона у призові на строкову військову службу.

Відповідно до частин 3 і 4 ст. 88 КК визнаються такими, що не мають судимості, особи, у разі:

- звільнення від кримінальної відповідальності;
- коли у вироку суду постановляється остаточне і безумовне положення про невиконання покарання (ст. ст. 80 і 86 КК);
- якщо значимість і караність за злочини усунута законом (ч. 1 ст. 5 КК);
- якщо особи були реабілітовані.

У більшості випадків судимість припиняється шляхом погашення або зняття.

Погашення — це автоматичне припинення стану судимості, що впливає безпосередньо з положень ст. 89 КК.

Зняття судимості — це припинення стану судимості судом за наявності певних підстав, що свідчать про виправлення особи (наприклад, зразкова поведінка, сумлінне ставлення до праці); або коли закінчилося не менше половини строку погашення судимості відповідно до ст. 89 КК.

Зняття судимості можливе лише достроково, у всіх інших випадках судимість тільки погашається.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке загальні засади призначення покарання?
2. Що таке обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, і як вони враховуються при його призначенні?
3. Які правила і межі призначення покарання за сукупністю злочинів?
4. Які правила і межі призначення покарання за сукупністю вироків?
5. Що таке звільнення від покарання? Чим воно відрізняється від звільнення від кримінальної відповідальності?
6. Назвіть види звільнення від покарання.
7. Які правові наслідки пов'язані з судимістю?
8. Що таке погашення судимості?
9. Охарактеризуйте зняття судимості і його умови.

Рекомендована література:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання».
2. Призначення покарання // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1993. — № 4. — С. 32—47.
3. Призначення покарання та звільнення від нього // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1996. — № 3. — С. 16—47.
4. Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. — К., 1980. — 216 с.
5. Бажанов М.И. Назначение наказания по совокупности преступлений и совокупности приговоров. — Харьков, 1977. — 49 с.
6. Володько Н.В. Применение судами общих начал назначения наказания. — К., 1983. — 26 с.
7. Голина В. Правовая природа погашения и снятия судимости // Сов. юстиция. — 1972. — № 12. — С. 18.
8. Коржанський М.Й. Словник кримінально-правових термінів. — К., 2000. — 200 с.
9. Коржанський М.Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України. — К., 2001. — 656 с.
10. Стручков Н.А. Условно-досрочное освобождение от наказания. — М., 1961. — 47 с.
11. Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. — К., 1987. — 96 с.
12. Ткачевский Ю.М. Освобождение от отбывания наказания. — М., 1970. — 237 с.
13. Тютюгін В.І. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. — Харків, 1993. — 20 с.

ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ.

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

- § 1. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування.
- § 2. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

§ 1. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування

Відповідно до ст. 92 КК примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, до спеціального лікувального закладу з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь.

Психіатрична допомога — це комплекс спеціальних заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених законом, профілактика, діагностика психічних розладів, лікування, нагляд, догляд та медико-соціальна реабілітація осіб, які страждають на психічні розлади.

Примусові заходи медичного характеру застосовуються до неосудних (обмежено осудних) осіб за таких умов:

— доведено, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння, тобто злочин;

— за своїм психічним станом особа становить небезпеку для суспільства.

Відповідно до ст. 93 КК примусові заходи медичного характеру застосовуються до:

— осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у стані неосудності. Такі особи не підлягають кримінальній відповідальності (ч. 2 ст. 19 КК);

— осіб, які вчинили злочин у стані обмеженої осудності. Ці особи підлягають кримінальній відповідальності (ст. 20 КК);

— осіб, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку. Ця категорія осіб не підлягає покаранню, за рішенням суду до них можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання особи можуть підлягати покаранню (ч. 3 ст. 19 КК);

— осіб, які вчинили злочин у стані осудності, але під час відбування покарання захворіли на психічну хворобу. Такі особи звільнюються від покарання та до них можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а у разі одужання вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності або немає інших підстав для звільнення від покарання (частини 1, 3 ст. 84, ч. 4 ст. 95 КК).

До цієї категорії осіб залежно від характеру і тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб суд застосовує такі примусові заходи медичного характеру (ст. 94 КК):

1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку. Цей вид примусового заходу застосовується до осіб:

— які страждають на психічний розлад і вчинили суспільно небезпечне діяння;

— за станом свого психічного здоров'я не потребують госпіталізації;

2) госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом — застосовується до психічно хворих осіб, які за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребують тримання у психіатричному закладі і лікування у примусовому порядку;

3) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом — застосовується до осіб:

— психічно хворих, які вчинили суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб;

— які за психічним станом не становлять загрози для суспільства;

— які потребують тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах посиленого нагляду;

4) госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом — застосовується до осіб:

— психічно хворих, які вчинили суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб;

— які за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння становлять особливу небезпеку для суспільства;

— які потребують тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах суворого нагляду.

Якщо не буде визнано за необхідне застосування до особи примусових заходів медичного характеру або в разі їх припинення, суд може передати таку особу на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом.

Примусове лікування на підставі ст. 96 КК може бути застосоване судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. Відповідно до ст. 53 Основ

законодавства України про охорону здоров'я, прийнятих 19 листопада 1992 р., до соціально небезпечних захворювань належать туберкульоз, психічні, венеричні захворювання, СНІД, лепра, хронічний алкоголізм, наркоманія.

КК не містить положень про час, продовження та припинення примусового лікування, деякою мірою ці питання вирішуються КПК і Кримінально-виконавчим кодексом.

Примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання, це стосується позбавлення волі та обмеження волі. Відповідно до ч. 2 ст. 96 КК у разі призначення інших видів покарань примусове лікування здійснюється у спеціальних лікувальних закладах.

Фактично в Україні таких лікувальних закладів для осіб, які відбувають покарання, не пов'язане з позбавленням чи обмеженням волі, немає. Тому особи, які відбувають покарання, не пов'язане з позбавленням чи обмеженням волі, проходять його у стаціонарах, спеціалізованих наркологічних диспансерах, наркологічних відділеннях при психіатричних лікарнях, а також у поліклініках, амбулаторних кабінетах при наркологічних і психоневрологічних диспансерах.

§ 2. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх

Згідно з чинним КК особливість притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності ґрунтується на біологічних, психологічних і соціальних особливостях неповнолітніх.

По-перше, за основу береться той факт, що особа досягла певного віку, може усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій, має відповідний рівень свідомості та соціального розвитку, по-друге, це базується на міжнародних правових актах, зокрема Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р.

На підставі всіх галузей права України неповнолітніми вважаються особи, які не досягли віку 18 років. У кримінальному праві України загальний вік кримінальної відповідальності встановлюється з 16 років. За деякі злочини кримінальне законодавство встановлює мінімальний вік кримінальної відповідальності 14 років. Вважається, що в цьому віці неповнолітні вже можуть розуміти й оцінювати свої вчинки, тобто можуть свідомо оцінити, що вчиняють злочин.

Слід підкреслити, що кримінальне законодавство спрямоване на посиленій захист неповнолітніх. Як у Загальній частині (пункти 6, 9 ч. 1 ст. 67 КК), так і в Особливій частині КК посягання на малолітніх, неповнолітніх є обтяжуючими обставинами вчинення злочину.

Водночас КК передбачає більш м'які заходи щодо непов-

нолітніх, які вчинили суспільно небезпечне діяння. Особливості їх полягають в тому, що вони:

- передбачають більш широкі умови звільнення від кримінальної відповідальності порівняно з повнолітніми;
- обмежують види та розміри кримінальних покарань;
- передбачають більш м'які вимоги до погашення та зняття судимості.

Види покарань для неповнолітніх та їх призначення. Стаття 98 КК визначає, що до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань:

- штраф;
- громадські роботи;
- виправні роботи;
- арешт;
- позбавлення волі на певний строк.

Як додаткові можуть бути застосовані покарання у вигляді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Цей перелік є вичерпним, тому інші види покарань не можуть застосовуватися. Якщо у санкції статті зазначені покарання, яких немає у переліку ч. 1 ст. 98 КК, то суд повинен призначити покарання, яке можна застосовувати до неповнолітніх. Переходити до більш м'яких покарань, не зазначених у ч. 1 ст. 98 КК, не можна.

Штраф (ст. 99 КК). Особливість застосування штрафу як виду покарання полягає в тому, що він може застосовуватися лише до неповнолітніх, які мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення.

У разі ухилення особи від сплати штрафу питання вирішується відповідно до вимог ст. 52 КК.

Розмір штрафу встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього.

Мінімальний розмір штрафу становить 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 53 КК), а максимальний визначається санкцією статті Особливої частини КК, але відповідно до ч. 2 ст. 99 КК він не може перевищувати 500 встановлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Громадські та виправні роботи (ст. 100 КК). Громадські роботи можуть бути призначені лише неповнолітнім віком від 16 до 18 років на строк від 30 до 120 годин. Вони полягають у виконанні неповнолітніми робіт у вільний від навчання чи основної роботи час. Тривалість виконання цього виду покарання не може перевищувати 2 годин на день.

Виправні роботи неповнолітнім віком від 16 до 18 років призначаються за місцем роботи і на строк від 2 місяців до 1 року.

Із заробітку неповнолітнього, засудженого до виправних робіт, здійснюється відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від 5 до 10%.

Арешт (ст. 101 КК). Арешт полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16 років, в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах на строк від 15 до 45 діб. Неповнолітні відбувають арешт окремо від дорослих засуджених.

Умови відбування покарання неповнолітнього визначаються кримінально-виконавчим правом.

Позбавлення волі на певний строк (ст. 102 КК). У системі покарань для неповнолітніх це — найбільш суворе покарання. Відбувають його неповнолітні у спеціальних виховних установах. Відповідно до ч. 2 ст. 102 КК неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості, не може бути призначене позбавлення волі.

Згідно з ч. 3 ст. 102 КК покарання у вигляді позбавлення волі призначається неповнолітньому:

- 1) за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості — на строк не більше 2 років;
- 2) за злочин середньої тяжкості — на строк не більше 4 років;
- 3) за тяжкий злочин — на строк не більше 7 років;
- 4) за особливо тяжкий злочин — на строк не більше 10 років;
- 5) за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, — на строк до 15 років.

Покарання неповнолітньому призначається за вимогами ст. ст. 65—67 КК, а також з урахуванням умов його життя та виховання; впливу дорослих; рівня розвитку та інших особливостей особи неповнолітнього.

Види звільнення від кримінальної відповідальності і покарання та його відбування для неповнолітніх. Звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітнього здійснюється на підставі загальних норм, визначених у ст. ст. 45—48 КК. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності здійснюється відповідно до ст. 49, але до неповнолітньої особи ст. 106 КК встановлює скорочені строки давності.

Крім того, до неповнолітньої особи відповідно до ст. 97 КК можуть застосовуватися примусові заходи виховного характеру, якщо:

- 1) неповнолітній вперше вчинив злочин невеликої тяжкості (тобто злочин, за який відповідно до вимог ч. 2 ст. 12 КК передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 2 років або інше, більш м'яке);
- 2) можливе виправлення неповнолітнього без застосування покарання.

Досягнення однієї з головних цілей покарання можливе і без застосування покарання, при цьому враховується особа винного, його поведінка після вчинення злочину, відшкодування

шкоди, не підтримування зв'язків з попереднім оточенням, яке справляло негативний вплив тощо.

Примусові заходи виховного характеру можуть застосовуватись також до неповнолітнього, який до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинив суспільно небезпечне діяння. Відповідно до вимог ч. 1 ст. 7-3 КПК це особа у віці від 11 років і до виповнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність.

Застосування примусових заходів виховного характеру — це право суду, а не його обов'язок. Примусові заходи виховного характеру призначаються за таких умов:

— призначаються лише такі заходи, що прямо вказані в ч. 2 ст. 105 КК;

— тривалість деяких із них не може перевищувати терміну, прямо вказаного в законі (п. 5 ч. 2 ст. 105 КК);

— виховні заходи, передбачені в пунктах 2 і 3 ч. 2 ст. 105 КК, та їх тривалість визначається судом.

Суд може застосувати одночасно кілька примусових заходів виховного характеру.

Звільнення від кримінального покарання та його відбування застосовується до неповнолітнього на загальних підставах. Деякі види та їх особливості визначені у ст. ст. 104—107 КК, зокрема:

— звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104);

— звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105);

— звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106);

— умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 107);

— звільнення від покарання за хворобою (ст. 84);

— звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85 КК).

Звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК). Цей вид звільнення застосовується до неповнолітньої особи відповідно до ст. ст. 75—78 КК, з урахуванням того, що:

— звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до позбавлення волі (ч. 2 ст. 104 КК);

— іспитовий строк встановлюється тривалістю від 1 до 2 років (ч. 3 ст. 104 КК).

Суд може покласти на окрему особу на її прохання обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи (ч. 4 ст. 104 КК).

Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК). Підставами застосування цього виду звільнення є:

— вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості;

— щире каяття особи;

— бездоганна поведінка після вчинення злочину.

Перелік примусових заходів є вичерпним. Суд застосовує до неповнолітньої особи такі примусові заходи виховного характеру:

— застереження;

— обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;

— передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;

— покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;

— направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує 3 років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом.

Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності (частини 1 і 3 ст. 106 КК). До неповнолітньої особи цей вид звільнення застосовується відповідно до ст. 80 КК з такими строками давності (ч. 2 ст. 106 КК):

— 2 роки — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості;

— 5 років — у разі вчинення злочину середньої тяжкості;

— 7 років — у разі вчинення тяжкого злочину;

— 10 років — у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 107 КК). Таке звільнення може застосовуватися до особи, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, незалежно від тяжкості вчиненого злочину.

Умови застосування:

— засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довів своє виправлення;

— неповнолітній фактично відбув не менше третини, половини або двох третин строку покарання залежно від ступеня тяжкості злочину.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням не застосовується.

Погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення ними 18-річного віку (ст. 108 КК). Погашення та зняття судимості щодо неповнолітньої особи здійснюється відповідно до ст. ст. 88—91 КК, водночас до цих осіб застосовуються менші строки, які необхідні для погашення судимості.

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 108 КК такими, що не мають судимості, визнаються:

1) засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, після виконання цього покарання;

2) засуджені до позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо вони протягом 1 року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;

3) засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом 3 років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;

4) засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом 5 років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину.

Дострокове зняття судимості допускається лише щодо осіб, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин, вчинений у віці до 18 років, після закінчення не менше як половини строку погашення судимості, зазначеного в ч. 2 ст. 108 КК.

Запитання для самоконтролю:

1. Яка мета застосування примусових заходів медичного характеру і примусового лікування?

2. Чим відрізняються примусові заходи медичного характеру від примусового лікування?

3. Назвіть види примусових заходів медичного характеру.

4. Який порядок продовження, зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру?

5. Які особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності?

6. Які види покарання можуть бути застосовані до неповнолітніх і які особливості їх призначення?

7. Дайте характеристику примусових заходів виховного характеру.

8. Які особливості погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх?

Рекомендована література:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру».

2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх».

3. Музика А.А. Примусові заходи медичного і виховного характеру. — К., 1997. — 125 с.

4. Михеев Р.И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. — Владивосток, 1983. — 300 с.

5. Михеев Р.И. Уголовное право и психиатрия. — Владивосток, 1988. — 248 с.

6. Спіріна І.Д. Судово-психіатрична експертиза. — Дніпропетровськ, 2000. — 148 с.

7. Астнемиров З.А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних. — М., 1970. — 125 с.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Глава 1

ПОНЯТТЯ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, ЇЇ СИСТЕМА ТА ЗНАЧЕННЯ. НАУКОВІ ОСНОВИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ

- § 1. Поняття Особливої частини кримінального права.
- § 2. Система Особливої частини кримінального права.
- § 3. Поняття кваліфікації злочинів.

§ 1. Поняття Особливої частини кримінального права

Особлива частина кримінального права — це сукупність установлених законом норм, що визначають діяння, які вважаються злочинами, а також види і межі покарань, які застосовуються за їх вчинення.

Норми Особливої частини відрізняються за змістом і побудою від норм Загальної частини кримінального права, в яких:

- 1) сформульовані завдання кримінального законодавства;
- 2) установлені межі його дії;
- 3) дається загальне поняття злочину;
- 4) міститься перелік видів покарань;
- 5) встановлені види звільнення від покарання;
- 6) вирішуються загальні для всіх складів злочинів питання.

Норми Особливої частини кримінального права дають вичерпний перелік злочинів (суспільно небезпечних діянь), за вчинення яких особа може нести кримінальну відповідальність і підлягає покаранню. Тобто тільки діяння, вказане в Особливій частині, може вважатися злочином.

Водночас норми Особливої і Загальної частин становлять нерозривну єдність кримінального права. Неможливо розкрити зміст норм Особливої частини без звернення до Загальної частини КК, яка має в основі узагальнення ознак, властивих окремим видам злочинів. Неможливо також без урахування положень, закріплених у Загальній частині, застосувати окремі

види покарань з Особливої частини КК. При кваліфікації діянь, вирішенні питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності і покарання, застосовують одночасно норми обох частин. Так, при кваліфікації дій підбурювача, пособника застосовується норма Загальної (ст. 27 КК) і Особливої частин, яка передбачає конкретний злочин.

Предметом вивчення в курсі Особливої частини кримінального права є:

- зміст норм Особливої частини КК;
- юридична оцінка злочинних діянь, визначених у цих нормах.

Джерелом Особливої частини кримінального законодавства є Конституція України. Так, у ч. 1 ст. 62 Конституції закріплено: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду».

Значення Особливої частини кримінального законодавства полягає в тому, що саме вона містить чіткий опис тих діянь, які визнаються злочинами. Норми Особливої частини дають змогу встановити, чи є в діяннях винного склад злочину, а отже, і підстава для притягнення до кримінальної відповідальності.

Принципи, на яких будується Особлива частина кримінального права, є загальними принципами кримінального права — законності, відповідальності у разі наявності вини, особистої відповідальності, індивідуальної відповідальності, невідворотності відповідальності, гуманізму тощо. Принцип законності є невід'ємним у діяльності кримінальної юстиції. Мета розбудови правової держави може бути досягнута тільки за найсуворішого дотримання законів з боку як громадян, так і державних органів.

З принципом законності тісно пов'язаний принцип відповідальності за винне вчинення суспільно небезпечного діяння. Тільки суворе і неухильне дотримання цього принципу перетворює покарання із знаряддя розплати на засіб виховання; тільки покарання, яке відповідає характеру і ступеню вини, може бути справедливим.

Принцип гуманізму кримінального права виявляється в декриміналізації ряду діянь, в заміні смертної кари довічним позбавленням волі, заміні позбавлення волі менш тяжким покаранням, у застосуванні звільнення від покарання і його відбування.

Завданням Особливої частини кримінального права є положення, які за змістом можна поділити на 3 групи:

- заборонні;
- роз'яснювальні;
- заохочувальні.

Більшість становлять норми, які забороняють певні вчинки людей під загрозою застосування особливого виду державного примусу.

Роз'яснювальні норми розкривають певні поняття та зміст термінів, які вживаються в КК. Так, ст. 401 КК визначає поняття військового злочину, примітка до ст. 185 КК описує повторність як ознаку викрадення.

Заохочувальні норми передбачають, що особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності за наявності певних умов, які свідчать про її каєття (ч. 2 ст. ст. 111, 114 КК та ін.).

§ 2. Система Особливої частини кримінального права

Під системою Особливої частини кримінального права розуміється певний порядок розміщення норм Особливої частини КК, за якого норми групуються у спеціальні розділи, розташовані, як правило, послідовно, з урахуванням важливості об'єкта посягання. Норми Особливої частини КК групуються:

1) *за родовим об'єктом злочинів*. В окремих розділах КК об'єднуються норми про відповідальність за злочини, що посягають на той самий родовий об'єкт. Цій групі суспільних відносин відповідає і певна група однорідних злочинів, які посягають на вказані відносини. Так, відносини власності об'єднані в розділі VI Особливої частини КК;

2) *за ступенем суспільної небезпечності*, тобто при класифікації злочинних діянь законодавець керується принципом, згідно з яким на перше місце винесені найбільш небезпечні посягання;

3) *за безпосереднім об'єктом*. При цьому спочатку звичайно вміщують склади, які передбачають відповідальність за найбільш небезпечні злочини. Так, глава про злочини проти життя та здоров'я особи розпочинається нормою про відповідальність за умисне вбивство.

Деякі склади злочинів сконструйовані так, що вони передбачають кілька об'єктів посягання (основний, додатковий і факультативний). У таких випадках вирішальну роль для систематизації відіграє основний об'єкт (наприклад, ст. 187 КК — розбій).

§ 3. Поняття кваліфікації злочинів

Кваліфікація злочину — це встановлення і юридичне закріплення точної відповідності ознак вчиненого діяння ознакам складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою.

Кваліфікація злочинів здійснюється на всіх стадіях кримінального процесу. При цьому слід мати на увазі, що реальні можливості для забезпечення точної і повної правової оцінки

(кваліфікації) злочину в органах дізнання, слідчого на початковому етапі розслідування справи вельми обмежені. Нерідко потрібно довго з'ясовувати обставини вчинення злочину, виявляти винних тощо.

Поняття кваліфікації злочину як певного підсумку, результату логічного процесу, здійсненого працівниками органу дізнання, слідчим, прокурором чи суддею пов'язане з правовою оцінкою вчиненого особою злочину.

Розрізняють 2 види кваліфікації:

1) *офіційна* (легальна) — це кримінально-правова оцінка, здійснювана у конкретній кримінальній справі особами, спеціально уповноваженими на це державою;

2) *неофіційна* (доктринальна) — це відповідна правова оцінка злочинного діяння, яка дається окремими громадянами.

Процес кваліфікації злочину складається з 3 етапів. На першому виявляються найбільш загальні ознаки діяння, тобто встановлюється тип правопорушення. На цій стадії особа, яка здійснює правозастосовну діяльність, вирішує питання про те, чи є в цьому конкретному випадку ознаки злочину, чи це діяння слід розцінювати як проступок. На другому етапі відбувається встановлення родових ознак злочинного діяння, тобто встановлюється коло норм Особливої частини, які охоплюють злочин, що розглядається. Третій етап полягає у виявленні і зіставленні видових ознак злочину.

У процесі кваліфікації суспільно небезпечного діяння важливим є пошук кримінально-правової норми, який проходить такі стадії.

Перша стадія полягає у впорядкуванні встановлених даних, виділенні з них юридично значущих ознак. Потрібно відібрати лише ті відомості, які можуть мати значення для кваліфікації, до того ж зібрати і впорядкувати всі фактичні обставини щодо тієї групи ознак, яка властива будь-якому злочині: об'єкту, об'єктивній стороні, суб'єкту, суб'єктивній стороні. Друга стадія полягає у виявленні всіх можливих законодавчих конструкцій, моделей, яким відповідає наявний фактичний матеріал. Третя стадія — виявлення групи суміжних складів злочинів, які відповідають фактичним обставинам, наявним у справі. Після формування групи суміжних складів настає четверта стадія — вибір з цієї групи одного складу, ознаки якого відповідають вчиненому злочину.

При кримінально-правовій кваліфікації проводиться зіставлення фактичних обставин вчиненого злочину з типовими ознаками цих обставин, які містяться в законі про кримінальну відповідальність.

Фактичні обставини кожного злочину можна систематизувати в 4 групи: обставини, які стосуються об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони. Відповідно до цього і юридичні ознаки, тобто ознаки складу злочину, які характеризують зазначені обставини, також поділяються на 4 групи. Ця систематизація має дещо умовний характер: всі елементи

в реальній дійсності існують в нерозривній єдності. Аналіз цих елементів — це штучний процес, однак цей метод є корисним для глибокого пізнання досліджуваних явищ.

Кваліфікація за об'єктом злочину. Визначення загального об'єкта посягання в процесі кримінально-правової кваліфікації має завданням з'ясувати, до якої групи правопорушень належить суспільно небезпечне діяння, що розглядається. Законодавчу основу для вирішення цього питання становлять ст. ст. 1, 11 КК.

Встановлення родового об'єкта має на меті ідентифікацію злочину в межах Особливої частини КК.

Визначення при кваліфікації безпосереднього об'єкта злочину дозволяє розмежувати злочини всередині тієї чи іншої глави Особливої частини КК. Так, у розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи» законодавчою базою є найменування, зміст, текст диспозиції статті.

Розрізняють основний безпосередній об'єкт злочину і додатковий об'єкт посягання. *Основний* має вирішальне значення при кваліфікації, *додатковий* — допомагає відмежувати від суміжних складів, сприяє кваліфікації діяння за сукупністю злочинів, враховується при призначенні покарання і відшкодуванні шкоди. Предмет злочину, наприклад викрадення зброї, наркотиків, впливає на кваліфікацію за об'єктом.

Кваліфікація за об'єктивною стороною злочину. Здійснюється шляхом встановлення суспільно небезпечної дії (бездіяльності) та визначення шкідливих наслідків діяння. Перелік і характер суспільно небезпечних дій (бездіяльності) може бути точно, вичерпно описаний в самому тексті закону (ст. 111 КК «Державна зрада»). Також КК може не містити опису суспільно небезпечної дії (бездіяльності), а вказувати лише на суспільно небезпечний результат (ст. ст. 118, 119 та ін. КК).

У деяких випадках визначення суспільно небезпечного діяння проводиться шляхом так званих бланкетних диспозицій чи бланкетно-описових диспозицій, у яких встановлюється кримінальна відповідальність за порушення певних правил (ст. 271 КК).

Існує кілька типів законодавчого визначення шкідливих наслідків. Закон прямо вказує і конкретизує характер і тяжкість шкідливих наслідків (ст. ст. 115, 133 та ін. КК).

У визначенні шкідливих наслідків нерідко використовуються поняття і терміни, які вживаються в різних галузях наук, у техніці, медицині тощо (ст. 277 КК).

У деяких випадках вводяться оціночні поняття: особливо тяжкі наслідки, тяжкі наслідки, значна матеріальна шкода тощо (ст. ст. 185, 194 та ін. КК).

Може бути альтернативно вказаний ряд шкідливих наслідків, настання яких дає підстави кваліфікувати діяння (ч. 2 ст. 286 КК). Іноді міститься лише приблизний перелік конкретних видів шкідливих наслідків, допускаючи при цьому можливість кваліфікувати за цією статтею і тих правопорушень, які потягли

інші шкідливі наслідки (ст. 194 КК). У деяких випадках склад визнається закінченим, якщо порушення «створило загрозу» (ст. 274 КК).

Мотиви та мета злочину у більшості випадків прямо вказуються в статтях КК.

При відмежуванні незакінченої злочинної діяльності від закінченого злочину слід пам'ятати, що закінчений злочин містить всі ознаки, вказані у відповідній статті Особливої частини КК. При закінченому злочині завжди «не вистачає» якихось елементів об'єктивної сторони, насамперед наслідків.

Кваліфіковані злочини. У більшості випадків кримінальне законодавство використовує як кваліфіковані ознаки ідентичні поняття, але за змістом вони не збігаються.

Не завжди злочинна діяльність доводиться злочинцем до логічного завершення. У таких випадках потрібно особливу увагу звертати на мотиви припинення цієї діяльності та встановлювати, чи є в діях особи добровільна відмова.

Вирішення питань кваліфікації правопорушення за відповідною статтею Особливої частини КК відбувається за такою схемою:

1. Назва кримінально-правової норми та її поняття.
2. Об'єкт злочину:
 - загальний;
 - родовий;
 - безпосередній;
 - основний;
 - додатковий;
 - факультативний.
3. Предмет злочину.
4. Об'єктивна сторона злочину:
 - діяння (дія чи бездіяльність);
 - наслідки;
 - причинний зв'язок;
 - момент закінчення злочину;
 - факультативні ознаки (якщо вони є).
5. Суб'єкт злочину.
6. Суб'єктивна сторона злочину:
 - вина та її форми — умисел та необережність;
 - мета;
 - мотив.
7. Стадії вчинення злочину, якщо незакінчена злочинна діяльність:
 - готування (вид);
 - замах (вид).
8. Співучасть у злочині, якщо злочин вчинено у співучасті:
 - форми співучасті;
 - види співучасників;
 - спеціальні питання співучасті.

9. Кваліфікуючі ознаки злочину чи вчиненого діяння (тільки вчинені).

10. Суміжні склади злочинів.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття Особливої частини кримінального права.
2. Значення норм Особливої частини в реалізації завдань органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю.
3. Система Особливої частини кримінального права.
4. Поняття кваліфікації злочинів.

Рекомендована література:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К., 2001. — 1104 с.
2. Кудрявцев В.И. Общая теория квалификации преступлений. — М., 1972. — 352 с.
3. Кириков Б.А. Научные основы квалификации преступлений. — М., 1984. — 184 с.
4. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в следственной и судебной практике. — К., 1995. — 208 с.
5. Бурчак Ф.Г. Квалификация преступлений. — К., 1985. — 120 с.
6. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. — К., 1998.
7. Кримінальне право України / За ред. В.М. Бовсуновського. — К., 1995.

Глава 2 ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

- § 1. Загальна характеристика злочинів проти основ національної безпеки України.
- § 2. Злочини проти основ національної безпеки у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технічній та інформаційній сферах.
- § 3. Злочини проти основ національної безпеки у політичній та військовій сферах.

§ 1. Загальна характеристика злочинів проти основ національної безпеки України

Злочини, передбачені розділом I Особливої частини КК, мають великий ступінь суспільної небезпечності, тому що посягають на існування, самозбереження та розвиток України як суверенної держави.

Родовим об'єктом цих злочинів є основи національної безпеки України як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Головними об'єктами національної безпеки є:

— людина і громадянин — їхні конституційні права і свободи;

— суспільство — його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;

— держава — її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність (ст. 3 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про основи національної безпеки України»).

У ст. 7 Закону зазначені основні реальні та потенційні загрози національній безпеці України в найбільш важливих сферах життєдіяльності: зовнішньополітичній, державної безпеки, військовій, безпеки державного кордону, внутрішньополітичній, економічній, соціальній, гуманітарній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній.

Отже, безпосереднім об'єктом цих злочинів можуть бути суспільні відносини в різних сферах залежно від спрямованості конкретного суспільно небезпечного діяння.

Безпосередній об'єкт злочину може мати як широкий, так і вузький зміст. Так, при вчиненні державної зради безпосереднім об'єктом може бути водночас обороноздатність, економічна та інформаційна безпека України або тільки державна безпека.

Для деяких злочинів характерна наявність додаткового об'єкта. Так, при посяганні на державного чи громадського діяча додатковим об'єктом буде право на життя особи. Наявність додаткового об'єкта вказує на підвищений ступінь суспільної небезпечності цього злочину, вона враховується у законі і не вимагає додаткової кваліфікації за сукупністю злочинів. Деякі склади злочину мають як обов'язкову ознаку предмет злочину, наприклад, у шпигунстві це — відомості, що становлять державну таємницю.

Об'єктивна сторона цих злочинів характеризується виключно вчиненням активних дій (деякі — лише вичерпних форм). Державна зрада може вчинятися лише у таких формах:

- 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту;
- 2) шпигунство;
- 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Більшість злочинів проти основ національної безпеки України мають формальний склад (наприклад диверсія, в якій окремі форми сконструйовані як матеріальні склади злочину). Тому обов'язковою ознакою їх, крім суспільно небезпечного діяння, також є суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між вчиненим діянням і наслідками. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК) однією з кваліфікуючих ознак передбачає дії, що призвели до загибелі людей. А посягання на державного чи громадського діяча є злочином з усіченим складом.

Державна зрада як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони передбачає вчинення переходу на бік ворога лише в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту.

Суб'єктивна сторона злочинів проти основ національної безпеки характеризується лише прямим умислом.

Усі злочини цього розділу мають обов'язкову ознаку — мету злочину. Так, дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, мають на меті насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади; метою диверсії є послаблення держави.

Суб'єктом цих злочинів може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Водночас деякі склади злочинів передбачають наявність спеціального суб'єкта (державна зрада — громадянин України; шпигунство — іноземець або особа без громадянства; посягання на життя державного чи громадського діяча та диверсія — фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці 14 років).

Отже, злочини проти основ національної безпеки України — це передбачені кримінальним законодавством суспільно небезпечні діяння, що посягають на існування, самозбереження

та розвиток України, які загрожують спричиненням істотної шкоди або можуть спричинити шкоду в різних сферах громадянам, суспільству чи державі.

Залежно від головного безпосереднього об'єкта злочини проти основ національної безпеки України можна поділити на:

1) злочини проти основ національної безпеки у сферах: політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технічній та інформаційній (державна зрада (ст. 111 КК), диверсія (ст. 113 КК), шпигунство (ст. 114 КК));

2) злочини проти основ національної безпеки у сферах: політичній та воєнній (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК), посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК).

§ 2. Злочини проти основ національної безпеки у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технічній та інформаційній сферах

Державна зрада (ст. 111 КК) — це діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини у сферах суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, обороноздатності, державної, економічної чи інформаційної безпеки України.

Об'єктивна сторона злочину полягає лише в діях, перелік яких є вичерпним: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; шпигунство; надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Цей склад злочину є формальним, він вважається закінченим з моменту вчинення зазначених у законі дій незалежно від того, чи була заподіяна шкода, чи ні.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише прямим умислом. Обов'язкова наявність мети — спричинення шкоди зазначеним інтересам у будь-якій сфері.

Суб'єктом є лише фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку та є громадянином України.

Частина 2 ст. 111 КК є заохочувальною кримінально-правовою нормою, яка за наявності певних підстав дає можливість звільнити особу від кримінальної відповідальності. Зокрема, звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання. Добровільність означає, що особу не примушують до заяви і вона має можливість виконати отримане завдання.

Під органами державної влади розуміють компетентні у цій сфері органи — Службу безпеки України та прокуратуру.

Диверсія (ст. 113 КК) — це вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе господарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій.

Безпосереднім об'єктом злочину може бути національна безпека України в економічній, екологічній, воєнній або іншій сфері, тобто має альтернативний характер залежно від спрямованості дій.

Предметом злочину можуть бути:

- 1) життя та здоров'я невизначеної кількості людей;
- 2) об'єкти господарського чи оборонного значення;
- 3) стада тварин, посіви сільськогосподарських чи інших культур, лісові масиви та ін.

Об'єктивна сторона характеризується активними діями і може виявлятися в таких формах:

- вчинення вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю;
- вчинення вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на руйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе господарське чи оборонне значення;
- вчинення радіоактивного забруднення;
- вчинення масового отруєння;
- поширення епідемій, епізоотій, епіфітотій.

Перші 2 форми диверсії вважаються закінченими з моменту вчинення вибухів, підпалів, тобто є злочинами з формальними складами. Інші форми диверсії мають матеріальний склад злочину.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона диверсії характеризується прямим умислом та спеціальною метою — ослаблення держави.

Головними ознаками, які відмежовують диверсію від інших злочинів, є безпосередній об'єкт та мета злочину.

Шпигунство (ст. 114 КК) — це передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства.

Об'єктом злочину є національна безпека України в інформаційній, політичній, економічній, воєнній і науково-технічній сферах.

Предметом злочину є відомості, що становлять державну таємницю.

У статті 1 Закону України від 21 січня 1994 р. «Про державну таємницю» (в редакції Закону від 21 вересня 1999 р.) вказується, що державна таємниця — це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані законом державною таємницею і підлягають охороні державою. Категорії відомостей, що становлять державну таємницю, вказані у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю, затв. наказом Служби безпеки України від 12 серпня 2005 р. № 440.

Об'єктивна сторона шпигунства характеризується активними діями, тобто передача або збирання.

Передача предмета злочину — це повідомлення відомостей будь-яким способом (усно, письмово, через посередників, з використанням схованок, радіо, Інтернету тощо) адресатам.

Збирання відомостей, що становлять державну таємницю, передбачає добування їх будь-яким способом (таємно, відкрито тощо).

Злочин має формальний склад.

Суб'єктом є лише іноземці або особи без громадянства.

Суб'єктивна сторона характеризується лише прямим умислом, а збирання — ще і метою передачі.

Частина 2 ст. 114 КК містить заохочувальну норму. Підставами для звільнення від кримінальної відповідальності є:

- припинення особою своєї діяльності;
- добровільне повідомлення органів державної влади про вчинене;
- відвернення внаслідок цього і вжитих заходів заподіяння шкоди інтересам України.

§ 3. Злочини проти основ національної безпеки у політичній та воєнній сферах

Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК). Безпосереднім об'єктом злочину є основи національної безпеки в політичній сфері: існування конституційного ладу і державної влади.

Конституційний лад — встановлений Конституцією України суверенітет держави, форма правління, державний устрій, цілісність території, демократичний режим. Державна влада є складовою конституційного ладу.

Об'єктивна сторона злочину характеризується активними діями, які можуть виявлятися у:

- 1) діях, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу;
- 2) захопленні державної влади;
- 3) змові про вчинення вказаних вище дій.

Злочин є закінченим з моменту вчинення зазначених вище дій.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину завжди характеризується лише прямим умислом, обов'язковою є наявність мети — насильницька зміна чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади.

Частина 2 ст. 109 КК передбачає відповідальність за:

— публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади;

— розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

Частина 3 ст. 109 КК передбачає кваліфікуючі ознаки щодо ч. 2, якщо відповідні дії вчинені: особою, яка є представником влади; повторно; організованою групою; з використанням засобів масової інформації.

Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК). Безпосереднім об'єктом цього злочину є основи національної безпеки в політичній та економічній сферах, що забезпечують територіальну цілісність і недоторканність України.

Додатковим об'єктом згідно з ч. 3 статті може бути життя людей.

Предметом злочину є територія. До території України входить територія, яка окреслюється державними кордонами України. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державний кордон України» державний кордон України — це лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України, а саме: межі суші, вод, надр, повітряного простору.

Об'єктивна сторона може виявлятися лише активними діями, зокрема це:

— дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України;

— публічні заклики до вчинення таких дій;

— розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

Цей злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту вчинення будь-яких із зазначених дій.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у вигляді прямого умислу. Для перших 2 дій обов'язково наявність мети злочину — зміни меж території або державного кордону України. Для розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій наявність цієї мети не обов'язкова.

Частина 2 ст. 110 КК передбачає кваліфікуючі ознаки цього злочину: якщо дії вчинені особою, яка є представником влади; повторно; за попередньою змовою групою осіб; поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі.

Частина 3 ст. 110 КК передбачає особливо кваліфікуючі ознаки щодо частин 1 та 2 статті: якщо ці дії призвели до загибелі людей; настання інших тяжких наслідків.

Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК). Безпосереднім об'єктом злочину є основи національної безпеки в політичній сфері.

Додатковим об'єктом обов'язково буде життя та здоров'я людини. Потерпілими від цього злочину можуть бути тільки: Президент України, Голова Верховної Ради України, Прем'єр-міністр України, члени Кабінету Міністрів України, Голова та судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генеральний прокурор України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова Рахункової палати, Голова Національного банку України, керівники політичних партій.

Об'єктивна сторона полягає у посяганні на життя державного чи громадського діяча, тобто в діях, спрямованих на умисне вбивство чи замах на вбивство.

Склад злочину є усіченим. Спосіб посягання може бути різним і на кваліфікацію не впливає, тому діяння може вчинятись шляхом як дії, так і бездіяльності.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у вигляді прямого умислу. Обов'язково наявність мотиву — злочин вчиняється у зв'язку з державною чи громадською діяльністю. Якщо вбивство вчиняється з інших мотивів, то дії слід кваліфікувати залежно від мотиву вчиненого (наприклад, за ст. 115 КК).

Якщо виконавець не знав, кого саме і за яких мотивів вчиняє вбивство, його дії слід кваліфікувати за частинами 1, 2 ст. 115 КК, а дії підбурювача чи організатора — за частинами 3, 4 ст. 27 і ст. 112 КК.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти національної безпеки України.
2. Злочини, що посягають на основи конституційної системи.
3. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України. Посягання на життя державного чи громадського діяча.
4. Злочини, що посягають на основи зовнішньої безпеки України.
5. Злочини, що посягають на основи внутрішньої безпеки та економіки України.

Рекомендована література:

1. Закон України від 4 листопада 1991 р. «Про державний кордон України» // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 2. — Ст. 5.
2. Закон України від 21 січня 1994 р. «Про державну таємницю» (в редакції Закону від 21 вересня 1999 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 49. — Ст. 428.
3. Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затв. наказом Служби безпеки України від 12 серпня 2005 р. № 440 // Офіційний вісник України. — 2005. — № 34. — Ст. 2089.
4. Коржанський М.Й. Кримінальне право України: Частина Особлива. — К., 1998. — С. 32—52.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хаврюка. — К., 2001. — 1104 с.

Глава 3 ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

- § 1. Поняття і види злочинів проти життя та здоров'я особи.
- § 2. Злочини проти життя.
- § 3. Злочини проти здоров'я.

§ 1. Поняття і види злочинів проти життя та здоров'я особи

Конституція України передбачає в ст. 27, що кожна людина має невід'ємне право на життя. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Ці права особи захищаються розділом II Особливої частини КК.

Злочини проти особи — це передбачені законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечні діяння, що посягають на життя, здоров'я, волю, честь та гідність особи.

Усі злочини проти особи за ступенем суспільної небезпечності і за юридичними ознаками відрізняються між собою, але посягають на один родовий об'єкт — особу.

Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, які забезпечують людині особисті блага — життя та здоров'я.

Об'єктивна сторона злочинів проти життя та здоров'я характеризується суспільно небезпечними діями або бездіяльністю, злочинними наслідками і причинним зв'язком між діяннями і злочинними наслідками. В окремих випадках закон передбачає кримінальну відповідальність за вчинення суспільно небезпечних дій незалежно від настання наслідків (ст. 135 КК «Залишення в небезпеці»).

З суб'єктивної сторони більшість злочинів характеризується умисною формою вини, деякі злочини можуть бути вчинені і з необережності (вбивство, тілесні ушкодження).

У деяких складах злочинів обов'язковою ознакою є мотив або мета злочину (наприклад, вбивство з корисливих мотивів).

Суб'єктом злочинів проти життя та здоров'я є фізична осудна особа віком 14 чи 16 років. Деякі злочини передбачають спеціальний суб'єкт, наприклад, мати новонародженої дитини (ст. 117 КК).

Залежно від безпосереднього об'єкта злочини проти життя та здоров'я поділяються на такі групи:

- 1) злочини проти життя (ст. ст. 115—120);
- 2) злочини проти здоров'я (ст. ст. 121—131, 133);
- 3) злочини, які ставлять під загрозу життя і здоров'я (ст. ст. 132, 134—145 КК).

§ 2. Злочини проти життя

Найтяжчий злочин проти особи — це позбавлення її життя, тобто вбивство. Вбивство — це протиправне умисне або необережне заподіяння смерті іншій людині.

Безпосереднім об'єктом вбивства є життя іншої людини. Початковим моментом життя є початок фізіологічних пологів, у тому числі передчасних чи штучних. Ця обставина свідчить, що плід набував всіх необхідних властивостей для самостійного життя, поза тілом матері. Кінцевим моментом життя є біологічна смерть, тобто стан організму, за якого остаточно припинена робота серця, і у зв'язку з цим відбувся незворотний процес розпаду клітин центральної нервової системи.

За посягання на своє життя КК відповідальності не передбачає.

З об'єктивної сторони вбивство полягає у протиправному заподіянні смерті іншій людині.

Потрібна наявність 3 обов'язкових ознак:

- діяння, що полягає в заподіянні смерті іншій людині;
- наслідок у вигляді настання біологічної смерті потерпілого;
- причинний зв'язок між діянням і наслідком.

Посягання на життя може бути здійснене шляхом як дії, так і бездіяльності. Дія — це активна форма поведінки людини і може полягати як у безпосередньому фізичному впливі на організм потерпілого (нанесення ударів, удавлення шиї тощо), так і зумовлювати такий вплив через будь-які фактори зовнішнього середовища (отрути, вибухових речовин, електроструму тощо).

Вбивство шляхом бездіяльності передбачає випадки, коли винна особа в цій конкретній ситуації могла і повинна була вчинити дії, які відвернули б настання смерті (медичний працівник ухиляється від лікування хворого, мати не годує дитину тощо).

Наслідок у вигляді біологічної смерті потерпілого — обов'язкова ознака вбивства. Тільки в цьому випадку злочин вважається закінченим. Біологічну смерть слід відрізняти від клінічної смерті — це такий стан організму людини, за якого хоча й відбувається зупинка роботи серця, але життєздатність організму зберігається і людина може бути повернена до життя.

Причинний зв'язок між діянням і наслідком при вбивстві означає, що дія або бездіяльність винного є необхідною умовою настання смерті потерпілого. Потрібно мати на увазі:

а) причинний зв'язок є не тільки у безпосередньому фізичному впливі злочинця і настанні смерті, але і при впливі через будь-які фактори зовнішнього середовища, різних механізмів, тварин, які були використані винним, щоб спричинити смерть іншій людині;

б) дії суб'єкта визнаються причиною смерті тільки в тих випадках, коли вони є необхідною умовою позбавлення життя потерпілого. Тому не має значення, який час минув між посяганням на життя і настанням смерті потерпілого;

в) дії особи вважаються причиною смерті тільки в тих випадках, коли результат безпосередньо пов'язаний з необхідністю цих дій, а не є породженням випадкових обставин.

З суб'єктивної сторони вбивство може бути вчинене як умисно (ст. ст. 115—118), так і через необережність (ст. 119 КК).

Умисним вважається вбивство, коли винна особа усвідомлювала, що заподіює смерть іншій людині, передбачала, що наслідком її діяння буде (може бути) смерть потерпілого, і бажала (прямий умисел) або свідомо допускала (непрямий умисел) настання такого наслідку.

Вирішуючи питання, який вид умислу був у винного, слід виходити з сукупності всіх обставин справи і враховувати не лише попередню поведінку злочинця і потерпілого, їхні взаємини, а й спосіб вчинення злочину, знаряддя злочину, характер поранень, поведінку після вчинення дій. Якщо буде встановлено, що особа передбачала можливість настання смерті і ставилася байдуже до цих наслідків, то її дії виключають прямий умисел на вбивство.

Мотив і мета вбивства в деяких випадках є обов'язковою ознакою, що обтяжує вчинене (пункти 6, 7, 9 ч. 2 ст. 115), в інших — виступають як обставина, що пом'якшує відповідальність (ст. 116 КК).

Потрібно мати на увазі, що інколи має місце так звана фактична помилка при вбивстві:

— помилка в особі потерпілого. Винна особа вбиває помилково іншу особу, а не ту, яку мала намір. Такі дії слід кваліфікувати як замах на умисне вбивство і умисне вбивство залежно від обставин;

— відхилення дій. Коли особа стріляє в одну людину, а влучає в іншу. Відповідальність настане за замах на умисне вбивство і за необережне вбивство.

Суб'єктом вбивств, передбачених ст. ст. 115—117 КК, є осудна особа, яка досягла 14 років.

Усі умисні вбивства за ступенем їх суспільної небезпечності поділяють на:

- 1) вбивства з обтяжуючими обставинами (ч. 2 ст. 115 КК);
- 2) умисні вбивства без обтяжуючих і без пом'якшуючих обставин (ч. 1 ст. 115 КК);
- 3) умисне вбивство з пом'якшуючими обставинами (ст. ст. 116—118 КК).

Вчинення злочину проти життя з використанням стихійного лиха (землетрусу, повені, пожежі, епідемії тощо) є обставиною, що обтяжує покарання згідно з п. 11 ч. 1 ст. 67 КК.

Умисне вбивство (ст. 115 КК) — це умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Умисне вбивство, яке вчиняється без обтяжуючих та пом'якшуючих обставин, — це основний склад злочину. Таке вбивство може бути вчинене:

- з ревнощів;
- помсти;
- у сварці чи бійці;

- із заздрості;
- з мотивів, викликаних особистими стосунками винного з потерпілим;
- з мотивів жалості до потерпілого;
- на прохання самого потерпілого та інших осіб;
- під загрозою власної смерті.

Перелік цих обставин не є вичерпним.

Судова практика до умисних вбивств без обтяжуючих обставин відносить убивства:

- у зв'язку з неправомірними діями потерпілого;
- умисні в разі порушення правил застосування зброї працівником міліції тощо.

Частина 2 ст. 115 КК передбачає відповідальність за умисне вбивство за наявності кваліфікуючих обставин:

- двох або більше осіб;
- малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- заручника;
- вчинене з особливою жорстокістю;
- вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб;
- з корисливих мотивів;
- з хуліганських мотивів;
- особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку;
- з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення;
- поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом;
- вчинене на замовлення;
- вчинене за попередньою змовою групою осіб;
- вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого ст. ст. 116—118 КК.

Визнається, що вчинене умисне вбивство двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК), якщо дії винного охоплювались єдиним умислом і були вчинені, як правило, одночасно. Мотиви можуть бути різними. Якщо ці мотиви є обтяжуючими, то кваліфікація має здійснюватися і за іншими пунктами ст. 115 КК.

Вбивство однієї людини і замах на життя іншої не може розглядатись як закінчений злочин, оскільки злочинний намір вбити двох осіб не було здійснено з причин, не залежних від волі винного. Кваліфікація має бути за частинами 1 або 2 ст. 115 і ст. 15 КК. Якщо винний бажав вбити кілька осіб і позбавив життя 2 і більше, але не всіх, кого бажав, дії слід кваліфікувати за п. 1 ч. 2 ст. 115 і ст. 15 КК.

Вбивство двох або більше осіб відрізняється від вбивства, вчиненого способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК), суб'єктивною стороною. За п. 1 ч. 2 ст. 115 КК дії кваліфікуються при намірі винного вбити кількох осіб, а за п. 5 ч. 2 ст. 115 КК — коли його умислом охоплювалося заподіяння

смерті одному, а щодо інших потерпілих винний діяв необережно, тобто вчинив необережне вбивство (ст. 119 КК) чи поставив потерпілих у небезпечне для їх життя становище (ст. 135 КК). Вбивство двох осіб не може підпадати під ознаки п. 1 ч. 2 ст. 115 КК, якщо одне з них було необережним (ст. 119 КК) або вчинене при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118 КК) чи у стані фізіологічного афекту (ст. 116 КК).

Умисне вбивство жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, або малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК). Для кваліфікації цього вбивства не мають значення: взаємовідносини винного і потерпілої (чоловік і жінка, знайомі, друзі, закохані, зовсім незнайомі); з яких джерел винному було відомо про вагітність потерпілої; строк вагітності; мотиви вбивства (помста, ревнощі, хуліганство).

За відсутності доказів, що винний безсумнівно знав про вагітність потерпілої, його дії не підпадають під ознаки п. 2 ч. 2 ст. 115 КК. У таких випадках застосовується ч. 1 ст. 135 КК.

Вбивство малолітнього — це заподіяння смерті особі, яка не досягла віку 14 років, незалежно від статі потерпілої особи, мотивів убивства і стосунків потерпілого з винним (родичі, чужі, знайомі (незнайомі) тощо).

Вбивство заручника (п. 3 ч. 2 ст. 115 КК), тобто вбивство особи, захопленої як заручник, вчиняється з метою спонукання державної чи іншої установи чи організації, фізичної або службової особи вчинити або утриматися від вчинення обумовлених дій як умови звільнення заручника.

Умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК) — коли винний усвідомлював, що завдає потерпілому особливі страждання шляхом знуцання, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю тощо, нанесення великої кількості тілесних ушкоджень, які завідомо для винного завдали потерпілому особливих страждань. Це також дії, які супроводжувались глумом над трупом, а так само в присутності близьких потерпілому осіб, а винний усвідомлював, що такими діями спричиняє їм особливі страждання.

Знищення або розтин трупа з метою приховання вбивства не можуть вважатися вбивством з особливою жорстокістю.

Якщо умисне вбивство з особливою жорстокістю було вчинене у стані сильного душевного хвилювання, з перевищенням меж необхідної оборони, дії винного слід кваліфікувати за ст. ст. 116, 118 КК.

Умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК) — коли винний, здійснюючи умисел на позбавлення життя певної особи, усвідомлював, що застосовує спосіб вбивства, небезпечний для життя не тільки однієї людини. При цьому небезпека для життя інших людей має бути реальною (вибуховий пристрій, прицільна стрільба по натовпу

тощо). Якщо при цьому заподіяні тілесні ушкодження також іншим способом, дії винного належить кваліфікувати за п. 5 ч. 2 ст. 115 КК та за умисне спричинення тілесних ушкоджень.

Якщо при умисному вбивстві, вчиненому небезпечним для життя багатьох осіб способом, позбавлено життя кількох з них, вчинене належить кваліфікувати за пунктами 1 і 5 ч. 2 ст. 115 КК.

Умисне вбивство з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК) — винний, позбавляючи життя потерпілого, бажав одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, позбавитися боргу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди.

Вбивство як корисливе діяння полягає в тому, що єдиною перешкодою для злочинця отримати майнову вигоду чи право на неї є потерпілий, і з настанням його смерті ця перешкода усувається. Не має значення, вдалося винному одержати майнову або іншу вигоду чи ні, але за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК діяння не повинно кваліфікуватися в тих випадках, коли убивця не може одержати майнову вигоду від учиненого ним вбивства, наприклад, звільнитися від сплати боргу. Не підпадає під ознаки п. 6 ч. 2 ст. 115 КК також вбивство чоловіком дружини з метою звільнитися від неї, оскільки головним мотивом цього злочину є не корисливий мотив, а мета розірвати шлюб.

Особливість корисливого вбивства полягає також у тому, що його мотив виникає до вчинення злочину, а вбивство є здійсненням злочину з таких спонукань. Якщо намір заволодіти майном потерпілого виник у момент вбивства або одразу після вбивства, то воно не може кваліфікуватися за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК. Таке вбивство кваліфікується як вчинене без обтяжуючих обставин, а привласнене після вбивства майно — як крадіжка (ч. 1 ст. 115, ст. 185 КК). Не підпадає під ознаки п. 6 ч. 2 ст. 115 КК вбивство при охороні власного майна, оскільки від цього винний не може одержати жодної вигоди, так само як і у випадках вбивства за заподіяну майнову шкоду (знищення або пошкодження майна винного, коли не виникало ні стану необхідної оборони, ні стану крайньої необхідності).

Корисливе вбивство за багатьма ознаками схоже на вбивство при розбої, яке утворює сукупність злочинів (п. 6 ч. 2 ст. 115 та ч. 1 ст. 187 КК). Відрізняються ці злочини тим, що при корисливому вбивстві:

— намір отримати майнову вигоду внаслідок конкретного вбивства виникає до вчинення вбивства; при розбої винний також нападає з метою заволодіти майном потерпілого, однак жертвою є випадкова, незнайома особа (вбивство з корисливих мотивів вчиняється щодо знайомих осіб);

— корисливе вбивство може вчинятися з метою отримання майнових прав або майна в майбутньому (наприклад, права на

житло чи спадщину), тоді як при розбої така мета неможлива. Під час розбою винний прагне заволодіти майном негайно і тільки тим, яке перебуває тут же у потерпілого чи при ньому.

Отже, вбивство, вчинене розбійним нападом з метою заволодіти майном у момент злочину, утворює сукупність злочинів і кваліфікується за п. 6 ч. 2 ст. 115 та ст. 187 КК. Вбивство з корисливою метою, яке не має ознак розбою (без нападу), належить кваліфікувати тільки за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК.

Умисне вбивство з хуліганських мотивів (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК), коли його вчинено на ґрунті явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якого приводу чи з використанням малозначного приводу, відрізняється тим, що воно вчиняється, як може здатися, без видимих істотних причин, але з явною неповагою до суспільства. Винний вчиняє дії винятково цинічні чи особливо зухвалі. Його поведінка — відвертий виклик громадському порядку і обумовлена бажанням протиставити себе всім, хто його оточує, показати всім свою зневагу до них.

Вбивство з хуліганських мотивів вчинюється іноді без приводу чи з використанням незначного приводу: як дія на зауваження потерпілого чи іншу незначну подію (відмову дати палити, відповісти на запитання, на пропозицію стати в чергу тощо). У багатьох випадках вбивство з хуліганських спонукань є кульмінацією хуліганської поведінки винного, і якщо інші попередні хуліганські дії винного були відокремлені від вбивства місцем або часом, то вони разом із вбивством утворюють сукупність злочинів і кваліфікуються за п. 7 ч. 2 ст. 115 і відповідною частиною ст. 296 КК. За ідеальної сукупності цих злочинів все вчинене охоплюється п. 7 ч. 2 ст. 115 КК, і додаткова їх кваліфікація за ст. 296 КК буде зайвою. У тих випадках, коли конфлікт між винним і потерпілим виник на підставі хуліганських спонукань, а потім він переріс у особисті неприязні відносини між ними, то вбивство не може бути кваліфіковане за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК, оскільки переважав не хуліганський мотив, а мотив помсти.

Умисне вбивство особи чи її близького родича, вчинене у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК) — це вбивство, вчинене в тих випадках, коли намір винного був викликаний службовою чи громадською діяльністю потерпілого (наприклад, вбивство громадянина, який припиняв порушення громадського порядку, чи вбивство свідка за те, що той дав правдиві показання тощо). Приводом до вбивства в таких випадках є службова чи громадська діяльність потерпілого. Власне кажучи, таке вбивство є помстою за суспільно корисну діяльність потерпілого. За п. 8 ч. 2 ст. 115 КК вбивство кваліфікується лише в тих випадках, коли дії потерпілого були правомірні. Якщо службова особа або громадянин діяли неправомірно, то вбивство за такі дії підпадає під ознаки ч. 1 ст. 115 КК. Оскільки п. 8 ч. 2 ст. 115 КК передбачає

відповідальність за вбивство у зв'язку з виконанням службового або громадського обов'язку, то для кваліфікації злочину за цією нормою не має значення, де і коли потерпілий виконував ці обов'язки, продовжував він їх виконувати чи вже перестав, чиї інтереси порушувалися службовою чи громадською діяльністю потерпілого — самого винного, його рідних чи друзів.

Під виконанням службових обов'язків слід розуміти діяльність, що входить в коло повноважень особи. Громадський обов'язок — це здійснення спеціально покладених на особу громадських повноважень чи інших дій в інтересах суспільства або окремих громадян (припинення правопорушення, повідомлення органам влади про злочин або готування до нього тощо).

У разі умисного вбивства громадянина, який вживав заходів щодо припинення хуліганства, дії винного охоплюються п. 8 ч. 2 ст. 115 або ст. 348 КК і додаткової кваліфікації за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК не потребують.

Умисне вбивство, вчинене з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК). Ці мотиви, які у деяких випадках можуть бути об'єднаними, визнаються законом кваліфікуючими ознаками вбивства.

Вбивство з метою приховати інший злочин пов'язане із вчиненням винним попередньо іншого злочину або замаху на злочин. При цьому для кваліфікації вбивства за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК не має значення, який злочин був попереднім і хто був потерпілим — чи той самий потерпілий, чи свідок попереднього злочину, чи інші особи, які, на думку винного, могли бути свідками.

Вбивство з метою полегшити вчинення іншого злочину — це позбавлення життя особи, яка на думку винного дійсно може перешкодити здійсненню злочинного наміру (наприклад, вбивство охоронця майна). Кваліфікація не змінюється від того, чи вдалося винному вчинити той злочин, задля якого він хотів здійснити вбивство. Вчинення запланованого злочину чи замах на нього разом із вбивством утворюють сукупність.

Вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК). Ці злочини поєднує лише те, що зґвалтування є кваліфікуючою ознакою такого вбивства. Вбивство, поєднане зі зґвалтуванням, може бути вчинене як під час зґвалтування чи замаху на нього, так і після зґвалтування. В усіх випадках ці злочини утворюють сукупність і кваліфікуються за п. 10 ч. 2 ст. 115 та ч. 4 ст. 152 КК. Необережно заподіяна смерть при зґвалтуванні також кваліфікується за сукупністю злочинів — за ст. 119 та ч. 4 ст. 152 КК. Якщо зґвалтування було вчинене групою осіб, то за вбивство, поєднане з ним, відповідають усі співучасники незалежно від того, чи всі вони мали статевий зв'язок з потерпілою.

Вбивство, вчинене на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК). Таке вбивство визнається вчиненим за обтяжуючих обставин незалежно від мотивів (помста, ревнощі, кар'єризм тощо) і від

того, хто був виконавцем і замовником вбивства. Вбивство, вчинене на замовлення і за плату, кваліфікується за сукупністю за пунктами 6 та 11 ч. 2 ст. 115 КК.

Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що умисне вбивство, вчинене на замовлення, — це умисне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник — вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру або ж не вчинювати їх.

Якщо замовлення умисного вбивства мало форму угоди, відповідальність за п. 11 ч. 2 ст. 115 КК настає незалежно від того, коли були вчинені обіцяні виконавцеві дії — до чи після вбивства, виконав чи не виконав їх замовник, збирався він це робити чи ні.

До дій матеріального характеру, зокрема, належать сплата виконавцеві винагороди за вчинення вбивства, передача чи збереження прав на майно, звільнення від майнових зобов'язань тощо. Під діями нематеріального характеру розуміються будь-які дії, вчинення чи невчинення яких безпосередньо не пов'язане з матеріальними інтересами виконавця вбивства.

У випадках, коли умисне вбивство на замовлення вчинюється з метою одержання від замовника грошей, матеріальних цінностей чи інших вигод матеріального характеру (тобто з корисливих мотивів), дії виконавця кваліфікуються за пунктами 6 і 11 ч. 2 ст. 115 КК.

Замовник умисного вбивства залежно від конкретних обставин справи повинен визнаватись або підбурювачем, або організатором злочину (якщо тільки він не є його співвиконавцем). Його належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 27 та ч. 2 ст. 115 КК, а за наявності підстав — і за іншими пунктами цієї статті (наприклад, за п. 6 — якщо виконавець позбавив особу життя з метою одержання вигод матеріального характеру; за п. 12 — коли вбивство було замовлено групі осіб). Дії замовника умисного вбивства, який одночасно був і співвиконавцем цього злочину, кваліфікуються за пунктами 11 та 12 ч. 2 ст. 115 КК як умисне вбивство, вчинене на замовлення за попередньою змовою групою осіб, а за наявності підстав — і за іншими пунктами цієї статті.

Якщо замовник, який не є співвиконавцем убивства, керується корисливими, а виконавець — іншими мотивами, дії замовника кваліфікуються за відповідною частиною ст. 27, пунктами 6 та 11 ч. 2 ст. 115 КК.

Відповідальність за п. 11 ч. 2 ст. 115 КК настає лише у випадках, коли замовляється саме умисне вбивство особи, а не якийсь інший насильницький злочин щодо неї. Якщо замовник доручив заподіяти потерпілому тілесні ушкодження, а виконавець умисно вбив його, замовник несе відповідальність за

співучасть у вчиненні тому злочині, який він організував чи до вчинення якого схилив виконавця, а останній — за той злочин, який він фактично вчинив.

У разі, коли виконавець погодився позбавити потерпілого життя, але з причин, що не залежали від його волі, умисел на вбивство до кінця не довів, дії замовника залежно від конкретних обставин справи кваліфікуються як співучасть у готуванні до умисного вбивства на замовлення чи в замаху на вчинення цього злочину (п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи»).

Убивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб (п. 12 ч. 2 ст. 115 КК). Притягненню до відповідальності за вбивство, вчинене групою осіб, підлягають всі учасники групи незалежно від того, хто безпосередньо заподіяв смерть потерпілому. Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що вчиненням за попередньою змовою групою осіб, умисне вбивство вважається тоді, коли в позбавленні потерпілого життя брали участь декілька осіб (дві і більше особи), які задалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його виконання.

За цей злочин несуть відповідальність і ті особи, котрі хоча й не вчинювали дій, якими безпосередньо була заподіяна смерть потерпілому, але будучи об'єднаними з іншими співвиконавцями вбивства єдиним умислом, спрямованим на позбавлення потерпілого життя, виконали хоча б частину. З урахуванням конкретних обставин справи та змісту спільного умислу осіб, що вчинюють убивство за попередньою змовою, до таких дій належать: застосування на початку нападу насильства щодо потерпілого з метою приведення його у безпорадний стан з тим, щоб інший співучасник, скориставшись станом, заподіяв потерпілому смерть; подолання опору потерпілого з метою полегшити заподіяння йому смерті іншим співучасником; усунення певних перешкод, що в конкретній ситуації заважають іншій особі заподіяти потерпілому смерть або істотно ускладнюють це; надання особі, яка згідно з домовленістю заподіює смерть потерпілому, конкретної допомоги під час учинення вбивства (у вигляді порад, передачі зброї тощо); ведення спостереження за потерпілим, іншими особами чи обстановкою безпосередньо перед вбивством або під час його вчинення з метою забезпечити реалізацію спільного умислу тощо.

Якщо учасники групи діяли узгоджено щодо декількох осіб, хоча кожен з них позбавив життя одного потерпілого, дії кожного зі співучасників розглядаються як умисне вбивство двох і більше осіб, вчинене за попередньою змовою, і кваліфікується за пунктами 1 і 12 ч. 2 ст. 115 КК.

Умисне вбивство, вчинене організованою групою, також кваліфікується за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК. У разі, коли група осіб, яка вчинила за попередньою змовою умисне вбивство, являла собою злочинну організацію, озброєну банду, терористичну групу або

терористичну організацію, не передбачене законом воєнізоване або збройне формування, організовану групу, створену з метою тероризування у виправних установах засуджених чи нападу на адміністрацію цих установ, відповідальність учасників групи настає за п. 12 ч. 2 ст. 115 та відповідно за ч. 4 ст. 258, ч. 5 ст. 260, ст. 392 КК (п. 16 постанови).

Вбивство, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого ст. ст. 116—118 КК (п. 13 ч. 2 ст. 115 КК).

Повторним визнається вбивство, вчинене: за відсутності єдиного умислу на вбивство двох чи більше осіб; у різний час незалежно від тривалості перерви між ними.

Повторності не утворюють:

- вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118) чи у стані фізіологічного афекту (ст. 116);
- вбивство, за яким уже закінчилися строки давності (ст. 49) чи судимість знята або погашена (ст. 108);
- вбивство 2 або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115);
- необережне вбивство (ст. 119 КК);
- вдруге вчинена спроба замаху на вбивство тієї самої особи, якщо ці дії охоплювались одним умислом.

Для кваліфікації злочину за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК не має значення, чи був винний притягнутий до кримінальної відповідальності за перше вбивство; чи відбував він покарання за перше вбивство; відбув він таке покарання повністю чи частково.

Для кваліфікації вбивства як повторного за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК не має значення, яку роль відігравав винний у попередньому вбивстві — був він виконавцем злочину чи іншим співучасником (організатором, підбурювачем чи пособником).

Частина 2 ст. 115 КК містить вичерпний перелік обтяжуючих обставин, за наявності яких вбивство кваліфікується за цією статтею. Вбивство за інших обтяжуючих обставин (наприклад, з використанням безпорадного стану потерпілого, своїх рідних — батька чи матері тощо), які у ч. 2 ст. 115 не згадані, кваліфікується за ч. 1 ст. 115 КК.

§ 3. Злочини проти здоров'я

Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК) — це протиправне, винне заподіяння шкоди здоров'ю іншої особи, яким порушено анатомічну цілість або фізіологічні функції тканин чи органів потерпілого.

Об'єктом цього злочину є здоров'я іншої людини.

Тілесні ушкодження мають переважно зовнішній прояв — рани, переломи кісток, розриви шкіри і тканин, кровотеча тощо.

Характер і тяжкість тілесних ушкоджень визнаються обов'язковою судово-медичною експертизою на підставі Правил

судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 (далі — Правила).

Об'єктивна сторона заподіяння тілесного ушкодження може бути як у формі дії, так і бездіяльності винного.

Шляхом дії тілесні ушкодження можуть бути спричинені руками, ногами, поштовхом, з використанням предметів (каміння, палка, ніж, лопата, зброя, електричний струм, з використанням машин, води, вогню тощо), шляхом бездіяльності — коли винна особа не виконала дії, які вона могла і повинна була виконати (лікар не надав необхідної допомоги, і це викликало розлад здоров'я).

Тілесні ушкодження можуть бути спричинені і психічним впливом (дія), наприклад, загроза повідомлення неправдивих вигадок, які призвели до захворювання потерпілого.

Обов'язковою ознакою є настання злочинного наслідку — спричинення тяжкого тілесного ушкодження, тобто це матеріальний склад злочину. При цьому необхідно встановити причинний зв'язок між діянням винного і наслідками, які настали.

До тяжких тілесних ушкоджень належать такі ушкодження життєво важливих органів людини, які:

— самі по собі загрожують життю потерпілого в момент їх заподіяння і при звичайному їх перебігу викликають смерть. Відвернення смерті, обумовлене медичною допомогою, не впливає на оцінку небезпечності для життя таких тілесних ушкоджень (наприклад, проникаючі поранення черепа, хребта, грудної клітини тощо);

— спричинили втрату будь-якого органу або його функцій, чи незворотну втрату функції руки, ноги, зору, слуху, мови (наприклад, втрата руки, ноги, тобто відокремлення їх від тулуба чи втрата ними функції (параліч);

— викликали тимчасову чи хронічну психічну хворобу;

— потягли інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втраченою загальною працездатністю не менш як на одну третину;

— потягли переривання вагітності. Строк вагітності при цьому значення не має. Стосунки між винною особою і потерпілою на відповідальність також не впливають. Необхідна наявність причинного зв'язку між ушкодженням і перериванням вагітності;

— заподіяли потерпілому непоправне знівечення обличчя. Знівеченням обличчя вважається тоді, коли воно має неприємний, огидний зовнішній вигляд (наприклад, відсутність носа, губ тощо). Ці наслідки обумовлені не стільки фізичною шкодою, скільки психічною травмою. Непоправним є таке ушкодження обличчя потерпілого, яке не може бути усунуте за допомогою звичайних методів лікування (це медична ознака). У розрахунок береться тільки обличчя, а не інші частини тіла. Питання про те, знівечено чи ні обличчя, вирішують органи слідства і суд (це юридична ознака).

За наявності однієї із вказаних вище ознак дії винного кваліфікуються за ч. 1 ст. 121 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини. Умисел може бути прямим або непрямим.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилось 14 років.

Частина 2 ст. 121 КК передбачає кваліфікований вид умисного тяжкого тілесного ушкодження — коли воно було вчинене способом, що має характер особливого мучення.

Особливе мучення — це спричинення наслідків таким чином, щоб заподіяти особливе страждання, нестерпний фізичний біль (наприклад, не дають їжі, води, залишають жертву в шкідливих для життя умовах).

Мордування — це дії, пов'язані з багаторазовим завданням особливого болю (щипання, биття батою чи нагайкою, вплив за допомогою термічних факторів тощо).

Тяжке тілесне ушкодження має оцінюватись як кваліфіковане також тоді, коли воно сталося внаслідок систематичних легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Систематичність означає, що такі дії вчиняються часто і тривало, групою осіб (ч. 1 ст. 28 КК); з метою залякування потерпілого або інших осіб (за винятком дій, передбачених ст. 350 КК, або вимагання); на замовлення.

Заподіянням тяжких тілесних ушкоджень на замовлення є умисне заподіяння цих ушкоджень потерпілому, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується заподіяти потерпілому тілесні ушкодження, а замовник — вчинити або не вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру.

Замовник умисного тяжкого тілесного ушкодження, залежно від конкретних обставин справи, повинен визнаватися або підмовником, або організатором злочину (якщо тільки він не є його співвиконавцем), і його дії мають кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 27 та ч. 2 ст. 121 КК.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого. Для застосування цієї кваліфікуючої ознаки потрібно встановити наявність умислу на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження і необережної вини щодо смерті потерпілого. Більш детально ця особливість розкривається у зазначеній вище постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р.

Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК) — умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у ст. 121 КК, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину.

Порушення функцій будь-якого органу — це послаблення функцій органів людини (мови, зору, слуху, рук, ніг тощо). Це може бути і випадки повної або тимчасової втрати органом його функцій.

Тривалим вважається таке порушення функцій органів чи інший розлад здоров'я, для поновлення якого потрібно більше трьох тижнів (більш 21 дня). Тривалими визнаються і такі тілесні ушкодження, які викликали стійку втрату працездатності менше ніж на одну третину (від 10 до 33%).

Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, внаслідок якого з необережності сталася смерть, кваліфікується за сукупністю злочинів за ст. ст. 119 та 122 КК.

Коли особі спричинено одночасно тяжкі і середньої тяжкості тілесні ушкодження, дії винного слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 121 КК, тому що тяжке тілесне ушкодження завжди містить ознаки ушкодження середньої тяжкості.

Частина 2 ст. 122 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 14 років.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК) — ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого.

Сильне душевне хвилювання — це таке сильне психічне напруження всіх сил людини, яке не може бути тривалим. Як свідчить практика, такий стан триває не більше кількох хвилин.

Слід мати на увазі, що в цьому випадку береться до уваги не лише умисел, а й такий емоційний стан винного, який значною мірою знижує його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними (ст. 20 КК).

Протизаконне насильство може бути як фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень, нанесення побоїв, незаконне позбавлення волі), так і психічним (погроза заподіяти фізичну, моральну чи майнову шкоду).

До тяжкої образи слід відносити явно непристойну поведінку потерпілого, що особливо принижує честь і гідність винного або його близьких.

Заподіяння тяжкого тілесного ушкодження у стані сильного душевного хвилювання одночасно у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, кваліфікується лише за ст. 124 КК.

Суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124 КК) — кримінальна відповідальність за цією статтею настає лише за наявності умов, передбачених ч. 3 ст. 36 та ч. 2 ст. 38 КК.

Перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжких тілесних ушкоджень, які явно не відповідають небезпечності посягання або обстановці захисту.

В основу покладено 2 критерії: небезпечність посягання та обстановка захисту.

Небезпечність посягання — береться до уваги ступінь тяжкості злочину, який вчинила особа, що посягала, порівняно зі спричиненою їй шкодою.

Обстановка захисту — береться до уваги знаряддя захисту і нападу, а також реальне співвідношення сил нападаючих і тих, хто захищається, їх фізичні дані (вік, стать, інвалідність, стан здоров'я) та інші обставини.

Перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, визнається умисне заподіяння особі, що вчинила злочин, тяжких тілесних ушкоджень, які явно не відповідають небезпечності посягання, або обстановці затримання злочинця.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК). Відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень існує два види легких тілесних ушкоджень.

Частина 1 ст. 125 КК передбачає відповідальність за умисні легкі тілесні ушкодження, які не спричинили короточасного розладу здоров'я, незначну втрату працездатності (наприклад, незначні короточасні ушкодження, які тривали не більше 6 днів, синці, подряпини тощо).

Якщо тілесні ушкодження спричинені при вчиненні інших злочинів і охоплюються ними, то в таких випадках додаткова кваліфікація за ст. 125 КК не потрібна.

Частина 2 ст. 125 КК передбачає відповідальність за умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності.

Короточасним розладом здоров'я вважається таке його порушення, яке продовжувалось більше 6 днів, але не більше 3 тижнів (21 день), тобто тривало від 7 днів до 21 дня включно.

Короточасною є втрата загальної працездатності до 10%. Потрібно також звернути увагу на те, що легкі тілесні ушкодження, спричинені у стані сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними діями потерпілого, злочином не визнаються.

Суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Побої і мордування (ст. 126 КК) — умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується насильницькими діями.

Ударом називається одноразовий, раптовий потужний фізичний вплив на тіло людини будь-яким твердим предметом, що спричиняє фізичний біль.

Побої — це неодноразові удари, що спричиняються в один час одному потерпілому.

Іншими насильницькими діями можуть бути: викручування рук, ніг, стискування горла, статевих органів тощо.

Частина 2 ст. 126 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, що мають характер мордування.

Мордування — це дії, пов'язані з багаторазовим чи тривалим заподіянням особливого болю чи тяжких фізичних та моральних страждань потерпілому, вчинені групою осіб (ч. 1 ст. 28 КК), або з метою залякування потерпілого чи його близьких.

Суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Катування (ст. 127 КК) — умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі. Взагалі «катувати» — це допитувати, піддавати тортурам, мучити, мордувати, рвати, сильно бити, завдавати тяжких фізичних мук.

У диспозиції статті вказується лише спосіб заподіяння болю та страждань, тому заподіяння тілесних ушкоджень під час катування має кваліфікуватися за сукупністю, наприклад, зі ст. ст. 121, 122 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умисною виною та обов'язковою наявністю мети — спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі. Залежно від мети катування ці дії слід кваліфікувати теж за сукупністю зі ст. ст. 186, 187, 189, 206 КК тощо.

Суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Частина 2 ст. 127 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно (ч. 1 ст. 32 КК) або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК).

Частиною 3 ст. 127 КК передбачено відповідальність за дії, які підпадають під ознаки складів злочину, передбаченого частинами 1, 2 ст. 127 КК, якщо вони вчинені працівниками правоохоронних органів. У разі, якщо ці дії призвели до загибелі людини, відповідальність настає за ч. 4 ст. 127 КК.

Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК) є наслідком недисциплінованості, необачливості, неухважності винного.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в необережності вчинення дії або бездіяльності.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише виною у формі необережності (ст. 25 КК).

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Погроза вбивством (ст. 129 КК). Безпосереднім об'єктом цього злочину є життя особи.

Об'єктивна сторона погрози вбивством є висловлювання або інший психічний вплив дійсного або уявного наміру позбавити життя. Способом вчинення злочину є погроза, в якій явно ви-

ражений намір суб'єкта вчинити злочин. Погроза може бути в будь-якій формі: усна, письмова, по телефону, телеграфу, телетайпу, жестами, демонструванням зброї тощо.

Обов'язковою ознакою притягнення до кримінальної відповідальності за цією статтею є реальність підстав побоюватися здійснення цієї погрози. Такими підставами можуть бути: спосіб висловлення погрози, наявність зброї чи предметів, які можуть бути застосовані, попередні взаємовідносини тощо. Погроза може бути виконана негайно або звернена в майбутнє, що не виключає кваліфікації за ст. 129 КК.

Склад злочину є формальним: злочин вважається закінченим з моменту доведення погрози до потерпілого.

З суб'єктивної сторони злочин передбачає наявність прямого умислу, значення наміру до уваги не береться.

Погроза вбивством при вчиненні злочинів, передбачених ст. ст. 152, 187, 345, 377, 398, 405 КК, додаткової кваліфікації за ст. 129 КК не потребує.

Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК) — свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини.

Об'єктом цього злочину є поставлення під загрозу життя і здоров'я іншої людини. Суспільна небезпечність полягає в тому, що на сьогодні немає ефективних методів лікування такої хвороби, і це призводить до смерті.

Об'єктивна сторона полягає в поставленні іншої особи в небезпеку зараження хворобами, спосіб при цьому значення не має — це формальний склад злочину.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю непрямого умислу чи злочинної самовпевненості. Обов'язкова ознака — свідоме поставлення.

Суб'єктом може бути особа, яка знала про наявність у неї цієї хвороби і досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 130 КК передбачає відповідальність за зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби особою, яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу. Об'єктом цього злочину є здоров'я іншої людини. Об'єктивна сторона полягає в безпосередньому зараженні хворобами особою, яка знала про наявність у неї інфекції. Спосіб зараження може бути різноманітним. Закінченим злочин вважається з моменту, коли в організмі потерпілого виявлено цю хворобу.

Частина 3 ст. 130 КК передбачає кваліфікуючі ознаки щодо дій, передбачених ч. 2 цієї статті, вчинених щодо: 2 або більше осіб; неповнолітнього.

Частина 4 ст. 130 КК передбачає відповідальність за умисне зараження вказаними вище хворобами. Суб'єктивна сторона в цьому випадку характеризується тільки прямим умислом.

Зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК) — зараження іншої особи венеричною хворобою особою, яка знала про наявність у неї цієї хвороби.

Об'єктом злочину є здоров'я іншої особи.

Об'єктивна сторона полягає у зараженні особи венеричною хворобою. Спосіб зараження значення не має.

Злочин вважається закінченим, коли особа захворіла венеричною хворобою, тобто злочин має матеріальний склад.

Суб'єктивна сторона зараження передбачає наявність вини як умисної, так і необережної у вигляді злочинної самовпевненості.

Суб'єктом є фізична осудна особа, яка досягла 16 років та знала про наявність у неї цієї хвороби.

Частина 2 ст. 133 КК передбачає відповідальність за дії, зазначені в ч. 1 цієї статті, та вчинені:

— особою, раніше судимою за зараження іншої особи венеричною хворобою;

— щодо 2 або більше осіб, як одночасно, так і в різний час, одним чи різними способами;

— щодо неповнолітнього. Тобто, якщо потерпілий не досяг 18-річного віку, а винна особа знала про це, а так само коли вона повинна була і могла це передбачити.

Суб'єктом злочину може бути тільки повнолітній.

Частина 3 ст. 133 КК встановлює відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Незаконне проведення абортів (ст. 134 КК) — проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти.

Об'єктом цього злочину є здоров'я вагітної жінки, оскільки аборт ставить під загрозу її здоров'я.

Об'єктивна сторона незаконного проведення абортів — це активні дії, спрямовані на штучне переривання вагітності та вчинені з порушенням встановлених правил.

Кримінально караним визнається аборт, який відповідно до Інструкції про порядок проведення операції штучного переривання вагітності ранніх строків методом вакуум-аспірації, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 28 червня 1994 р. № 111, був проведений:

— поза спеціальною медичною установою, незалежно від того, хто проводить операцію;

— особою, яка не має спеціальної вищої медичної освіти;

— при тривалості вагітності більше 12 тижнів, якщо немає протипоказання вагітності і пологів.

Спосіб переривання вагітності значення не має. Злочин вважається закінченим з моменту проведення абортів.

Суб'єктом є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Частина 2 ст. 134 КК передбачає відповідальність за незаконне проведення абортів, якщо воно спричинило:

— тривалий розлад здоров'я, який пов'язаний з тривалим порушенням функцій будь-якого органу потерпілої, а також

втрату працездатності (тимчасову — тривалістю більше 21 дня, постійну — від 10 до 33%);

— безплідність;

— смерть потерпілої.

Залишення в небезпеці (ст. 135 КК). Об'єктом злочину є ставлення під загрозу життя і здоров'я іншої особи. Відповідальність передбачена за ненадання допомоги у випадках, коли це був правовий обов'язок громадянина.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в бездіяльності:

— завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу;

— коли особа сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан.

Небезпечний для життя стан особи — це такий стан, коли особа без сторонньої допомоги не має можливості вжити адекватних заходів для самозбереження внаслідок безпорадного стану. Це малолітство, старість, хвороба, інший безпорадний стан — травма, непритомність, відсутність необхідних навичок і знань (наприклад, невміння плавати). Безпорадний стан може бути зумовлений об'єктивними причинами, незалежними від поведінки винної особи, та її поведінкою (діями чи бездіяльністю).

Злочин вважається закінченим з моменту залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною, мотиви на кваліфікацію не впливають.

Суб'єктом злочину можуть бути 2 категорії осіб:

1) які зобов'язані піклуватися про осіб, що перебувають у небезпечному для життя стані. Сімейне законодавство зобов'язує утримувати неповнолітніх і непрацездатних повнолітніх дітей, діти зобов'язані утримувати непрацездатних батьків, а подружжя повинно матеріально підтримувати одне одного. Стаття 37 Основ законодавства України про охорону здоров'я зобов'язує співробітників міліції, пожежної охорони, аварійних служб, водіїв транспортних засобів та представників інших професій, на яких законодавством і службовими інструкціями покладено відповідний обов'язок, надати першу невідкладну допомогу, а підприємства, установи, організації і громадяни зобов'язані надати транспортні засоби для перевезення хворого; до лікувально-профілактичного закладу;

2) які самі поставили потерпілого в небезпечний для життя стан (наприклад, винний штовхнув з човна особу, яка не вміє плавати; життя потерпілого було поставлене під загрозу транспортним засобом, яким керував водій тощо).

В обох випадках є правовий обов'язок.

Частина 2 ст. 135 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є причинний зв'язок між залишенням у небезпеці і наслідками.

Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК). Об'єктом цього злочину є здоров'я особи.

Об'єктивна сторона злочину виконується шляхом бездіяльності. Вчинення злочину характеризується:

— ненаданням допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, за можливості надати таку допомогу;

— неповідомленням про такий стан особи належним установам чи особам, якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження.

Склад злочину матеріальний, обов'язкова наявність причинного зв'язку між бездіяльністю та наслідками, що настали.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі умислу. Умисел непрямий.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років і не зобов'язана була піклуватися про цю особу або сама не поставила її у небезпечний стан.

Частина 2 ст. 136 КК передбачає відповідальність за ненадання допомоги малолітньому (особі, яка не досягла 14 років) за умов:

— що він завідомо перебував у небезпечному для життя стані, за можливості надати таку допомогу;

— неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам.

Частина 3 ст. 136 КК як особливо кваліфікуючу обставину передбачає смерть потерпілого.

Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК). Об'єктом злочину є життя та здоров'я дітей. Потерпілим може бути особа віком до 18 років.

Об'єктивна сторона злочину вчиняється шляхом бездіяльності.

Обов'язкова наявність умов:

— невиконання або неналежне виконання професійних чи службових обов'язків;

— це потягло спричинення істотної шкоди здоров'ю потерпілого;

— наявність причинного зв'язку між бездіяльністю особи та істотною шкодою.

Склад злочину має матеріальний склад.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі необережності: злочинною самовпевненістю або злочинною недбалістю.

Суб'єктом злочину є особа, яка виконує професійні або службові обов'язки (вихователі, няні, медичні сестри, лікарі тощо).

Частина 2 ст. 137 КК передбачає як кваліфікуючі ознаки, спричинення тими самими діями смерті потерпілого або інші тяжкі наслідки (тяжкі тілесні ушкодження тощо).

Незаконна лікувальна діяльність (ст. 138 КК). Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері охорони життя та здоров'я особи.

Об'єктивна сторона полягає у вчиненні дій, зокрема:

— зайняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу (ліцензії);

— зайняття цією діяльністю особою, яка не має належної медичної освіти (не має взагалі або не відповідає вимогам);

— спричинення тяжких наслідків для хворого (тяжкі тілесні ушкодження, смерть потерпілого).

Склад злочину матеріальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише не-обережністю.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК). Об'єктом злочину є суспільні відносини, які ставлять під загрозу життя та здоров'я особи.

Об'єктивна сторона злочину вчиняється шляхом бездіяльності — ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати таку допомогу, якщо йому завідомо відомо, що це може мати тяжкі наслідки для хворого.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі умислу — непрямий умисел.

Суб'єктом злочину є медичний працівник.

Частина 2 ст. 139 КК передбачає відповідальність, якщо це діяння спричинило смерть хворого або інші тяжкі наслідки.

Запитання для самоконтролю:

1. Злочини проти життя, їх загальна характеристика і види. Життя як об'єкт кримінально-правової охорони.

2. Поняття вбивства, його види: умисне вбивство; умисне вбивство з обтяжуючими обставинами.

3. Умисне вбивство з пом'якшуючими обставинами і його види.

4. Злочини проти здоров'я, їх загальна характеристика і види: тяжке тілесне ушкодження; середньої тяжкості тілесне ушкодження; легке тілесне ушкодження.

5. Побої та мордування, катування. Зараження вірусом імунодефіциту людини та іншої невиліковної інфекційної хвороби.

Рекомендована література:

1. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затв. наказом Міністерства охорони

здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 // Юридичний вісник України. — 1995. — 31 жовтня — 7 листопада.

2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи».

3. Александров Ю.В. Советский уголовный закон на страже здоровья человека. — К., 1977. — 45 с.

4. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів проти особи і власності. — К., 1996. — С. 5—87.

5. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. — К., 1998. — С. 93—171.

6. Кримінальне право України / За ред. В.М. Бовсуновського. — К., 1995. — С. 262—297.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К., 2001. — 1104 с.

8. Практика судів України в кримінальних справах // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — К., 1993. — № 4. — С. 89—143.

9. Сташис В.В., Бажанов М.И. Личность под охраной уголовного закона. — Симферополь, 1996. — 236 с.

10. Судебная практика. Убийства, изнасилования и другие преступления против личности. Сборник судебных решений по уголовным делам. — К., 1993. — 240 с.

11. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в следственной и судебной практике. — К., 1995. — С. 156—170.

12. Уголовное право УССР. Особенная часть. — К., 1989. — С. 150—205.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

§ 1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти волі, честі та гідності особи.

§ 2. Окремі види злочинів проти волі, честі та гідності особи.

§ 1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти волі, честі та гідності особи

Воля, честь та гідність особи — це найважливіші якості, які притаманні кожній людині з дня її народження. Конституція України гарантує право на свободу, честь та гідність (ст. ст. 28, 29).

КК у розділі III Особливої частини передбачає відповідальність за злочини проти волі, честі та гідності особи.

Злочини проти волі, честі та гідності особи — протиправні діяння, які посягають на гарантовані Конституцією права особи.

Родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують волю, честь та гідність особи.

Безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують такі блага, як воля, честь та гідність конкретного потерпілого.

§ 2. Окремі види злочинів проти волі, честі та гідності особи

Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК). Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують охоронюване державою конституційне право вибору людиною на її власний розсуд місця перебування.

Об'єктивна сторона злочину виявляється як у дії, так і бездіяльності, що спрямовані на незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Прийоми та способи можуть бути різні.

Незаконне позбавлення волі — це позбавлення особистої волі (свободи пересування), тобто перешкоджання людині пересуватися з одного місця в інше, обирати за своїм бажанням місце знаходження та перебування, позбавлення можливості зустрічатися з людьми на власний розсуд. Склад злочину за конструкцією формальний. Закінченим злочин визнається з моменту фактичного позбавлення волі, коли особа позбавляється можливості за своїм наміром пересуватися та переміщатися. Тривалість незаконного позбавлення волі на кваліфікацію не впливає.

Викрадення людини характеризується діями: а) таємне чи відкрите або за допомогою обману заволодіння (захоплення) живої людини; б) вилучення чи переміщення її з місця постійного чи тимчасового перебування; в) утримання (повне позбавлення волі) всупереч її волі та бажанню. В усіх випадках це може бути як тривалий за часом (декілька діб, місяців, років), так і відносно короткий (кілька хвилин, годин) строк перебування людини в неволі. Склад злочину формальний. Закінченим злочин вважається з моменту фактичного заволодіння викраденою людиною всупереч її волі та переміщення її в інше місце.

Відмінність незаконного позбавлення волі від викрадення людини полягає в тому, що в першому випадку потерпілий не переміщується з місця свого знаходження в інше. Він обмежується у волі пересування, на нього здійснюється психологічний вплив шляхом погроз спричинення смерті або шкоди здоров'ю у разі невиконання певних вимог.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується тільки умисною виною — прямий умисел. Мотиви злочину можуть бути різні.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років. Такі дії, вчинені службовою особою, слід кваліфікувати за ст. 365 КК або як злочин проти правосуддя за ст. ст. 371, 375 КК.

Частина 2 ст. 146 КК передбачає відповідальність за ті самі діяння, вчинені щодо малолітнього або з корисливих мотивів, щодо 2 чи більше осіб або за попередньою змовою групою осіб, або способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або таке, що супроводжувалося заподіянням йому фізичних страждань, або із застосуванням зброї (як вогнепальної, так і холодної), або здійснюване протягом тривалого часу.

Вчинення щодо малолітнього означає, що винний знав або припускав, що вчинює зазначені дії щодо особи, яка на момент вчинення злочину не досягла 14 років.

Вчинення з корисливих мотивів означає, що злочин вчиняється з метою отримання від потерпілого матеріальної винагороди для винного чи іншої особи (наприклад, грошей з метою викупу), послуг або з метою звільнення від матеріальних затрат — повернення боргу, майна тощо. Ця кваліфікуюча ознака — викрадення людини — пов'язана зі злочинном, передбаченим ст. 147 КК (захоплення заручників). Відмінність їх полягає: а) за об'єктом посягання, за об'єктивною стороною та ознаками суб'єктивної сторони; б) під час викрадення людини не передбачається наявності вимог як умов звільнення. У ст. 147 КК прямо вказано, що умовою звільнення є висунення вимог як обов'язкова ознака.

Вчинення щодо 2 чи більше осіб — це одночасне позбавлення волі або заволодіння та переміщення 2 чи більше осіб, і ці дії охоплювались єдиним умислом винного.

Вчинення за попередньою змовою групою осіб — коли злочин спільно вчинили декілька осіб (2 або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

Під способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, слід розуміти таке насильство, яке потягло спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень або легких тілесних ушкоджень чи реальну небезпеку для життя або зазначену вище шкоду.

Заподіяння потерпілому фізичних страждань — це різного ступеня інтенсивності больові відчуття потерпілого, що виникають в результаті дії на його організм фізичного насильства або особливих умов тримання в місці позбавлення волі.

Частина 3 ст. 146 КК встановлює відповідальність за діяння, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені організованою групою, або такі, що спричинили тяжкі наслідки (смерть потерпілого, самогубство, смерть його близьких, тяжке психічне або інше захворювання, матеріальна шкода у великих розмірах).

Вчинення організованою групою означає, що в готуванні або вчиненні злочину брали участь декілька осіб (3 і більше), які попередньо зорганізувались у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Захоплення заручників (ст. 147 КК) — захоплення або тримання особи як заручника з метою спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника.

Об'єктом злочину є особиста свобода і безпека осіб, захоплених як заручники.

Об'єктивна сторона злочину полягає в діях: захоплення; тримання особи як заручника.

Захоплення заручника — це протиправне заволодіння людиною, що супроводжується позбавленням її волі.

Тримання особи як заручника — це протиправне насильницьке перешкоджання виходу заручника на волю.

Злочин визнається закінченим з моменту фактичного позбавлення волі людини, захопленої або утриманої як заручник, незалежно від тривалості.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел. Спеціальна мета — спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 14 років.

Частина 2 ст. 147 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони були вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою, або були поєднані з погрозою знищення людей, або такі, що спричинили тяжкі наслідки.

Якщо захоплення заручника було поєднане з умисним вбивством, дії винного слід кваліфікувати за п. 3 ч. 2 ст. 115 КК.

Підміна дитини (ст. 148 КК). Злочином вважається підміна чужої дитини, вчинена з корисливих або інших особистих мотивів. Безпосереднім об'єктом злочину є сімейні відносини у сфері отримання неповнолітнім виховання, нормального формування та розвитку дитини, спілкування з батьками, а також інтереси батьків. Потерпілий — новонароджена дитина, індивідуальні ознаки якої з тих чи інших причин не усвідомлюються її батьками чи законними представниками.

Об'єктивну сторону становить дія — підміна однієї новонародженої дитини іншою у пологовому будинку чи в будинку для дітей, або в ситуації, коли мати або родичі чи законні представники не мають можливості ідентифікувати та встановити підміну. Злочин є не тільки в результаті підміни чужої дитини іншою чужою, але і чужої дитини своєю. Згода батьків дитини на підміну, надана особі, що здійснює підміну, не виключає у її діях складу злочину, тому що при цьому ігнорується воля батьків іншої дитини.

Цей склад злочину формальний. Злочин є закінченим з моменту вчинення дій, після яких ідентифікувати дитину її рідними або законними представниками неможливо.

Підміна дитини на «замовлення» батьків однієї дитини без відома та згоди батьків іншої має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст. ст. 148 та 146 КК, оскільки способом підміни є викрадення дитини. Якщо особа здійснює підміну, а потім вимагає у батьків, без відома та згоди яких підміна була здійснена, відповідні цінності, ці дії слід кваліфікувати за сукупністю за ст. ст. 148 та 189 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює, що здійснив підміну однієї дитини іншою, розуміє, що це буде встановлено батьками або законними представниками, та бажає цього. Обов'язковою ознакою вчинення цього злочину є наявність мотиву: корисливого або іншого особистого.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 КК) — торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи.

Безпосереднім об'єктом злочину є фізична свобода та особиста недоторканність людини. Потерпілим від злочину, передбаченого ч. 1 ст. 149 КК, може бути особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 18-річного віку, а злочину, передбаченого частинами 2 і 3 — неповнолітній та малолітній відповідно.

З об'єктивної сторони злочин полягає у торгівлі людьми, яка визначається в широкому розумінні — це не тільки продаж людини і вчинення іншої оплатної передачі, а так само здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина. Торгів-

лею вважається вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи.

Під експлуатацією людини слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо. (пункт 1 статті 149 КК)

Під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин. (пункт 2 статті 149 КК)

Закінченим злочин вважається після заволодіння людиною, що пов'язане з її переміщенням для подальшого продажу або іншої оплатної передачі.

Суб'єктом злочину може бути особа, що досягла 16-річного віку. Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом і корисливими мотивами.

Частина 2 ст. 149 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього, кількох осіб, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я або з погрозою застосування такого насильства.

Повторністю злочинів визнається вчинення 2 або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК.

Частина 3 ст. 149 КК передбачає особливо кваліфікуючі обставини, тобто дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені щодо малолітнього, організованою групою, поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності. (пункт 3 статті 149 КК)

Експлуатація дітей (ст. 150 КК) — експлуатація дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання їх праці з метою отримання прибутку.

Безпосереднім об'єктом злочину є сімейні відносини у сфері отримання неповнолітнім виховання, нормального формування та розвитку дитини, спілкування з батьками, а також інтереси батьків. Згідно з трудовим законодавством працевлаштування дітей дозволяється з 16 років, за згодою профспілкового комітету — з 15 років, а у літній час за згодою одного із батьків — з 14 років.

Об'єктивна сторона злочину полягає в експлуатації дітей, тобто використанні їх праці. Особа використовує працю дітей, які не досягли віку, з якого законом дозволяється працевлаштування.

Склад цього злочину формальний. Закінченим злочин є з моменту використання праці дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом: особа усвідомлює, що використовує працю дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, і бажає цього.

Частина 2 ст. 150 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей або якщо вони спричинили істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини, або поєднані з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві, яке заборонене.

Незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 КК) — поміщення в психіатричний заклад завідомо психічно здорової особи.

Підставою для поміщення в такий стаціонар є наявність у особи психічного розладу та рішення лікаря-психіатра про проведення обслідування або психіатричної експертизи.

Безпосереднім об'єктом злочину є особиста, тобто фізична, воля людини. Додатковим об'єктом — здоров'я людини.

Об'єктивна сторона злочину полягає в діях — поміщення в психіатричний заклад завідомо психічно здорової особи: по-перше, примусова госпіталізація завідомо психічно здорової людини поза її волею, як у винятковому випадку, так і за рішенням комісії лікарів-психіатрів з метою обстеження та лікування; по-друге, поміщення у психіатричну лікарню на стаціонар особи, яка має психічний розлад, але передбачених законом підстав немає та порядку не дотримано.

Злочин вважається закінченим з моменту незаконного поміщення особи в психіатричний заклад і має формальний склад.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується тільки прямим умислом. Винний усвідомлює, що незаконно поміщає особу у психіатричний заклад, та бажає цього.

Суб'єктом злочину є особа, що досягла 16 років. Ними можуть бути близькі родичі потерпілого, сусіди, законні представники, зацікавлені з різних міркувань позбутися потерпілого.

Частина 2 ст. 151 КК передбачає відповідальність за те саме діяння, що спричинило тяжкі наслідки — смерть потерпілого з необережності, з різних причин, а також заподіяння тілесних ушкоджень, в тому числі і можливість виникнення психічного розладу.

Запитання для самоконтролю:

1. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини. Поняття, склад та види цього злочину.
2. Захоплення заручників. Поняття, склад та види цього злочину.
3. Підміна дитини. Поняття та склад цього злочину.
4. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини. Експлуатація дітей: поняття, склад та види цих злочинів.

Рекомендована література:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К., 2001. — 1104 с.
2. Сташис В.В., Бажанов М.И. Личность под охраной уголовного закона. — Симферополь, 1996. — 236 с.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

- § 1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.
- § 2. Види злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

§ 1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи

Статеві злочини — це умисні діяння проти охоронюваної кримінальним законодавством статевої свободи та статевої недоторканості, а також морального та фізичного розвитку неповнолітніх, які спричиняють шкоду конкретній особистості.

Кожна доросла людина самостійно обирає, з ким і в якій формі задовольнити свої статеві потреби. Статева недоторканість стосується не лише дорослих, але і неповнолітніх (малолітніх). Сексуальні відносини регулюються нормами моралі, а також різними галузями права, насамперед сімейним та цивільним. Кримінальне право встановлює заборону вчинення діянь, які явно не відповідають основним правилам співжиття та принципам статевої моралі тощо.

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи передбачають діяння, які поєднані з відкритим статевим насильством або грубо порушують норми статевої моралі щодо неповнолітніх.

Родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують статево волю та статево недоторканість особи.

Безпосереднім об'єктом є окремі сфери статевої свободи та статевої недоторканості.

За об'єктивними ознаками всі злочини, що входять до цього розділу, вчиняються шляхом дії. За законодавчою конструкцією вони формальні, за винятком кваліфікуючих ознак деяких складів.

Суб'єктивна сторона цих злочинів характеризується умисною виною, умисел може бути лише прямим.

Суб'єктом цих злочинів може бути, особа що досягла 14, 16 або 18-річного віку.

Залежно від безпосереднього об'єкта ці злочини можна поділити на 2 групи:

— посягання на статево волю та статево недоторканість особи (ст. ст. 152—154);

— посягання на статево волю та статево недоторканість, моральне та фізичне здоров'я неповнолітніх (ст. ст. 155, 156 КК).

§ 2. Види злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи

Зґвалтування (ст. 152 КК) — статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Об'єктом цього злочину є статево воля та статево недоторканість особи. Додатковим об'єктом є життя та здоров'я.

Потерпілою особою може бути жінка та чоловік.

Сутність зґвалтування полягає у вчиненні статевого акту чоловіка з жінкою природним способом із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілого.

Об'єктивна сторона злочину виявляється лише в активних діях. Вчинення статевого акту обов'язково має бути пов'язане із застосуванням фізичного насильства, погрози такого насильства або з використанням безпорадного стану. Ці умови є вичерпними. Якщо особа домоглася статевого акту шляхом зловживання довір'ям, наприклад обіцянки укласти шлюб, ці дії не можуть розглядатись як зґвалтування.

Злочин вважається закінченим з моменту початку насильницького статевого акту.

Фізичне насильство — це спосіб пригнічення рішучості та волі потерпілої особи, воно полягає у впливі тією чи іншою мірою на організм людини та тілесну недоторканість особи: нанесення ударів, побоїв, умисне спричинення легких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень, утримання, зв'язування. Не має значення, чи мало фізичне насильство фактичні наслідки.

Погроза застосування насильства — коли вона сприймається як реальна, виходячи з обстановки, що склалася (оточення потерпілої групою осіб, глухе і безлюдне місце, нічний час, зухвале, грубе і настирливе домагання вступити в статевий зв'язок тощо).

Погроза вбивством повністю охоплюється ст. 152 КК. Зґвалтування з використанням безпорадного стану — коли за своїм фізичним або психічним станом (малолітній вік, фізичні вади, розлад душевної діяльності, хворобливий або непритомний стан тощо) особа не могла розуміти характеру і значення вчинюваних з нею дій або не могла чинити опір насильнику, який міг і повинен був усвідомлювати, що потерпілий перебуває саме в такому стані.

Якщо винний вчинив зґвалтування з використанням безпорадного стану потерпілого внаслідок алкогольного чи наркотичного сп'яніння, немає значення, чи винний довів потерпілого до такого стану, чи він перебував в безпорадному стані незалежно від його дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Метою зґвалтування є вчинення статевих зносин. Мотиви на кваліфікацію не впливають.

Суб'єктом зґвалтування є фізична осудна особа, яка досягла 14 років.

Частина 2 ст. 152 КК передбачає відповідальність за зґвалтування, вчинене повторно, незалежно від того, чи була особа засуджена за раніше вчинене зґвалтування і чи була вона виконавцем або іншим співучасником цих злочинів.

При цьому за повторне зґвалтування судимість не повинна бути знятою чи погашеною і не повинні минути строки давності притягнення до відповідальності за раніше вчинене зґвалтування, і також особа не повинна бути у встановленому законом порядку звільнена від кримінальної відповідальності.

Друга кваліфікуюча ознака — коли зґвалтування здійснила особа, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених ст. ст. 153—155 КК.

Частина 3 ст. 152 КК передбачає відповідальність за зґвалтування, вчинене групою осіб, або зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього.

Зґвалтування, вчинене групою осіб, — коли група осіб діяла погоджено з метою вчинення насильницького статевого акту з потерпілим. Для визнання зґвалтування вчиненим групою осіб не вимагається попередньої змови між учасниками злочину (ч. 1 ст. 28 КК).

Якщо винні особи діяли погоджено щодо кількох потерпілих, хоча кожен з них мав на меті зґвалтувати одного потерпілого, дії кожного підлягають кваліфікації як зґвалтування, вчинене групою осіб.

Особа, які не вчинили і не мали наміру вчинити статевий акт, але безпосередньо застосовували фізичне насильство, погрозу чи довели потерпілого до безпорадного стану з метою зґвалтування його іншою особою, повинні розглядатись як співвиконавці у цьому злочині.

Неповнолітніми потерпілими від зґвалтування слід вважати осіб віком від 14 до 18 років.

Частина 4 ст. 152 КК передбачає кваліфікуючі ознаки у вигляді особливо тяжких наслідків, а також зґвалтування малолітньої чи малолітнього.

Особливо тяжкими наслідками можуть бути визнані смерть або самогубство потерпілого, втрата будь-якого органу чи його функцій, душевна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності чи втрата здатності до дітонародження, а так само зараження вірусом імунодефіциту людини або венеричною хворобою, що сталися внаслідок зґвалтування. Малолітні — особи, яким на момент злочину не виповнилося 14 років.

Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК) — задоволення статевої пристрасті

неприродним способом із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Задоволенням статевої пристрасті неприродним способом у кримінальному праві є вчинення чоловіка з жінкою чи орогенітальних, чи аногенітальних, чи інших дій сексуального характеру із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Об'єктивну сторону злочину складають дії сексуального характеру, які задовольняють статево пристрасть неприродним способом із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Об'єктивну сторону складають лише дії, які становлять насильницький контакт з обраним партнером заради задоволення статевої пристрасті. Це має бути контакт, але в жодному разі не статеві зносини у розумінні ст. 152 КК. Контакт з партнером водночас може супроводжуватися діями, які є в цьому випадку невід'ємним елементом дій сексуального характеру. Наприклад, для мазохізму катування є способом задоволення «лібідо», але ці дії є одночасно діянням, передбаченим ст. 127 КК. У такому випадку виникає запитання про одночасну кваліфікацію за сукупністю, але враховуючи, що катування або подібні дії є лише способом задоволення статевої пристрасті і не мають іншої мети, діяння слід кваліфікувати лише за ст. 153 КК.

Добровільні дії не охоплюються складом цього злочину, за винятком обставин, передбачених ст. 156 КК.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є застосування насильства, погрози його застосування або використання безпорадного стану потерпілої особи.

Фізичне насильство може бути виражене як утриманням силою потерпілої особи, так і заподіянням побоїв, тілесних ушкоджень. Частина 1 ст. 153 КК охоплює спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень і додаткової кваліфікації за ст. 122 КК не потребує.

Погроза застосування насильства — це залякування потерпілої особи такими діями або висловлюваннями, яке сприймається як очевидний намір суб'єкта злочину негайно застосувати фізичне насильство до потерпілої особи або інших осіб. Погроза має бути дійсною, наявною та реальною. Використання безпорадного стану має місце в тих випадках, коли особа в силу фізичного або психічного стану не могла розуміти характеру і значення вчинюваних з нею дій, або хоч і розуміла їх, але в силу фізичних вад не могла вчинити опір винному, і останній усвідомлював, що потерпіла особа справді перебуває в безпорадному стані.

Перебування в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння може бути визнане безпорадним станом лише за наявності такого ступеня тяжкості, коли особа не може усвідомлювати навколишнє середовище, розуміти значення вчинених з нею сексуальних дій та чинити цьому опір.

Склад злочину формальний. Злочин вважається закінченим з моменту початку дій сексуального характеру.

Суб'єктивна сторона діяння характеризується прямим умислом. Суб'єкт усвідомлює, що вчиняє дії насильницького характеру, і бажає їх вчинити. Суб'єктом діяння є особа будь-якої статі, яка досягла 14-річного віку.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за те саме діяння, вчинене повторно або групою осіб, або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених ст. ст. 152 або 154 КК, а також вчинене щодо неповнолітньої чи неповнолітнього, тобто особи, яка не досягла 18-річного віку. Вчиненням повторно визнається вчинення 2 або більше злочинів, передбачених ст. 153 КК.

Злочин визнається вчиненням групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (2 або більше) виконавців без попередньої змови між собою.

Вчинення особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених ст. ст. 152 чи 154 КК, означає, що особа була раніше судима за ці злочини, і судимість не погашена або не знята, а також не пройшли строки давності притягнення до кримінальної відповідальності, і особа не була звільнена від кримінальної відповідальності.

За ч. 3 ст. 153 КК відповідальність настає за те саме діяння, вчинене щодо малолітньої чи малолітнього, тобто осіб, які не досягли 14-річного віку, або якщо воно спричинило особливо тяжкі наслідки. Якщо воно спричинило особливо тяжкі наслідки, тобто дії, поєднані з вбивством, злочин кваліфікується за сукупністю ч. 3 ст. 153 і п. 10 ч. 2 ст. 115 КК; також це спричинення тяжких тілесних ушкоджень тощо.

Примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК) — примушування жінки чи чоловіка до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом особою, від якої жінка чи чоловік матеріально або службово залежні.

Об'єктом злочину є статевая свобода та недоторканість індивідів будь-якої статі. Факультативним об'єктом може бути честь, гідність особи та майнові інтереси.

Об'єктивна сторона діяння виявляється в примушенні жінки або чоловіка до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом шляхом шантажу або з використанням матеріальної чи службової залежності.

Матеріальна залежність означає, що особа перебуває на повному або частковому утриманні суб'єкта і винний погрожує особі позбавленням цього утримання.

Службова залежність пов'язана з тим, що потерпіла особа є підлеглою суб'єкта по роботі або залежить від нього у зв'язку з виконанням своїх професійних функцій з приводу навчання тощо. Вплив може виразитись у погрозі звільнити з роботи, притягти до кримінальної відповідальності тощо. Отже, примушення може виявитись як в активних діях, так і пасивній поведінці. Активними діями можуть бути погрози, вимоги. Пасивна поведін-

ка полягає в створенні таких умов, за яких єдиним виходом є задоволення домагань суб'єкта. Примушення спрямоване на те, щоб зламати реальний чи можливий опір жертви.

Злочин вважається закінченим з моменту безпосереднього впливу на волю потерпілого з метою вступу в статевий зв'язок.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом: суб'єкт усвідомлює, що, використовуючи зазначені форми впливу, він домагається вступу жінки чи чоловіка в статевий зв'язок із собою чи з третьою особою.

Суб'єктом злочину можуть бути особи як чоловічої, так і жіночої статі, від яких потерпіла особа перебуває в матеріальній або службовій залежності.

Частина 2 ст. 154 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, поєднані з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої (потерпілого) чи її (його) близьких родичів або розголошення відомостей, що ганьблять її (його) чи їх близьких родичів.

Погроза знищення — це погроза приведення майна в повну непридатність.

Погроза пошкодження — це погроза приведення майна в такий стан, коли потрібні значні матеріальні затрати для його повернення в початковий стан.

Вилучення майна може стосуватись як всього майна, так і його частини.

Погроза може стосуватись не лише потерпілого, а і його близьких родичів, перелік яких визначається в цивільному законодавстві.

Розголошення відомостей, що ганьблять її (його) чи близьких родичів, — це погроза поширити відомості дійсні чи вигадані, які потерпілий бажає зберегти в таємниці і розголошення яких, на його думку, скомпрометує або принизить честь і гідність його самого чи його близьких родичів.

Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК). Об'єктом злочину є статевая недоторканість особи, яка не досягла 16 років.

Об'єктивна сторона полягає в діях, які виявляються у вчиненні статевого акту без застосування фізичного насильства, погрози його застосування або використання безпорадного стану особи.

Статевий акт з боку потерпілої особи має добровільний характер. Якщо потерпіла особа за своїм розвитком не розуміла характеру і наслідків вчинюваних з нею дій, злочин підлягає кваліфікації як згвалтування з використанням безпорадного стану потерпілої. Якщо задоволення статевої пристрасті здійснювалося неприродним способом, за умови, якщо один із партнерів не досяг 16-річного віку, дії іншого слід кваліфікувати за ст. 156 КК як розбещення неповнолітніх. Якщо потерпіла особа за своїм розвитком не розуміла характеру і наслідків вчинюваних з нею дій, суб'єкт повинен відповідати за ст. 153 КК.

Кримінальна відповідальність за ст. 155 КК настає як за оди-
ничний акт, так і за більш тривалі статеві стосунки. Якщо цим
діям передувало зґвалтування, тоді дії винного слід кваліфіку-
вати за сукупністю злочинів.

Статева зрілість не пов'язана з настанням якогось конк-
ретного віку, її досягнення встановлюється судово-медичною
експертизою.

Злочин вважається закінченим з початку статевого акту.

Суб'єктом злочину може бути особа протилежної з потер-
пілим статі, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.
Винний усвідомлює, що вступає у статеві зносини з особою,
яка не досягла 16 років, і бажає цього. У разі помилки особи
щодо віку потерпілої особи, за наявності добровільних статевих
зносин, такі дії злочином не будуть.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за ті самі дії,
вчинені батьком, матір'ю або особою, що їх замінює, або якщо
вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки.

Розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК) — вчинення розпус-
них дій щодо особи, яка не досягла 16-річного віку.

Об'єктом злочину є відповідні норми суспільства з мораль-
ного формування підлітків.

Об'єктивна сторона діяння полягає у вчиненні розпусних дій,
які мають сексуальний характер, зокрема фізичних дій, оголення
статевих органів винного чи потерпілої особи, вчинення в при-
сутності неповнолітнього статевого акту або інтелектуального
розбещення — демонстрація порнографічних фільмів тощо.

Розпусні дії можуть бути вчинені особою чоловічої статі
щодо особи жіночої статі, і навпаки, а також між особами однієї
статі, але в усіх випадках потерпілою вважається особа, яка
не досягла 16 років. Згода особи на вчинення розпусних дій на
кримінальну відповідальність не впливає.

Злочин вважається закінченим з початку вчинення розпус-
них дій. Для складу діяння не має значення, чи досягла особа
статевої зрілості і чи має вона сексуальний досвід.

Розпусні дії можуть бути етапом вчинення більш тяжких
злочинів, наприклад, перед зґвалтуванням чи насильницьким за-
доволенням статеві пристрасті неприродним способом, у цьому
випадку дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа як чо-
ловічої, так і жіночої статі, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона полягає в наявності прямого умислу:
винний усвідомлює, що вчиняє розпусні дії щодо особи, яка не
досягла 16-річного віку, і бажає їх вчинити.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за ті самі дії,
вчинені щодо малолітньої особи батьком, матір'ю або особою,
що їх замінює.

Малолітньою визнається особа, яка не досягла 14-річного
віку.

Запитання для самоконтролю:

1. Загальна характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.
2. Насильницьке задоволення статевої пристрасті.
3. Примушування до вступу в статевий зв'язок.
4. Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості.

Рекомендована література:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 4 «Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1967). — Сімферополь, 1998.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К., 2001. — 1104 с.
3. Сташис В.В., Бажанов М.И. Личность под охраной уголовного закона. — Симферополь, 1996. — 236 с.
4. Судебная практика. Убийства, изнасилования и другие преступления против личности. Сборник судебных решений по уголовным делам. — К., 1993. — 240 с.

Глава 6
**ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВИБОРЧИХ,
ТРУДОВИХ ТА ІНШИХ
ОСОБИСТИХ ПРАВ І СВОБОД
ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА**

- § 1. Загальна характеристика злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.
- § 2. Деякі види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

**§ 1. Загальна характеристика злочинів
проти виборчих, трудових та інших особистих
прав і свобод людини і громадянина**

Конституція України закріплює основні права і свободи, обов'язки громадян України. Вони не тільки проголошуються, але і мають захист з боку закону.

Розділ V Особливої частини КК містить норми, спрямовані на захист виборчих, трудових та інших прав і свобод, передбачених і гарантованих Конституцією України.

Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина має 2 аспекти:

1) чітке встановлення меж та підстав втручання держави в особисте життя людини і криміналізація діянь, які суттєво порушують інтереси суспільства;

2) встановлення кримінальної відповідальності за посягання, що порушують права та обмежують свободи особи, гарантовані Конституцією України.

Родовим об'єктом, на який посягають злочини, що розглядаються, є вільне і безперешкодне здійснення громадянами України всієї сукупності виборчих, трудових та інших прав і свобод, передбачених і гарантованих Конституцією.

Об'єктивна сторона зазначених злочинів виражається у:

- значних порушеннях основних конституційних прав і свобод громадян;
- перешкоджанні здійсненню ними цих прав;
- невиконанні обов'язків щодо забезпечення здійснення ними своїх прав і свобод.

Склади цих злочинів належать до формальних, однак деякі злочини проти виборчих, трудових та інших прав і свобод, передбачені у ст. ст. 166, 176, 177, 178 КК, мають матеріальні склади.

Суб'єктивна сторона цих злочинів характеризується умисною виною. Мотиви вчинення злочинів, як правило, на кваліфікацію не впливають, однак у деяких складах мотив є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони (наприклад, незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів (ст. 172 КК та ін.).

Залежно від безпосереднього об'єкта ці злочини можуть бути поділені на такі види:

- 1) злочини проти виборчих прав громадян:
- перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157);
 - фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування (ст. 158);
 - незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму (ст. 158-1);
 - порушення таємниці голосування (ст. 159);
 - порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) (ст. 159-1);
 - порушення законодавства про референдум (ст. 160 КК);
- 2) злочини проти громадянських (особистих) прав:
- порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (ст. 161);
 - порушення недоторканності житла (ст. 162);
 - порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163);
 - пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178);
 - незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179);
 - перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180);
 - посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181);
 - порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК);
- 3) злочини проти соціально-економічних прав:
- ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164);
 - ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165);
 - злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166);
 - зловживання опікунськими правами (ст. 167);

- порушення права на безоплатну медичну допомогу (ст. 184);
- перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170);
- перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171);
- грубе порушення законодавства про працю (ст. 172);
- грубе порушення угоди про працю (ст. 173);
- примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку (ст. 174);
- невплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175);
- порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176);
- порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ст. 177 КК);
- 4) злочини проти сімейних прав:
 - розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168);
 - незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК);
- 5) злочини проти культурних прав та прав на освіту:
 - порушення права на отримання освіти (ст. 183 КК).

Отже, особливістю характеристики злочинних посягань, караність яких визначається розділом V КК є те, що потрібно звертатися до статей Конституції України, в яких встановлюються і забезпечуються основні права та свободи людини і громадянина.

§ 2. Деякі види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина

Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК). Організація і порядок проведення виборів визначені Конституцією України та іншими законами.

У диспозиції ч. 1 статті передбачено такі суспільно небезпечні діяння, як: перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі, перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, комісії з проведення референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціативної групи референдуму, члена комісії з проведення референдуму або офіційного спостерігача при виконанні ними своїх повноважень, поєднані з підкупом, обманом або примушуванням.

Об'єктом злочину є конституційне право громадянина, гарантоване ст. 38 Конституції, брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах,

вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Потерпілі — виборці, кандидати на виборні посади, інші суб'єкти виборчого процесу.

Об'єктивна сторона виражається у перешкоджанні:

1) здійсненню громадянином України його права брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

2) діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціативної групи референдуму, члена комісії з проведення референдуму або офіційного спостерігача при виконанні ними своїх повноважень.

Перешкоджання вільному здійсненню виборчого права може виявлятися в будь-яких діях, пов'язаних з виборами, що перешкоджають реалізації виборчих прав громадян. Зокрема, безпідставна відмова в реєстрації кандидатом; невключення громадянина до списків виборців за наявності для того підстав або виключення громадянина зі списків виборців за відсутності для того підстав; примушування виборця поставити підпис у підписному листі на підтримку певного претендента в кандидати чи, навпаки, відмовитись у підписання такого листа; неповідомлення або неправдиве повідомлення його про місце та час голосування тощо.

Способи вчинення цього злочину: підкуп, обман, примушування.

Підкуп — це передача чи обіцянка передати виборцеві які-небудь матеріальні цінності, права майнового характеру чи інші блага з метою домогтись від нього відмови від виконання чи використання виборчого права. Підкуп може бути звернений як до виборця, так і до особи, виставленої кандидатом на виборах.

Обман передбачає повідомлення неправдивих відомостей про час, місце виборів і про кандидатів і може виявитись у зловживанні довірою виборця (наприклад, введення його в оману при роз'ясненні установленого порядку заповнення виборчого бюлетеня, при заповненні виборчого бюлетеня за сліпого, неграмотного чи громадянина, який має фізичні вади тощо).

Злочин вважається закінченим тоді, коли відбулося фактичне перешкоджання.

З суб'єктивної сторони злочин характеризується тільки прямим умислом і спеціальною метою — перешкодити громадянину України здійснити своє виборче право.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 157 КК передбачає відповідальність за ті самі діяння, вчинені:

— із застосуванням насильства. Під насильством розуміється такий фізичний вплив на громадянина, який позбавляє його можливості здійснити своє виборче право або заважає цьому.

Воно виражається в нанесенні ударів, побоїв, заподіянні тілесних ушкоджень, незаконному позбавленні волі, зв'язуванні тощо;

— із знищенням чи пошкодженням майна, погрозою застосування насильства або знищення чи пошкодження майна або іншим способом. Погроза з метою перешкоджання реалізації виборчого права виявляється у психічному впливі на потерпілого з метою перешкодити йому здійснити своє право обирати. Погроза має бути реальною і досить інтенсивною, здатною зламати волю потерпілого (наприклад, погроза вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю потерпілого і його близьким, знищенням майна, розголошенням ганебних відомостей тощо).

Частина 3 статті встановлює відповідальність, якщо діяння, передбачені частинами 1 і 2 цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб або членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням свого службового становища.

Частина 4 статті передбачає відповідальність за втручання службової особи з використанням службового становища у здійснення виборчою комісією чи комісією з проведення референдуму їх повноважень, установлених законом, вчинене шляхом незаконної вимоги чи вказівки з метою вплинути на рішення виборчої комісії чи комісії з проведення референдуму.

Фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування (ст. 158 КК). Об'єктом злочину є виборчі права громадян та установлений порядок проведення виборів та порядок підрахунку голосів і оголошення результатів виборів.

Об'єктивна сторона злочину матиме місце за наявності хоча б однієї з таких ознак:

— незаконне виготовлення виборчих бюлетенів, бланків відкріпних посвідчень, бюлетенів для голосування на референдумі;

— незаконне зберігання завідомо незаконно виготовлених виборчих бюлетенів, бланків відкріпних посвідчень, бюлетенів для голосування на референдумі;

— незаконне використання завідомо незаконно виготовлених виборчих бюлетенів, бланків відкріпних посвідчень, бюлетенів для голосування на референдумі.

Злочин має формальний склад, тому є закінченим з моменту вчинення однієї із зазначених вище дій незалежно від наслідків.

З суб'єктивної сторони злочин може бути вчинений тільки з прямим умислом, тому випадкова помилка при проведенні виборів відповідальності не тягне.

Частина 2 статті передбачає 2 кваліфікуючі ознаки:

— підrobка виборчих документів, документів референдуму;

— використання завідомо підrobлених виборчих документів, документів референдуму.

Суб'єктом злочину за ч. 2 цієї статті може бути тільки член виборчої комісії, комісії з проведення референдуму, кандидат, його уповноважений представник, уповноважена особа політичної партії (блоку), член ініціативної групи референдуму.

Частина 3 статті встановлює відповідальність за діяння, передбачені ч. 2 цієї статті, якщо:

а) це вплинуло на результати голосування виборців на виборчій дільниці або у межах виборчого округу;

б) це призвело до неможливості визначити волевиявлення виборців на виборчій дільниці чи на відповідних виборах (референдумі).

Частина 4 статті передбачає відповідальність за незаконну передачу іншій особі виборчого бюлетеня виборцем.

Частина 5 статті передбачає відповідальність за викрадення чи приховування виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму, або скриньки з бюлетенями або незаконне знищення чи псування скриньки з бюлетенями.

Частина 6 статті встановлює відповідальність за діяння, передбачені ч. 5 цієї статті, якщо це вплинуло на результати голосування виборців на виборчій дільниці або у межах виборчого округу, або призвело до неможливості визначити волевиявлення виборців на виборчій дільниці чи у відповідних виборах (референдумі).

Частина 7 статті передбачає відповідальність за підписання виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму до остаточного підрахунку голосів чи встановлення результатів голосування або включення неврахованих виборчих бюлетенів чи бюлетенів для голосування на референдумі до числа бюлетенів, використаних при голосуванні, або підміну дійсних виборчих бюлетенів з позначками виборців чи громадян, які мають право брати участь у референдумі, або незаконне внесення до протоколу змін після його заповнення, або викрадення чи приховування виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму або скриньки з бюлетенями, або незаконне знищення чи псування скриньки з бюлетенями, що призвело до неможливості визначити волевиявлення виборців чи встановити результати референдуму.

Суб'єктом злочину за ч. 7 цієї статті може бути тільки член виборчої комісії, комісії з референдуму.

Частина 8 статті передбачає відповідальність за умисне надання членом виборчої комісії чи комісії з референдуму громадянину можливості проголосувати за іншу особу чи проголосувати більше ніж один раз у ході голосування або надання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі особі, яка не включена до списку виборців (громадян, які мають право брати участь у референдумі) на відповідній виборчій дільниці (дільниці з референдуму), або надання виборцю заповненого виборчого бюлетеня (бюлетеня для голосування на референдумі).

Порушення таємниці голосування (ст. 159 КК). Об'єктом є встановлений порядок здійснення громадянами голосування під час виборів.

Об'єктивну сторону складає порушення таємниці голосування.

Таємниця голосування передбачає встановлення такого порядку голосування, який гарантує вільне волевиявлення виборців при заповненні ними виборчих бюлетенів.

Порушення таємниці голосування є особливим видом перешкоджання здійсненню громадянами виборчого права, що виявилось у розголошенні змісту волевиявлення громадянина, який взяв участь у виборах або референдумі.

Обов'язкова ознака — це час вчинення порушення таємниці голосування — час проведення виборів.

Злочин визнається закінченим з моменту порушення таємниці голосування.

Суб'єктивна сторона злочину передбачає наявність прямого умислу.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 статті встановлює відповідальність за діяння, передбачені ч. 1 цієї статті, якщо вони вчинені членом виборчої комісії або комісії з проведення референдуму чи іншою службовою особою з використанням свого службового становища.

Порушення законодавства про референдум (ст. 160 КК) — перешкоджання насильством, обманом, погрозою, підкупом або іншим чином вільному здійсненню громадянином права брати або не брати участь у референдумі, вести агітацію до дня проведення референдуму.

Об'єктивна сторона виражається в перешкоджанні шляхом насильства, обману, погроз, підкупу чи іншим шляхом вільному здійсненню громадянином права брати участь у референдумі, вести агітацію до дня проведення референдуму.

Злочин вважається закінченим з моменту здійснення дій, спрямованих на перешкоджання участі у референдумі, вести агітацію до дня проведення референдуму.

Суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується тільки прямим умислом.

Частина 2 ст. 160 КК передбачає відповідальність за вчинення тих самих дій членом комісії з проведення референдуму або іншою службовою особою, або за попередньою змовою групою осіб.

Частина 3 ст. 160 КК передбачає відповідальність за підроблення документів референдуму, приписування, завідомо неправильний підрахунок голосів, порушення таємниці голосування, вчинені членом комісії з проведення референдуму або іншою службовою особою.

Ухилення від сплати коштів на утримання непрацевдатних батьків (ст. 165 КК) — злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацевдатних батьків.

Об'єктом цього злочину виступають сімейні правовідносини.

Непрацевдатні батьки — батьки, які досягли пенсійного віку, а також інваліди I, II та III груп.

На підставі глави 17 СК повнолітні донька, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацевдатними і потребують матеріальної допомоги. Донька, син можуть бути звільнені судом від обов'язку утримувати батьків, якщо буде встановлено, що батьки ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків.

Об'єктивна сторона виявляється у бездіяльності, тобто у злісному ухиленні від сплати коштів, встановлених рішенням суду на утримання непрацевдатних батьків.

Для визначення «злісності» враховується тривалість, способи ухилення, вплив на матеріальний стан батьків, мотиви, сімейний і матеріальний стан особи, яка ухиляється.

Наявність постанови судді про сплату коштів є обов'язковою ознакою.

Суб'єктивна сторона характеризується лише прямим умислом.

Суб'єкт — повнолітня особа, яка згідно з записом органів РАЦС визнана кровною дитиною або була усиновлена у встановленому законом порядку.

Частина 2 ст. 165 КК передбачає відповідальність за те саме діяння, вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, — тобто спеціальний рецидив злочину, якщо судимість за попередній злочин не знята і не погашена.

Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК) — злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки.

Об'єктивна сторона полягає в бездіяльності.

Опіка встановлюється над громадянами, визнаними судом недієздатними внаслідок душевної хвороби або недоумства.

Піклування встановлюється над неповнолітніми віком від 14 до 18 років і над громадянами, визнаними судом обмежено дієздатними.

Тяжкі наслідки — настання смерті, завдання тяжких тілесних ушкоджень тощо.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною виною.

Суб'єкт — батьки, опікуни, піклувальники.

Зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК) — використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному.

Потерпілі — підопічні, особи над якими встановлено опіку або піклування.

Об'єктивна сторона виражається у:

- використанні опіки чи піклування з корисливою метою;
- використанні опіки чи піклування на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна, доходів підопічного, вселення за плату на жилу площу підопічного інших осіб, укладання угод від імені підопічного, не вигідних для нього).

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій незалежно від наслідків.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом і обов'язково корисливою метою.

Суб'єкт — особи, які у встановленому законом порядку призначені опікунами чи піклувальниками.

Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК) — розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя).

Відповідно до глави 18 СК за загальним правилом допускається усиновлення неповнолітніх дітей і в їх інтересах. Таємниця усиновлення охороняється законом.

З об'єктивної сторони злочин характеризується протиправним розголошенням таємниці усиновлення, тобто повідомлення без згоди усиновителів будь-яким способом інших осіб про те, що усиновителі не є кровними батьками усиновленого.

Злочин вважається закінченим з моменту розголошення відомостей, коли вони стали відомі іншим особам.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел.

Суб'єкт — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку, незалежно від того, з якого джерела їй стали відомі відомості про усиновлення такої особи.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за те саме діяння, вчинене: службовою особою або працівником медичного закладу, яким відомості про усиновлення (удочеріння) стали відомі по службі чи по роботі; якщо воно спричинило тяжкі наслідки (сімейні та особисті трагедії і конфлікти, розрив сімейних відносин тощо).

Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК). Безпосередній об'єкт — нормальний психічний, фізичний та соціальний розвиток неповнолітніх, що залишилися без батьків чи батьківського піклування.

Усиновлення (удочеріння) дитини може здійснюватися лише за наявності підстав згідно з Порядком ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2003 р. № 1377.

Опіка і піклування встановлюються на підставі п. 2.2 Правил опіки та піклування, затв. спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 р. № 34/166/131/88.

З об'єктивної сторони злочин виявляється у вчиненні будь-яких незаконних дій щодо усиновлення дитини, передачі під опіку чи на виховання в сім'ю громадян, тобто дій, якими порушується встановлений порядок та підстави усиновлення, встановлення опіки (піклування) чи передачі на виховання в сім'ю громадян.

Частина 1 статті передбачає одну із таких дій — незаконна посередницька діяльність.

Диспозиція бланкетна, потрібно встановлювати, які саме норми були порушені. Злочин характеризується лише конкретними діями.

Незаконною слід вважати лише посередницьку діяльність, яка здійснюється з метою отримання прибутку, тобто є комерційною.

Частина 1 має формальний склад злочину, тобто злочин вважається закінченим з моменту вчинення зазначених дій незалежно від того, чи вплинули такі дії на прийняття рішення, чи прийняте незаконне рішення щодо усиновлення, встановлення опіки і піклування чи передачі дитини на виховання в сім'ю громадян.

Суб'єктивна сторона характеризується лише прямим умислом.

Суб'єктом злочину можуть бути:

— працівники державних установ і організацій, в обов'язки яких входить виявлення, облік та здійснення влаштування дітей;

— особи, які бажають усиновити дитину;

— інші особи.

Частина 2 ст. 169 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені:

— щодо кількох дітей (2 або більше);

— повторно (ч. 1 ст. 32 КК);

— за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК);

— з використанням службового становища;

— якщо незаконні дії спричинили тяжкі наслідки (заподіяння шкоди дитині чи заподіяння матеріальної шкоди в значних розмірах, жорстоке поводження з дитиною).

Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК). Безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують свободу засобам масової інформації. Додатковим об'єктом є життя, здоров'я, честь, гідність, воля, власність журналіста.

Потерпілий — професійний журналіст будь-якого засобу масової інформації.

Об'єктивна сторона полягає в перешкоджанні законній професійній діяльності журналістів.

Перешкоджання — це протидія з боку різних осіб, що здійснюється в будь-якій формі: встановлення цензури, втручання в діяльність та порушення професійної самостійності редакції, незаконний вплив на діяльність редакції, незаконний вплив на діяльність засобів масової інформації, незаконне знищення або вилучення тиражу чи його частини, встановлення обмежень на зустрічі з журналістами та передачу їм інформації, за винятком відомостей, що становлять державну чи комерційну таємницю. Цей перелік форм перешкоджання не є вичерпним.

Склад злочину є формальним, злочин вважається закінченим з моменту вчинення однієї із вказаних дій незалежно від наслідків.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Мотиви можуть бути різними. Мета — перешкодити законній професійній діяльності журналістів.

Частина 2 ст. 171 КК передбачає відповідальність за переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків, за критику, що здійснюється службовою особою або групою осіб за попередньою змовою.

Примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку (ст. 174 КК) — примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку шляхом застосування насильства чи погрози застосування насильства або шляхом інших незаконних дій.

Об'єктивна сторона полягає у вчиненні діянь:

— примушування до участі у страйку;

— перешкоджання участі у страйку.

Примушування — вплив на особу поза її волею з метою залучення її до участі у страйку. Перешкоджання — діяння, що перешкоджає участі у страйку. Ці дії вчиняються шляхом:

— насильства — це спричинення ударів, побоїв, легких тілесних ушкоджень. Спричинення середньої тяжкості та тяжких тілесних ушкоджень кваліфікується за сукупністю за ст. ст. 121, 122 КК;

— погрози застосувати насильство — це психічне насильство;

— інших незаконних дій.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Суб'єкт — фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК) — незаконне збирання, зберігання, використання або поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди або поширення цієї інформації у публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації.

Безпосередній об'єкт — суспільні відносини, що забезпечують недоторканність приватного життя будь-якого громадянина, його особистої та сімейної таємниці.

Предмет — будь-які відомості приватного життя, що становлять особисту чи сімейну таємницю.

Об'єктивна сторона виявляється у вчиненні однієї з таких дій:

— незаконне збирання, зберігання, використання конфіденційної інформації про особу;

— поширення конфіденційної інформації у публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації.

Під незаконним збиранням відомостей про приватне життя громадян слід розуміти збирання всупереч закону особою, не уповноваженою на це, відомостей про приватне життя особи, що становлять особисту чи сімейну таємницю.

Поширення конфіденційної інформації про приватне життя громадян — незаконне поширення цієї інформації, зокрема:

— у публічному виступі (зборах, мітингу, засіданні, конференції);

— у творі, що публічно демонструється (малюнок, фото-, аудіо- та відеозапис);

— у засобах масової інформації (в пресі, по радіо, телебаченню).

Шкода може бути матеріальною та моральною, це може призвести до недовіри інших осіб, розладу у сім'ї, відмови у прийнятті на роботу чи в укладанні угод.

Склад злочину формальний, злочин закінчений з моменту збирання чи поширення конфіденційної інформації.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Суб'єкт — фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття, загальна характеристика і види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав людини і громадянина.

2. Злочини проти виборчих прав громадян. Перешкоджання здійсненню виборчого права. Поняття перешкоджання і способи його здійснення. Порушення таємниці голосування.

3. Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії.

4. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.

5. Порушення законодавства про працю.

Рекомендована література:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хаврюка. — К., 2001. — 1104 с.

2. Сташис В.В., Бажанов М.И. Личность под охраной уголовного закона. — Симферополь, 1996. — 236 с.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

- § 1. Поняття злочинів проти власності, їх види і загальна характеристика.
- § 2. Діяння, які характеризуються протиправним корисливим заволодінням чужим майном.
- § 3. Діяння, які характеризуються протиправним корисливим заподіянням шкоди без заволодіння чужим майном.
- § 4. Некорисливі посягання на власність.

§ 1. Поняття злочинів проти власності, їх види і загальна характеристика

Злочини проти власності — це протиправні посягання на чужу власність із заподіянням шкоди чи загрозою її заподіяння.

Родовим (спеціальним) об'єктом злочинів проти власності є суспільні відносини власності, які мають вияв у праві власника володіти, користуватись і розпоряджатись майном.

Додатковим об'єктом може бути життя (ч. 2 ст. 194, ст. 196 КК), здоров'я (ст. ст. 186, 187, 189, 194, 196 КК).

Від об'єкта злочину слід відрізнити предмет злочинного посягання. Предметом злочину при посяганні на власність є речі чи інші предмети, які мають грошову оцінку та належать особі на праві власності: промислові і продовольчі товари, обладнання та інвентар, сировина, сільськогосподарська продукція, худоба і птиця, дорогоцінні метали та каміння, гроші, облігації тощо. І навпаки, чеки, акредитиви, ощадні книжки та інші документи такого роду предметом закінченого посягання на власність бути не можуть, оскільки вилучення їх безпосередньо не пов'язане із заволодінням майном. Лише в тому випадку, коли злочинець скористається цими документами і збагатиться, можна говорити про посягання як про закінчений злочин. Сам факт злочинного заволодіння зазначеними документами, якщо буде встановлено, що метою цього діяння було одержання в майбутньому майна, становить готування до вчинення відповідного злочину. Предметом цих злочинів визначаються тільки такі матеріальні цінності, в які вкладена людська праця і які внаслідок цього мають грошову оцінку.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» зазначено: кримінальна відповідальність настає за незаконну порубку лісу, що здійснювалась у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, в заповідниках, на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, в особливо охоронюваних лісах. Однак порубка дерев

і чагарників на територіях, не віднесених до лісового фонду, може бути кваліфікована як крадіжка, самоправство. Незаконним зайняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом є вилучення водних живих ресурсів із природного середовища з порушенням чинного законодавства, що регулює порядок і умови промислового, любительського, спортивного рибальства, іншого використання водних живих ресурсів.

Виллов риби чи водних тварин зі спеціально облаштованих або пристосованих водоймищ, у яких вони вирощуються підприємствами, організаціями чи громадянами, кваліфікується як посягання на чужу власність.

Предметом злочинів проти власності може бути як рухоме, так і нерухоме майно.

Не можуть бути предметом злочинів проти власності речі, відповідальність за незаконне обернення яких на особисту користь або знищення чи пошкодження передбачається спеціальними кримінально-правовими нормами. Це — зброя (крім гладкоствольної мисливської), бойові припаси до неї і вибухові речовини (ст. 262), наркотичні засоби чи психотропні речовини (ст. 308) та ін. (ст. ст. 113, 178, 179, 245 КК).

Отже, предметом цих злочинів може бути:

- майно;
- право на майно (ст. ст. 189 і 190);
- дії майнового характеру (ст. 189 КК).

Речі як предмет цих злочинів характеризуються такими ознаками:

а) *фізична ознака* визначає, що відповідно до законодавства України майно як предмет незаконного заволодіння має бути річчю матеріального світу. За привласнення особистих прав інтелектуальної власності (авторських, суміжних прав, прав на об'єкти промислової власності) відповідальність настає за ст. ст. 176, 177 КК;

б) *економічна ознака* визначає, що майну при посяганні на власність обов'язково притаманна матеріальна чи духовна цінність, тобто воно має споживчу вартість. У разі її відсутності річ матеріального світу не може бути предметом злочину;

в) *соціальна ознака* визначає, що предметом посягання на власність можуть бути лише речі, які мають вартість;

г) *юридична ознака* визначає, що майно має власника, тобто належить на праві власності (було в його фондах чи передане у тимчасове користування чи зберігання або перебувало в особи протиправно (крадіжка викраденого).

Чужим слід вважати майно, яке не перебуває у власності чи законному володінні винного. Не є чужим майном: власність подружжя; спільна власність членів сім'ї, набута спільною працею, а також власність осіб, які організували фермерське господарство.

Незаконне заволодіння транспортними засобами визнається злочином, який передбачений ст. 289 КК.

З об'єктивної сторони злочини проти власності вчиняються шляхом протиправного заволодіння чужим майном (ст. ст. 185—191) або вчиненням інших дій, спрямованих на порушення права власності (ст. ст. 192—198 КК).

Поняттям «заволодіння» охоплюється будь-яке переведення майна з володіння власника у фактичне володіння винного.

Вилучення майна з володіння завдає власникові шкоди, веде до зменшення наявного майна. У результаті викрадення власник позбавляється частини належних йому знарядь та засобів виробництва, сировини, матеріалів, грошових сум, тобто йому завдається реальна майнова шкода.

Отже, заволодіння майном — це злочин з так званим матеріальним складом. Щоб визнати особу винною у вчиненні цього злочину, потрібно встановити причинний зв'язок між її суспільно небезпечною поведінкою і матеріальною шкодою.

Однією з ознак заволодіння чужим майном є обернення, переведення вилученого майна в незаконне володіння винного. Винний захоплює вилучені цінності у своє незаконне володіння з корисливих мотивів.

Тому про закінчене заволодіння майном можна говорити лише тоді, коли винний, вилучивши товарно-матеріальні цінності, захопив і перевів їх у своє незаконне володіння, одержавши хоча б деяку можливість розпоряджатися ними як своїм власним майном.

Заволодіння слід вважати закінченим, якщо майно вилучене і винний має реальну можливість ним розпоряджатися на свій розсуд чи користуватися ним. Виняток становить заволодіння майном шляхом розбою, склад якого законодавець сконструював як усічений, тобто воно визнається закінченим з моменту нападу з метою заволодіння майном, безвідносно до того, заволодів нападаючий майном чи ні.

Якщо винний, вчинивши злочин, не одержує реальної можливості розпоряджатися на свій розсуд чи користуватися майном, то він повинен нести відповідальність за замах.

Суб'єктом заволодіння чужим майном може бути будь-яка фізична осудна особа, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності, тобто 16 років. Для осіб, які заволоділи чужим майном шляхом крадіжки, грабежу, розбою чи вимагання, кримінальна відповідальність настає, якщо їм до вчинення злочину виповнилося 14 років. Це також стосується умисного знищення чи пошкодження майна з обтяжуючими обставинами. Суб'єктом привласнення чи розтрати може бути лише особа, якій це майно довірене чи у якої це майно перебуває в віданні. Службова особа є суб'єктом заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем.

Суб'єктивна сторона протиправного заволодіння майном характеризується не тільки прямим умислом, але і наявністю корисливого мотиву. При посяганнях на чужу власність корисливий мотив є важливим критерієм визначення мети злочину, яка полягає в оберненні майна на свою користь чи користь іншої особи.

Інші види посягання на власність передбачають як умисне так і необережне спричинення шкоди.

Заволодіння майном не перестає бути корисливим злочином і в тому випадку, коли злочинець незаконно обертає майно на користь іншої особи. У цьому випадку винний, навіть безкоштовно передаючи речі іншим особам (наприклад родичам), має корисливу зацікавленість.

Форма заволодіння — зовнішній прояв посягання, який визначається за способом вилучення чужого майна.

Чинне кримінальне законодавство розрізняє такі форми заволодіння чужим майном: крадіжка; грабіж; розбій; привласнення; розтрата; заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем; шахрайство; вимагання.

Розрізняють 3 групи заволодіння чужим майном:

— значне (від 100 до 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян);

— у великих розмірах (250 і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян);

— в особливо великих розмірах (у 600 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

§ 2. Діяння, які характеризуються протиправним корисливим заволодінням чужим майном

Крадіжка (ст. 185 КК) — таємне викрадення чужого майна.

Об'єктом крадіжки є відносини права власності, які виражаються в належності власнику засобів виробництва, виготовленої продукції та інших матеріальних цінностей.

Предмет крадіжки — будь-яке майно (грошові кошти, предмети промислового виробництва, худоба, зерно тощо), яке належить власникові.

Об'єктивну сторону крадіжки утворює таємне, тобто непомітне як для власника чи осіб, у віданні яких чи під охороною яких перебувало викрадене майно, так і для інших громадян, які були на місці злочину та не усвідомлювали факту вилучення майна, або за узгодженим мовчанням, викрадення чужого майна.

Визначальною ознакою, яка дає змогу віднести той чи інший злочин до крадіжки, є зміст злочинного умислу: якщо винний вважає заволодіння таємним, воно має бути визнане крадіжкою.

Порівнюючи ст. ст. 185—187 КК, можна дійти висновку, що крадіжка за всіх обставин має ненасильницький характер, злочинець заволодіває майном, не впливаючи ні фізично, ні психічно на особу — власника чи особу, у віданні чи під охороною якої перебуває майно. Якщо під час заволодіння, яке

почалось таємно, винний застосовує насильство до особи, яка намагалась припинити злочин, то залежно від характеру насильства вчинене слід розглядати як грабіж чи розбій.

Крадіжка визнається закінченою з моменту, коли винний викрав майно і має реальну можливість користуватись і розпоряджатися ним на свій розсуд, а власник такої можливості позбавляється.

На особливу увагу заслуговує питання про момент, починаючи з якого визнається закінченою крадіжка, вчинена на території, що охороняється. Якщо в цьому випадку вилучене майно, яке можна використати без вносу (продукти, спиртні напої), то крадіжку слід вважати закінченою з моменту фактичного заволодіння цим майном.

Інакше потрібно розцінювати випадки, коли винний вилучив на території, що охоронялась, майно, яке не можна використати за цільовим призначенням або скористатися ним. Наприклад, працівники взяли у ВТК заводу підшипники, принесли їх в цех до місця своєї роботи і сховали. Згодом підшипники були виявлені і вилучені. Судова колегія Верховного Суду України, розглядаючи цю справу, вказала, що винні ще не мали можливості розпоряджатися вилученими підшипниками на свій розсуд і, отже, їх дії є замахом на крадіжку, а не закінченим злочином.

Аналогічну правову оцінку слід дати діям винного і в тих випадках, коли відбувається заволодіння великогабаритним майном (меблі, обладнання) — крадіжка такого майна визнається закінченою з моменту вивезення, вносу його за межі території, де воно зберігалось у власника.

Отже, вирішення питання про те, з якого моменту крадіжка може вважатися закінченою, залежить як від характеру викрадених предметів, так і від того, чи перебуває викрадене на території, що охороняється.

Суб'єктом крадіжки визнається фізична осудна особа, яка досягла 14 років.

Крадіжкою, а не привласненням чи розтратою, слід вважати крадіжку майна, щодо якого винний не наділений певними повноваженнями, а може лише використати це майно при виконанні дорученої роботи (наприклад, викрадення сировини чи готової продукції працівниками на виробництві, викрадення продуктів сільського господарства членом фермерського господарства). Так само слід кваліфікувати і крадіжку майна, до якого винний, перебуваючи на службі, мав доступ, але яке довірене іншим особам.

І навпаки, винною у вчиненні крадіжки не може бути визнана особа, яка використовує з метою вилучення чи утримання майна свої повноваження. Службові чи матеріально відповідальні особи в таких випадках будуть нести відповідальність не за крадіжку, а за привласнення чи розтрату майна.

Суб'єктивну сторону крадіжки утворюють прямий умисел і корисливий мотив. Винний усвідомлює, що він таємно заволодіває чужим майном, і бажає протиправного і безкоштовного обернення його на свою користь чи користь іншої особи.

Стаття 185 КК передбачає відповідальність за просту крадіжку (ч. 1), за крадіжку, вчинену за кваліфікуючих обставин (ч. 2), і крадіжку, яка мала місце за особливо кваліфікуючих обставин (частини 3—5).

Повторна крадіжка є більш небезпечною, тому що свідчить про стійкість паразитичних прагнень винного. Такою вважається крадіжка, якій передують однорідний або різнорідний злочин, вказаний у п. 1 примітки до ст. 185 КК (ст. ст. 186, 189—191 або ст. ст. 187, 262 КК). При кваліфікації за ознакою повторності потрібно мати на увазі, що крадіжка визнається повторною незалежно від того, чи вилучалось майно з одного чи кількох джерел, за винятком випадків, коли вчинене діяння має розглядатись як продовжуваний злочин.

Продовжувана крадіжка — це крадіжка, що складається з 2 або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром, і становить у сукупності один злочин.

Продовжуваний злочин завжди передбачає єдине джерело і єдиний злочинний намір, реалізований винним у кілька прийомів, тотожних один з одним. Крадіжка набуває продовжуваного характеру у 2 випадках:

— за неможливості викрасти річ у цілому;

— за вчинення винним діяння, яке призводить до неодноразового заволодіння майном.

Якщо в результаті продовжуваної крадіжки заподіяна майнова шкода, яка визнається великою, дії винного слід кваліфікувати за ч. 4 ст. 185 КК, якщо навіть у кожному окремому випадку викрадалось майно на невелику суму. Важливо встановити, що крадіжка всякий раз здійснювалось з того самого джерела і охоплювалось одним злочинним наміром.

Крадіжка, вчинена за попередньою змовою групою осіб, — це таке таємне заволодіння майном, у якому брали участь не менше 2 виконавців, які заздалегідь домовились між собою про спільне вчинення злочину.

Якщо крадіжка вчинена групою співвиконавців, зусилля яких були об'єднані вже в ході злочину, початого кожним з них самостійно, дії винних слід розглядати як крадіжку, вчинену групою осіб без попередньої змови (що не є кваліфікуючою ознакою цього злочину).

Крадіжка, вчинена одним виконавцем за співучасті іншої особи (підбурювача, пособника), не може бути визнана вчиненою за попередньою змовою групою осіб.

Проникнення — це таємне чи відкрите вторгнення у житло, інше приміщення чи сховище з метою вчинення крадіжки, грабежу чи розбою. Воно може здійснюватись як з подоланням перешкод чи опору людей, так і без цього. Проникнення може бути здійснене також за допомогою пристосувань, коли винний вилучає викрадені предмети без входження у відповідне житло чи приміщення.

Житло — це приміщення, призначене для постійного чи тимчасового проживання людей (індивідуальний будинок, квар-

тира, кімната в готелі, дача, садовий будинок тощо), а також ті його складові, які використовуються для відпочинку, зберігання майна або задоволення інших потреб людини (балкон, веранда, комора тощо).

Не можуть визнаватися житлом приміщення, не призначені і не пристосовані для постійного чи тимчасового проживання (наприклад, відокремлені від житлових приміщень погребі, гаражі та інші господарські будівлі).

Приміщення — це будівля або споруда, призначена для розміщення людей чи матеріальних цінностей. Воно може бути як постійним, так і тимчасовим, як стаціонарним, так і пересувним.

Інше сховище — відведені для постійного чи тимчасового зберігання матеріальних цінностей ділянки території, які обладнані огорожею або технічними засобами чи забезпечені іншою охороною: пересувні автомагазини, рефрижератори, контейнери, сейфи та інші сховища. Водночас ділянка території (акваторії), яка використовується не для зберігання, а наприклад, для вирощування будь-якої продукції, до поняття «інше сховище» не належить.

Має кваліфікуватися за відповідними частинами ст. ст. 186 або 187 КК дрібне викрадення чужого майна, вчинене шляхом грабежу або розбою з проникненням у житло, приміщення чи інше сховище.

Якщо крадіжка чужого майна вчинена з проникненням у приміщення за попередньою змовою групою осіб або повторно, дії винного належить кваліфікувати лише за ч. 2 ст. 185 КК.

Якщо проникнення в приміщення і викрадення з нього чужого майна здійснене особою в результаті попередньої змови і спільно з працівником, який охороняв цей об'єкт, дії обох осіб утворюють склад злочину, передбачений ч. 3 ст. 185 КК. Поняття «проникнення у житло, інше приміщення чи сховище» передбачає будь-який спосіб доступу до майна, з подоланням перешкод, шляхом використання насильства (фізичного чи психічного), підкupu або обману.

Подолання перешкод може мати вияв у застосуванні винним технічних засобів, порушенні цілості самого сховища чи пристроїв, які його охороняють (наприклад, відкриття сховища ключами, пролом у стіні, покрівлі, огорожі, підкоп у приміщення, пошкодження вікон, дверей, перелізання через сітку, огорожу, ворота).

Проникнення у житло чи приміщення може відбуватися шляхом застосування чи погрози застосування фізичної сили щодо охоронця або будь-якої іншої особи, яка перешкоджала проникненню (наприклад, нанесення охоронцеві ударів, побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень чи смерті).

Обманне проникнення в приміщення з метою викрадення майна — це введення в оману особи, яка відає майном чи охороняє його, і одержання таким способом доступу до майна. Обманним проникнення у приміщення буде і в тому випадку, коли винний з метою викрадення майна залишається всередині приміщення непоміченим у момент закриття приміщення.

Не може розглядатись як обставина, що обтяжує крадіжку, грабіж і розбій за ознакою проникнення, викрадення майна особою, яка має у зв'язку зі своїм становищем чи виконуваною роботою доступ у такі приміщення. До таких осіб належать керівники установ, працівники, контролери, охоронці, гардеробники та ін., які вчинили розкрадання в приміщенні під час виконання ними своїх обов'язків. Наприклад, таємне вилучення майна зі складу завідуючим складом під час виконання ним своїх обов'язків є привласненням (ч. 1 ст. 191 КК), а таємне вилучення майна зі складу вантажником, який працює на складі, є крадіжкою (ч. 1 ст. 185 КК).

Відповідно до п. 2 примітки до ст. 185 КК у ст. ст. 185, 186, 189 та 190 КК значною шкода визнається із врахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від 100 до 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Крадіжкою, вчиненою у великих розмірах, згідно з п. 3 примітки до ст. 185 КК є викрадення майна на суму, яка в 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Крадіжка кваліфікується як така, що вчинена у великих розмірах і тоді, коли вказаний розмір став результатом продовжуваної крадіжки, вчиненої в тій самій формі, за наявності умислу на вчинення крадіжки у великих розмірах.

Дії особи, яка вчинила кілька крадіжок чужого майна, що заподіяли разом шкоду у великому розмірі, слід кваліфікувати за статтями про відповідальність за крадіжку у великому розмірі, якщо вони вчинені одним способом і за обставин, які свідчать про умисел вчинити крадіжку у великому розмірі.

Якщо крадіжка у великих розмірах вчинена у співучасті, то при кваліфікації дій кожного співучасника слід виходити із загальної вартості спільно викраденого.

Крадіжкою в особливо великих розмірах згідно з п. 4 примітки до ст. 185 КК є викрадення майна на суму, яка в 600 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

При крадіжці, вчиненій організованою групою, потрібно доводити наявність ознак цієї групи, які вказані в ч. 3 ст. 28 КК.

Грабіж (ст. 186 КК) — вчинене з корисливих мотивів відкрите викрадення чужого майна.

Якщо безпосереднім об'єктом простого грабежу є тільки об'єкти права власності, то при грабежі, поєднаному з насильством, шкода спричиняється ще й здоров'ю осіб, які могли чи намагались перешкодити викраденню.

З об'єктивної сторони грабіж передбачає відкрите викрадення чужого майна, вчинене в присутності власника чи осіб, у віданні чи під охороною яких воно перебуває, або в присутності сторонніх осіб, коли винний усвідомлює, що ці особи розуміють характер злочинних дій, але ігнорує цю обставину.

Визначальною ознакою грабежу є відкритий характер викрадення. Якщо очевидці не сприймають дії винного як злочинні, а сам винний вважає, що його дії непомітні для оточуючих, то вчинений злочин не може розглядатись як грабіж і кваліфікується за ст. 185 КК. Наприклад, Г. був спочатку визнаний винним у відкритому викраденні сиру за таких обставинах: будучи на автовокзалі, він дочекався коли черги не стало, а буфетниця пішла в підсобне приміщення, взяв сир, що лежав на прилавку. Ніхто з присутніх на вокзалі не бачив, як винний украв сир, а сам Г. був переконаний, що діяв непомітно для оточуючих. Викрадення було виявлене лише тоді, коли буфетниця повернулася на робоче місце, а Г. вже покинув не тільки буфет, але і приміщення автовокзалу. Судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що Г. вчинив не відкрите, а таємне викрадення чужого майна, тобто крадіжку.

Для того щоб кваліфікувати заволодіння майном як грабіж, потрібно встановити, що воно вчинене всупереч волі особи чи осіб, які намагались перешкодити викраденню, причому закінченим цей злочин визнається з моменту, коли винний заволодів викраденим майном і одержав реальну можливість розпоряджатися ним на свій розсуд чи користуватися ним.

Суб'єктом грабежу може бути фізична осудна особа, яка досягла 14 років.

Суб'єктивну сторону грабежу утворюють прямий умисел і мета обернути вкрадене на свою власність. Винний усвідомлює, що він заволодіває майном, щодо якого не наділений жодними правами, і відкрито робить це, щоб одержати реальну можливість розпоряджатися викраденим на свій розсуд, користуватися ним як своїм власним.

Якщо корисливий мотив не буде встановлений (тобто коли злочини здійснюються з пустощів), вчинене кваліфікується як хуліганство (ст. 296 КК), самоправство (ст. 356 КК).

За відкритого, без насильства, викрадення майна злочинець уникає фізичного зіткнення з особою, яка усвідомлює значення того, що відбувається. Тому викрадення має визнаватися вчиненим без насильства і в тих випадках, коли винний діє зненацька, докладаючи певних зусиль для заволодіння майном. Наприклад, злочинець вирвав з рук громадянки сумку з грошима і зник, але був затриманий. Такі дії, які одержали в судовій практиці назву «ривок», не мають насильницький характер і кваліфікуються як простий грабіж.

Грабежем за кваліфікуючих обставин визнається відкрите викрадення майна, поєднане з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 186 КК).

Насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я людини, слід вважати побої, легкі тілесні ушкодження, які не потягли короточасного розладу здоров'я, а також інші насильницької дії,

пов'язані із завданням потерпілому фізичного болю або з обмеженням його свободи. Погроза застосування такого насильства створює обставину, яке дає підставу кваліфікувати дії за ч. 2 ст. 186 КК.

Прикладом грабежу, поєднаного з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, може бути викрадення з магазину майна, коли винні зв'язали охоронця чи погрожували йому побиттям (психічне насильство). При цьому фізичне чи психічне насильство є засобом, який сприяє заволодінню майном, або способом утримання викраденого майна.

Якщо, наприклад, злочинець таємно взяв товарно-матеріальні цінності, але на виході був затриманий власником і з метою утримання викрадених речей зв'язав його, то він підлягає відповідальності за грабіж.

Водночас, якщо б злочинець залишив викрадене і з метою уникнення затримання наніс сторожеві удар, то він підлягав би відповідальності за замах на крадіжку за ст. 15 і ч. 1 ст. 185 КК і за умисне нанесення удару за ст. 126 КК. Насильство в цьому випадку не є ознакою грабежу, тому що воно застосоване не для утримання викраденого, а для того щоб уникнути затримання за крадіжку.

За ч. 2 ст. 186 КК кваліфікуються і дії особи, яка вчинила грабіж повторно (тобто коли вчиненому злочинному посяганням передують однорідний злочин з вказаних у примітці до ст. 185 КК). При цьому не має значення, чи притягався винний до кримінальної відповідальності за попередній злочин, чи ні, якщо особа не була звільнена від кримінальної відповідальності за попередній злочин, а попередня судимість не була погашена.

За ч. 3 ст. 186 КК кваліфікується грабіж з проникненням у житло чи інше приміщення або сховище, а також такий, що завдав значної шкоди потерпілому.

Частиною 4 ст. 186 КК встановлена відповідальність за грабіж, вчинений у великих розмірах, а частиною 5 — відповідальність за грабіж, вчинений в особливо великих розмірах або організованою групою.

Кваліфікуючі ознаки, викладені в частинах 3—5 ст. 186 КК, розуміються аналогічно, як і в складі крадіжки.

Зважаючи як на об'єктивні, так і суб'єктивні риси грабежу, він є небезпечнішим, ніж крадіжка, оскільки свідчить про більшу зухвалість винного.

Викрадення, вчинене шляхом грабежу, за жодних обставин і незалежно від розміру заподіяної шкоди не може бути розцінене як адміністративне правопорушення.

Для визнання викрадення крадіжкою чи грабежем потрібно з'ясувати суб'єктивне ставлення очевидців до того, що відбувається, їх оцінку дій винного. Тільки таке викрадення може бути визнане відкритим, при вчиненні якого присутні усвідомлювали злочинний характер вчиненого діяння, а винний нехтує цим.

Однак для точного розмежування таємного і відкритого викрадення важливе значення має суб'єктивний критерій: ставлення са-

мого винного до своїх дій. Прагнення злочинця заволодіти майном таємно, непомітно для будь-яких осіб характерне для крадіжки, водночас як намір злочинця діяти відкрито, у присутності і за втручання інших осіб надає викраденню ознаки грабежу.

Грабіж відрізняється від крадіжки і тим, що при грабежі може бути застосоване насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, чи загроза такого насильства.

Розбій (ст. 187 КК) — напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

При розбої шкода спричиняється не тільки праву власності, а й здоров'ю чи життю власника чи осіб, у володінні (під охороною) яких перебуває викрадене майно, що підвищує ступінь суспільної небезпечності цього злочину.

Об'єктивну сторону розбою характеризує така ознака як напад, тобто застосування фізичного насильства чи погроза застосувати його щодо власника чи особи, у віданні чи під охороною якої перебуває майно, для того щоб паралізувати опір цієї особи і заволодіти майном.

Під насильством, небезпечним для життя і здоров'я, слід розуміти заподіяння легкого тілесного ушкодження з короткочасним розладом здоров'я чи незначною втратою працездатності або середньої тяжкості тілесного ушкодження. Погроза насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого, також охоплюється поняттям нападу шляхом розбою. Отже, при розбійному нападі може мати місце як фізичне, так і психічне насильство. Психічне насильство за змістом ч. 1 ст. 187 КК — це погроза вбити чи покалічити шляхом демонстрації холодної, вогнепальної зброї чи інших знарядь.

Тяжкість тілесних ушкоджень дає змогу розмежувати простий і кваліфікований розбій.

Характерною особливістю розбою визнається відсутність розриву в часі між насильством і заволодінням майном. Той факт, що напад не завжди завершується заволодінням майном, не має значення для кваліфікації розбою, оскільки склад цього злочину сконструйований як усічений. Винний завжди ставить перед собою мету заволодіти майном, подолати опір осіб і застосувати насильство в тій чи іншій формі.

Факт нападу зазвичай усвідомлюється потерпілим, але може і не усвідомлюватися, якщо винний здійснює напад зненацька (наносить потерпілому раптовий удар). Але в усіх випадках напад, який має на меті заволодіння майном, є закінченим злочином. Протиправне заволодіння майном після цього є продовженням розбою у стадії закінченого злочину.

Суб'єктивну сторону розбою створюють прямий умисел і корисливий мотив. Намір заподіяти насильство, небезпечне для життя чи здоров'я потерпілого, може виникнути:

а) до початку злочину (винний має намір заволодіти майном у результаті саме такого насильства);

б) в процесі заволодіння майном, яке спочатку передбачалося здійснити без насильства, але потім для подолання опору потерпілого було вирішено застосувати до нього небезпечне насильство;

в) одразу після заволодіння майном, якщо потерпілий намагався повернути вилучене, а винний хотів будь-що утримати його.

Отже, визначальною ознакою для кваліфікації цих злочинів є динаміка умислу винного (злочин, що був розпочатий як крадіжка чи грабіж, може завершитись як розбійний напад).

Частини 2—4 ст. 187 КК передбачають такі обтяжуючі обставини:

— розбій вчинений за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм;

— розбій поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище;

— розбій спрямований на заволодіння майном у великих чи особливо великих розмірах або вчинений організованою групою, або поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень.

При визначенні, чи був напад вчинений з метою заволодіння майном у великих чи особливо великих розмірах, враховується вартість майна, яким намагався заволодіти винний, а також фактично здобута вигода. Вказана кваліфікуюча ознака буде в наявності і в тому випадку, коли винний взагалі нічим не заволодів, оскільки був затриманий в момент нападу.

Попередня змова групи осіб при розбою розуміється так само, як і при крадіжці і грабежі. Однак слід мати на увазі, що змістом змови у цьому випадку має бути намір вчинити для заволодіння чужим майном напад, поєднаний з насильством, небезпечним для життя і здоров'я особи. Причому не обов'язково, що всі учасники розбійного нападу намічали застосувати до потерпілого насильство. Достатньо, якщо зробити це мав намір один із них, а інші про це були поінформовані до початку нападу. Якщо заволодіти майном передбачалось без насильства, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого, а потім один з винних із власної ініціативи і без відома інших співучасників застосовує його, дії останнього належить кваліфікувати як ексцес виконавця.

Вчинення розбійного нападу групою осіб за попередньою змовою передбачає участь у ньому не менш як 2 співвиконавців. Якщо злочин вчинив один виконавець, а йому допомогли інші співучасники (підбурювач, пособник, організатор), дії винного кваліфікуються за ч. 1 ст. 187 КК. Дії співучасників у таких випадках кваліфікуються так само, як і дії виконавця, але з обов'язковим посиленням на відповідну частину ст. 27 КК. Так, дії Д. який, відмовившись брати участь у нападі на касира магазину, на прохання організатора злочину знайшов людей для участі в розбійному нападі, були обґрунтовано кваліфіковані за ст. 27 і ч. 2 ст. 187 КК.

У процесі розбійного нападу може застосовуватися вогнепальна чи холодна зброя, але це не є обов'язковою ознакою

складу цього злочину. Склад злочину буде і в тому випадку, коли винний використає при нападі предмети, пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень.

Особа, яка вчинила розбійний напад із застосуванням зброї, повинна нести кримінальну відповідальність і за її незаконне носіння (ст. 263 КК).

Якщо винний погрожує явно несправною зброєю чи імітацією її (наприклад, макетом пістолета, іграшковим кинджалом тощо), не маючи наміру використати ці предмети для заподіяння насильства, небезпечного для життя і здоров'я потерпілого, дії злочинця кваліфікують як розбій за ч. 1 ст. 187 КК.

Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень як ознака розбою за кваліфікуючих обставин (ч. 4 ст. 187 КК) передбачає настання в результаті дій винного небезпечних наслідків, вказаних у ч. 1 ст. 121 КК, і не вимагає додаткової кваліфікації за правилами про сукупність злочинів.

Розбійний напад, пов'язаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, які потягли смерть потерпілого, кваліфікується за ч. 4 ст. 187 і ч. 2 ст. 121 КК, оскільки настання смерті виходить за межі розбою.

Якщо під час розбійного нападу вчинене умисне вбивство, це кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених ч. 4 ст. 187 і п. 6 ч. 2 ст. 115 КК, оскільки позбавлення життя не є конструктивною ознакою розбою.

Кваліфікуючою ознакою розбою є вчинення його з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище. Воно розуміється так само, як і при крадіжці, грабежі.

Розбій з метою заволодіння майном особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм, кваліфікується за ч. 2 ст. 187 КК. Ця ознака має юридичне значення як за наявності судимості особи за раніше вчинений розбій або бандитизм, так і за її відсутності. Однак розбій не можна вважати вчиненим за обтяжуючих обставин і кваліфікувати за ч. 2 ст. 187 КК, якщо у винного погашена судимість, а також якщо особа була звільнена від кримінальної відповідальності за раніше вчинений розбій чи бандитизм.

Особа, яка раніше вчинила розбій щодо майна і засуджена за нього, при повторному вчиненні такого самого розбою несе відповідальність за ч. 2 ст. 187 КК.

Вчинення розбою організованою групою слід кваліфікувати за ч. 4 ст. 187 КК.

Для кваліфікації дій винного за частинами 2—4 ст. 187 КК достатньо наявності однієї з названих вище обставин. Якщо таких обставин виявляється кілька, всі вони мають бути відображені в матеріалах справи.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла до початку його вчинення 14 років.

З'ясування відмінності розбою від бандитизму і грабежу, поєднаного з насильством, має суттєве практичне значення.

Основні відмінності між розбоем і бандитизмом полягають в тому, що бандитизм здійснюється стійкою озброєною групою. Для відповідальності за розбій, вчинений за попередньою змовою, не потрібна наявність стійкої групи чи обов'язкової озброєності кого-небудь з її учасників. Озброєні групові напади з метою заволодіння майном створюють розбій, а не бандитизм у випадках, коли група була створена для здійснення одного епізодичного злочинного акту, а при неодноразовому збройному груповому нападі склад групи був непостійним. При бандитизмі сам факт організації озброєної банди, а також участь у ній створює закінчений склад злочину. Створення групи з метою розбійного нападу є готуванням до розбою.

Об'єктом бандитизму є громадська безпека, а розбою — право власності, життя і здоров'я громадян.

Для розбою характерний напад, поєднаний з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, чи погрозою застосування такого насильства. Розбій вважається закінченим у момент нападу. При грабежі чуже майно вилучається без насильства чи з насильством, яке не є небезпечним для життя і здоров'я. Грабіж вважається закінченим з моменту заволодіння майном.

Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК). Безпосередній об'єкт злочину збігається з об'єктом раніше проаналізованих злочинів проти власності. Однак предмет посягання має свої особливості.

При привласненні, розтраті або заволодінні чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем викрадені матеріальні цінності перебувають у законному володінні самого винного.

Привласнення або розтрата відрізняються від крадіжки тим, що винний використовує правомочності, які в нього є, щодо вилученого ним чужого майна.

Як привласнення чи розтрата ввіреного або такого, що перебуває у віданні, чужого майна, має кваліфікуватися незаконне безкоштовне обернення у свою власність або власність іншої особи майна, що перебуває у правомірному володінні винного, який на підставі службових обов'язків, договірних відносин чи спеціального доручення здійснював щодо цього майна правомочності розпорядження, управління, доставки чи зберігання (комірник, експедитор, агент з постачання, продавець, касир, інші особи).

Майно, вилучене шляхом зловживання службовим становищем, перебуває у підвітності на вказаних вище підставах не у самого винного, а у підлеглих йому осіб.

Заволодіння майном, вчинене особою, що не має вказаних вище повноважень, не має до нього доступу у зв'язку з дорученою роботою або виконанням службових обов'язків, підлягає кваліфікації як крадіжка.

Так, заволодіння зерном з бункера комбайна комбайнером має кваліфікуватися за ст. 185 КК як крадіжка, тому що комбайнер має тільки доступ до зерна на підставі виконуваної ним роботи, він не наділений повноваженнями управління чи розпорядження цим майном.

Розмежування привласнення, розтрата чи зловживання службовим становищем як способів заволодіння чужим майном дає змогу не лише точно визначити відповідні форми заволодіння майном, але і правильно визначити момент закінчення злочину, відмежувати дії співучасників від винних осіб, визначити ступінь небезпечності злочину.

При привласненні особа чинить дії, які забезпечують незаконне утримання у себе ввіреного чужого майна. Ця особа правомірно володіє майном, а потім привласнює його, і якщо вона так чи інакше розпоряджається цим майном, вчинене кваліфікується як заволодіння шляхом привласнення, тому що вилучення майна у власника було вчинене саме у формі привласнення і закінчене з моменту утримання майна і встановлення над ним незаконного володіння.

Розтрата — така форма вилучення чужого майна, за якої винний незаконно розпоряджається ввіреним йому майном, протиправно його відчужує, витрачає, вживає.

При заволодінні чужим майном шляхом розтрата, на відміну від привласнення, між правомірним володінням і незаконним розпорядженням майном немає будь-якого відрізка часу, протягом якого винний незаконно володіє цим майном.

Наприклад, завідуючий продовольчим складом військової частини Ж. викрав наявне на складі в надлишку м'ясо. Одержавши на м'ясокомбінаті 478 кг м'яса, він наказав комірникові складу при розвантаженні залишити частину м'яса в машині, яку поставив на ніч в автопарк. Наступного дня Ж. привіз це м'ясо продавцеві магазину «М'ясо-молоко» М. і домовився з ним, що той продасть м'ясо. М. продав м'ясо за 1912 грн. і 1500 грн. з них передав Ж. Судом першої інстанції Ж. і М. були визнані винними в заволодінні чужим майном групою осіб за попередньою змовою шляхом розтрата. Верховний Суд, однак, визначив, що формою вилучення майна в цьому випадку було привласнення. Привласнення було закінчене, коли Ж. вивіз м'ясо з території військової частини, встановивши таким чином незаконне над ним володіння. Отже, привласнення м'яса Ж. вчинив сам, а М. збув явно викрадене майно, за що і повинен нести відповідальність.

Вилучення майна шляхом зловживання службовим становищем має певні особливості, які принципово відрізняють його від інших форм за цією нормою. Суб'єкт — службова особа, що переважно не має правомочностей володіння, не є матеріально відповідальною. Службова особа використовує свої службові повноваження, зловживає ними, чинить незаконні дії по службі, в результаті яких їй вдається вилучити і заволодіти майном,

яке перебуває у правомірному володінні інших осіб. При цьому службове становище винний використовує не просто для одержання доступу до майна, а саме для його вилучення (наприклад, заволодіння майном шляхом незаконних наказів і розпоряджень, введення в оману матеріально відповідальних осіб, службове підроблення, укладення фіктивних трудових угод тощо).

Різновиди заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем:

— умисне незаконне одержання службовою особою коштів як премій, надбавок до заробітної плати, пенсій, допомоги та інших виплат шляхом зловживання службовим становищем;

— явно незаконне призначення чи виплата службовою особою з корисливих мотивів чужих коштів як різних платежів тим, хто не має права на їх одержання, і повернення у свою власність цих коштів за явно фіктивною трудовою угодою чи за іншими договорами під виглядом заробітної плати за роботу, яка фактично не виконувалась.

Якщо вилучення майна було пов'язане зі службовим підробленням, дії винного мають бути кваліфіковані за сукупністю цих злочинів. Зловживання службовим становищем, яке не мало на меті безкоштовного одержання чужих засобів, але потім мало своїм результатом незаконне одержання премій, надбавок та інших платежів, належить кваліфікувати за законом, який передбачає відповідальність за службові чи господарські злочини (ст. 364 КК). Якщо майно перебуває у підзвітності самої службової особи, то вчинене слід розглядати не тільки як вилучення майна шляхом зловживання службовим становищем, але і як привласнення чи розтрата.

Об'єктом посягання при заволодінні майном, вчиненому шляхом привласнення, розтрата або зловживання службовим становищем, є відносини права власності.

Об'єктивна сторона цього злочину визначається залежно від форми вилучення

Суб'єктом злочину, що розглядається, можуть бути і службові особи, і приватні особи, які досягли 16-річного віку, яким ввірене чуже майно на підставі службових обов'язків договору чи спеціального доручення.

З суб'єктивної сторони злочин, що розглядається, може бути вчинений тільки з прямим умислом і за наявності корисливого мотиву.

Злочин може бути вчинений без обтяжуючих обставин (частини 1 і 2 ст. 191); за обтяжуючих обставин (ч. 3 ст. 191); за особливо обтяжуючих обставин (частини 4, 5 ст. 191 КК).

До обтяжуючих обставин закон відносить вчинення злочину повторно або за попередньою змовою групою осіб, до особливо обтяжуючих обставин — вчинення злочину у великих розмірах, або в особливо великих розмірах, або організованою групою.

Ці ознаки є ідентичними з ознаками складів раніше розглянутих злочинів.

Шахрайство (ст. 190 КК) — заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. На відміну від крадіжки при шахрайстві потерпілий добровільно передає майно злочинцю.

Обманом слід вважати повідомлення неправдивих відомостей або замовчування обставин, про які винний був зобов'язаний повідомити.

Зловживання довірою дуже близьке до обману. Відмінність цієї форми шахрайства від обману полягає в тому, що винному немає потреби повідомляти які-небудь відомості потерпілому, тому що він користується довірою останнього. Зловживаючи цією довірою, він одержує можливість заволодіти чужим майном.

Об'єктом злочину є відносини права власності.

З об'єктивної сторони цей злочин має вияв в оберненні на свою користь чужого майна або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Злочин визнається закінченим з моменту переходу чужого майна в незаконне володіння винного.

Суб'єкт — фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

З суб'єктивної сторони шахрайство є умисним злочином, умисел — тільки прямий, мотив корисливий.

Види шахрайства:

- основний склад злочину (ч. 1 ст. 190);
- з обтяжуючими обставинами (ч. 2 ст. 190);
- з особливо обтяжуючими обставинами (частини 3, 4 ст. 190 КК).

Обтяжуючими обставинами шахрайства є: вчинення повторно; за попередньою змовою групою осіб; коли воно завдало значної шкоди потерпілому.

Особливо обтяжуючими обставинами шахрайства є: вчинення у великих розмірах; шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки; вчинення в особливо великих розмірах; організованою групою.

Одержання шляхом шахрайства пенсій, допомоги та інших виплат належить кваліфікувати як заволодіння шляхом шахрайства, а службова особа, яка видала приватній особі явно для цієї мети підроблені документи, повинна нести відповідальність за сукупність злочинів: за пособництво в шахрайстві і службове підроблення.

Неповернення чужого майна, одержаного за договором побутового прокату, має тягнути кримінальну відповідальність за ст. 190 КК у тих випадках, коли винний мав намір безкоштовно обернути це майно у свою власність шляхом зловживання довірою чи обману.

При вчиненні шахрайства умисел винного спрямований на заволодіння майном у значному, великому чи особливо великому розмірі, і якщо воно не було здійснене з незалежних від волі винного обставин, вчинене належить кваліфікувати як замах на шахрайство у значному, великому чи особливо великому розмірі незалежно від кількості фактично вилученого.

Вимагання (ст. 189 КК) — вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Вимога може бути в усній чи письмовій формі. Злочин вважається закінченим з моменту пред'явлення вимоги, яка містить загрозу особі потерпілого або його близьким родичам (батькам, дітям, дружині, братам, сестрам, дідусям чи бабусі) або їх майновим інтересам.

Частина 2 ст. 189 КК передбачає відповідальність за вимагання:

- вчинене повторно;
- вчинене за попередньою змовою групою осіб;
- вчинене службовою особою з використанням свого службового становища;
- вчинене з погрозою вбивства або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень;
- що завдало значної шкоди потерпілому;
- вчинене з пошкодженням чи знищенням майна.

Частина 3 ст. 189 КК застосовується, якщо вимагання:

- поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи;
- завдало майнової шкоди у великих розмірах.

Частина 4 ст. 189 КК передбачає відповідальність за вимагання:

- що завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах;
- вчинене організованою групою;
- поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження.

§ 3. Діяння, які характеризуються протиправним корисливим заподіянням шкоди без заволодіння чужим майном

Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК). Цей склад злочину не містить ознак викрадення, однак своїм безпосереднім об'єктом має чужу власність, якій завдається шкода.

Об'єктивну сторону цього злочину утворюють обман чи зловживання довірою, в результаті яких заподіюються майнові збитки у формі непередачі належного чи упущеної вигоди, але наявні кошти не зменшуються. Обман і зловживання довірою розуміються так само, як і при шахрайстві. Випадком таких злочинних посягань є пред'явлення винним підроблених документів з метою ухилення від сплати обов'язкових платежів.

Виготовлення і подальше використання підроблених документів тією самою особою утворює реальну сукупність злочинів, передбачених ст. ст. 192 і 358 КК, а використання підроблених документів, виготовлених іншою особою, тягне відповідальність за тими самими статтями КК.

Прикладом заподіяння майнової шкоди шляхом зловживання довірою може служити обернення працівниками сфери обслуговування на свою користь грошових коштів, одержаних згідно з прейскурантом від замовника за роботу, виконану без використання сировини чи матеріалів підприємства.

У результаті обману чи зловживання довірою власник, незважаючи на те, що його кошти залишилися недоторканими, несе матеріальні збитки особливого виду — недоотримання або неотримання взагалі в результаті дій винного того, що власник мав отримати.

Закінченим злочин визнається не з моменту обману чи зловживання довірою, а після того як заподіяна шкода. Якщо, наприклад, особа представляє підроблену довідку про звільнення від сплати платежу, то вчинене утворює замах на злочин, якщо винний був викритий і йому не вдалось ухилитися від сплати платежу.

Розмір шкоди визначається у примітці до ст. 192 КК: майнова шкода є значною, якщо вона в 50 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Суб'єктом цього злочину може бути особа, яка досягла 16 років (платник платежу, провідник вагону, водій автобуса тощо).

Суб'єктивну сторону утворюють прямий умисел і корисливий мотив. Винний усвідомлює, що він через обман чи зловживання довірою завдає матеріальної шкоди власнику, і бажає цього, маючи на меті незаконне збагачення.

Згідно з ч. 2 ст. 192 КК кваліфікуючими ознаками є:

— вчинення за попередньою змовою групою осіб;

— заподіяння майнової шкоди у великих розмірах (у 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Незаконно **Привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї (ст. 193 КК).** Предметом цього злочину є чуже для винного майно, яке має особливу історичну, наукову, художню, культурну цінність або є скарбом.

Причини, через які власник втратив фактичне володіння майном, є різними: воно може бути викрадене, а потім покинуте чи загублене злочинцем, може бути загублене власником чи іншими особами за межами підприємства, складу, магазину, занесене водою, завіяне вітром, видане помилково тощо (або було скарбом, виявленим у надрах землі, у воді, в будівлі тощо).

З об'єктивної сторони злочин буде мати місце за здійснення однієї з двох передбачених у ст. 193 КК дій:

— виявлення речі і привласнення знайденого;

— привласнення майна, яке опинилось у винного випадково.

Під «знайденим» розуміється майно, яке вийшло з фактичного обігу внаслідок втрати (випало з вагону, машини), під дією стихійних сил (занесене водою) або є скарбом. Привласнення природних багатств надр землі, самородків, дорогоцінних мінералів чи каміння не утворюють складу цього злочину. Власнику не повинно бути відоме місцезнаходження речі. Поняття знахідки не виключається і у випадку, коли той, хто знайшов, спостерігав факт її втрати.

Таким, що випадково опинилось у винного, слід вважати майно, яке перейшло в його володіння в результаті випадку, тобто за таких обставин, які не були викликані винним.

Незаконне заволодіння чужим майном, яке не вийшло з фактичного володіння власника чи особи, якій воно було ввірене, але опинилось з якихось причин у неналежному місці, має розглядатися не як привласнення знайденого, а як викрадення такого майна.

Не є знахідкою таке заволодіння чужим майном, яке явно для винного було викрадене якоюсь особою і сховане в землі, серед відходів тощо.

Поняттями «знахідка» і «майно, яке випадково опинилось у винного» не охоплюються речі, забуті власником у місці, відомому такому представникові (наприклад, речі випадково залишені в машині, вагоні, в установі тощо). Особа, яка заволоділа забутою річчю, якщо вона усвідомлювала, що потерпілий прийде за нею, винна в крадіжці такої речі.

Крадіжка, а не привласнення знайденого буде мати місце і у випадку обернення винним на свою користь майна, яке перебуває на потерпілому (при аварії поїзда, судна, літака тощо).

Суб'єктом злочину, що розглядається, є особа, яка досягла 16 років.

Службова особа, яка, використовуючи своє службове становище, привласнила знайдене чи таке, що випадково опинилось у неї, цінне державне майно, підлягає відповідальності за ст. 364 КК за умови, якщо цими діями винного заподіяна шкода чи в результаті цього настали тяжкі наслідки.

Суб'єктивну сторону злочину утворюють прямий умисел і корисливий мотив. Винний усвідомлює, що він обертає на свою користь чи користь іншої особи знайдене ним чуже майно, і бажає цього.

Аналізований злочин слід відрізнити від протиправного вилучення майна в різних його формах. Так, якщо при крадіжці, грабежі, розбою майно вилучається з володіння власника, то у разі привласнення знайденого чи такого, що випадково опинилось у нього, майна винний спочатку володіє ним, хоча з випадкових обставин, але правомірно. На відміну від привласнення і розтрати кваліфікація злочину, передбаченого ст. 193 КК, передбачає, що майно опиняється у володінні винного не в результаті передачі йому цінностей під звіт.

Від шахрайства аналізований злочин відрізняється за характером переходу майна у власність винного. При шахрайстві

законний власник, будучи введений в оману, сам передає винному це майно, а заволодіння знайденим чи таким, що випадково опинилось, майном не пов'язане ні з дійсним, ні з удаваним волевиявленням особи, яка несе відповідальність за це майно.

§ 4. Некорисливі посягання на власність

Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК). Безпосереднім об'єктом злочину є право власності, а за ч. 2 — також життя і здоров'я громадян.

Предметом злочинного посягання може бути чуже майно у вигляді різних засобів і продуктів виробництва, а також будівлі, споруди, посіви, урожай тощо. Однією з характерних особливостей злочину, який виражається у знищенні чи пошкодженні чужого майна, є те, що предметом його може бути і лісовий масив. Не всі випадки знищення чи пошкодження чужого майна кваліфікуються за ст. 194 КК. Так, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів передбачене ст. 277, знищення або пошкодження лісових масивів — ст. 245, умисне пошкодження ліній зв'язку — ст. 360, знищення, руйнування чи пошкодження пам'яток — об'єктів культурної спадщини — ст. 298, умисне знищення або пошкодження військового майна, вчинене військовослужбовцем, — ст. 411 КК.

Об'єктивну сторону злочину утворює знищення або пошкодження майна внаслідок механічного, фізичного, термічного впливу на предмет посягання.

Знищення передбачає, що майно повністю стало непридатним у результаті дії чи бездіяльності винного. Знищеним є майно і в тому випадку, якщо воно кинуте винним у такому місці, звідки повернути його практично неможливо (наприклад, предмет посягання втоплений в річці, озері тощо).

Пошкодження означає, що в результаті дії чи бездіяльності винного цінність того чи іншого майна зменшилась і користуватись ним можна тільки після ремонту, який вимагає певних затрат.

Суспільна небезпечність пошкодження може бути значнішою, ніж суспільна небезпечність знищення, що залежить від розміру заподіяної шкоди.

Для кваліфікації злочину за ст. 194 КК потрібно встановити причинний зв'язок між дією чи бездіяльністю особи і шкідливими наслідками, які настали.

Відповідальність за умисне знищення і пошкодження чужого майна у КК диференційована залежно від способу вчинення злочину і настання шкідливих наслідків. Стаття 194 КК розрізняє 2 види цього злочину: простий (ч. 1) і кваліфікований (ч. 2).

Умисне знищення чи пошкодження майна визнається простим, якщо воно вчинене не загальнонебезпечним способом та

без заподіяння шкоди в особливо великих розмірах. Кваліфікований вид цього злочину має місце тоді, коли воно вчинене шляхом підпалу чи іншим загальнонебезпечним способом.

Підпал — це знищення чи пошкодження чужого майна за допомогою вогню, який перейшов у пожежу.

Під іншим загальнонебезпечним способом слід розуміти затоплення, зараження тварин, випадки, коли винний для досягнення результату використовує сили, які легко приводяться в рух і швидко розростаються — руйнівні стихійні сили, що не підлягають управлінню, небезпечні для великої кількості майна і безпеки людей.

Відповідальність за ч. 2 ст. 194 КК настає за наявності однієї з таких обставин:

- діяння визнане вчиненим шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом;
- заподіяння майнової шкоди в особливо великих розмірах;
- спричинення загибелі людей;
- настання інших тяжких наслідків (заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень).

Зміст поняття «загибель людей» передбачає загибель хоча б однієї людини.

Питання про те, що слід розуміти під особливо великою шкодою, є питанням факту, який встановлюється слідством і судом у кожному випадку окремо щодо конкретних обставин справи. Наприклад, заподіяння майнової шкоди в особливо великих розмірах, загибель великої кількості худоби, господарських будівель, тривале переривання процесу виробництва тощо.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисна форма вини у формі прямого чи непрямого умислу. Винний усвідомлює, що ним знищується чи пошкоджується чуже майно, передбачає заподіяння матеріальної шкоди власникові і бажає або свідомо допускає такі наслідки. Вина щодо вчиненого діяння виступає у формі прямого умислу, щодо наслідків у вигляді шкоди в особливо великих розмірах — у формі як умислу, так і необережності. Винний, усвідомлюючи суспільно небезпечний спосіб знищення і пошкодження чужого майна, в одних випадках передбачає, а в інших хоч і не передбачає, але повинен був і міг передбачати ту матеріальну шкоду, яка настала в результаті його дії.

Щодо таких наслідків особливо тяжкого виду знищення чи пошкодження майна, як загибель людей, то винне ставлення особи до цих наслідків може бути тільки у формі необережності.

За наявності в таких випадках умислу на позбавлення життя однієї чи кількох осіб дії винних потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів як умисне вбивство і умисне знищення або пошкодження майна.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 194 КК, може бути приватна особа, якій до вчинення злочину виповнилось 14 років.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття та види злочинів проти власності.
2. Крадіжка, грабіж, розбій, вимагання та шахрайство. Кваліфікуючі ознаки цих складів злочинів та їх характеристика.
3. Поняття навмисного знищення або пошкодження майна.

Рекомендована література:

1. Закон України від 7 лютого 1991 р. «Про власність» // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 20. — Ст. 249.
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 вересня 1981 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання державного та колективного майна» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1997). — Сімферополь, 1998. — С. 148.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 червня 1983 р. № 3 «Про практику застосування судами України законодавства в справах про розкрадання продовольчих товарів, їх втрату і псування в системі державної торгівлі та споживчої кооперації» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1997). — Сімферополь, 1998. — С. 154.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1987 р. № 2 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання державного та колективного майна на підприємствах і в організаціях агропромислового комплексу» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1997). — Сімферополь, 1998. — С. 159.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1992 р. № 12 «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1997). — Сімферополь, 1998. — С. 198.
6. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів проти особи та власності. — К., 1996. — С. 88—144.
7. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. — К., 1998. — С. 172—225.
8. Матишевский П.С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления. — К., 1996. — 240 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хаврюка. — К., 2001. — 1104 с.

Глава 8

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- § 1. Поняття злочинів у сфері господарської діяльності, їх види і загальна характеристика.
- § 2. Деякі види злочинів у сфері господарської діяльності.

§ 1. Поняття злочинів у сфері господарської діяльності, їх види і загальна характеристика

Злочини у сфері господарської діяльності — це передбачені кримінальним законодавством суспільно небезпечні діяння, що посягають на суспільні відносини, які складаються щодо виробництва, розподілу, обміну та споживання благ та послуг.

Однією з головних тенденцій сучасної злочинності є прагнення кримінальних структур проникнути в економіку. У процесі жорсткої конкуренції, боротьби за контроль над прибутковими сферами економічної діяльності та територією злочинні угруповання озброюються, залучають до своєї діяльності службовців державного апарату, проникають у владні структури. Враховуючи серйозні зміни в економіці, кримінальне право в процесі реформи повинно здійснювати боротьбу з новими, раніше невідомими суспільно небезпечними діяннями. Таким чином, КК встановлює відповідальність за вчинення злочинів у сфері господарської діяльності.

Родовим (спеціальним) об'єктом цих злочинів є група однорідних взаємопов'язаних суспільних відносин у процесі нормальної господарської діяльності з виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг.

Безпосереднім об'єктом злочинів є конкретні суспільні відносини, що виникають в процесі господарської діяльності у конкретних її видах і сферах.

Додатковим безпосереднім об'єктом можуть виступати матеріальні інтереси споживачів, правильність розрахунків з покупцями та замовниками (ст. 225 КК).

Обов'язковою ознакою деяких злочинів, передбачених КК, є предмет, наприклад, дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння (ст. 214), знаки поштової оплати і проїзні квитки (ст. 215), марки акцизного збору чи контрольні марки (ст. 216), пробірне клеймо (ст. 217), цінні папери (ст. 223), недержавні цінні папери (ст. 224), засоби вимірювання (ст. 226 КК).

З об'єктивної сторони злочини, визначені в цьому розділі КК, вчиняються шляхом як дії, так і бездіяльності.

Більшість норм КК у сфері господарської діяльності передбачає настання яких-небудь шкідливих наслідків, тому ма-

ють матеріальний склад злочину та пов'язані із заподіянням матеріальної шкоди у значних, великих чи особливо великих розмірах.

Об'єктивна сторона деяких складів включає до обов'язкових ознак спосіб вчинення контрабанди (ст. 201), ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212 КК).

Слід звернути увагу, що більшість злочинів цього розділу мають бланкетну диспозицію.

Суб'єктом злочинів у сфері господарської діяльності є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці 16 років, а також спеціальний суб'єкт — службова особа (ст. ст. 206, 210, 211 КК).

З суб'єктивної сторони злочини у сфері господарської діяльності характеризуються умисною виною. Вчинення деяких злочинів можливе також з обома формами вини (наприклад, ст. 227 КК — випуск або реалізація недоброякісної продукції).

У деяких складах обов'язкова наявність спеціального мотиву і мети (ст. ст. 199, 200, 222 КК).

За безпосереднім об'єктом усі господарські злочини можна поділити на такі види:

— злочини у сфері грошового обігу, валютного регулювання та валютного контролю (ст. ст. 199, 200, 207—209, 214);

— злочини у сфері мобілізації коштів до бюджетів та державних цільових фондів (ст. ст. 202, 204, 212, 212-1);

— злочини у сфері розподілу і використання бюджетних коштів (ст. ст. 210, 211);

— злочини у сфері обороту державного, комунального майна (ст. ст. 233—235);

— злочини у сфері забезпечення свободи господарської діяльності, недопущення монополізму і недобросовісної конкуренції (ст. ст. 206, 228, 229, 231—232);

— злочини у сфері забезпечення прав і законних інтересів споживачів товарів і послуг (ст. ст. 217, 225—227);

— злочини у сфері виготовлення і використання документів у господарській діяльності (ст. ст. 215, 216, 223, 224);

— злочини, які вчиняються у процесі банкрутства суб'єктів господарської діяльності (ст. ст. 218—221);

— інші злочини у сфері господарської діяльності (ст. ст. 201, 203, 205, 222, 231 КК).

§ 2. Деякі види злочинів у сфері господарської діяльності

Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті (ст. 207 КК). Безпосередній об'єкт — суспільні відносини, які регулюють зовнішньоекономічну діяльність, здійснення у встановленому порядку валютних операцій, стабільність валютного ринку, фінансові інтереси держави.

Предмет злочину — іноземна валюта: іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу, а також ті, які вилучаються з обігу, але підлягають обміну, кошти на рахунках в грошових одиницях іноземної держави та у міжнародних розрахункових одиницях, товари або інші матеріальні цінності.

Об'єктивна сторона злочину передбачає діяння у формі бездіяльності:

— невжиття заходів щодо повернення в Україну в передбачені законом строки виручки в іноземній валюті від реалізації товарів на експорт;

— приховування будь-яким способом такої виручки, товарів або інших матеріальних цінностей.

Закон України від 23 вересня 1994 р. «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» у ст. 1 визначає строк повернення виручки — 90 днів. Диспозиція статті бланкетна. Склад злочину формальний.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Суб'єкт злочину є спеціальним:

— службові особи підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності;

— особи, які здійснюють господарську діяльність без створення юридичної особи.

Частина 2 ст. 207 КК передбачає відповідальність за вчинення тих самих дій: повторно; за попередньою змовою групою осіб; неповернення виручки у великих розмірах (у 1000 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Частина 3 ст. 207 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені в особливо великих розмірах (у 3000 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК) — вчинення фінансової операції чи укладення угоди з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів. Йдеться про введення в легальний обіг, тобто господарську діяльність, коштів, майна, які мають завідомо злочинне походження. Суспільна небезпечність злочину полягає в можливому обігу великого обсягу неконтрольованих коштів або іншого майна.

Безпосереднім об'єктом вчиненого є відносини, що регулюють грошовий обіг та інші майнові відносини у господарській діяльності та становлять загрозу економічній безпеці держави,

стабільності фінансової системи та інтересів правосуддя, що полягає в недопущенні ухилення від відповідальності шляхом незаконного використання злочинно здобутих коштів.

Предметом злочину можуть бути:

— кошти (валюта України, іноземна валюта);

— майно (рухоме або нерухоме);

— цінні папери чи валютні цінності, здобуті завідомо злочинним шляхом.

Об'єктивна сторона злочину виявляється у 3 формах:

— вчинення фінансової операції чи укладення угоди з коштами або іншим майном, одержаним внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів;

— вчинення дій спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження відповідних коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення;

— набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів.

Під фінансовими операціями слід розуміти діяльність суб'єкта підприємництва, пов'язану з готівковим чи безготівковим обігом як коштів, так і як матеріальних цінностей.

Під використанням коштів або майна, здобутих завідомо злочинним шляхом, для здійснення підприємницької або іншої господарської діяльності розуміється вкладання таких коштів або майна у створення або функціонування різних комерційних структур, благодійних фондів тощо.

Склад цього злочину формальний.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Суб'єкт — фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 209 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені: повторно; за попередньою змовою групою осіб; у великому розмірі; ч. 3 ст. 209 КК — організованою групою або в особливо великому розмірі.

Порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння (ст. 214 КК). Суспільна небезпечність злочину полягає в можливій фальсифікації предмета злочину та порушенні прав держави на переважне його придбання.

Безпосередній об'єкт — суспільні відносини, пов'язані з додержанням встановленого законом порядку обігу дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння.

Предметом злочину є:

— дорогоцінні метали (платина, золото, срібло, родій, рутеній та ін.);

— дорогоцінне каміння — природні мінерали у сировині, обробленому чи необробленому вигляді (алмази, рубіни, ізумруд та ін.).

Об'єктивна сторона характеризується бездіяльністю:

1) ухилення від передбачених законом обов'язкової задачі на афінаж або обов'язкового продажу видобутих із надр, отриманих із вторинної сировини, піднятих чи знайдених дорогоцінних металів чи дорогоцінного каміння.

Ухилення, пов'язане з вчиненням будь-яких незаконних угод, — це відмова певної фізичної чи юридичної особи від обов'язкової задачі на афінаж або обов'язкового продажу державі дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння.

Афінажем називається металургійний процес отримання благородних металів шляхом відокремлення домішок, що здійснюється лише на державних підприємствах, виготовлення зливків, що містять основного металу не менше 99,5%.

Невиконання обов'язків, тобто ухилення від обов'язкової задачі на афінаж або обов'язкового продажу, може вчинятися шляхом бездіяльності, тобто має суспільно небезпечний характер після того, як сплине строк виконання обов'язку, якщо це спричинило державі шкоду у великих розмірах (яка перевищує 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян);

2) ухилення від обов'язкової задачі на афінаж або для обов'язкового продажу скуплених дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, ювелірних чи побутових виробів з них або лому таких виробів.

Склад злочину формальний: передбачає відповідальність з моменту початку ухилення від вчинення вказаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину пов'язана з прямим умислом.

Суб'єкт — фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку, або службова особа в комерційних або інших організаціях.

Підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків (ст. 215 КК). Кримінальне законодавство України на підставі вимог Всесвітньої поштової конвенції від 5 жовтня 2004 р. передбачає відповідальність за підроблення знаків поштової оплати та проїзних квитків.

Предметом злочину є:

— знаки поштової оплати;

— маркована продукція;

— міжнародні купони для відповіді;

— посвідчення особи для міжнародного поштового обміну;

— відбитки маркувальних машин;

— квитки залізничного, водного, повітряного або автомобільного транспорту;

— інші проїзні документи;

— документи на перевезення вантажу.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в дії: виготовлення з метою збуту вказаних предметів, їх збут та використання.

Під виготовленням слід розуміти як повне створення, так і фальсифікацію справжніх предметів. Збут — будь-яка форма передачі іншій особі. Використання — безпосереднє використання для оплати, проїзду, перевезення багажу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт — фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку, а також службова особа.

Якщо в діях службової особи є службовий злочин, її дії слід кваліфікувати за ст. ст. 215 та 364 КК.

Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок (ст. 216 КК). Предметом злочину є:

— марки акцизного збору для маркування алкогольних напоїв, тютюнових виробів;

— спеціальні марки «Конфіскації»;

— контрольні марки для маркування упаковок примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних чи голографічні захисні елементи.

Об'єктивна сторона злочину утворюється вчиненням однієї із таких незаконних дій: виготовлення; підроблення; використання; збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених предметів злочину.

Склад злочину формальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт — фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку, а також працівники державних спеціальних підприємств, де виготовляють ці марки, працівники податкових органів, що видають фальсифіковані заявки на виготовлення марок, працівники поліграфічних підприємств, що не мають права на виготовлення таких марок.

Злочин може кваліфікуватися за сукупністю за ст. ст. 358, 366 КК.

Частина 2 ст. 216 КК передбачає як кваліфікуючі ознаки вчинення злочину повторно або за попередньою змовою групою осіб.

Незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірного клейма (ст. 217 КК). Суспільна небезпечність злочину полягає в підриві стабільності та порушенні належного обігу дорогоцінних металів, їх можливій фальсифікації.

Безпосередній об'єкт посягання — встановлений законом порядок здійснення пробірного нагляду, що забезпечує законні інтереси держави та окремих громадян у сфері обігу виробів із дорогоцінних металів, які підлягають обов'язковому клеймуванню.

Об'єктивна сторона діяння включає незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірного клейма.

За конструкцією склад злочину формальний.

Суб'єктивна сторона — тільки прямий умисел. Мотиви та мета на відповідальність не впливають, але мотив завжди корисливий.

Суб'єкт злочину може бути як загальний, так і спеціальний — працівник пробірної палати або банкотно-монетного двору.

Частина 2 ст. 217 КК передбачає кваліфікуючу ознаку — повторність.

Шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК) — надання громадянином-підприємцем або засновником чи власником суб'єкта підприємницької діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності.

Субсидії, субвенції і дотації — види, як правило, грошової допомоги, яка надається державою в особі її центральних чи місцевих органів влади за рахунок коштів державного чи місцевого бюджетів, а також допомога, що надається суб'єктами підприємницької діяльності, різними фондами, в тому числі благодійними, та окремими громадянами за рахунок власних коштів суб'єктам підприємницької діяльності, окремим громадянам або їх об'єднанням. Допомога може надаватися і в натуральній формі.

Дотація — вид грошової допомоги, яка надається збитковим підприємствам з боку держави з метою покриття витрат від реалізації продукції або надання послуг. Як правило, це планові витрати.

Субсидія — підтримка, допомога, яка надається без будь-яких умов і незалежно від фінансового становища суб'єкта, як правило, для стимулювання виробництва або виготовлення продукції.

Субвенція — допомога, яка надається для фінансування конкретних програм, проектів, що затверджуються суб'єктами, які надають допомогу. Вона підлягає поверненню в разі нецільового її використання.

Кредит — надання кредитором позики у грошовій чи товарній формі на умовах повернення в певний строк і, як правило, зі сплатою відсотків.

Шкода може бути заподіяна внаслідок витрачання одержаних кредитів не за їх цільовим призначенням і неповернення одержаних кредитів, витрачання залучених коштів чи інвестицій.

Пільги щодо податків — повне або часткове звільнення від сплати всіх чи окремих податків залежно від виду суб'єкта підприємницької діяльності та виду самої діяльності.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері кредитно-фінансової системи.

Об'єктивна сторона злочину характеризується активними діями — наданням державним органам, різним фондам, підприємствам та іншим кредиторам завідомо неправдивої інформації з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків.

Чоловік-засновником або службовою особою суб'єкта господарської діяльності

— Коли винна особа, яка подала неправильну інформацію, мала намір привласнити одержані кошти — це буде замах на незаконне заволодіння майном, а у разі одержання цих коштів на свою користь чи користь іншої особи — це закінчене незаконне заволодіння майном.

Цей злочин часто вчиняють шляхом підробки документів, але додаткової кваліфікації за ст. ст. 358 і 366 КК він не потребує.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і спеціальною метою — незаконне одержання дотацій, субсидій, субвенцій, кредитів або пільг щодо податків.

Суб'єктом злочину можуть бути фізичні осудні особи, що досягли 16-річного віку:

— громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи;

— громадяни — засновники чи власники суб'єктів підприємницької діяльності — юридичних осіб;

— службові особи суб'єкта господарської діяльності.

Частина 2 ст. 222 КК передбачає кваліфікуючі ознаки: коли злочин вчинено повторно або завдано ним великої матеріальної шкоди, тобто шкоди, яка в 500 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Ця шкода може бути завдана шляхом використання коштів не за цільовим призначенням, неповернення кредиту, ухилення від сплати податків.

Одержання пільг щодо податків у випадку надання неправдивої інформації є одночасно і ухиленням від сплати податків і має кваліфікуватися за сукупністю за ст. ст. 212 і 222 КК, якщо сума несплаченого податку в 1000 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів (ст. 223 КК) — випуск (емісія) громадянином або службовою особою суб'єкта господарської діяльності цінних паперів у формі їх відкритого розміщення без реєстрації емісії у встановленому законом порядку.

Цінні папери — це грошові документи, що засвідчують право володіння і відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам. До цінних паперів ст. 3 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про цінні папери та фондовий ринок» відносить: акції, облігації підприємств та місцевих позик, державні облігації України, іпотечні сертифікати та облігації, сертифікати фондів операцій з нерухомістю, інвестиційні сертифікати, казначейські зобов'язання України.

Суб'єкти підприємницької діяльності мають право на випуск (емісію) цінних паперів у разі їх реєстрації як юридичних осіб. При цьому акції можуть випускати лише юридичні особи, створені і зареєстровані у формі акціонерних товариств. Юридична

особа — емітент цінних паперів випускає цінні папери від свого імені і зобов'язується при цьому виконувати обов'язки, що впливають з умов випуску цінних паперів.

Випуск (емісія) цінних паперів суб'єктами підприємницької діяльності здійснюється відповідно до законів України, у яких визначений порядок їх випуску і реєстрації.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері кредитно-фінансової діяльності.

Об'єктивна сторона злочину передбачає емісію (випуск) цінних паперів без реєстрації інформації про емісію у фінансовому органі.

Злочин вважається закінченим з моменту опублікування інформації про емісію цінних паперів без реєстрації інформації про здійснювану емісію.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа з 16 років або службова особа суб'єкта господарської діяльності.

Частина 2 ст. 223 КК передбачає такі кваліфікуючі ознаки:

— внесення громадянином або службовою особою суб'єкта господарської діяльності в документи, які подаються для реєстрації емісії цінних паперів, завідомо недостовірної інформації (фірмове найменування, місцезнаходження, предмет діяльності, бухгалтерський баланс тощо);

— затвердження таких документів, якщо ці дії заподіяли велику матеріальну шкоду інвесторові.

Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224 КК). Предметом злочину є недержавні цінні папери, тобто цінні папери, емітентами яких є суб'єкти підприємницької діяльності — юридичні особи, які від свого імені випускають цінні папери та зобов'язуються виконати обов'язки, які впливають з умов їх випуску.

Об'єктивна сторона передбачає відповідальність за:

— виготовлення підроблених недержавних цінних паперів, під чим слід розуміти їх створення будь-яким способом;

— збут підроблених недержавних цінних паперів, тобто їх відчуження будь-яким способом;

— використання недержавних цінних паперів, тобто вчинення будь-яких дій, пов'язаних з придбанням певних прав чи звільненням від обов'язків, які забезпечуються цими документами.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення однієї з цих дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується тільки прямим умислом.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа з 16 років.

Частина 2 ст. 224 КК передбачає відповідальність за:

— вчинення цього злочину повторно (або злочину, передбаченого ст. 199 КК);

— якщо ці дії завдали великої матеріальної шкоди (у 300 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Частина 3 ст. 224 КК передбачає відповідальність, якщо злочин вчинено організованою групою або якщо він завдав особливо великої матеріальної шкоди (у 1000 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Незаконна приватизація державного, комунального майна (ст. 233 КК). Предметом злочину є майно.

Об'єктивна сторона полягає в діях, які виявляються у:

— приватизації державного, комунального майна шляхом заниження його вартості через визначення її у спосіб, не передбачений законом (Методика оцінки вартості майна під час приватизації, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 1998 р. № 1114);

— використанні підроблених приватизаційних документів;
— приватизації майна, яке не підлягає приватизації згідно із законом;

— приватизації неуповноваженою особою.

Склад злочину формальний.

Частина 2 ст. 233 КК передбачає відповідальність за ті самі дії якщо вони призвели до незаконної приватизації майна у великих розмірах (у 1000 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян) або вчинені групою осіб за попередньою змовою.

Незаконні дії щодо приватизаційних паперів (ст. 234 КК). Предметом злочину є приватизаційні папери (Закон України від 6 березня 1992 р. «Про приватизаційні папери»).

Об'єктивна сторона виявляється в діях:

— продаж або інша незаконна передача приватизаційних паперів особою, яка не є власником цих документів;

— їх купівля;

— розміщення;

— інші операції з приватизаційними документами без належного дозволу.

Склад злочину формальний.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Суб'єкт — фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 234 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені:

— повторно;

— особою, раніше судимою за один із злочинів, передбачених ст. ст. 233, 235 КК;

— організованою групою;

— з використанням службового становища.

Частина 3 ст. 234 КК передбачає відповідальність за викрадення приватизаційних паперів, яке може вчинятися будь-яким способом.

Недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання (ст. 235 КК). Об'єктивну сторону злочину утворюють:

— подання неправдивих відомостей у декларації щодо походження коштів, за які приватизується державне, комунальне майно або підприємство, та інших документах, необхідних для їх приватизації;

— недотримання вимог щодо подальшого використання приватизованого об'єкта;

— недотримання інших обов'язкових умов щодо приватизації, встановлених законами та іншими нормативно-правовими актами.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел.

Суб'єкт — фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю (ст. 202 КК) — здійснення без державної реєстрації як суб'єкта підприємництва діяльності, що містить ознаки підприємницької та яка підлягає ліцензуванню, або здійснення без одержання ліцензії видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до законодавства, чи здійснення таких видів господарської діяльності з порушенням умов ліцензування, якщо це було пов'язано з отриманням доходу у великих розмірах.

Господарський кодекс України визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Під господарською діяльністю у цьому Кодексі розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва — підприємцями. Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність). Діяльність негосподарюючих суб'єктів, спрямована на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участі або без участі суб'єктів господарювання, є господарчим забезпеченням діяльності негосподарюючих суб'єктів.

Об'єкт злочину — це встановлений порядок зайняття господарською діяльністю.

Диспозиція статті є бланкетною.

Об'єктивна сторона злочину передбачає такі види порушень:

— здійснення без державної реєстрації як суб'єкта підприємництва діяльності, що містить ознаки підприємницької, та яка підлягає ліцензуванню;

— здійснення без одержання ліцензії видів господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до законодавства;

— здійснення таких видів господарської діяльності з порушенням умов ліцензування.

Перелік таких видів діяльності міститься в Законі України від 1 червня 2000 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» (наприклад, виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, виробництво особливо небезпечних хімічних речовин та ін.).

Порядок видачі ліцензій регламентується зазначеним Законом і постановою Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 р. № 1698 «Про затвердження переліку органів ліцензування».

Обов'язковою умовою настання кримінальної відповідальності є отримання доходу у великих розмірах (у 1000 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

З суб'єктивної сторони злочин характеризується умисною виною і спеціальною метою — одержання доходу від здійснення без ліцензії видів діяльності, які підлягають ліцензуванню, у великих розмірах.

Суб'єктом злочину можуть бути фізичні особи, які досягли 16-річного віку і зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, а так само службові особи суб'єктів господарювання усіх форм власності — юридичних осіб, які здійснюють без відповідного дозволу види діяльності, що підлягають ліцензуванню.

Частина 2 ст. 202 КК передбачає відповідальність за порушення порядку зайняття банківською діяльністю.

Здійснення банківської діяльності — це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття та ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб; здійснення банківських операцій (перелік їх надається у ст. 47 Закону України від 7 грудня 2000 р. «Про банки і банківську діяльність»); здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів, операцій небанківських фінансових установ.

Порушення полягає у вчиненні зазначених дій без державної реєстрації або без спеціального дозволу (ліцензії), одержання якого передбачено законодавством, або з порушенням умов ліцензування, якщо це було пов'язано з отриманням доходу у великих розмірах.

Суб'єктивна сторона характеризується тільки прямим умислом.

Суб'єкт — керівники банків та інших фінансово-кредитних організацій, які здійснюють незаконну банківську діяльність.

Зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203 КК) — зайняття видами господарської діяльності, щодо яких є спеціальна заборона, встановлена законом, крім випадків, передбачених іншими статтями КК.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері підприємницької діяльності, яка має відповідати законодавчим вимогам.

Перелік заборонених видів підприємницької діяльності міститься у ст. 4 Закону від 7 лютого 1991 р. «Про підприємництво».

Під забороненими видами підприємницької діяльності слід розуміти лише такі види діяльності, які громадяни як суб'єкти підприємництва не можуть взагалі здійснювати.

Зайняття видами діяльності, якими громадяни можуть займатися лише за умов одержання відповідних спеціальних дозволів (ліцензій), без одержання таких дозволів є порушенням порядку зайняття підприємницькою діяльністю і тягне відповідальність за ст. 202 КК. За цією статтею несуть відповідальність і громадяни, яким взагалі заборонено займатися підприємницькою діяльністю або заборонено займатися певними видами такої діяльності.

Об'єктивна сторона злочину характеризується активними діями — зайняття видами діяльності, яким громадянам займатися заборонено (виробництво або реалізація певної продукції, товарів, інших предметів; виконання певних робіт; надання окремих видів послуг тощо).

Злочин належить до формальних, тобто буде закінченим у момент здійснення забороненої діяльності.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Мотив корисливий, мета — одержання прибутку від зайняття забороненим видом підприємницької діяльності.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, а також службова особа суб'єкта підприємницької діяльності — юридичної особи.

Частина 2 ст. 203 КК передбачає кваліфікуючі ознаки злочину:

— отримання доходу у великих розмірах (у 1000 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян);

— вчинення злочину особою, раніше судимою за зайняття забороненими видами підприємницької діяльності. У цьому випадку судимість за ст. 203 КК не повинна бути знята або погашена.

Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК). Предметом злочину є алкогольні напої, тютюнові вироби або інші підакцизні товари.

Об'єктивна сторона злочину полягає в незаконному діянні, пов'язаному з придбанням, збутом і транспортуванням підакцизних товарів.

Усі ці товари мають бути незаконно виготовлені.

Склад злочину формальний, тобто закінчений з моменту вчинення вказаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується тільки прямим умислом, обов'язковою є мета збуту.

Суб'єкт — фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 204 КК передбачає відповідальність за:

— незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів;

— вчинення злочину особою, яка раніше була засуджена за цією статтею (рецидив).

Частина 3 ст. 204 КК передбачає відповідальність за незаконне виготовлення товарів з недоброякісної сировини, що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, а так само незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків.

Фіктивне підприємництво (ст. 205 КК) — створення або придбання суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона.

Об'єктом злочину є встановлений порядок здійснення підприємницької діяльності.

Об'єктивна сторона злочину має вияв у створенні юридичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми, тобто в державній реєстрації такого суб'єкта в порядку, передбаченому Законом України від 15 травня 2003 р. «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців», а так само в придбанні зареєстрованої юридичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності. Під придбанням суб'єкта підприємницької діяльності — юридичної особи слід розуміти придбання права власності на нього шляхом його купівлі як в цілому, так і, наприклад, купівлі контрольного пакета акцій в акціонерному товаристві, купівлі майна підприємства, що приватизується.

Відсутність наміру здійснювати діяльність виявляється у бездіяльності — невиконання обов'язків, що впливають із статутних документів юридичної особи, протягом часу, який необхідний та достатній для виконання цих обов'язків.

Фіктивне підприємництво пов'язане із заподіянням значної шкоди.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом та обов'язковою наявністю мети:

- прикриття незаконної діяльності;
- здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона.

Виходячи з мети злочину кваліфікація може бути за сукупністю за ст. ст. 191, 202, 203, 222 КК.

Частина 2 ст. 205 КК передбачає відповідальність за:

- повторне вчинення злочину;
- заподіяння великої матеріальної шкоди державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам або громадянам (громадянам — на суму, що у 200 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, державі чи юридичним особам — у 1000 і більше разів).

Протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК). Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Додатковим об'єктом може бути життя, здоров'я особи, право власності тощо.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в активних діях винного — протидії, тобто протиправна вимога:

— припинити займатися господарською діяльністю чи обмежити її;

— укласти угоду або не виконувати укладену угоду, виконання (невиконання) якої може заподіяти матеріальної шкоди або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю.

Вимога обов'язково поєднана з погрозою: насильства над потерпілим або близькими йому особами; пошкодження чи знищення їхнього майна за відсутності ознак вимагання.

Цей злочин має формальний склад, тобто є закінченим з моменту висунення вимоги, поєднаної з погрозою.

Суб'єктивна сторона характеризується тільки прямим умислом, поєднаним зі спеціальною метою.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 206 КК передбачає відповідальність за ті самі дії:

- вчинені повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень;
- поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я;
- з пошкодженням чи знищенням майна.

Частина 3 ст. 206 КК передбачає відповідальність за протидію законній господарській діяльності, що вчинена:

- організованою групою;
- службовою особою з використанням службового становища;
- з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я;
- із заподіянням великої шкоди (у 500 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян);
- із заподіянням інших тяжких наслідків (заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, умисне позбавлення життя, самогубство, спричинення смерті чи тяжких тілесних ушкоджень третім особам).

Обман покупців та замовників (ст. 225 КК). Об'єкт злочину — суспільні відносини у сфері захисту прав споживачів. Предмет злочину — товари, кошти, послуги.

Об'єктивна сторона — обман покупців або замовників під час реалізації товарів або надання послуг. Способи обману: обмірювання, обважування, обраховування та ін. (зниження якості товару, продаж товару нижчої якості за цінами вищої якості).

Обстановка є обов'язковою ознакою — тільки під час реалізації товару чи надання послуг.

Відповідальність настає, якщо спричинена шкода у значних розмірах — що перевищує 3 неоподатковувані мінімуми доходів громадян.

Суб'єкт — особа, яка веде розрахунки з покупцями під час торговельної діяльності або розрахунки із замовниками при наданні послуг.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Частина 2 ст. 225 КК передбачає відповідальність за ті самі діяння, вчинені особою, раніше судимою за обман покупців чи замовників.

Фальсифікація засобів вимірювання (ст. 226 КК). Об'єкт злочину — правовідносини у сфері використання та збуту засобів вимірювання.

Предмет — фальсифіковані засоби вимірювання.

Фальсифікованими є прилади (інструменти) з дефектами, які дають недостовірний результат (геометричних величин, механічних величин витрат рівня, об'єму газу та рідини, температурних величин, часу і частот тощо).

Об'єктивна сторона злочину полягає у виготовленні, переробленні, збуті.

Суб'єкт загальний.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття злочинів у сфері господарської діяльності, їх види і загальна характеристика.
2. Злочини у сфері кредитно-фінансової системи України.
3. Контрабанда. Поняття, склад та види контрабанди.
4. Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутого злочинним шляхом. Поняття, склад та види цього злочину.
5. Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів. Поняття, склад та види цього злочину.
6. Злочини, що посягають на законну підприємницьку або іншу господарську діяльність.
7. Порухення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю. Поняття, склад та види цього злочину.

Рекомендована література:

1. Боротьба з господарськими злочинами / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, Донецький інститут внутрішніх справ МВС України. — Донецьк, 1997. — 160 с.
2. Кримінальне право України / За ред. В.М. Бовсуновського. — К., 1995. — С. 333—342.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К., 2001. — 1104 с.
4. Таций В.Я. Ответственность за хозяйственные преступления. Объект и система. — Харьков, 1984. — 231 с.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

§ 1. Поняття, загальна характеристика злочинів проти довкілля.

§ 2. Види злочинів проти довкілля.

§ 1. Поняття, загальна характеристика злочинів проти довкілля

Злочинні посягання на інтереси довкілля останніми роками дістали поширення як у внутрішніх, так і міжнародних суспільних відносинах як за характером діяння, так і за тяжкістю наслідків.

Під злочинами проти довкілля розуміють такі суспільно небезпечні діяння, які посягають на встановлений в Україні правопорядок у сфері довкілля, економічну безпеку суспільства та завдають шкоди навколишньому середовищу та життю і здоров'ю людей.

Родовим об'єктом злочинів є комплекс суспільних відносин, які склалися в процесі раціонального використання природних ресурсів, збереження якісного сприятливого для людей та інших живих істот природного середовища і забезпечення правопорядку довкілля та безпеки здоров'я населення, що охороняються кримінальним законодавством.

Безпосереднім об'єктом є суспільні відносини у сфері охорони і раціонального використання окремих видів природних багатств та забезпечення екологічної безпеки населення.

Об'єктивна сторона злочинів охоплює:

- діяння (дію або бездіяльність), що полягає в порушенні правил, зазначених у диспозиціях статей;
- наслідки;
- причинний зв'язок між діяннями та наслідками.

Склади злочинів цього розділу переважно матеріальні, але є і такі склади злочинів, які можуть бути як матеріальними, так і формальними (ст. 248 КК — незаконне полювання).

Суб'єктивна сторона злочинів характеризується як умисною формою вини, так і необережністю.

Суб'єкт злочинів може бути як загальний, так і спеціальний, тобто особа, на яку покладене виконання певних правил.

Залежно від предмета злочина проти довкілля можна поділити на такі групи:

- злочини проти довкілля загального характеру: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236), невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237), приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК);

— злочини проти довкілля у сфері охорони землі та її надр: забруднення або псування земель (ст. 239), порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252), порушення правил охорони надр (ст. 240), безгосподарне використання земель (ст. 254 КК);

— злочини проти довкілля у сфері води і атмосферного повітря: забруднення атмосферного повітря (ст. 241), порушення правил охорони вод (ст. 242), забруднення моря (ст. 243 КК);

— злочини проти довкілля у сфері охорони тваринного світу: незаконне полювання (ст. 248), незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249), проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250), порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК);

— злочини проти довкілля у сфері охорони рослинного світу: знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245), незаконна порубка лісу (ст. 246), порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК).

§ 2. Види злочинів проти довкілля

Забруднення або псування земель (ст. 239 КК) — забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Об'єктом цього злочину є встановлений порядок раціонального використання, захисту і відтворення земель як складової природної екосистеми, тісно пов'язаної з іншими елементами довкілля.

Предметом злочину є землі будь-якого призначення. Землі — це верхній шар земної поверхні у межах аерації. За цільовим призначенням вони бувають: сільськогосподарського призначення, населених пунктів, промисловості, транспорту, зв'язку та іншого призначення, для потреб оборони, природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, лісового і водного фондів, запасу.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в діянні, що полягає в забрудненні або псуванні земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Терміни «забруднення» та «псування» одночасно вказують на діяння та наслідки, що настали. Забруднення земель — коли в її складі виявлені несприятливі кількісні або якісні зміни, що сталися в результаті господарської діяльності або інших антропо-

погенних навантажень, внаслідок проникнення в землі різних забруднюючих речовин (хімічне, бактеріологічне, радіоактивне забруднення). Факт забруднення має бути підтверджений інспекторами Державної екологічної інспекції Міністерства охорони навколишнього природного середовища України.

Псування земель — це втрата їх властивостей та характеристик, що вказує на неможливість їх подальшого використання за цільовим призначенням. Це може бути знищення родючості шару ґрунту, порушення його структури.

Злочин буде мати місце, якщо ці дії сталися внаслідок порушення спеціальних правил поводження із речовинами, відходами чи іншими матеріалами, які є засобом вчинення злочину. Безгосподарне використання сільськогосподарських земель, що призвело до тривалого зниження або втрати родючості земель, має кваліфікуватися за ст. 254 КК.

Порушення спеціальних правил поводження із зазначеними вище матеріалами може вчинятись як шляхом дії, так і бездіяльності. Це може бути порушення правил зберігання, захоронення тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту, коли діяння спричинило небезпеку для життя, здоров'я людей або для довкілля; наслідки не настали завдяки своєчасно вжитим заходам або через інші обставини.

Суб'єктом злочину є особа, на яку покладено обов'язок виконувати спеціальні правила із запобігання забрудненню і псуванню земель.

Суб'єктивна сторона характеризується як умисною, так і необережною формою вини.

Частина 2 ст. 239 КК передбачає відповідальність за ті самі діяння, що спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.

Загибель людей означає смерть однієї або декількох осіб. Масове захворювання людей — це заподіяння шкоди здоров'ю людей, що потягло появу спадкових патологій, відхилень у розвитку людей, скорочення тривалості життя, істотне підвищення рівня захворюваності людей тощо. Інші тяжкі наслідки — це заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, завдання великої матеріальної шкоди тощо.

Порушення правил охорони надр (ст. 240 КК) — порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення.

Об'єктом злочину є встановлений порядок раціонального і комплексного використання й охорони надр та видобування корисних копалин, які не є загальнопоширеними.

Предметом злочину є надра і корисні копалини.

Надра — це частина земної кори, що розташована під поверхнею суходолу та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

Корисні копалини — це природні мінеральні речовини органічного та неорганічного походження, які можуть використовуватися безпосередньо або після їх обробки, які є не загальнопоширеними (наприклад, горючі копалини, метали, неметали, води, інертні гази).

Не можуть бути предметом злочину корисні копалини місцевого значення, які розглядаються як загальнопоширені (гравій, пісок, глина, крейда, за винятком деяких їх видів).

Об'єктивна сторона злочину виявляється в одній з 2 форм:

— порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля;

— незаконне видобування корисних копалин, крім загальнопоширених.

Порушення встановлених правил охорони надр — це дії, які можуть призвести до втрати корисних копалин, їх пошкодження, що виключає можливість їх експлуатації тощо.

Видобування корисних копалин полягає у вилученні їх з родовищ будь-яким способом (викачування, побудова шахт, кар'єрів тощо).

Незаконність означає відсутність гірничого відводу або відхилення від умов, що є обов'язковою умовою кримінальної відповідальності.

Перша форма вчинення цього злочину є закінченою з моменту порушення правил охорони надр, яке створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а друга форма — з моменту незаконного видобування корисних копалин.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується незаконним видобуванням корисних копалин — прямим умислом, а порушення правил охорони надр — як умисною, так і необережною формами вини.

У ч. 2 ст. 240 КК передбачається відповідальність за ті самі діяння, вчинені на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або повторно, або якщо вони спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.

Забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК) — забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують охорону атмосферного повітря. Додатковим об'єктом є життя та здоров'я особи або інші тяжкі наслідки.

Предметом злочину є атмосферне повітря — природна суміш газів у відкритому просторі над територією України.

Об'єктивна сторона злочину полягає в:

— забрудненні;

— іншій зміні природних властивостей атмосферного повітря шляхом насичення його зазначеними речовинами і матеріалами, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або для довкілля.

Це діяння вчиняється внаслідок порушення спеціальних правил, тобто нормативних документів, які встановлюють вимоги до екологічної безпеки, гранично допустимих викидів забруднюючих речовин, використання атмосферного повітря як сировини, вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах. Воно може вчинятись шляхом як дії, так і бездіяльності.

Під забрудненням розуміється надходження в атмосферне повітря або утворення в ньому шкідливих речовин у концентраціях, які перевищують встановлені державою екологічні нормативи. Інша зміна природних властивостей є негативним відхиленням від оптимального стану атмосферного повітря.

Злочин вважається закінченим з моменту, коли внаслідок передбачених діянь створено небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Суб'єктом злочину є працівник, на якого покладено правовий обов'язок дотримуватися спеціальних правил.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується як умисною, так і необережною формами вини.

Частина 2 ст. 241 КК передбачає відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Порушення правил охорони вод (ст. 242 КК) — порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують науково обґрунтоване раціональне використання і охорону водних об'єктів від забруднення, засмічення та виснаження. Додатковим об'єктом може бути життя, здоров'я особи, власність тощо.

Предметом злочину є водні об'єкти, зазначені в диспозиції статті.

Водні об'єкти — це природні або створені штучно елементи довкілля, в яких зосереджуються води (річка, озеро, водосховище, ставок, канал тощо) (у твердому, рідкому та газоподібному станах).

Поверхневі води — це води різних водних об'єктів, що знаходяться на земній поверхні. Підземні води — це води, що знаходяться нижче рівня земної поверхні. Водоносний горизонт — це однорідна пластова товща гірських порід, де постійно знаходяться води. Джерела питних і лікарських вод — це зосереджені виходи підземних вод.

Не є предметом цього злочину внутрішні морські води, технічні місткості та накопичувачі води.

Об'єктивна сторона злочину характеризується наявністю таких ознак:

— порушення правил охорони вод;

— настання наслідків у вигляді забруднення поверхневих, підземних чи водоносних горизонтів, джерел питної води, лікувальних вод або зміни їхніх природних властивостей чи виснаження водних джерел, що створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля;

— наявність причинного зв'язку між діянням та наслідками.

Порушення правил охорони вод може вчинятись шляхом як дії, так і бездіяльності. Це може бути: недотримання відповідного стану на території, скидання у водні об'єкти шлаків, технологічних і побутових відходів тощо.

Забруднення вод — це надходження до водних об'єктів забруднюючих речовин у результаті господарської діяльності (відходів, викидів, виробничої сировини тощо). Забруднення може бути як хімічне, так і біологічне чи теплове.

Зміна природних властивостей вод — це негативні зміни їх біологічного стану, фізичних та інших характеристик.

Виснаження водних джерел повинне бути стійким, тобто таким, що не може бути подолане природним шляхом.

Злочин вважається закінченим, коли ці діяння створили небезпеку настання наслідків, передбачених диспозицією статті.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років. Суб'єктивна сторона злочину характеризується як умисною, так і необережною формами вини.

Частина 2 ст. 242 КК передбачає відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки.

Забруднення моря (ст. 243 КК) — забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері раціонального використання та охорони моря, екологічної безпеки морського середовища. Додатковим об'єктом може бути життя і здоров'я особи, власність та інші блага.

Предметом злочину є внутрішні морські води, територіальні води або води виключної (морської) економічної зони України, відкрите море.

Внутрішні морські води — це морські води, розташовані біля берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку територіального моря України. Територіальні води — 12 морських миль в межах території України. Ширина виключної морської економічної зони України становить 200 морських миль. Відкрите море — це простір морів і океанів, який не входить у внутрішні і територіальні води України або інших держав.

З об'єктивної сторони вчинення злочину можливе в таких формах:

— порушення спеціальних правил, що потягло забруднення моря шкідливими матеріалами, речовинами, а також відходами і створило небезпеку для життя та здоров'я тощо;

— незаконне скидання чи поховання зазначених матеріалів, речовин і відходів;

— неповідомлення про підготування або здійснення внаслідок крайньої необхідності скидання чи невідвортної втрати шкідливих речовин або сумішей.

Порушення спеціальних правил може полягати як у діях, які прямо заборонені, так і в бездіяльності, що виявляється у невжитті заходів щодо запобігання забрудненню.

Скидання або поховання у морі шкідливих матеріалів, речовин та відходів — це дії, які є незаконними, тобто заборонені нормативними актами.

Суб'єкт злочину спеціальний, тобто особа, яка повинна дотримуватися відповідних правил.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується як умисною, так і необережною формами вини.

Частина 2 ст. 243 КК передбачає відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки.

Частина 3 ст. 243 КК передбачає відповідальність за неповідомлення відповідальними особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншого уповноваженого органу або особи, а у разі скидання з метою поховання — і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої необхідності скидання чи невідвортні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря.

Живі ресурси моря — це водні біоресурси. Законні види використання моря — морське судноплавство, риболовля, видобування корисних копалин.

Шкода зонам лікування і відпочинку — забруднення прибережної смуги та морської акваторії, що призвело до неможливості їх використання за призначенням.

Знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245 КК) — знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць або інших таких насаджень вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері раціонального використання та відтворення лісу як важливого екологічного й економічного ресурсу. Додатковим об'єктом є громадська безпека та життя і здоров'я особи, власність.

Предметом злочину є лісові масиви, зелені насадження навколо населених пунктів, вздовж залізниць, автомобільних доріг, каналів, гідротехнічних споруд, ползахисні лісові смуги тощо.

Об'єктивна сторона злочину виражається у знищенні або пошкодженні насаджень, що є предметом цього злочину, вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом.

Знищення означає приведення предметів злочину в такий стан, коли вони втратили своє екологічне, господарське та культурно-естетичне значення, тобто цей об'єкт перестав бути об'єктом природи.

Під пошкодженням слід розуміти приведення предмета злочину в такий стан, коли він значно погіршив свою якість, зменшилась його цінність тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту настання зазначених наслідків.

Обов'язковою ознакою злочину є спосіб вчинення діяння:

— знищення або пошкодження вогнем: або шляхом підпалу, тобто умисного спричинення пожежі, або внаслідок необережного поводження з вогнем, тобто порушення вимог пожежної безпеки в лісах;

— іншим загальнонебезпечним способом (вибухи, затоплення, обвал тощо).

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною або необережною формами вини.

Частина 2 ст. 245 КК передбачає відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки.

Незаконне полювання (ст. 248 КК) — порушення правил полювання, якщо воно заподіяло істотну шкоду, а також незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або полювання на звірів, птахів чи інші об'єкти тваринного світу, що занесені до Червоної книги України.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу суходолу, диких звірів та птахів.

Предметом злочину є дикі звірі та птахи, які охороняються законом і перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах.

Червона книга України — це державний документ, який містить узагальнені відомості про тварин та рослини, що підлягають особливій правовій охороні. Залежно від стану та ступеня загрози для популяції вони поділяються на такі категорії: такі, що зникли, такі, що зникають, вразливі, рідкісні, невизначені, недостатньо відомі, відновлені.

З об'єктивної сторони злочин виявляється у:

— порушенні правил полювання, якщо воно заподіяло істотну шкоду (полювання без належного дозволу або взагалі без нього, в заборонений час, у недозволених місцях, забороненими знаряддями або способами; істотна шкода підраховується залежно від обставин справи);

— незаконному полюванні в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду;

— полюванні на звірів, птахів чи інші об'єкти тваринного світу, що занесені до Червоної книги України.

Перший вияв цього злочину є закінченим з моменту заподіяння істотної шкоди, тобто має матеріальний склад. Другий та третій вияви мають формальний склад злочину.

Суб'єкт цього злочину загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною.

Частина 2 ст. 248 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені службовою особою з використанням службового становища, або за попередньою змовою групою осіб, або способом масового знищення звірів, птахів чи інших об'єктів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів, або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею.

Способи масового знищення звірів, птахів чи інших об'єктів тваринного світу — це такі прийоми, що мають загальнонебезпечний та винищувальний характер (використання газу, вибухової речовини, електрообладнання тощо).

Використання транспортних засобів — це використання літаків, гелікоптерів, автотранспорту чи плавучих засобів.

Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК) — таке зайняття добувним промислом, якщо воно заподіяло істотну шкоду.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері раціонального використання, охорони і відтворення риб та інших об'єктів водної фауни.

Предметом злочину є:

— риби будь-яких порід на всіх стадіях свого розвитку (статевозрілі екземпляри, мальки, ікра);

— морські ссавці (дельфіни, тюлені, моржі; ракоподібні — раки, креветки, краби тощо);

— молюски; промислові водні рослини і водорості, що використовуються у виготовленні продуктів харчування, добрив, медичних препаратів тощо.

Виллов бобрів, ондатр, хохулі, видри, які є хутряними звірами, слід кваліфікувати за ст. 248 КК.

Об'єктивна сторона злочину характеризується такими ознаками, як:

- незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом;
- заподіяння істотної шкоди;
- наявність причинного зв'язку між діянням і наслідками.

Незаконність має місце при здійсненні діяння без належного дозволу, в заборонений час, у недозволених місцях, забороненими способами та знаряддями лову.

Поняття промислу охоплює виллов риби і водних тварин з використанням промислових знарядь (сіток, неводів тощо).

Істотна шкода визнається у кожному конкретному випадку на підставі обставин справи (кількість, вартість, цінність тощо).

Визначення розміру шкоди здійснюється на підставі такс, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 19 січня 1998 р. № 32.

Суб'єкт злочину загальний.

Дії службової особи, яка використовувала своє службове становище, кваліфікуються за сукупністю злочинів за ст. ст. 249 та 364 КК за наявності істотної шкоди.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною виною.

Частина 2 ст. 249 КК передбачає відповідальність за ті самі діяння, якщо вони вчинені способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу або особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею.

Спосіб масового знищення риби, звірів та інших видів тваринного світу, які призвели до загибелі великої кількості водних біоресурсів, — це застосування вибухівки, електроструму тощо.

Порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК) — порушення, яке спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері захисту тваринного світу від заразних хвороб диких і свійських тварин. Додатковим об'єктом може бути здоров'я населення.

Предметом злочину є:

- тварини (дикі, свійські, сільськогосподарські, зоопаркові, циркові, лабораторні тощо);
- продукти тваринного походження (м'ясо, м'ясопродукти, молоко, рибопродукти тощо);
- сировина тваринного світу (шкіра, кістки тощо);
- корми тваринного походження і кормові добавки.

Об'єктивна сторона злочину визначається сукупністю таких ознак: порушення ветеринарних правил, встановлених Законом України від 25 червня 1992 р. «Про ветеринарну медицину» (в редакції Закону від 15 липня 2001 р.), постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 1992 р. № 478 «Про перелік протиепізоотичних, лікувальних, лабораторно-діагностичних, радіологічних та інших ветеринарно-санітарних заходів, що про-

водяться органами державної ветеринарної медицини за рахунок відповідних бюджетних та інших коштів» та іншими нормативними актами. Тобто диспозиція цієї статті є бланкетною.

Злочин може вчинятися шляхом як дії, так і бездіяльності: продаж заражених продуктів, неправильне застосування препаратів, недодержання карантинних правил тощо, поширення епізоотій або заподіяння інших тяжких наслідків.

Епізоотія — це поширення заразних хвороб тварин за відносно короткий відрізок часу на значній території, що характеризується безперервністю епізоотичного процесу.

Під іншими тяжкими наслідками слід розуміти масове отруєння людей, втрату поголів'я худоби чи птиці, великі матеріальні втрати тощо.

Наявність причинного зв'язку між порушенням ветеринарних правил і спричиненням епізоотій чи інших тяжких наслідків обов'язкова.

Склад злочину матеріальний, закінчений з моменту настання вказаних наслідків.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, переважно особа, на яку покладено обов'язки з утримання, транспортування, торгівлі тваринами, а також працівники ветеринарної служби.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною формою вини до настання наслідків.

Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК). Об'єктом злочину є соціальні відносини у сфері охорони, відтворення та використання об'єктів природно-заповідного фонду України та інших територій, взятих під охорону держави.

Предметом злочину є:

- території, взяті під охорону держави (водно-болотні угіддя загальнодержавного значення);
- об'єкти природно-заповідного фонду.

До об'єктів природно-заповідного фонду належать: природні території — природні та біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники тощо; штучно створені об'єкти — ботанічні сади, дендрологічні, зоологічні парки тощо.

Умисне знищення, руйнування чи псування тих об'єктів, які є пам'ятками історії і культури, потрібно кваліфікувати за ст. 298 КК.

Об'єктивна сторона злочину виявляється у знищенні або пошкодженні територій, взятих під охорону держави, об'єктів природно-заповідного фонду. Спосіб може бути будь-яким, за винятком підпалу чи іншого загальнонебезпечного.

Знищення — це приведення вказаних предметів до повної втрати свого значення. Пошкодження — це заподіяння об'єкту такої шкоди, яка значно погіршує його якість та зменшує його цінність.

Склад злочину матеріальний, тобто закінчений з моменту знищення чи пошкодження предметів злочину.

Суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною виною.

Безгосподарне використання земель (ст. 254 КК) — таке використання земель, що спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері раціонального використання, захисту і відтворення земель.

Предметом злочину є землі.

Об'єктивна сторона має місце за наявності таких ознак:

— безгосподарне використання земель;

— настання наслідків, якщо це спричинило: тривале зниження або тривалу втрату родючості земель; виведення земель з сільськогосподарського обороту; порушення структури ґрунту.

Наявність причинного зв'язку між безгосподарним використанням земель та наслідками обов'язкова. Склад злочину матеріальний.

Суб'єкт злочину — це особа, на яку нормативними актами покладено обов'язок дотримуватися правил щодо дбайливого і раціонального використання земель.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною або необережною формами вини.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття, загальна характеристика і види екологічних злочинів.
2. Злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони землі та її надр. Незаконне видобування корисних копалин.
3. Порушення законодавства про континентальний шельф України.
4. Порушення ветеринарних правил.
5. Інші злочини проти довкілля.

Рекомендована література:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хаврюнюка. — К., 2001. — 1104 с.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

§ 1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти громадської безпеки.

§ 2. Окремі види злочинів проти громадської безпеки.

§ 1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти громадської безпеки

Злочини проти громадської безпеки визначаються законом як суспільно небезпечні порушення правил поведінки з джерелами підвищеної небезпеки, які тягнуть чи можуть потягти тяжкі наслідки (шкода здоров'ю громадян, великі матеріальні вбитки тощо).

На відміну від злочинів проти особи, коли злочин посягає на конкретну особу, потерпілим від злочинів, які порушують громадську безпеку, може бути будь-яка особа.

Родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом ІХ Особливої частини КК, є громадська безпека, яка охоплює різні сфери. Безпосереднім об'єктом є громадська безпека, тобто суспільні відносини, які порушуються в конкретній сфері.

Більшість статей цього розділу мають предмет злочину:

— вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини, радіоактивні матеріали (ст. 262);

— об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку (ст. 261);

— відходи і вторинна сировина (ст. 268 КК).

Об'єктивна сторона злочинів цього розділу характеризується вчиненням як дії (ст. 257), так і бездіяльності (ст. 264). Але є злочини, які можуть вчинятись як шляхом дії, так і бездіяльності (ст. 267 КК).

Суб'єктивна сторона злочинів проти громадської безпеки характеризується як умисною (ст. ст. 255—258 тощо), так і необережною формами вини (ст. 264 КК). Існують також злочини, які можуть характеризуватись як умисною, так і необережною формами вини (ст. 267 КК).

Суб'єктом злочинів проти громадського порядку можуть бути: фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку (ст. 257); фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (ст. 256); службова особа (ч. 2 ст. 262 КК).

§ 2. Окремі види злочинів проти громадської безпеки

Створення злочинної організації (ст. 255 КК) — створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також керівництво такою організацією або участь у ній, або участь у злочинах, вчинюваних такою організацією, а також організація, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп.

Родовий об'єкт — суспільні відносини у сфері громадської безпеки.

Об'єктивна сторона буде мати місце лише за наявності злочинної організації (ч. 4 ст. 28 КК).

Відповідальність настає за такі дії: створення злочинної організації; керівництво; участь в організації; участь у злочинах.

Суб'єктивна сторона — прямий умисел. Мета — вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів.

Частина 2 ст. 255 КК застосовується до осіб, які є учасниками злочинної організації (крім організатора та керівника), якщо вони добровільно заявили про створення організації або участь у ній та активно сприяли її розкриттю.

Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256 КК) — заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, а також заздалегідь не обіцяне здійснення інших дій по створенню умов, які сприяють їх злочинній діяльності.

Сприяння учасникам злочинних організацій є однією з форм причетності до злочинної діяльності.

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері громадської безпеки.

Об'єктивна сторона — заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності, а також заздалегідь не обіцяне здійснення інших дій по створенню умов, які сприяють їх злочинній діяльності.

Частина 2 ст. 256 КК передбачає вчинення злочину службовою особою або повторно.

Бандитизм (ст. 257 КК) — організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі.

Об'єктом бандитизму є суспільні відносини у сфері громадської безпеки. Об'єктивна сторона бандитизму виявляється у вчиненні хоча б однієї із таких дій:

- організація озброєної банди;
- участь у такій банді;
- участь у нападах, вчинених бандою.

Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» бандою необхідно визнавати озброєну організовану групу або злочинну організацію, яка попередньо створена з метою вчинення кількох нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб або одного такого нападу, який потребує ретельної довготривалої підготовки.

Банду слід вважати створеною з моменту досягнення її учасниками згоди щодо вчинення першого нападу за наявності планів щодо подальшої спільної злочинної діяльності такого ж характеру та за умови, що об'єднання набуло всіх обов'язкових ознак банди. При цьому не має значення, передувала створенню банди стадія існування об'єднання як організованої групи або злочинної організації, чи банда одразу була створена як така.

Якщо перший, а також наступні злочини були вчинені до набуття об'єднанням усіх обов'язкових ознак банди, ці злочини за наявності до того підстав необхідно визнавати такими, що вчинені організованою групою чи злочинною організацією.

Оскільки ст. 257 КК передбачено відповідальність за організацію банди, а не за організаційну діяльність щодо її створення, дії обвинувачених можна кваліфікувати як закінчений бандитизм лише у випадках, коли банду дійсно було організовано. Організаційна ж діяльність, яка не дала такого результату, може розцінюватись як замах на бандитизм.

Обов'язковими ознаками організації банди є мета цієї діяльності — вчинення нападів — та озброєність її учасників або хоча б одного з них (в останньому випадку інші учасники мають знати про це й усвідомлювати можливість застосування зброї під час нападів). Організація такого об'єднання утворює склад бандитизму незалежно від того, чи встигли його учасники здійснити хоча б один із намічених нападів, чи ні.

Організацією озброєної банди належить визнавати створення як організованої групи чи злочинної організації, що вже озброєні, але ще не вчинили нападів, так і таких стійких об'єднань, які, щоб дістати зброю, вчиняють напади на військовослужбовців, працівників правоохоронних органів тощо. Уже в момент нападу з метою заволодіння зброєю ці об'єднання стають бандою, оскільки в такий спосіб її члени озброюються.

Організація озброєної банди є закінченим злочином з моменту її створення незалежно від того, чи вчинили члени банди хоча б один напад.

Якщо спрямовані на створення банди дії були вчасно припинені або вона не була створена з інших незалежних від волі організаторів причин, вчинене слід кваліфікувати як замах на організацію банди.

Під нападом слід розуміти дії, спрямовані на досягнення злочинного результату за допомогою насильства над потерпілим або створення реальної загрози його застосування.

Як бандитизм слід розглядати і дії банди, пов'язані з таємним заволодінням чужим майном, вимаганням, згвалтуванням, незаконним заволодінням транспортним засобом, пошкодженням шляхів сполучення і транспорту та іншими аналогічними діями.

Під участю в банді слід розуміти не лише безпосереднє здійснення нападів, а й сам факт вступу до банди чи будь-яку іншу участь в діяльності банди як її члена (надання транспорту, приміщень, фінансування банди, постачання зброї, пошук об'єктів для нападу тощо).

Коли особа не є членом банди, але бере участь в організованому бандою злочині, її дії слід кваліфікувати за ст. 257 КК, якщо вона усвідомлювала, що злочин вчиняє банда, і сама вона бере участь у ньому. Коли ж особа не бере безпосередньої участі у вчинюваному бандою злочині, а лише будь-яким чином сприяє йому, її дії підлягають кваліфікації за ст. ст. 27 і 257 КК як дії пособника.

Коли особа не була членом банди і не усвідомлювала факту її існування, але будь-яким чином сприяла банді у вчиненні нападу, особа несе відповідальність за співучасть у злочині, який охоплюється її умислом.

Бандитизм завжди потрібно кваліфікувати за сукупністю зі ст. 263, а якщо в діях банди було ще викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин, то і зі ст. 262 КК.

Бандитизм, поєднаний з умисним вбивством, є посяганням на суспільні відносини у сфері громадської безпеки та на життя людини. Стаття 257 КК не охоплює умисного вбивства, тому потрібна додаткова кваліфікація за ст. 115 КК.

Суб'єктом бандитизму є фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона бандитизму характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою є єдність мети щодо вчинення злочину. Тому, коли деякі члени банди вчинили злочини, не передбачені наміром банди, їх дії потребують додаткової кваліфікації за безпосередньо вчинені злочини.

Усі учасники банди несуть відповідальність за ст. 257 КК, але кожному інкримінуються лише ті дії, які були виконані ним особисто, і ті напади, в яких він брав безпосередню участь або вчиненню яких він сприяв.

Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259 КК) — завідомо неправдиве повідомлення про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками.

Об'єктом злочину є громадська безпека, що гарантує спокій громадян, діяльність різних об'єднань, а також цілісність і недоторканність їх майна.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в активних діях. Це повідомлення про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими

наслідками, неправдиві події чи обставини, які містять загрозу для невизначеної кількості людей чи об'єктів власності. Форми повідомлення можуть бути будь-які: усне, письмове, з використанням телефону чи інших технічних засобів.

Неправдиве повідомлення характеризується такими ознаками:

— містить вигадані відомості про вчинення загальнонебезпечних злочинів (озброєний напад, про закладену вибухівку, підпал тощо);

— відрізняється правдоподібністю і може сприйматися тими, кому воно адресоване, як реальна загроза їх безпеці;

— заявнику заздалегідь відомо про відсутність загрози.

Злочин вважається закінченим з моменту повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мотив на кваліфікацію не впливає.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 259 КК передбачає кваліфікуючі ознаки:

— якщо діяння спричинило тяжкі наслідки (залишення на певний час свого житла, зупинка виробництва, проведення пошуку із залученням фахівців);

— вчинення повторно (ч. 1 ст. 32 КК).

Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК). Безпосередній об'єкт — громадська безпека.

Згідно з ч. 6 ст. 17 Конституції на території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом.

Воєнізованими вважаються формування та групи, які мають організаційну структури військового типу: єдиноначальність і підпорядкованість; дисципліну; проведення військової, стрійової чи фізичної підготовки.

Об'єктивна сторона має вияв у діях:

— створення не передбачених законодавством воєнізованих формувань чи груп;

— участь у їх діяльності — членство, а також виконання певних обов'язків (оволодіння зброєю, технікою тощо).

Частина 2 ст. 260 КК передбачає відповідальність за створення не передбачених законом збройних формувань або участь у їх діяльності. Обов'язковою ознакою є наявність озброєння, придатного для використання (вогнепальне, вибухове та ін.).

Частина 3 ст. 260 КК передбачає відповідальність за:

— керівництво зазначеними формуваннями;

— їх фінансування — надання грошових коштів існуючим формуванням;

— постачання їм зброї, боеприпасів, вибухових речовин чи військової техніки, що може мати місце тільки після створення такого формування, інакше це слід розглядати як попередню злочинну діяльність у вигляді готування або співучасть у ній.

За ч. 4 ст. 260 КК відповідальність настає в разі участі у складі формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян.

Кваліфікуючою ознакою ч. 5 статті є дії, передбачені ч. 4, що призвели: до загибелі людей (хоча б однієї людини), при цьому ставлення винного до таких наслідків має бути необережним, за наявності умислу — необхідна додаткова кваліфікація за сукупністю злочинів; до інших тяжких наслідків — заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, знищення майна у великих розмірах, заподіяння збитків тощо.

За ч. 6 статті особа, яка перебувала у складі формувань чи груп, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частинами 1 або 2, якщо вона добровільно вийшла з такого формування чи групи і повідомила про їх існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування.

Цей склад злочину, крім ч. 4, — формальний.

Суб'єктом злочину виступають фізичні осудні особи, які досягли 16 років. Особи віком від 14 до 16 років за наявності в їх діях ознак складів злочинів, суб'єктами яких вони є, несуть відповідальність за конкретні дії.

Суб'єктивну сторону характеризує прямий умисел. Мотив і мета на кваліфікацію не впливають, але їх встановлення обов'язкове для можливої кваліфікації за сукупністю. Наприклад, якщо воєнізована група вчиняє напад з метою послаблення держави і такий напад характеризується діями, спрямованими на масове знищення людей, такі дії підпадають під ознаки ст. ст. 187 та 260 КК.

Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК) — напад на об'єкти, на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні, хімічні, біологічні чи вибухонебезпечні матеріали, речовини, предмети, з метою захоплення, пошкодження або знищення цих об'єктів.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері громадської безпеки.

Предметом злочину можуть бути лише об'єкти, на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні, хімічні, біологічні чи вибухонебезпечні матеріали, речовини, предмети (завод, фабрика, атомна електростанція, сховища для зберігання зазначених предметів).

Об'єктивна сторона злочину характеризується лише активними діями, які виявляються у нападі на зазначені об'єкти. Напад — це активні дії, які спрямовані на захоплення, пошкодження або знищення цих об'єктів. Злочин є закінченим з моменту нападу незалежно від того, захоплені, пошкоджені або знищені ці об'єкти чи ні.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, обов'язковою ознакою є наявність мети захоплення, пошкодження або знищення об'єктів.

Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262 КК). Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері громадської безпеки.

Предметом цих злочинів є вогнепальна зброя, бойові припаси та вибухові речовини і радіоактивні матеріали.

До вогнепальної зброї належать всі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї, крім гладкоствольної мисливської, для пострілу з яких використовується сила тиску газів, що утворюється при згоранні вибухової речовини, тобто пороху або інших спеціальних горючих сумішей.

Бойові припаси — це патрони до зброї, артилерійські снаряди, бомби, міни, бойові частини ракет, торпед, а також інші вироби.

Вибухові речовини — це хімічні сполуки чи суміші, здатні під впливом зовнішнього імпульсу до самопоширення з великою швидкістю хімічної реакції, з утворенням газоподібних продуктів та виділенням тепла (амоніт, амонал, тротил, вибухові напівпродукти).

Вибухові пристрої — це вироби в зібраному виді і споряджені вибуховою речовиною, призначені для здійснення вибуху.

Радіоактивні матеріали — це джерела іонізуючого випромінювання, радіоактивні речовини та ядерні матеріали.

Розкрадання мисливської зброї кваліфікується як злочин проти власності.

Викрадення складових, яких достатньо для складання придатних для використання зброї чи бойових припасів, кваліфікується як закінчений злочин. Якщо складових не достатньо для використання і потрібно ще виготовити відсутні частини, то дії винного кваліфікуються як злочин проти власності і готування чи замах на виготовлення зброї або бойових припасів. А якщо ці складові вже виготовлено, то дії кваліфікуються в сукупності як злочин проти власності і за ст. 263 КК.

Якщо викрадене містить вибухові речовини, то це є закінченим злочином (запали, детонатори, гранати без підричників та ін.). Коли особа заволоділа несправною зброєю, то її дії кваліфікуються як замах на розкрадання.

Об'єктивна сторона злочину характеризується активними діями: викрадення, яке може вчинятися будь-яким способом (крадіжка, грабіж).

Привласнення, вимагання та шахрайство тлумачаться відповідно до вимог ст. ст. 189—191 КК.

Джерело викрадення значення не має, це може бути як державне чи колективне підприємство, установа чи організація, так і викрадення в окремих громадян, які володіли майном як правомірно, так і незаконно.

Злочин вважається закінченим з моменту заволодіння, а при вимаганні — з моменту пред'явлення вимоги.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною. Коли особа заволоділа майном і не знала, що заволоділа вказаними предметами, то дії кваліфікуються як злочин проти власності, а коли вона здогадалась, чим вона заволоділа, і незаконне зберігає його, то її дії кваліфікуються як злочин проти власності і за ст. 263 КК.

Суб'єктом цього злочину у формі крадіжки, грабежу, вимагання і розбою є особа, яка досягла 14 років.

За викрадення, вчинене в інших формах, відповідальність настає з 16-річного віку.

Частина 2 ст. 262 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені:

- повторно (ч. 1 ст. 32);
- за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28);
- шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Частина 3 ст. 262 КК передбачає кваліфікуючі обставини заволодіння вказаними вище предметами:

- вчинення організованою групою (ч. 3 ст. 28);
- розбій з метою викрадення;
- вимагання цих предметів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я.

Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК) — носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без відповідного дозволу.

Об'єктом злочину є громадська безпека.

Предметом злочину є зброя, бойові припаси та вибухові речовини, які призначені для ураження живої цілі, а також знищення чи пошкодження навколишнього середовища. Вони можуть бути виготовлені як промисловим, так і саморобним способом.

Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» належать усі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї, як серійно виготовленої, використовується сила тиску газів, що утворюється при згоранні вибухової речовини (пороху або інших спеціальних горючих сумішей). Предметом злочину, передбаченого ст. 264 КК, крім зазначених вище видів вогнепальної зброї може бути також гладкоствольна мисливська зброя.

Пневматична зброя, сигнальні, стартові, будівельні, газові пістолети (револьвери), пристрої вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за

своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, ракетниці, а також вибухові пакети та інші імітаційно-піротехнічні та освітлювальні засоби, що не містять у собі вибухових речовин і сумішей, не можуть бути віднесені до предмета злочинів, відповідальність за які настає за ст. ст. 262, 263 КК.

Бойовими припасами визнаються патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби в зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху. Патрони та набої до гладкоствольної мисливської зброї, а також патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами аналогічної дії, не є предметом злочинів, передбачених ст. ст. 262, 263 КК.

До вибухових речовин належать порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню.

Під вибуховими пристроями слід розуміти саморобні чи виготовлені промисловим способом вироби одноразового застосування, спеціально підготовлені і за певних обставин спроможні за допомогою використання хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу (вибуху, удару) створити вражаючі фактори — спричинити смерть, тілесні ушкодження чи істотну матеріальну шкоду — шляхом вивільнення, розсіювання або впливу токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин.

До холодної зброї належать предмети, які відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам зброї чи інші предмети, що справляють колючий, колючоріжучий, рубаючий, роздроблюючий та ударний ефект (багнет, стилет, ніж, кинджал, арбалет, нунчаку, кастет тощо), конструктивно призначені для ураження живої цілі за допомогою м'язової сили або дії механічного пристрою.

Обов'язковим є призначення експертизи — ці предмети мають бути справними, тобто придатними до використання за їх цільовим призначенням або придатними до ремонту з відновленням їх якостей.

Об'єктивна сторона передбачає незаконне носіння — умисна, без відповідного дозволу дія з їх переміщення, транспортування виною особою безпосередньо при собі (в руках, в одязі, сумках, спеціальних футлярах у транспортному засобі) за умови можливості швидкого їх використання.

Зберігання — це умисна, без відповідного дозволу дія, пов'язана з володінням незалежно від тривалості часу будь-якими із зазначених предметів, що знаходяться не при винній особі, а у вибраному і відомому їй місці.

Виготовлення — умисні, без надання дозволу у встановленому законом порядку дії із створення, відновлення втрачених вражаючих властивостей чи перероблення будь-яких

предметів, у результаті чого вони набувають властивостей вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин. Це також переробка ракетниці, стартового чи інших пістолетів, виготовлення обрізу тощо.

Придбання — умисні дії, спрямовані на заволодіння (за винятком викрадення), всупереч встановленому законом порядку, шляхом скуповування, обміну, привласнення знайденого, одержання в подарунок чи як відшкодування боргу.

Ремонт — це відновлення втрачених властивостей вказаних вище предметів цього злочину.

Передача — це передача предметів цього злочину в тимчасове володіння і користування іншій особі, як за оплату, так і безоплатно.

Збут — умисна, поза встановленим порядком, дія винної особи з їх передачі іншій особі шляхом продажу, обміну, дарування, оплати за борг тощо, тобто передача їх в постійне володіння і користування іншій особі.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення однієї із зазначених дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише умисною виною: особа усвідомлює суспільну небезпечність своїх дій і бажає діяти саме таким чином.

Якщо зазначені дії особа вчиняє з метою вчинення іншого злочину, дії винного кваліфікуються за сукупністю, тобто за ст. 263 КК і як готування до вчинення іншого злочину.

Якщо особа придбала або виготовила зброю, бойові припаси чи вибухові речовини з метою організації банди або використала чи збула вказані предмети членам банди, дії винних слід кваліфікувати за сукупністю за ст. ст. 257 і 263 КК.

Якщо винний вчинив розбій з допомогою зазначених предметів, його дії слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 187 і ч. 1 ст. 263 КК.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 263 КК передбачає відповідальність за носіння, виготовлення, ремонт чи збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу. Інші дії не є кримінально караними.

Частина 3 ст. 263 КК вказує, що особа, яка добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої, звільняється від кримінальної відповідальності.

Не є добровільною здачею, коли особа здає вказані предмети, щоб відвернути близьке неминуче викриття її протиправних дій (наприклад, здає зброю на вимогу працівникам ДАІ, які проводять огляд автотранспортного засобу).

Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК) — недбале зберігання, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Предметом цього злочину є вогнепальна зброя (будь-яка бойова, спортивна та мисливська); бойові припаси.

Об'єктивна сторона виявляється у бездіяльності.

Недбале зберігання — особа, яка володіє вказаними предметами, не виконує правил, встановлених нормативними актами, та не вживає загальноприйнятих заходів, які виключають можливість вільного доступу до зброї та бойових припасів, а також при незаконній передачі цих предметів.

Цей злочин матеріальний, тобто є закінченим у разі спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона характеризується необережною виною.

Суб'єктом злочину є фізична особа, яка досягла 16-річного віку.

Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265 КК) — придбання, носіння, зберігання, використання, передача, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді) без передбаченого законом дозволу.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері громадської безпеки, пов'язані з незаконним поводженням з радіоактивними матеріалами, які не відповідають вимогам Закону України від 8 лютого 1995 р. «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку».

Предметом злочину можуть бути лише радіоактивні матеріали.

З об'єктивної сторони злочин може вчинятися лише активними діями.

Використання полягає у застосуванні радіоактивних матеріалів для задоволення потреб побутового, виробничого, медичного, наукового характеру тощо.

Передача — це вручення радіоактивних матеріалів будь-якій особі за плату чи безкоштовно у власність або тимчасове користування.

Знищення — приведення у повну непридатність. Руйнування — сплюснення капсули, розбиття ампули, спалення виробу.

Склад злочину сконструйований як формальний, вважається закінченим з моменту вчинення однієї із зазначених дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною.

Суб'єктом є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Частина 2 ст. 265 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали (ст. 266 КК) — погроза вчинити викрадення радіоактивних матеріалів з метою примусити фізичну або юридичну особу, міжнародну організацію або державу вчинити будь-яку дію або утриматися від неї, якщо були підстави побоюватися здійснення цієї погрози.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері громадської безпеки.

Об'єктивна сторона полягає в погрозі вчинити викрадення радіоактивних матеріалів. Погроза може бути пред'явлена усно, письмово, а також за допомогою різноманітних технічних засобів. Вона має бути реальною.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом та спеціальною метою.

Суб'єкт злочину — фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Частина 2 ст. 266 КК передбачає відповідальність за погрозу використати радіоактивні матеріали з метою спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків, якщо були підстави побоюватися здійснення цієї погрози.

Порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК) — порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або інших правил поводження з ними, а також незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем, якщо це порушення створило небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері порушення правил поводження з:

- вибуховими речовинами;
- легкозаймистими речовинами (ацетон, бензин, спирт, ефір, фосфор білий, сірка тощо);
- їдкими речовинами;
- радіоактивними матеріалами.

Частина 2 ст. 267 КК передбачає відповідальність за ті самі діяння, а також за незаконне пересилання поштою або багажем легкозаймистих або їдких речовин, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268 КК) — ввезення на територію України чи транзит через її територію відходів або вторинної сировини без належного дозволу.

Об'єкт злочину — суспільні відносини у сфері громадської безпеки, пов'язані із забезпеченням виконання вимог щодо ввезення на територію України відходів і вторинної сировини.

Предмет злочину:

— відходи — будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються в процесі людської діяльності і не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи іншим способом;

— вторинна сировина — залишки сировини, матеріалів та напівфабрикатів, які утворюються у ході виробництва або залишки предметів споживання та їх тари, та придатні для подальшого використання для виробництва нових товарів.

Диспозиція статті бланкетна. Існує ряд законів та інших нормативних актів, у тому числі постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2000 р. № 1120 «Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів», що визначають небезпечні відходи, які забороняється ввозити на територію України.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні:

— ввезення на територію України — це фактичне переміщення через митний кордон;

— транзиту через її територію — це переміщення через територію під митним контролем без дозволу.

Склад злочину формальний. Постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 1995 р. № 440 затверджений Порядок одержання дозволу на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів. Дозвіл видає Міністерство навколишнього природного середовища.

Частина 2 ст. 268 КК передбачає відповідальність за ввезення на територію України чи транзит через її територію речовин або матеріалів, що належать до категорії небезпечних відходів, які забороняються до ввезення.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел.

Суб'єкт — службова або приватна особа.

Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ст. 269 КК). Об'єкт злочину — суспільні відносини у сфері громадської безпеки.

Предметом злочину є вибухові і легкозаймисті речовини.

Об'єктивна сторона злочину полягає у незаконному перевезенні на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин. До повітряних суден належать літаки, гелікоптери та інші апарати для польотів у повітрі, які не належать Збройним Силам України та іншим військовим формуванням.

Склад злочину формальний, вважається закінченим з моменту початку руху повітряного судна.

Спосіб перевезення значення не має, це може бути багаж, ручна поклажа тощо.

Суб'єктивна сторона злочину, характеризується умисними діями.

Суб'єкт — фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку і не є працівником повітряного транспорту. Працівники повітряного транспорту несуть відповідальність за ст. 276 КК.

Частина 2 ст. 269 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки. Суб'єктивна сторона щодо наслідків має характеризуватися лише необережною виною.

Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК) — порушення, яке спричинило виникнення

пожежі, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі.

Об'єктом злочину є громадська безпека у сфері забезпечення виконання правил пожежної безпеки.

Об'єктивну сторону становлять порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, виникнення пожежі, якою спричинені вказані наслідки, а також причинний зв'язок між порушенням і наслідками.

Диспозиція статті є бланкетною. Вимоги щодо пожежної безпеки містяться в Законі України від 17 грудня 1993 р. «Про пожежну безпеку», а також у постанові Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1999 р. № 1943 «Про стан забезпечення пожежної безпеки та заходи щодо її поліпшення» тощо. Існують також міжгалузеві і галузеві правила пожежної безпеки.

Злочин може вчинятись як шляхом дії, так і бездіяльності.

Обов'язковою ознакою злочину є настання наслідків — пожежі, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі.

Пожежа — це неконтрольоване горіння поза межами спеціального вогнища.

Шкода здоров'ю людей — це заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень хоча б одній особі або кільком особам.

Майнова шкода вважається заподіяною у великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в 300 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Обов'язковою ознакою є наявність причинного зв'язку між порушенням вимог безпеки та його наслідками. Злочин має матеріальний склад.

Суб'єктивна сторона злочину щодо наслідків характеризується лише необережною виною.

Суб'єкт — фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, а також службова особа.

Частина 2 ст. 270 КК передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей, майнову шкоду в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки.

Майнова шкода вважається заподіяною в особливо великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в 1000 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти громадської безпеки.

2. Створення злочинної організації. Умови звільнення від кримінальної відповідальності за цей злочин.

3. Бандитизм. Ознаки банди та її характеристика.

4. Терористичний акт. Поняття, склад та види цього злочину.

5. Умови звільнення від кримінальної відповідальності за терористичний акт.

6. Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем.

Рекомендована література:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями».

2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 3 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне провадження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами».

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хаврошка. — К., 2001. — 1104 с.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

§ 1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти безпеки виробництва.

§ 2. Види злочинів проти безпеки виробництва.

§ 1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти безпеки виробництва

Частина 4 ст. 43 Конституції України гарантує, що кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці.

Родовим об'єктом цих злочинів є безпека під час виконання різного роду робіт.

Об'єктивна сторона злочинів характеризується як дією, так і бездіяльністю. Усі злочини цього розділу мають матеріальний склад, вважаються закінченими з моменту настання наслідків.

Суб'єктивна сторона злочинів щодо наслідків характеризується необережною формою вини.

Суб'єктом цих злочинів може бути як службова особа, так і власник, а також інші особи, які досягли 16-річного віку.

Поділити ці злочини можна за видами правил:

- загальні правила безпеки виробництва (ст. 271);
- спеціальні правила безпеки виробництва (ст. ст. 272—275 КК).

§ 2. Види злочинів проти безпеки виробництва

Порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК) — порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином — суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Безпосереднім об'єктом злочинного посягання є безпечні умови праці. В результаті злочинних порушень правил охорони праці потерпілими можуть бути як працівники підприємства, установи чи організації, так і інші особи, постійна чи тимчасова діяльність яких пов'язана з цими виробництвами. До таких осіб слід віднести співробітників, які працюють за сумісництвом, тимчасових працівників, наприклад, з числа пенсіонерів, студентів вищих і середніх навчальних закладів, учнів ПТУ і школярів, які проходять виробничу практику, чи таких, які надають допомогу у виконанні тих чи інших робіт.

Якщо на виробництві в результаті порушення правил техніки безпеки заподіяно шкоди здоров'ю громадян, винні залежно від характеру злочинних діянь несуть відповідальність за статтями про службові злочини чи злочини проти особи.

Так, міський суд засудив К. за цією статтею за те, що він, будучи начальником цеху центральних електромеханічних майстерень, допустив експлуатацію неправильно встановленої високовольтної лінії електромережі, в результаті чого в районі селища біля шахти лінія обірвалась і громадянин Т., який наступив на обірваний дріт, був смертельно уражений током. Т. не був працівником майстерень. Судова колегія в кримінальних справах Верховного Суду України, скасувавши вирок, зазначила, що в діях К. є склад злочину, який передбачає відповідальність за службову бездіяльність, а не склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 271 КК.

Об'єктивна сторона злочину виражається в:

- порушенні вимог законодавства та інших нормативних актів про охорону праці, правил охорони праці;
- заподіянні шкоди здоров'ю потерпілого;
- наявності причинного зв'язку між порушенням вимог законодавства про охорону праці та заподіянням шкоди здоров'ю потерпілого.

Диспозиція ст. 271 КК бланкетна. Тому для з'ясування питання про те, чи порушено вимоги законодавства про охорону праці, і якщо порушено, то які саме, потрібно звертатися до відповідних нормативних актів. У справах цієї категорії треба не лише конкретно вказувати відповідні пункти (параграфи) правил та інструкцій, які порушені, але і розкривати суть допущених порушень.

Правила з охорони праці і виробничої санітарії поділяються на загальні, міжгалузеві і галузеві.

Загальні правила — це Закон України від 14 жовтня 1992 р. «Про охорону праці» (в редакції Закону від 21 листопада 2002 р.). Так, ст. 6 Закону визначає, що умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці.

Порушення вимог законодавства та інших нормативних актів охоплюється недотриманням вимог Закону «Про охорону праці», а також загальних правил, які охороняють громадян від виробничих травм і професійних захворювань у процесі їх виробничої діяльності. До них належать, наприклад, правила виробничої санітарії, техніки безпеки тощо.

Порушення всіх названих видів правил за вказаних у ст. 271 КК обставин може виражатись як у дії, так і в бездіяльності. Характер і спосіб порушення правил охорони праці можуть бути різними:

- відсутність інструктажу (формальний інструктаж) працівників з питань техніки безпеки;

- допуск до цього виду робіт осіб, які не мають досвіду;
- відсутність загорюж, попереджувальних знаків, сигналів, плакатів, які вимагаються правилами;
- несправність машин та механізмів;
- виконання робіт без розроблених для них інструкцій з техніки безпеки;
- порушення тривалості робочого дня.

Для наявності закінченого складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 271 КК, вимагається, щоб допущене службовою особою порушення вимог законодавства та інших нормативно-правових актів про охорону праці заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого означає такі наслідки, що потягли легкі тілесні ушкодження.

Суб'єктом злочину може бути тільки службова особа або громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності.

Відповідальність за порушення правил охорони праці і техніки безпеки за ст. 271 КК можуть нести лише ті службові особи, на яких на підставі їх службового становища чи за спеціальним розпорядженням покладений обов'язок з охорони праці і дотримання правил техніки безпеки на роботі відповідного виду чи контроль за їх виконанням.

Якщо порушення цих правил допущене іншими службовими особами, вчинене з урахуванням обставин справи може розглядатись як службовий злочин (службова бездіяльність, зловживання службовим становищем). До службових осіб належать: головні інженери, начальники цехів, інженери з техніки безпеки, начальники дільниць, виконроби, старші майстри тощо. При цьому має бути в наявності відповідний документ (наказ, правила, рішення), який покладає на цю особу зазначені обов'язки. Також суб'єктом може бути власник підприємства або уповноважена ним особа.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується змішаною (подвійною) формою вини. Психічне ставлення особи до самого факту порушення вимог законодавства про охорону праці може бути як умисним, так і необережним; що стосується її ставлення до шкідливих наслідків, то воно в цьому складі може бути тільки необережним. Умисел щодо можливих чи таких, що настали, наслідків перетворює таке діяння на злочин проти життя і здоров'я особи тощо.

Нещасні випадки на виробництві, навіть з найтяжчими наслідками, у яких винен сам потерпілий, який умисно чи з необережності порушив ті чи інші правила техніки безпеки, не утворюють складу цього злочину.

Якщо у нещасному випадку винні як службова особа, так і потерпілий, тому що вони обидва порушили відповідні норми, це не створює і не виключає наявності складу злочину в діях службової особи. Однак винна поведінка потерпілого враховується як пом'якшуюча відповідальність обставина або як підстава для повного звільнення службової особи від кримінальної відповідальності чи покарання.

Для правильної кваліфікації вчиненого важливо чітко відмежовувати злочинні діяння, передбачені ст. 271 КК від злочинів, передбачених ст. ст. 272—275 КК.

Так, об'єктом злочину за ст. 271 КК є суспільні відносини у сфері загальних правил охорони праці; за ст. ст. 272—275 КК — спеціальні правила: роботи з підвищеною небезпекою, правила безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, правила ядерної або радіаційної безпеки, правила використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд.

Суб'єктом злочину за ст. 271 КК є тільки службова особа або власник; за ст. ст. 272—275 КК — будь-яка винна в цих порушеннях особа.

Потерпілими за ст. 271 КК можуть бути тільки працівники підприємства чи інші особи, пов'язані з цим виробництвом, за ст. ст. 272—275 КК — будь-які особи.

Частина 2 ст. 271 КК передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК) — порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві особою, яка зобов'язана їх дотримуватися, якщо це порушення створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві.

Цей склад злочину є лише у випадках, коли порушення правил безпеки має місце під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Перелік робіт з підвищеною небезпекою затверджено наказом Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26 січня 2005 р. № 15. Перелік містить 137 пунктів, у яких зазначені всі види робіт з підвищеною небезпекою (наприклад електрозварювальні, газополум'яні, наплавочні і паяльні роботи, роботи в охоронних зонах ліній електропередач та ін.).

Для кожного виду цих робіт існують свої правила безпеки: так при порушенні правил гірничих робіт слід посилатися на Гірничий закон України від 6 жовтня 1999 р.

Отже, диспозиція ст. 272 КК є бланкетною, що означає обов'язкове посилання на відповідні правила безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Об'єктивна сторона злочину виявляється шляхом дії або бездіяльності.

Особливість цього складу злочину полягає в тому, що порушення правил безпеки може призвести до:

- створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, тобто вони не призвели до вказаних наслідків випадково або завдяки втручанням інших осіб;

— заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого (заподіяння легких тілесних ушкоджень).

У першому випадку злочин має формальний склад, але наявність причинного зв'язку обов'язкова, тому що потрібно встановити вину особи у створенні цієї загрози. У другому випадку злочин має матеріальний склад і буде закінченим з моменту настання наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною виною щодо наслідків, а щодо порушення правил безпеки може бути вина як умисна, так і необережна.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16 років, а також службова особа.

Частина 2 ст. 272 КК передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273 КК) — порушення відповідних правил особою, яка зобов'язана їх дотримуватись, якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Об'єктивна сторона виявляється у порушенні правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах.

Диспозиція ст. 273 КК є бланкетною. Щоб з'ясувати зміст зазначеного діяння, потрібно звертатися до відповідних правил, які регламентують безпеку виробництва на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах.

Правила та інструкції, які діють на такому виробництві, поділяються на 2 групи. Одні норми слугують для запобігання небезпеці вибуху і є правилами вибухобезпеки. Вони є спеціальними, тобто поширюються виключно на вибухонебезпечні підприємства, цехи, споруди, дільниці. Інші правила призначені для захисту безпечних умов праці і поширюються на будь-які підприємства. Вони є загальними правилами охорони праці.

Об'єктивну сторону складу злочину утворюють порушення лише правил вибухобезпеки. Вони поділяються на правила вибухозапобігання і правила вибухозахисту.

Злочин може вчинятись як шляхом дії (відключення вентиляції), так і бездіяльності (не здійснення перевірки вогнегасників). У цілому злочин пов'язаний з невиконанням або неналежним виконанням вимог правил.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є місце вчинення злочину — вибухонебезпечні підприємства або цехи.

Вибухонебезпечні підприємства — це промислові та будь-якої іншої галузі підприємства, віднесені у встановленому порядку до певної категорії чи класу небезпеки. Вибухонебезпечні цехи — це основні і допоміжні підрозділи, зовнішні установки та інші відокремлені об'єкти, які теж віднесені до відповідної категорії чи класу небезпеки.

Особливість цього складу злочину полягає в тому, що порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах може призвести до:

— створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків;

— заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого.

У першому випадку злочин має формальний склад, але наявність причинного зв'язку обов'язкова, тому що потрібно встановити вину особи у створенні цієї загрози. У другому випадку злочин має матеріальний склад і буде закінченим з моменту настання наслідків.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти безпеки виробництва.
2. Порушення вимог законодавства про охорону праці. Поняття, склад та види цього злочину.
3. Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Поняття, склад та види цього злочину.
4. Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах.

Рекомендована література:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 жовтня 1986 р. № 9 «Про практику застосування судами України законодавства і виконання постанови Пленуму Верховного Суду України у справах, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1997). — Сімферополь, 1998. — С. 308—310.
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 жовтня 1982 р. № 6 «Про судову практику в справах, пов'язаних із порушенням вимог законодавства про охорону праці» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1997). — Сімферополь, 1998. — С. 301—307.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хаврошока. — К., 2001. — 1104 с.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ

- § 1. Поняття та види злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту.
 § 2. Види злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

§ 1. Поняття та види злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту — це передбачені законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечні умисно вчинені діяння, які порушують суспільні відносини функціонування транспорту, що забезпечують безпеку життя та здоров'я громадян або охорону власності від спричинення шкоди.

Родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують безпеку руху та експлуатацію транспорту. Безпосереднім об'єктом слід вважати безпеку руху та експлуатацію конкретного виду транспорту (залізничного, водного, повітряного або автомобільного). Додатковим об'єктом у деяких складах злочину є суспільні відносини, які виникають щодо забезпечення безпеки життя та здоров'я громадян, збереження власності.

З об'єктивної сторони ці злочини можуть вчинятися шляхом дії (ст. 277 КК — пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів) або бездіяльності (ст. 276 КК — порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту). Більшість злочинів мають матеріальний склад — тобто обов'язкове настання наслідків у вигляді загибелі людей, інших тяжких наслідків або завдання великої матеріальної шкоди.

З суб'єктивної сторони ці злочини вчиняються як умисно (ст. ст. 277—280), так і з необережності (ст. ст. 286—288, 291 КК).

Суб'єктом цих злочинів є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. В окремих випадках є спеціальний суб'єкт, наприклад, за ст. ст. 277—289 КК — це особа з 14-річного віку, за ст. 286 КК — особа, яка керує транспортним засобом, за ст. 285 КК — капітан судна тощо.

Усі злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту можна поділити на 2 групи:

— злочини, безпосередньо пов'язані з порушенням правил безпеки руху та експлуатації транспорту: ст. ст. 276, 281, 282, 286, 291;

— злочини, безпосередньо не пов'язані з порушенням правил безпеки руху та експлуатації транспорту: ст. ст. 277—280, 283—285, 287—289, 290, 292 КК.

§ 2. Види злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК) — умисне руйнування або пошкодження шляхів сполучення, споруд на них, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації, а також інші дії, спрямовані на приведення зазначених предметів у непридатний для експлуатації стан, якщо це спричинило чи могло спричинити аварію поїзда, судна або порушило нормальну роботу транспорту, або створило небезпеку для життя людей чи настання інших тяжких наслідків.

Об'єктом злочину є безпека руху та експлуатації транспорту, здоров'я, життя людей, а також власність.

Предметом злочину є транспортні засоби залізничного, повітряного, а також водного транспорту та їх комунікації, засоби сигналізації та зв'язку.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні дії, пов'язаних з руйнуванням, пошкодженням, а також інших дій, спрямованих на приведення зазначених предметів у непридатний для експлуатації стан.

Під руйнуванням слід розуміти повне або часткове їх знищення, коли зазначені предмети неможливо в подальшому використовувати за цільовим призначенням (знищення, затоплення, спалення тощо).

Під пошкодженням слід розуміти приведення зазначених вище предметів у такий стан, коли для приведення їх у здатність використання за цільовим призначенням потрібні суттєві матеріальні затрати.

Злочин вважається закінченим з моменту руйнування, пошкодження або інших дій, спрямованих на приведення зазначених предметів у непридатний для експлуатації стан, якщо це спричинило чи могло спричинити аварію поїзда, судна або порушило роботу транспорту, або створило небезпеку для життя людей чи настання інших тяжких наслідків.

Аварія — це пригода, пов'язана із зіткненням суден, сходженням потягів з рейок, та інші аварійні випадки, які не призвели до загибелі людей, але заподіяли значну шкоду або істотні порушення роботи транспорту.

Для кваліфікації дій винного обов'язково потрібно встановити наявність причинного зв'язку між діями, пов'язаними з руйнуванням або пошкодженням, та іншими діями та наслідками, що настали, або створенням небезпеки для життя людей чи настання інших тяжких наслідків.

Суб'єктом цього злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини, що може бути як прямим, так і непрямим умислом. Аварія поїзда, судна або порушення нормальної роботи транспорту, або створення небезпеки для життя людей чи настання інших тяжких наслідків може характеризуватися як умислом, так і необережністю.

Частина 2 ст. 277 КК передбачає відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або завдали великої матеріальної шкоди.

За ч. 3 ст. 277 КК відповідальність настає за діяння, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вони спричинили загибель людей, тобто загибель хоча б однієї людини.

Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК). Об'єктом злочину є нормальна і безпечна робота транспорту. Додатковим об'єктом є життя та здоров'я людей, власність.

Предметом злочину є залізничний рухомий склад, а також повітряні, морські та річкові судна.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в діях, пов'язаних з угоном або захопленням залізничного рухомого складу або повітряного, морського чи річкового судна.

Під угоном слід розуміти незаконне, самовільне заволодіння залізничним рухомим складом, повітряним, морським чи річковим судном незалежно від місця його знаходження з метою подальшого його пересування по маршруту, обраному винним.

Під захопленням зазначених транспортних засобів слід розуміти незаконне самовільне заволодіння ними незалежно від місця їх знаходження з метою угону або іншого протиправного контролю та незалежно від мети злочину.

Закінченим злочин є під час угону, з моменту заволодіння ним і початку руху з місця його знаходження; захоплення може бути під час руху чи стоянки.

Вказані злочинні дії можуть здійснюватися винним як безпосередньо, так і опосередковано, тобто він сам може керувати транспортним засобом або примусити працівника.

Суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується лише прямим умислом. Щодо наслідків це може бути як умисел, так і необережність.

Частина 2 ст. 278 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (легкі тілесні ушкодження, що не потягли короткочасного розладу здоров'я чи короткочасної втрати працездатності).

Частина 3 ст. 278 КК встановлює відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені організованою

групою або поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства (ст. 279 КК) — блокування транспортних комунікацій шляхом влаштування перешкод, відключення енергопостачання чи іншим способом, яке порушило нормальну роботу транспорту або створювало небезпеку для життя людей, або настання інших тяжких наслідків.

Об'єктом злочину є нормальна робота транспорту. Додатковим об'єктом може бути життя або здоров'я громадян, власність, а також інтереси держави або юридичних осіб незалежно від форми власності.

Предметом злочину є транспортні комунікації, тобто шляхи сполучення, споруди і технічні системи на них, засоби зв'язку та сигналізації.

Шляхи сполучення — автомобільні дороги, вулиці. На міському електричному транспорті — рейкові шляхи, стрілки, контактна мережа тощо.

Споруди — це мости, шляхопроводи, тунелі, транспортні розв'язки тощо.

Засоби сигналізації та зв'язку — це світлофори, дорожні знаки, сигнали та інше обладнання.

Об'єктивна сторона злочину має вияв у таких способах:

— влаштування перешкод: можуть бути використані транспортні засоби, шлагбауми, троси, завали, гідротехнічні споруди та інші об'єкти, що порушують нормальну безпечну роботу транспорту;

— відключення енергопостачання;

— іншим способом (влаштування перешкод для сприйняття знаків, сигналів, вимикання засобів сигналізації та зв'язку тощо).

Ці дії можуть вважатися злочинними лише в тому випадку, коли вони порушили нормальну роботу транспорту або створили небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків. Отже, потрібно встановити причинний зв'язок між блокуванням транспортних комунікацій і порушенням нормальної роботи транспорту або створенням небезпеки для людей або настанням інших тяжких наслідків. З урахуванням цього визначається момент закінчення злочину.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише умисною виною. Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 279 КК передбачає відповідальність за захоплення вокзалу, аеродрому, порту, станції або іншого транспортного підприємства, установи або організації.

Предметом злочину є вокзал, аеродром, порт, станція або інші транспортні підприємства, установи або організації.

Захоплення — це незаконне самовільне заволодіння транспортними підприємствами з метою протиправного контролю в особистих чи інших цілях.

Частина 3 ст. 279 КК встановлює відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280 КК) — примушування працівника залізничного, повітряного, водного, автомобільного, міського електричного чи магістрального трубопровідного транспорту до невиконання своїх службових обов'язків шляхом погрози вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням майна цього працівника чи близьких йому осіб.

Об'єктом злочину є нормальна робота зазначеного в диспозиції статті транспорту. Додатковим об'єктом може бути життя, здоров'я, власність.

Потерпілими від цього злочину можуть бути працівники зазначених у диспозиції статті видів транспорту, як ті, що перебувають на службі або працюють на одному з видів транспорту, так і ті, від яких залежить нормальна та безпечна робота цих видів транспорту.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в активних діях, тобто примушення працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є наявність погрози вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням майна цього працівника чи близьких йому осіб.

Погроза — це психічне насильство, виражене словами, жестами, демонстрацією зброї тощо. Виходячи зі змісту диспозиції ч. 1 ст. 280 КК, додаткової кваліфікації за ст. 129 КК погроза вбивством не потребує.

Під близькими особами слід розуміти близьких родичів та інших осіб, доля яких для потерпілого має значення.

Склад злочину формальний, тобто закінчений з моменту вчинення дій, спрямованих на примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 280 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб.

Частина 3 ст. 280 КК містить кваліфікуючі ознаки — дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені організованою групою або поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки. Під тяжкими наслідками слід розуміти загибель цінного вантажу, велику перерву руху потягів або суден, істотне порушення розкладу їх руху тощо.

Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК). Об'єктом злочину є безпека дорожнього руху, здоров'я і життя громадян. Під транспортними засобами, згідно

з приміткою до цієї статті, слід розуміти, всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби. Механічний транспортний засіб — такий, що приводиться в рух з допомогою двигуна (див.: Правила дорожнього руху).

Термін «інші самохідні машини» охоплює дорожні, будівельні, сільськогосподарські та інші спеціальні самохідні машини (автокрани, екскаватори, скрепери, грейдери, дорожні катки, збиральні комбайни тощо).

До поняття транспортних засобів не входять мопеди, тому що об'єм їх двигуна менше 50 куб. см.

Об'єктивна сторона має обов'язкові ознаки:

— порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту;

— суспільно небезпечні наслідки (середньої тяжкості тілесні ушкодження);

— причинний зв'язок між порушенням і наслідками.

Порушення правил безпеки руху — це дія або бездіяльність особи, яка керує транспортним засобом, пов'язана з порушенням однієї чи декількох вимог Правил дорожнього руху (найчастіше це перевищення встановленої швидкості руху або неправильний її вибір, порушення правил проїзду перехресть, правил обгону тощо).

Порушення правил експлуатації — це порушення правил перевезення людей або вантажу, експлуатація транспортного засобу з несправною гальмівною системою тощо.

Ця стаття має бланкетну диспозицію, тобто обов'язкове посилення на пункти Правил дорожнього руху чи інші інструкції. Обов'язковим є настання середньої тяжкості тілесних ушкоджень і наявність причинного зв'язку, в разі його відсутності не настає і кримінальна відповідальність.

Злочин вважається матеріальним, тобто закінченим з моменту настання наслідків, але він не має стадій готування і замаху.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16-річного віку. Не має значення, мала ця особа право керувати транспортними засобами чи ні, чи є транспортний засіб її власністю, чи вона самовільно заволоділа ним.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною формою вини, яка виражає ставлення винного до наслідків. Якщо водій після вчиненого злочину самовільно залишив потерпілого в небезпечному для життя стані, то відповідальність буде за сукупністю за ст. ст. 135 і 286 КК.

Якщо особа бажала настання наслідків або свідомо їх допускала, то відповідальність настає як за злочини проти особи.

Частина 2 ст. 286 КК передбачає кваліфікуючі ознаки — ті самі діяння, що спричинили смерть потерпілого або заподіяли тяжке тілесне ушкодження.

Частина 3 ст. 286 КК встановлює відповідальність за спричинення загибелі кількох осіб (тобто 2 чи більше).

Незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК). Безпосереднім об'єктом є громадська безпека у сфері безпеки руху, додатковим об'єктом є власність, життя та здоров'я.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в незаконному заволодінні транспортним засобом. Під незаконним заволодінням транспортним засобом у цій статті слід розуміти вчинене умисно, з будь-якою метою протиправне вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі, тобто угон або викрадення.

Закінченим злочин вважається з моменту незаконного заволодіння транспортним засобом.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років, а за частинами 2 і 3 — з 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, мета заволодіння значення не має.

Частина 2 ст. 289 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або повторно, або поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинені з проникненням у приміщення чи інше сховище, або якщо вони завдали значної матеріальної шкоди потерпілому.

Відповідно до ч. 2 цієї статті під повторністю слід розуміти вчинення таких дій особою, яка раніше вчинила незаконне заволодіння транспортним засобом або злочин, передбачений ст. ст. 185—187, 189—191, 262, 410 КК.

У ч. 3 ст. 289 КК передбачена відповідальність за дії, зазначені в частинах 1 або 2, поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинені організованою групою, або щодо транспортного засобу, вартість якого у 250 та більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

У ч. 4 ст. 289 КК передбачена заохочувальна норма, тобто звільнення від кримінальної відповідальності судом особи, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею (за винятком випадків незаконного заволодіння транспортним засобом із застосуванням насильства до потерпілого чи погрозою застосування такого насильства), але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власнику і повністю відшкодувала завдані збитки.

Порушення чинних на транспорті правил (ст. 291 КК) — порушення правил, що забезпечують рух, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Об'єктом цього злочину є нормальна робота транспорту, безпека руху, здоров'я і життя громадян.

Об'єктивну сторону характеризують:

— дія або бездіяльність особи, пов'язана з порушенням чинних на транспорті правил (залізничному, повітряному, водному, автомобільному та іншому транспорті);

— суспільно небезпечні наслідки;

— причинний зв'язок між порушенням і наслідками.

Диспозиція статті бланкетна. Порушення чинних на транспорті правил можуть бути різними: порушення правил дорожнього руху водієм мопеда, велосипедистом, пішоходом, пасажиром, прогін тварин через колію без додержання правил безпеки, порушення експлуатації маломірного судна.

Склад злочину матеріальний.

Суб'єктом можуть бути: велосипедисти, пішоходи, пасажирів, водії мопедів, маломірних суден, погоничі тварин, водії гужового транспорту. Не можуть нести відповідальність особи, які є суб'єктом за ст. ст. 276, 286—288, 415 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною виною щодо наслідків.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття та характеристика злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту.
2. Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту.
3. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

Рекомендована література:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті».
2. Коржанський М.Й., Мисливий В.А. Кваліфікація автотранспортних злочинів. — К., 1996. — 80 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К., 2001. — 1104 с.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття, загальна характеристика злочинів проти громадського порядку та моральності.

§ 2. Злочини проти громадського порядку.

§ 3. Злочини проти моральності.

§1. Поняття, загальна характеристика злочинів проти громадського порядку та моральності

У чинному КК злочини проти громадського порядку та моральності виділені в окремий розділ XII Особливої частини, водночас громадський порядок захищають і деякі інші норми КК.

Злочинами проти громадського порядку та моральності законом визначаються діяння, які грубо порушують нормальні умови повсякденного життя і діяльності людей в суспільстві (громадський спокій, норми моралі тощо).

Родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини у сфері громадського порядку та моральності. Безпосереднім об'єктом є окремі сфери громадського порядку, тобто упорядкованого нормального функціонування суспільних відносин, що дозволяє здійснювати свої законні права та інтереси громадянам (відпочивати, працювати, вчитися). Додатковим об'єктом може бути життя, здоров'я, власність, честь, гідність тощо.

У деяких складах злочинів цього розділу обов'язкова наявність предмета — могила (ст. 297), пам'ятки — об'єкти культурної спадщини (ст. 298 КК).

З об'єктивної сторони злочини цього розділу КК вчиняються шляхом дії. Переважно це злочини, які мають формальний склад (ст. ст. 293, 302 тощо), є склади злочинів, що як обов'язкову ознаку потребують настання шкідливих наслідків, тобто мають матеріальний склад (ст. ст. 294, 298 КК тощо).

Суб'єктом цих злочинів є фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку, а за ст. 296 КК суб'єктом є особа, яка досягла 14-річного віку. Також у ст. 304, ч. 3 ст. 303, ч. 3 ст. 300, ч. 3 ст. 301 КК суб'єктом є особа, яка досягла 18-річного віку.

Суб'єктивна сторона цих злочинів характеризується умисною виною. У деяких складах злочинів обов'язкова наявність мотиву: хуліганського, корисливого тощо.

Залежно від безпосереднього об'єкта злочини цього розділу поділяють на 2 групи:

- злочини проти громадського порядку;
- злочини проти моральності.

§ 2. Злочини проти громадського порядку

Групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК) — організація групових дій, що призвели до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, а також активна участь у таких діях.

Об'єктом злочину є суспільні відносини, які забезпечують охорону громадського порядку.

З об'єктивної сторони злочин виражається в організації, а також в активній участі в групових діях, що:

— грубо порушують громадський порядок;

— суттєво порушують роботу транспорту, підприємства, установи чи організації.

Поняття «організація групових дій» включає активну діяльність, спрямовану на створення групи людей для вчинення передбачених у ст. 293 КК діянь, а також керівництво такими діями.

Під активною участю розуміється безпосередня участь у вчиненні групових дій, а також дій, що надають порушенню громадського порядку груповий характер (заклики не виконувати законних вимог представників влади).

Дії визнаються груповими, коли в них одночасно і разом беруть участь декілька осіб. При цьому наявність попереднього узгодження не обов'язкова.

Порушення громадського порядку визнається грубим, коли воно спричиняє або може спричинити суттєву шкоду охоронюваному законом державним чи громадським інтересам або правам та інтересам громадян (вчинення безпорядків на стадіонах, у парках або в інших громадських місцях).

Вони можуть бути поєднані з явною (очевидною) непокорюю законним вимогам представників влади, під якою слід розуміти демонстративну відмову з боку всієї групи або окремих осіб цієї групи, підтриманих групою, від виконання розпоряджень або вимог представників влади.

Робота транспорту, підприємств, установ чи організацій визнається порушеною у випадках, коли в результаті групових дій тією чи іншою мірою дезорганізована нормальна діяльність міського, залізничного, водного або повітряного транспорту, а також діяльність установ, організацій чи підприємств.

Для визнання злочину, передбаченого ст. 293 КК, закінченим достатньо встановлення наявності хоча б одного із названих діянь. На відміну від масових заворушень цей злочин не поєднаний з погромами, підпалами та іншими діями, а також із озброєним опором.

Із суб'єктивної сторони злочин вчиняється з прямим умислом. Винний усвідомлює, що є організатором або активним учасником групових дій, і бажає цього. Мета і мотиви, якими він керується, для кваліфікації значення не мають.

Суб'єктом злочину виступають лише організатори та активні учасники групових дій, які досягли 16 років. Інші учасники групових дій можуть нести кримінальну відповідальність лише за наявності в їх діях будь-якого іншого злочину (хуліганства, опору представнику влади тощо).

Масові заворушення (ст. 294 КК) — організація масових заворушень, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, а також активна участь у масових заворушеннях.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері громадського порядку.

Масові заворушення — це порушення громадського порядку, яке характеризується свавіллям натовпу.

Обов'язковою ознакою злочину є наявність натовпу, саме тільки перебування в такому натовпі не утворює складу злочину.

Об'єктивна сторона злочину передбачає відповідальність у 2 формах:

- 1) організація масових заворушень;
- 2) активна участь у масових заворушеннях.

Організація масових заворушень полягає в їх підготовці та керівництві натовпом. Ці дії обов'язково мають супроводжуватися:

— насильством над особою (нанесення ударів, побоїв, тілесних ушкоджень, згвалтувань або мордувань однієї особи чи багатьох осіб). Умисне вбивство при масових заворушеннях кваліфікується за сукупністю за ст. ст. 294 та 115 КК;

— погромами (руйнування приміщень, будівель, житла, магазинів тощо);

— підпалами — вчинення дій, які призводять до загорання будівель чи майна, незалежно від того, чи вдалося вчасно загасити вогонь, і чи була пошкоджена будівля;

— знищенням майна — приведення майна до стану повної втрати його цільового призначення. Якщо знищення або пошкодження майна було вчинене шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, і це спричинило людські жертви чи завдало особливо великої шкоди, діяння слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, наприклад, за ст. 294 і ч. 2 ст. 194 КК;

— захопленням будівель і споруд;

— насильницьким виселенням громадян;

— опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які можуть використовуватись як зброя, — це перешкоджання хоча б одному із них виконати свої повноваження. Вчинення незброєного опору слід кваліфікувати за ст. ст. 342, 345 КК.

Активна участь у масових заворушеннях полягає у безпосередньому вчиненні учасником масових заворушень насильства, погромів, підпалів, знищення майна тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт у цьому випадку загальний. Якщо особа не досягла 16 років, вона не несе відповідальності згідно зі ст. 22 КК за конкретно вчинені дії.

Частина 2 ст. 294 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони призвели до загибелі людей або до інших тяжких наслідків.

Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК) — публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту.

Об'єктом злочину є громадський порядок.

Об'єктивна сторона може виявлятися у:

— публічних закликах до вчинення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян;

— розповсюдженні, виготовленні чи зберіганні з метою розповсюдження матеріалів такого змісту.

Заклики до вчинення злочинних дій — це усне або письмове звернення до громадян, у якому винна особа підмовляє їх вирішувати ті або інші проблеми соціального, економічного або політичного життя шляхом застосування сили щодо органів державної влади або органів місцевого самоврядування чи окремих громадян або певної групи людей.

Заклики до погромів — це підбурювання людей до пошкодження службових, торговельних або інших приміщень чи житла, до знищення чи пошкодження майна, засобів зв'язку, до вчинення підпалів, вибухів, насильства тощо.

Заклики до насильного виселення громадян — це підбурювання людей до виселення як окремих, так і групи громадян з житла, місцевості чи території із застосуванням сили та обов'язково з житла.

Матеріали — плакати, листівки, звернення тощо, рукописні або друковані. Розповсюдження — це доведення матеріалів до інших осіб різним способом (розклеювання, розсилання тощо). Зберігання — це наявність їх у винного з метою розповсюдження.

Злочин закінчений з моменту вчинення однієї із вказаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Хуліганство (ст. 296 КК) — грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом.

Безпосереднім об'єктом злочину є громадський порядок.

Об'єктивна сторона злочину характеризується тільки діями, що грубо порушують громадський порядок з мотивів явної неповаги до суспільства.

Грубим порушенням громадського порядку є такий винний вплив на громадський порядок, який суттєво порушує його упорядковане функціонування, що не дозволяє громадянам нормально здійснювати свої законні права й обов'язки (відпочивати, працювати, вчитися, займатися творчою працею тощо).

Змістом явної неповаги до суспільства є відкрито виражене, очевидне для всіх, у тому числі для хулігана, зневажливе ставлення до громадських норм поведінки (норм добропристойності, моральності, правил співжиття та ін.).

Форми хуліганських виявів можуть бути різними: образа, нанесення побоїв, ударів, знищення чи пошкодження майна, тривале публічне співання непристойних пісень, вчинення бешкету тощо).

Особливою зухвалістю можуть бути визнані такі злочинні порушення громадського порядку, які виражали явну неповагу до суспільства, супроводжувались, наприклад, насильством із заподіянням тілесних ушкоджень або знущанням над особою, яке тривалий час і вперто не припинялося або було пов'язане із знищенням чи пошкодженням майна, зривом масового заходу, тимчасовим припиненням нормальної діяльності установи, підприємства чи громадського транспорту та ін.

Судова практика в деяких випадках також визнає особливу зухвалість хуліганства, поєднаного із застосуванням зброї, але використаної не для нанесення тілесних ушкоджень людям, і коли не виникла ситуація реальної небезпеки для здоров'я потерпілого: жорстоке побиття однієї чи кількох осіб, що не потягло настання тілесних ушкоджень, зрив масового відпочинку громадян, знущання чи знищення свійських тварин.

Прикладом хуліганства з особливою зухвалістю можуть бути дії М., який у нетверезому стані прийшов на подвір'я школи і намагався через вікно проникнути на другий поверх, де були діти з дитячого садка. При цьому М. кричав і налякав дітей, заважав громадянам, зірвав проведення уроків у деяких класах. Після цього М. безпідставно чіплявся до перехожого П., образив його і завдав кілька ударів в обличчя. Дії М. слід кваліфікувати як особливо зухвале хуліганство, оскільки вони вчинялись тривалий час, порушували спокій багатьох осіб і були пов'язані з насильством над особою.

Якщо дії, які складають об'єктивну сторону хуліганства, одночасно містять ознаки іншого злочину, наприклад, погроза вбивством, нанесення особі образи, побоїв, легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, знищення чи пошкодження майна без обтяжуючих обставин, і вони є складовою хуліганства, вчинене кваліфікується лише за відповідною частиною ст. 296 КК.

Винятковим цинізмом можуть бути визнані хуліганські дії, що супроводжувались демонстративною зневагою до загальноприйнятих норм моралі, наприклад, прояв безсоромності, знущання над хворими, старими особами, які перебувають у безпорадному стані та ін.

Судова практика відносить до виняткового цинізму і ті хуліганські дії, які полягають у приниженні честі та гідності окремих громадян у зв'язку з їх національною належністю, у відправленні природних потреб або вчиненні статевого акту на очах обурених цими діями громадян, демонстративному оголенні, особливо непристойних рухах тіла перед публікою. Так, за ч. 1 ст. 296 КК слід кваліфікувати дії Т., який у нетверезому стані із хуліганських спонукань у нічний час, із вживанням вульгарних слів увірвався до жіночого гуртожитку і почав стягувати ковдри з жінок, які спали, на деяких із них розірвав нижню білизну.

Стаття 296 КК не містить обмеження щодо місця вчинення хуліганських дій, отже, це може відбуватися: на вулиці, парку, кінотеатрі, театрі, на підприємстві, в установі, квартирі, в місцях позбавлення волі тощо.

Хуліганство, як правило, вчиняються публічно, тобто в присутності людей. Ознака публічності може бути відсутньою при образливому чіплянні до громадян у нічний час, за відсутності інших осіб.

Стаття 296 КК охоплює спричинення різної шкоди, водночас вчинення під час хуліганства більш тяжкого злочину кваліфікується за сукупністю з хуліганством. Це стосується умисного спричинення тяжких тілесних ушкоджень (ст. 121), умисного знищення або пошкодження майна за обтяжуючих обставин (ч. 2 ст. 194 КК).

Якщо під час хуліганських дій вчинене умисне вбивство, дії винного кваліфікуються за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК. Але якщо йому передували або за ним настали хуліганські дії, тобто була реальна сукупність, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів за п. 7 ч. 2 ст. 115 та ст. 296 КК.

Частина 2 ст. 296 КК встановлює відповідальність за ті самі дії, вчинені групою осіб (ч. 1 ст. 28 КК).

Частина 3 ст. 296 КК встановлює відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вони були вчинені особою, раніше судимою за хуліганство, чи пов'язані з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії.

Під хуліганством, вчиненим особою, раніше судимою за хуліганство, потрібно мати на увазі рецидив. При цьому кваліфікуючою ознакою хуліганства є судимість за однією з частин ст. 296 КК.

Опір представнику влади чи представнику громадськості, якщо він поєднаний також із заподіянням тілесних ушкоджень цим особам, охоплюється диспозицією ст. 296 КК і додаткової кваліфікації не потребує.

Опір, вчинений особі, яка припиняє хуліганські дії, не охоплюється складом ст. 296 КК лише у випадках, коли вчиняється інший більш тяжкий злочин. Такі дії кваліфікуються за сукупністю злочинів, наприклад, коли опір був вчинений після припинення хуліганських дій у зв'язку із затриманням винного.

Дрібне хуліганство, пов'язане з опором особам, які його припиняють, не слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 296 КК.

Частина 4 ст. 296 КК вказує на дії, передбачені частинами 1, 2 або 3 цієї статті, якщо вони вчинені із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень.

Вогнепальною зброєю вважаються пристрої фабричного чи кустарного виробництва, призначені для досягнення мети з допомогою знарядь (кулі, дроб тощо), що приводиться в рух енергією порохових газів. Це карабіни, автомати, малокаліберні гвинтівки, револьвери, пістолети, мисливська вогнепальна зброя, обрізи, самопали та ін.

Холодна зброя — предмети, призначені для заподіяння смерті або тілесних ушкоджень завдяки використанню м'язової сили: шаблі, кортик, фінські, армійські, мисливські ножі, багнети, стилети, кастети, свинчатка тощо.

Застосування при вчиненні хуліганства вогнепальної чи холодної зброї за наявності відповідних ознак тягне кримінальну відповідальність за сукупністю злочинів за ч. 4 ст. 296 і частинами 1, 2 ст. 263 КК.

Спеціально пристосованими для нанесення тілесних ушкоджень слід визнавати такі предмети, які були пристосовані винним для згаданої мети заздалегідь або під час вчинення хуліганських дій, а так само предмети, які хоч і не піддавались будь-якому попередньому обробленню, але були спеціально підготовлені винним для тієї ж цілі (наприклад, ножі, які не є холодною зброєю).

Ножі — будь-які ножі (столові, садові, перочинні та ін.), за винятком тих, які належать до категорії холодної зброї. Не належать до ножів лезо, бритви, безпечні бритви, а також предмети побутового призначення у складних ножах (ножиці, штопори, виделки).

Предмети господарсько-побутового призначення, спеціальні засоби, як-то гумовий кийок, газовий пістолет з балончиком, ручна газова граната, а також інші засоби, якими можливе заподіяння тілесних ушкоджень, можуть бути визнані предметами, спеціально пристосованими для нанесення тілесних ушкоджень.

Під застосуванням вогнепальної чи холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого для нанесення тілесних ушкоджень, слід розуміти таке умисне використання їх вражаючих властивостей, за якого потерпілому заподіюються тілесні ушкодження або виникає реальна небезпека їх заподіян-

ня. Небезпека полягає не в погрозі, а в діях з використання вказаних знарядь. Це такі випадки, коли цими знаряддями торкаються тіла, маніпулюють у безпосередній близькості від обличчя потерпілого, розмахують для прокладення дороги. У таких випадках виникає реальна небезпека заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого.

Якщо ці знаряддя застосовуються для знищення чи пошкодження майна, зламування дверей квартири, калічення тварин, коли не було реальної небезпеки для здоров'я потерпілого, вчинене не може кваліфікуватися за ч. 4 ст. 296 КК.

Якщо під час вчинення хуліганських дій один із співучасників злочину використовував зброю або предмет, пристосований для нанесення тілесних ушкоджень, без відома інших учасників злочину, то відповідальність за ч. 4 ст. 296 КК несе лише особа, яка застосувала ці знаряддя.

Вчинення особою в різний час декількох злочинів, передбачених різними частинами ст. 296 КК, підлягає самостійній кваліфікації за кожним із злочинів.

Суб'єктивна сторона хуліганства характеризується прямим умислом. В окремих випадках хуліганство може вчинятись і в непрямим умислом. Це буває, наприклад, на ґрунті особливо неприязних стосунків, коли посягання на потерпілого відбувалося в громадському місці і супроводжувалось грубим порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства.

Так, В. зустрів свою першу дружину в кінотеатрі і на її запитання, коли він буде платити аліменти на утримання дитини, почав її лаяти вульгарними словами, наніс декілька ударів, у результаті чого було припинено показ кінофільму. В. припинив свої дії, лише коли прибув наряд міліції. У цьому випадку мотивом хуліганства, вчиненого з евентуальним умислом, є особисті неприязні стосунки з потерпілою та озлоблення.

Суб'єктом хуліганства є особа, який виповнилось 14 років (ст. 22 КК).

Відмежування хуліганства від інших злочинів. Дії, що супроводжувались погрозами вбивства, образою, нанесеннями побиттів, заподіянням тілесних ушкоджень, вчинені в сім'ї, квартирі, щодо родичів, знайомих і викликані особистими неприязними стосунками, неправомірними діями потерпілого та ін., мають кваліфікуватись як злочини проти здоров'я.

Заволодіння чужим майном із хуліганських спонукань, без мети заволодіння на свою користь чи користь іншої особи (зриває хустину з дівчини, ховає в пісок речі особи, яка купається тощо) мають кваліфікуватись як хуліганство, а не викрадання. Але якщо виний мав намір заволодіти майном, то кваліфікація має бути за сукупністю.

Потрібно відрізнити хуліганство, вчинене групою осіб, від злочинів, передбачених ст. 294 (масові заворушення) та ст. 293 КК (групове порушення громадського порядку).

§ 3. Злочини проти моральності

Наруга над могилою (ст. 297 КК) — наруга над могилою, іншим місцем поховання, над трупом або урною з прахом покійного, а також викрадення предметів, що знаходяться в місці поховання або на трупі.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері поважливого ставлення до померлих та їх пам'яті.

Предметом злочину є: могила; інші місця поховання (склеп, меморіальна стіна з прахом тощо); труп; урна з прахом; предмети, що знаходяться в місці поховання чи на трупі.

Об'єктивна сторона злочину вчиняється однією із двох дій:

— наруга над могилою, іншим місцем поховання, над трупом або урною з прахом покійного;

— викрадення предметів, що знаходяться в місці поховання або на трупі.

Наруга полягає у вчиненні таких образливих для пам'яті померлих дій, як осквернення могили, її розкопування, руйнування надмогильних споруд, огорожі тощо. Якщо наруга вчинена із хуліганських мотивів, то діяння потрібно кваліфікувати за сукупністю зі ст. 296 КК залежно від обставин справи.

Викрадення предметів — це протиправне їх вилучення, вчинене як таємно, так і відкрито. Додаткова кваліфікація за злочини проти власності не потрібна, тому що ці предмети не перебувають у власності будь-кого.

Викрадення, поєднане із застосуванням насильства, потребує додаткової кваліфікації за статтями проти життя та здоров'я особи.

Злочин вважається закінченим при нарузі — з моменту вчинення дій, а при викраденні предметів — коли винний вилучив їх і одержав можливість розпоряджатися ними на свій розсуд.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною. Мотиви злочину можуть бути різними.

Знищення, руйнування або пошкодження пам'яток — об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці (ст. 298 КК) — умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток — об'єктів культурної спадщини.

Об'єктом злочину є *моральні засади суспільства* громадський порядок. Предметом можуть бути пам'ятки історії або пам'ятки культури, що об'єднуються поняттям «культурна спадщина». Відповідно до вимог Конституції (ч. 4 ст. 54) культурна спадщина охороняється законом.

Об'єкт культурної спадщини — визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти, інші при-

родні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність (ст. 1 Закону України від 8 червня 2000 р. «Про охорону культурної спадщини»). Пам'ятка — об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. При проведенні досудового слідства до справи треба додавати витяг, у якому підтверджується факт занесення цього об'єкта до Державного реєстру.

Об'єктивна сторона злочину включає в себе різні способи впливу (механічний, хімічний, біологічний тощо), які спричиняють знищення, руйнування чи псування пам'яток історії і культури.

Знищення — це приведення об'єкта до повної непридатності. Руйнування — спричинення ушкоджень, внаслідок яких він втрачає свою цінність, але може бути відновлений. Псування — спричинення ушкоджень, що знижують або принижують цінність об'єктів.

Злочин є закінченим з моменту початку вчинення знищення, псування чи руйнування.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною. Якщо ці дії вчинені із хуліганських спонукань, то кваліфікувати їх потрібно за сукупністю злочинів за ст. ст. 298 і 296 КК. Якщо знищення було пов'язане з викраденням, то дії винного теж потрібно кваліфікувати за ст. 298 КК і як посягання на власність.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо об'єктів, які є пам'ятками національного значення.

Частина 3 статті встановлює відповідальність за діяння, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об'єктів археологічної спадщини.

У частині 4 статті відповідальність встановлена за діяння, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища.

Жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК) — знущання над тваринами, що відносяться до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів.

Об'єктом злочину є моральні засади суспільного буття. Предметом злочину є хребетні тварини (савці, птахи, плазуни, земноводні, риби та ін.) (ст. 3 Закону України від 13 грудня 2001 р. «Про тваринний світ»). Це можуть бути як дорослі тварини, так і молодняк, як свійські, так і дикі.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в діях: знущання над тваринами; нацькування тварин одна на одну.

Знуцання може вчинятись із застосуванням жорстоких методів чи з хуліганських мотивів. Знуцання із застосуванням жорстоких методів виявляється у побитті тварин, заподіянні ушкоджень, проникаючих поранень, опіків, відчленування органу, тобто це безжалісне поводження з тваринами з метою отримати задоволення від спостереження за стражданнями тварини. Нацькування тварин одна на одну — примушення битися, кусатися, тобто змагатися між собою.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені у присутності малолітнього, тобто особи, яка не досягла 14-річного віку.

Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості (ст. 300 КК) — ввезення в Україну творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою або їх збут чи розповсюдження, а також примушення до участі в їх створенні.

Суспільна небезпечність цього злочину полягає у деформуванні духовно-етичних цінностей суспільства, насаджуванні бездуховності, в деградації особи, шкідливих зрушеннях у сфері психіки тощо.

Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері духовного і культурного життя.

Предметом злочину є твори, що пропагують культ насильства і жорстокості: писані чи надруковані, фільми, магнітофонні записи, комп'ютерні програми тощо. Для визначення предмета злочину обов'язково призначається експертиза.

Об'єктивна сторона злочину виявляється в діях щодо творів, що пропагують культ насильства та жорстокості:

— ввезення в Україну — переміщення цих творів через митний кордон України;

— виготовлення — авторство або відтворення чи розмноження їх;

— зберігання — це дії, пов'язані з володінням цими творами, які знаходяться не при винній особі, а у вибраному нею місці;

— збут — оплатна передача;

— розповсюдження — безоплатна передача;

— перевезення чи інше переміщення;

— примушення до участі в їх створенні — це фізичний або психічний вплив на особу з метою примусити її до участі у створенні таких творів.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення зазначених дій.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною та обов'язковою метою — збут або розповсюдження вказаних творів.

Частина 2 ст. 300 КК передбачає відповідальність за ті самі дії щодо кіно- та відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості, а також збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, що пропагують культ насильства і жорстокості.

Кіно- та відеопродукція, що пропагують культ насильства і жорстокості, — це кіно- та відеоплівки, комп'ютерні дискети та цифрові носії інформації, що містять фільми чи фрагменти фільмів.

Неповнолітніми є особи, які не досягли 18-річного віку.

Частина 3 ст. 300 КК встановлює відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вони вчинені:

— повторно чи за попередньою змовою групою осіб;

— із примушенням неповнолітніх до участі у створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості.

Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК) — ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушення до участі в їх створенні.

Характеристика цього злочину збігається зі злочинами, передбаченими ст. 300 КК, різниця полягає в предметі злочину.

Частина 2 ст. 301 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені щодо кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру, а також збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру.

У ч. 3 ст. 301 КК встановлена відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вони вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також примушення неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру.

Створення або утримання місць розпусти і звідництво (ст. 302 КК). Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері зв'язків між людьми для задоволення статевих потреб.

Предметом злочину є місце розпусти (окремі жилі будинки, квартири, нежилі, виробничі приміщення тощо).

Об'єктивна сторона передбачає вчинення однієї із 3 дій:

— створення місць розпусти — це різні дії, завдяки яким певне місце використовується для розпусти, переважно під виглядом лазні, клубу, масажного кабінету тощо;

— утримання їх — забезпечення функціонування цих місць (підбір клієнтів, підтримання порядку, охорона тощо);

— звідництво для розпусти — посередницька діяльність, яка полягає у підшуканні клієнтів.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Частина 2 ст. 302 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені з метою наживи або особою, раніше судимою за цей злочин, або вчинені організованою групою. Мета наживи означає мету отримати матеріальну винагороду.

Частина 3 ст. 302 КК встановлює відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені із залученням неповнолітнього, тобто особи, яка не досягла 18-річного віку.

Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК).

Під проституцією розуміється систематичне надання сексуальних послуг з метою отримання доходу.

Об'єктивна сторона злочину полягає у втягненні особи в заняття проституцією або примушуванні її до заняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерстві (під сутенерством розуміються дії особи щодо забезпечення заняття проституцією іншою особою).

Примушування чи втягнення у заняття проституцією — це дії, внаслідок яких інша особа всупереч своїм бажанням вимушена займатися проституцією. Примушення має бути поєднане з: насильством, погрозою застосування насильства, знищення чи пошкодження майна, шантажу або обману. У більшості випадків цей злочин кваліфікується за сукупністю із злочинами проти життя, здоров'я, волі, статевої недоторканості тощо.

Суб'єктом є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною і обов'язковою наявністю мети — отримання доходу.

Частина 2 статті встановлює відповідальність за дії, передбачені ч. 1 цієї статті, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Частина 3 статті встановлює відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою.

Частина 4 статті встановлює відповідальність за дії, передбачені частинами 1, 2 або 3 цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Відповідальність за втягнення малолітнього чи неповнолітнього в заняття проституцією чи примушування їх до заняття проституцією за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу, уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК). Безпосереднім об'єктом є громадський порядок у сфері нормального морального розвитку неповнолітніх.

Об'єктивну сторону злочину утворюють дії, пов'язані з втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми.

Під втягненням неповнолітнього у вчинення злочину передбачаються певні дії дорослої особи, пов'язані з безпосереднім фізичним або психічним впливом на неповнолітнього (переконавання, залякування, підкуп, обман, помста, заздрість тощо), вчинені з метою викликати у нього прагнення взяти участь в одному чи кількох злочинах. Якщо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність супроводжувалось заподіянням тілесних ушкоджень, дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів.

Втягнення неповнолітнього у пияцтво — це систематичне залучення однієї або декількох тих самих осіб до вживання алкогольних напоїв. Під втягненням у заняття азартними іграми або жебрацтвом слід розуміти умисне схиляння неповнолітнього до систематичної гри на гроші чи інші матеріальні цінності або їх випрошування у сторонніх осіб.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини.

Суб'єктом злочину є особа, яка на момент вчинення злочину досягла 18-річного віку.

Запитання для самоконтролю:

1. Злочини проти громадського порядку та їх характеристика.
2. Знищення, руйнування чи пошкодження пам'яток — об'єктів культурної спадщини.
3. Жорстоке поводження з тваринами.
4. Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості.
5. Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів. Створення або утримання місць розпусти і відництва.
6. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

Рекомендована література:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх».
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 червня 1991 р. № 3 «Про судову практику в справах про хуліганство» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1997). — Сімферополь, 1998. — С. 279—286.
3. Коржанський М.І. Кваліфікація злочинів. — К., 1998. — С. 318—404.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К., 2001. — 1104 с.

**ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ
ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ,
ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН,
ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ ТА ІНШІ
ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я
НАСЕЛЕННЯ**

- § 1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти здоров'я населення.
- § 2. Злочини проти здоров'я населення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

§ 1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти здоров'я населення

Злочини проти здоров'я населення — це суспільно небезпечні посягання, які порушують встановлені правила охорони здоров'я населення і боротьби з хворобами, а також правила обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Родовим та безпосереднім об'єктом цих злочинів є здоров'я населення. Додатковим безпосереднім об'єктом може бути здоров'я потерпілого (ст. 236), порядок використання коштів (ст. 306) тощо.

У більшості злочинів обов'язкова наявність предмета злочинів, зокрема це можуть бути: продукти харчування (ст. 327), одурманюючі засоби (ст. 324), кошти (ст. 306), отруйні або сильнодіючі речовини (ст. 321), наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсорів (ст. ст. 305, 307 КК).

Об'єктивна сторона більшості злочинів характеризується вчиненням активних дій, наприклад, контрабанда (ст. 305), викрадення наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 308 КК) та ін.

Є злочини, які можуть вчинятись як шляхом дії, так і бездіяльності, наприклад, порушення правил боротьби з епідеміями (ст. 325 КК) та ін.

Злочини проти здоров'я населення вважаються закінченими переважно з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, тобто мають формальний склад злочину, наприклад, виробництво, виготовлення, перевезення, пересилання, придбання, зберігання або збут отруйних і сильнодіючих речовин та ін. Але є злочини і з матеріальним складом, наприклад, порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами (ст. 326 КК).

З суб'єктивної сторони злочини проти здоров'я населення характеризуються переважно умисною виною, наприклад, викрадення наркотичних засобів (ст. 308 КК). Але є склади злочинів, які можуть вчинятись як умисно, так і з необережності (ст. ст. 325, 326 КК). У багатьох складах злочинів мета є обов'язковою ознакою, наприклад, мета збуту (ст. 307 КК) та ін.

Суб'єктом цих злочинів можуть бути:

— фізичні осудні особи, які досягли 16-річного віку (ст. ст. 305, 307);

— службова особа (ч. 2 ст. 308);

— особи, які досягли 14-річного віку, при викраденні наркотичних засобів або психотропних речовин шляхом крадіжки, грабежу, розбою та вимагання (ст. 308 КК).

Злочини проти здоров'я населення відмежовуються від злочинів проти особи тим, що погрожують не конкретній особі, а невизначеному колу осіб. Вони мають велику суспільну небезпечність та є дуже поширеними.

§ 2. Злочини проти здоров'я населення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 306 КК). Це спеціальна норма щодо загальної норми, передбаченої ст. 209 КК. Джерелом надходження коштів у цій статті є незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Об'єктом злочину є встановлений порядок здійснення підприємницької діяльності з метою протидії залученню коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Предмет злочину — кошти, здобуті від незаконного обігу вказаних предметів.

Незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів — це будь-які дії, пов'язані з цими предметами, які здійснюються з порушенням законодавства.

Об'єктивна сторона злочину передбачає відповідальність за вчинення однієї з 3 дій:

— розміщення коштів у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах;

— придбання за такі кошти об'єктів, майна, що підлягають приватизації, чи обладнання для виробництва та інших потреб;

— використання таких коштів і майна з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Розміщення коштів — це відкриття рахунків в банках та проведення банківських операцій, а також розміщення коштів у фонди підприємств та їх використання.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення однієї із зазначених дій. Якщо ці дії пов'язані з іншими злочинними діями, наприклад, вирощуванням снотворного маку чи конопель, виробництвом цих засобів тощо, то кваліфікувати їх потрібно за сукупністю за ст. 306 та ст. ст. 307—309 КК.

Суб'єкт злочину — фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною виною.

Третя форма вчинення цих дій має обов'язкову мету — продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Частина 2 ст. 306 КК встановлює відповідальність за дії, передбачені ч. 1, вчинені: повторно або за попередньою змовою групою осіб або у великих розмірах (у розмірі, що у 200 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК). Предметом цього злочину можуть бути лише наркотичні засоби та психотропні речовини та їх аналоги.

Згідно зі ст. 1 Закону України від 15 лютого 1995 р. «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» (в редакції Закону від 8 липня 1999 р.) наркотичні засоби — включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними.

Психотропні речовини — включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, природні матеріали, які здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему або викликати порушення сприйняття, або емоцій, або мислення, або поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними.

Згідно із Законом Комітет з контролю за наркотиками при МОЗ України видав Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, що підлягають спеціальному контролю відповідно до законодавства України від 23 березня 1998 р. № 7, в якому всі зазначені речовини, що підлягають спеціальному контролю, включені до таблиць I—IV з урахуванням їх терапевтичної цінності залежно від ступеня небезпеки, яку вони можуть становити, та відповідальності, що передбачаються Законом «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів».

Таблиця I включає наркотичні засоби (список № 1) та психотропні речовини (список № 2), що становлять особливу не-

безпеку у разі зловживання ними. Ці речовини мають сумнівну терапевтичну цінність, заборонені для виробництва в Україні, використання в медичних цілях та не підлягають включенню в довідники лікарських засобів, Державний реєстр та Державну фармакопею України. Використання цих речовин із науковою метою суворо обмежується. До таблиці I (список № 3) віднесені також нарковмісні рослини, сировина та наркотичні засоби рослинного походження.

Таблиця II включає наркотичні засоби (список № 1) та психотропні речовини (список № 2), що становлять значну небезпеку в разі зловживання ними, але, враховуючи їх терапевтичну цінність, можуть використовуватись у медичних цілях. Для речовин, включених у таблицю II (список № 1 і список № 2), передбачаються однакові заходи контролю.

Таблиця III включає психотропні речовини (список № 2) та окремі нарковмісні препарати (список № 1), що становлять меншу небезпеку в разі зловживання ними, порівняно з речовинами таблиці II, та мають ширше терапевтичне застосування.

Таблиця IV включає хімічні речовини та їх солі, які використовуються в процесі виготовлення наркотичних або психотропних речовин і визначаються в міжнародних конвенціях як прекурсори.

Спеціальному контролю підлягають аналоги наркотичних і психотропних речовин, які є синтетичними або виділеними з природної сировини продуктами, що мають хімічну структуру і властивості, подібні до структури і властивостей речовин, включених до таблиць I, II, III; вони призводять до стимулюючого, депресивного або галюциногенного стану, небезпечні для здоров'я населення в разі зловживання ними і не затверджені як наркотичні засоби чи психотропні речовини міжнародними конвенціями ООН, а також рішенням Комітету.

Для визначення виду і кількості наркотичних засобів і психотропних речовин обов'язково призначається експертиза (судово-біологічна чи судово-хімічна).

Об'єктивна сторона цього злочину може вчинятися шляхом незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Виробництво наркотичних засобів, психотропних речовин — це серійне одержання предметів злочину, тобто виготовлення їх серіями, за певними зразками, нормами тощо, тобто одержання їх на виробництві.

Виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин — усі процеси, за винятком виробництва, за допомогою яких можуть бути отримані наркотичні чи психотропні речовини, в тому числі шляхом екстракції або рафінування, а також перетворення одних наркотичних або психотропних речовин в інші наркотичні засоби і психотропні речовини.

Придбання — це їх купівля, отримання в обмін на інші товари та речі, прийняття наркотиків як оплати боргу або як предметів позики чи дарування, привласнення знайденого. Згідно зі ст. 14 Закону громадяни України мають право придбати наркотичні або психотропні лікарські препарати лише за рецептом лікаря.

Зберігання — будь-які умисні дії, пов'язані із перебуванням наркотичних засобів чи психотропних речовин у володінні винного (при собі, у приміщенні, а також у сховищах або в інших місцях). Відповідальність за зберігання настає незалежно від його тривалості.

Перевезення — переміщення наркотичних засобів чи психотропних речовин транспортом з одного місця в інше в межах України, при цьому не має значення, хто є власником або користувачем транспорту, спосіб транспортування, а також відстань.

Пересилання — це переміщення їх у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, посильним тощо з одного місця в інше в межах України.

Під збутом слід розуміти будь-які оплатні чи безоплатні форми реалізації наркотичних засобів (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позичання, введення ін'єкцій власником наркотику іншій особі, пригощання цигаркою, що містить наркотик, тощо).

Злочин вважається закінченим з моменту виконання однієї із зазначених альтернативних дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і обов'язковою метою збуту при виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні або пересиланні наркотичних засобів чи психотропних речовин.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 307 КК передбачає кваліфікуючі ознаки, тобто ті самі дії:

- вчинені повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст. ст. 308—310, 312, 314, 315, 317 КК;
- із залученням неповнолітнього;
- збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян;
- збут або передача цих речовин у місця позбавлення волі;
- якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах чи особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини (наказ Міністерства охорони здоров'я України від 1 серпня 2000 р. № 188 «Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу»).

Частина 3 ст. 307 КК передбачає особливо кваліфікуючі ознаки:

- злочин вчинено організованою групою;
- предметом цих дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах;
- злочин вчинено із залученням малолітнього або щодо малолітнього (особи, яка не досягла 14-річного віку).

Частина 4 ст. 307 КК передбачає спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності, а саме за виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання за наявності таких умов:

- добровільна здача наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;
- вказівка джерела їх придбання;
- сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом.

Добровільність означає, що особа мала і подальшу можливість володіння цими предметами, але відмовилася від неї.

Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК). Предметом злочину можуть бути лише наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги. Джерело викрадення значення не має, це може бути незаконне збирання рослин або їх частин (коробочок або стебел маку, конопель та ін.) з охоронюваних ланів сільськогосподарських підприємств, розкрадання наркотичних засобів чи психотропних речовин у громадян, які володіють ними правомірно або незаконно тощо.

Об'єктивна сторона злочину передбачає викрадення — тобто умисне незаконне вилучення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів з державних або інших організацій, установ або підприємств чи окремих громадян для особистого споживання чи іншого протиправного використання, що створює небезпеку спричинення шкоди здоров'ю населення.

Частина 1 цієї статті передбачає викрадення у формі крадіжки, грабежу, не поєднаного з насильством, привласнення, вимагання, шахрайство, заволодіння наркотичними засобами шляхом зловживання службовим становищем.

Злочин вважається закінченим залежно від форми заволодіння, за ч. 1 — це матеріальний склад злочину (з моменту заволодіння і одержання можливості хоча б первісно розпорядитися (сховати, передати та ін.), вимагання — формальний склад.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Корисливий мотив у цих випадках не є обов'язковим. Якщо викрадення вчиняється з метою збуту або без мети збуту, відповідальність настає за сукупністю злочинів, передбачених ст. 308 і ст. 14 або ст. 15 та ст. 309 КК.

Суб'єктом злочину, якщо його вчинено шляхом крадіжки, грабежу, розбою та вимагання, може бути особа, яка досягла 14-річного віку, шляхом шахрайства — особа з 16-річного віку, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем — службова особа.

Частина 2 ст. 308 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені:

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства;
- особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст. ст. 306, 307, 310, 311, 312, 314, 317 КК;
- у великих розмірах;
- заволодінням наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Частина 3 ст. 308 КК передбачає відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 статті, якщо вони вчинені:

- в особливо великих розмірах;
- організованою групою;
- шляхом розбою з метою викрадення;
- із вимаганням цих засобів чи речовин, поєднаним з насильством, небезпечним для життя та здоров'я.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК). Об'єктивна сторона злочину виявляється в незаконних діях з виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин.

Ці дії за своїм зовнішнім проявом аналогічні діям, передбаченим у ст. 307 КК. Відмінність у тому, що відсутній збут.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення однієї із зазначених дій.

Суб'єктивна сторона злочину передбачає вину у формі прямого умислу.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 309 КК передбачає відповідальність за ті самі дії:

- вчинені повторно;
- вчинені за попередньою змовою групою осіб;
- вчинені особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст. ст. 307, 308, 310, 317 КК;
- якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах.

Частина 3 ст. 309 КК встановлює відповідальність за дії, передбачені частинами 1 чи 2 цієї статті, вчинені із залученням неповнолітнього або якщо предметом таких дій були наркотичні засоби чи психотропні речовини в особливо великих розмірах.

Частина 4 ст. 309 КК — це спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за дії, передбачені ч. 1 цієї статті, якщо особа добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії.

Посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК). Предметом цього злочину є мак снотворний, будь-який сорт маку, що містить опій, і конопля — рослина будь-якого виду роду каннабіс, що містить тетрагідроканнабіноли.

Посів або вирощування здійснюється відповідно до Закону «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів».

Власники або землекористувачі земельних ділянок, на яких ростуть дикорослі або незаконно насіяні рослини, які містять наркотичні речовини, зобов'язані в разі виявлення таких рослин знищити їх негайно або у термін, встановлений службовою особою органу внутрішніх справ.

Об'єктивна сторона злочину має формальний склад і полягає в незаконному посіві або вирощуванні снотворного маку чи конопель. *почаг 100 рослин.*

Посів — висівання насіння, посадка розсади на певній земельній ділянці. Вирощування — це догляд (підпушування, прополка, проріджування, полив, підживлення, боротьба з шкідниками та ін.) за посівами або охорона з метою доведення їх до стадії визрівання.

Злочин вважається закінченим з моменту висівання насіння чи посадки розсади або дій, що становлять процес вирощування зазначених рослин.

Суб'єктивна сторона характеризується лише прямим умислом.

Суб'єктом може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 310 КК передбачає відповідальність за незаконний посів або вирощування снотворного маку чи конопель:

- за попередньою змовою групою осіб з метою збуту;
- в кількості 500 і більше рослин (мак і коноплі можуть складатися в сукупності залежно від коренів, а не стебел від них);
- особою, яка була засуджена за цією статтею чи яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст. ст. 307, 309, 311, 317 КК.

Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ст. 313 КК). Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок обігу обладнання, призначеного для виготовлення зазначених предметів з метою захисту здоров'я населення.

Предметом злочину є обладнання, яке призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, — це можуть бути апарати, пристрої (випарювач,

прес для виготовлення гашишу) тощо. Побутове обладнання такими предметами бути не може.

Об'єктивна сторона злочину може виявлятися у таких діях: викрадення; привласнення; вимагання; заволодіння шляхом шахрайства; виготовлення; придбання; передача; продаж такого обладнання.

Злочин вважається закінченим залежно від дії. Викрадення — крадіжка чи грабіж — має матеріальний склад, вимагання — має формальний склад злочину.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років, шляхом привласнення злочин може вчинити лише матеріально відповідальна особа.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Частина 2 ст. 313 КК передбачає відповідальність за вчинення тих самих дій:

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст. ст. 306, 312, 314, 315, 317, 318 КК;
- заволодіння обладнанням шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Частина 3 статті як особливо кваліфікуючі ознаки передбачає вчинення злочину:

- організованою групою;
- з метою виготовлення особливо небезпечних наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;
- шляхом розбою з метою викрадення обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;
- шляхом вимагання, поєднаного з насильством, небезпечним для життя і здоров'я.

Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 КК). Об'єктивна сторона злочину виявляється в схилянні певної особи до вживання зазначених предметів.

Під схилянням слід розуміти дії, які викликають бажання потерпілого вживати наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги. Прояви цих дій можуть бути різними: прохання, підбурювання до цього, обіцянка, тиск на потерпілого. Загальна риса цих дій — спрямованість на збудження бажання іншої особи споживати наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги.

Відповідальність настає незалежно від результату і незалежно від того, чи вживала особа ці предмети чи відмовилась від цього. Злочин визнається закінченим з моменту виконання дій, спрямованих на залучення потерпілого до вживання зазначених предметів.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 315 КК передбачає відповідальність за ту саму дію:

- вчинену повторно;
- щодо 2 чи більше осіб;
- щодо неповнолітнього — суб'єктом цих дій може бути лише особа, яка досягла 18-річного віку;
- вчинену особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст. ст. 307, 308, 310, 314, 317 КК.

Незаконне публічне вживання наркотичних засобів (ст. 316 КК) — публічне або вчинене групою осіб незаконне вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується наявністю ознак:

- діями, пов'язаними з незаконним вживанням наркотичних засобів (куріння, ін'єкції тощо);
- публічне або вчинене групою осіб.

Публічне — тобто очевидне для всіх, у тому числі для особи, яка вживає наркотичні засоби.

Під місцем вчинення злочину розуміють місця для проведення навчальних (школа, ПТУ, інститут тощо), спортивних (стадіон, спортивні майданчики), культурних заходів (парк, клуб, кінотеатр тощо), інші місця масового перебування людей (ідальні, вокзали та ін.).

Засобами вчинення злочину є тільки наркотичні засоби.

Закінчений злочин з моменту вчинення дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 цієї статті передбачає відповідальність за ті самі дії:

- вчинені повторно;
- особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст. ст. 307, 310, 314, 315, 317, 318 КК.

Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК). Об'єктивна сторона злочину виявляється в: організації місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; утриманні такого місця або наданні приміщення з цією метою.

Місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотиків, психотропних речовин або їх аналогів — це приміщення, які використовуються для систематичних відвідувань осіб з метою вживання, виробництва або виготовлення вищезгаданих предметів. Це не лише жилі приміщення, але і господарські будівлі, гаражі, підвали тощо. Але приміщення повинні мати стабільну локалізацію. Відвідувачі можуть бути різними.

Організація зазначених місць — діяльність однієї чи декількох осіб, спрямована на створення, або така, що призвела до створення місця для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (підшукування приміщень, готування пристроїв для вживання цих предметів, підбір клієнтів або співучасників, їх вербування, розробка та готування конспіративних заходів тощо).

Утримання місця — це система дій, спрямованих на підтримання їх функціонування (матеріальне забезпечення, обслуговування клієнтів, забезпечення конспірації тощо).

Надання приміщень — це надання дозволу чи запрошення використати приміщення, яке знаходиться в розпорядженні чи у власності винного.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій, передбачених диспозицією цієї статті.

Суб'єктивна сторона вчиненого характеризується умисною виною.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 цієї статті має кваліфікуючі ознаки:

- діяння вчинені повторно;
- діяння вчинені з корисливих мотивів, тобто особа має матеріальну заінтересованість;
- діяння вчинені групою осіб (форма співучасті проста, без попередньої змови);
- діяння вчинені із залученням неповнолітнього (суб'єктом може бути лише особа, яка досягла 18-річного віку).

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття, види та характеристика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення.

2. Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

3. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Незаконне публічне вживання наркотичних засобів.

Рекомендована література:

1. Закон України від 15 лютого 1995 р. «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» (в редакції Закону від 8 липня 1999 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 36. — Ст. 317

2. Закон України від 15 лютого 1995 р. «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин

і прекурсорів та зловживанню ними» // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 10. — Ст. 62

3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів».

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хаврошка. — К., 2001. — 1104 с.

5. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. — К., 1998. — С. 509—535.

6. Селіванов М.П., Хрупа М.С. Антинаркотичне законодавство України. Історія, теорія, коментар. — К., 1997. — 352 с.

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ, НЕДОТОРКАНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЗОВУ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ

- § 1. Загальна характеристика злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.
- § 2. Злочини у сфері охорони державної таємниці.
- § 3. Злочини проти недоторканності державних кордонів.
- § 4. Злочини у сфері забезпечення призову та мобілізації.

§ 1. Загальна характеристика злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації

Ці злочини передбачають посягання на родовий об'єкт у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Безпосереднім об'єктом є суспільні відносини в конкретній сфері.

Деякі склади злочинів мають спеціальний предмет:

- відомості, що становлять державну таємницю (ст. ст. 328, 329);
- відомості, що становлять конфіденційну інформацію (ст. 330);
- товари, міжнародні передачі яких підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК).

Об'єктивна сторона злочинів характеризується як дією, так і бездіяльністю (ст. 328 КК та ін.), але є склади, які вчиняються лише шляхом дії (ст. 332 КК). Переважно це формальні склади злочинів.

Суб'єктом цих злочинів може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку; особа, яка досягла 18-річного віку (призовник) (ст. 335 КК).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується як умисною, так і необережною формами вини.

За безпосереднім об'єктом ці злочини поділяються на такі групи:

- злочини у сфері охорони державної таємниці;
- злочини, спрямовані на порушення недоторканності державних кордонів;
- злочини у сфері забезпечення призову та мобілізації.

§ 2. Злочини у сфері охорони державної таємниці

Розголошення державної таємниці (ст. 328 КК) — розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства.

Об'єктом злочину є порядок забезпечення охорони державної таємниці, що забезпечує безпеку держави.

Предметом злочину є відомості, що становлять державну таємницю. Перелік таких відомостей визначений у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю. Цим відомостям надається гриф секретності — «особливої важливості», «цілком таємно», «таємно».

Розголошення даних досудового слідства, що містять відомості, які становлять державну таємницю, слід кваліфікувати за ст. 387 КК. Розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, відомостей про заходи безпеки щодо осіб, взятих під захист, вчинене службовою особою, що прийняла рішення про ці заходи, або особою, яка їх здійснює, або службовою особою, якій ці рішення стали відомі у зв'язку з її службовим становищем, слід кваліфікувати за ст. 381 КК.

Об'єктивна сторона злочину характеризується розголошенням відомостей, що є державною таємницею, тобто це незаконне обнародування відомостей особою, якій ці відомості стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, внаслідок чого ці відомості стали надбанням сторонніх осіб.

Розголошення відомостей може бути вчинене у формі як дії (розмова по телефону, у бесіді, демонстрація документів тощо), так і бездіяльності (допуск сторонніх осіб у приміщення, в якому зберігаються матеріали і документи тощо).

Сам факт розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, якщо вони були сприйняті як такі сторонніми особами, утворює склад закінченого злочину, тобто злочин має формальний склад.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується як умисною, так і необережною формами вини. Обов'язково має бути відсутній іноземний адресат і бажання винної особи, щоб такі відомості стали надбанням іноземної держави, її організацій чи їх представників.

Суб'єктом розголошення державної таємниці можуть бути службові або інші особи, яким ці відомості стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків; військовослужбовці, крім випадків розголошення військової таємниці (ст. 422 КК). Також це стосується осіб, які залишили посаду або звільнені з установ, або після демобілізації із Збройних Сил України.

Громадяни, яким випадково стали відомі відомості, що містять державну таємницю, і які потім їх розголосили, не є суб'єктом злочину.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки. Наприклад, відомості стали відомі іноземній розвідці, що спричинило значну шкоду обороноздатності чи іншим інтересам України.

Втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 329 КК). Об'єктом злочину є порядок забезпечення охорони державної таємниці, що забезпечує безпеку держави.

Предметом злочину є:

- документи, що містять державну таємницю;
- інші матеріальні носії секретної інформації, що містять державну таємницю;
- предмети, відомості про які становлять державну таємницю.

Документ — це предмет, який викладений на папері і має матеріальну форму (книги, брошури, рукописи), а також карти, схеми, фотоплівка, фотознімки тощо. До інших матеріальних носіїв секретної інформації можуть бути віднесені не передбачені законом форми збереження таємної інформації: чернетки, виписки тощо.

До предметів, відомості про які становлять державну таємницю, належать: окремі агрегати, блоки, вузли, комплекси, прилади, апарати (зразок зброї, техніки, обладнання тощо).

Об'єктивна сторона виявляється в діянні, для якого характерна обов'язкова наявність:

— порушення встановленого законодавством порядку поводження із зазначеними документами та іншими матеріальними носіями секретної інформації або предметами;

— втрата зазначених предметів.

Порушення полягає в порушенні режиму таємності або правил таємного діловодства. Втрата — це фактичний вихід носія інформації, що містить державну таємницю, поза волею особи, якій вона була довірена, з її володіння.

Злочин вважається закінченим з моменту фактичного виходу із володіння зазначених предметів. Якщо вихід цих предметів із володіння є результатом грабежу, крадіжки, розбою, то кримінальна відповідальність осіб, відповідальних за предмети цих злочинів, не настає.

Суб'єктом злочину є особа, якій ці предмети були довірені. Військовослужбовці за втрату предметів, що становлять державну таємницю, несуть відповідальність за ч. 2 ст. 422 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується тільки не-обережною формою вини.

Приховування або знищення документа з метою помсти особі, якій він був довірений, слід кваліфікувати за ст. 357 КК.

Важливе значення має суб'єктивне ставлення особи до дій чи бездіяльності, оскільки, якщо немає вини, неможливе і притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Якщо втрата предметів злочину сталася в разі невиконання чи неналежного виконання службовою особою своїх повноважень, особа в разі спричинення істотної шкоди повинна нести відповідальність за ст. 367 КК.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки.

Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави (ст. 330 КК). Об'єкт злочину — встановлений порядок забезпечення охорони конфіденційної інформації, що є власністю держави і забезпечує державну безпеку.

Предметом злочину є конфіденційна інформація.

Під конфіденційною інформацією розуміють відомості, які знаходяться у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб, держави і поширюються за їх бажанням на певних, передбачених ними, умовах (ст. 30 Закону України від 2 жовтня 1992 р. «Про інформацію») та може містити економічні, науково-технічні та інші відомості.

Правила поводження з цією інформацією встановлені Інструкцією про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 27 листопада 1998 р. № 1893.

Об'єктивна сторона злочину може виражатися в 2 формах:

1) передача іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам відомостей, що містять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави;

2) збирання такої інформації.

Злочин вважається закінченим з моменту передачі або збирання з метою передачі конфіденційної інформації.

Суб'єктом злочину є особа, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, тобто особа має дозвіл на доступ до цієї інформації.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише прямим умислом. Для збирання обов'язкова наявність цілі — передача цієї інформації.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за ті самі дії:

— вчинені з корисливих мотивів;

— що спричинили тяжкі наслідки для інтересів держави;

— вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб.

§ 3. Злочини проти недоторканності державних кордонів

Незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК). Об'єктом злочину є порядок перетинання державного кордону України.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні однієї з таких дій: організація, керівництво, сприяння незаконному переправленню осіб через державний кордон України.

Організація полягає в підшукуванні та об'єднанні інших співучасників для вчинення злочину.

Керівництво — це розпорядження діями осіб, які бажають незаконно перетнути державний кордон України, з метою досягнення своїх цілей.

Сприяння незаконному переправленню осіб через державний кордон України здійснюється: порадами, вказівками зручних маршрутів, місця і часу перетинання тощо; наданням транспортних засобів, засобів приховування слідів тощо; усуненням перешкод (відволікання уваги прикордонників, виведення з ладу систем сигналізації тощо).

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення зазначених дій, тобто є формальним.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені: повторно (ч. 1 ст. 32 КК) або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК).

Порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК). Об'єкт злочину — порядок здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю.

Предмет злочину:

— сировина — це різні види хімікатів та прекурсорів, що використовуються для виготовлення, наприклад, військових вибухових речовин;

— обладнання — технологічне оснащення, стенди, електронне обладнання, реактори тощо;

— технології — документи, що містять відомості, спеціальну інформацію тощо;

— зброя будь-якого виду (наприклад, ракетна, ядерна, хімічна тощо);

— військова та спеціальна техніка.

Об'єктивна сторона виявляється в порушенні встановленого порядку здійснення міжнародних передач вказаних предметів.

Диспозиція бланкетна, тому що порушується врегульований законодавством порядок експорту продукції, послуг, технологій, які підлягають державному експортному контролю.

Ці дії слід кваліфікувати за сукупністю за ст. ст. 201 та 333 КК, тому що незаконне переміщення через митний кордон є контрабандою.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за ті самі діяння, вчинені повторно або організованою групою.

Порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК). Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері міжнародних польотів і порядок перетинання державного кордону України.

Міжнародний політ — це здійснення запланованих або незапланованих польотів, які виконуються з перетинанням державного кордону України.

Об'єктивна сторона злочину може виявлятися в таких формах:

— вліт на територію України або виліт з України без відповідного дозволу;

— недодержання зазначених у дозволі маршрутів, місць посадки, повітряних трас, коридорів або ешелонів.

Це вичерпний перелік дій, що створюють злочинне порушення правил міжнародних польотів.

Склад злочину формальний.

Суб'єкт злочину спеціальний — член екіпажу або пілот будь-якого повітряного судна, для якого правила міжнародних польотів є обов'язковими.

Суб'єктивна сторона злочину у формі вліту в Україну або виліту з України без відповідного дозволу характеризується прямим умислом.

Інші форми цього злочину характеризуються з суб'єктивної сторони як умислом, так і необережністю.

§ 4. Злочини у сфері забезпечення призову та мобілізації

Ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК). Об'єктом злочину є встановлений порядок комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань.

Об'єктивна сторона злочину виявляється як у формі дії, так і бездіяльності. Призов на строкову військову службу регулюється Законом «Про військовий обов'язок і військову службу» та іншими нормативно-правовими актами.

Спосіб ухилення має значення для визначення моменту закінчення злочину: при бездіяльності — з моменту прибуття призовника у військовий комісаріат для відправлення у військову частину; при дії — з моменту, коли призовнику вдалося звільнитися від призову на строкову службу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину спеціальний — тільки призовник. Призовники, які визначені для проходження альтернативної служби, не є суб'єктами цього злочину.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття, види та характеристика злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.
2. Розголошення державної таємниці.
3. Втрата документів, що містять державну таємницю.
4. Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави.
5. Незаконне перетинання державного кордону. Незаконне переправлення осіб через державний кордон України.
6. Ухилення від призову на строкову військову службу.

Рекомендована література:

1. Закон України від 4 листопада 1991 р. «Про державний кордон України» // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 2. — Ст. 5.
2. Закон України від 21 січня 1994 р. «Про державну таємницю» (в редакції Закону від 21 вересня 1999 р.) // — Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 49. — Ст. 428.
3. Закон України від 6 грудня 1991 р. «Про оборону України» (в редакції Закону від 5 жовтня 2000 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 49. — Ст. 420.
4. Закон України від 25 березня 1992 р. «Про військовий обов'язок і військову службу» (в редакції Закону від 18 червня 1999 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 33. — Ст. 270.
5. Закон України від 21 жовтня 1993 р. «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (в редакції Закону від 2 березня 2005 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 16. — С. 255.
6. Указ Президента України від 15 червня 2004 р. № 628/2004 «Про Воєнну доктрину України» // Офіційний вісник України. — 2004. — № 30. — Ст. 2005.
7. Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затв. наказом Служби безпеки України від 12 серпня 2005 р. № 440.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хаврюка. — К., 2001. — 1104 с.

Глава 16

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН

- § 1. Поняття і види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.
- § 2. Характеристика злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

§ 1. Поняття і види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян

Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян — це посягання на нормальну діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, які виявляються у вчиненні незаконних дій щодо представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, а також в інших діях, що порушують роботу зазначених органів та об'єднань.

Ці злочини виділені в окремий розділ XV Особливої частини КК. Водночас суспільно небезпечні діяння в окремих сферах державного управління передбачені і в деяких інших розділах КК (у сфері службової, господарської діяльності тощо).

Родовим об'єктом цих злочинів виступає управлінська діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, тобто їх авторитет і нормальна діяльність.

З об'єктивної сторони більшість таких злочинів вчиняється у формі активних дій (опір представникові влади, підробка документів, самоправство та ін.).

Склади злочинів цього розділу сформульовані законодавцем як матеріальні (пошкодження ліній зв'язку та ін.) і формальні (втручання в діяльність державного діяча). Для визнання останніх закінченими достатньо встановити факт вчинення суспільно небезпечної дії.

Із суб'єктивної сторони злочини вчиняються, як правило, умисно. У більшості випадків умисел прямиий. Проте певні злочини можуть характеризуватися змішаною формою вини, зокрема: кваліфіковані злочини, передбачені частинами 2

ст. ст. 343, 347, 352, 357, 358, ч. 3 ст. 355, та злочин, передбачений ст. 356 КК. Пошкодження ліній зв'язку можливе як умисно, так і з необережності.

Суб'єктом злочинів, як правило, виступають особи, які досягли 16-річного віку, однак деякі із цих злочинів можуть бути вчинені тільки спеціальним суб'єктом.

На відміну від службових злочинів, у яких винний діє шляхом використання свого службового становища, злочини проти порядку управління вчиняються без використання будь-яких особливих повноважень.

Маючи єдиний родовий об'єкт, злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян можуть бути згруповані залежно від особливостей безпосереднього об'єкта посягання на такі види:

1) злочини, які посягають на авторитет державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян;

— наруга над державними символами (ст. 338);

— незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні (ст. 339);

— незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 340);

— захоплення державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341 КК);

2) злочини, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують нормальну діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян:

— опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві (ст. 342);

— втручання в діяльність працівника правоохоронного органу (ст. 343);

— втручання у діяльність державного діяча (ст. 344);

— погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345);

— погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346);

— умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347);

— посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348);

— захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349);

— погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350);

— перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради (ст. 351);

— умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352);

— самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи (ст. 353);

— одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК);

3) злочини, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують ведення і зберігання офіційних документів, штампів і печаток:

— викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357);

— підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК);

4) злочини, що порушують суспільні відносини, врегульовані спеціальними правилами:

— примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355);

— самоправство (ст. 356);

— незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (ст. 359);

— умисне пошкодження ліній зв'язку (ст. 360 КК).

§ 2. Характеристика злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян

Незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні (ст. 339 КК). Об'єктом злочину є авторитет української держави та право на плавання під Державним Прапором України, на яке має право судно:

— що є державною власністю України або є власністю фізичної особи України чи юридичної особи в Україні;

— зареєстроване у Державному судовому реєстрі України або Судновій книзі України;

— на підставі свідоцтва про право на плавання під Державним Прапором України.

Предметом злочину є Державний Прапор України.

Річкове або морське судно — це самохідна чи несамохідна плавуча споруда.

З об'єктивної сторони злочин виявляється у піднятті Державного Прапора України без права на це.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку. Відповідальність за ці дії несе капітан судна.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною.

Захоплення державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341 КК). Безпосередній об'єкт злочину — це нормальна діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, яким належать будівлі чи споруди.

Предметом злочину є зазначені будівлі та споруди.

Об'єктивна сторона цього діяння характеризується захопленням державних будівель чи споруд, що належать органам державної влади, органам місцевого самоврядування та об'єднанням громадян.

Злочин має формальний склад.

Суб'єкт злочину — фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і спеціальною метою — незаконне користування будівлями чи спорудами або перешкоджання нормальній роботі підприємств, установ, організацій.

Втручання у діяльність державного діяча (ст. 344 КК). Об'єктом злочину є нормальна діяльність державних службових осіб та авторитет органів державної влади.

Потерпілими за цим злочином можуть бути: Президент України, Голова Верховної Ради України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або його представник, Голова Рахункової Палати, Голова та члени Центральної виборчої комісії, Голова Національного банку України, члени Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голова Антимонопольного комітету України, Голова Фонду державного майна України, Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України. Потерпілими можуть бути лише особи, які обрані або призначені на ці посади у встановленому законом порядку.

Об'єктивна сторона злочину полягає в незаконному впливі у будь-якій формі на державного діяча.

Незаконний вплив полягає в конкретних діях, спрямованих на перешкоджання виконанню цими особами своїх обов'язків або прийняття незаконних рішень шляхом умовлянь, шантажу, погроз.

Якщо погроза була поєднана з погрозою вбивства, заподіяння шкоди здоров'ю, знищення або пошкодження майна, а також викрадення або позбавлення волі, дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів за ст. ст. 344 і 346 КК.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення незаконного впливу — тобто має формальний склад.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, обов'язковою є наявність мети злочину — перешкодити виконанню державним діячем службових обов'язків або домогтися прийняття незаконних рішень.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені особою з використанням свого службового становища.

Умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК). Об'єктом злочину є авторитет органів державної влади,

органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, а додатковим об'єктом може виступати власність, громадська безпека, життя та здоров'я громадян.

Предметом злочину є майно, що належить службовій особі чи громадянину, який виконує громадський обов'язок.

Потерпілими можуть бути: службові особи органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян; громадяни, які виконують громадський обов'язок; їх близькі родичі.

Об'єктивна сторона злочину характеризується дією, спрямованою на знищення чи пошкодження майна.

Обов'язковими ознаками злочину є:

- діяння у вигляді знищення чи пошкодження майна;
- настання майнових наслідків у вигляді шкоди;
- наявність причинного зв'язку.

Ця норма є спеціальною щодо ст. 194 КК. Особливість її полягає в тому, що знищення чи пошкодження майна здійснюється у зв'язку зі службовою чи громадською діяльністю.

Службова діяльність — це діяльність, обумовлена службовим становищем особи і спрямована на реалізацію нею своїх службових повноважень.

Громадська діяльність — це діяльність, обумовлена належністю громадянина до певного об'єднання і спрямована на реалізацію функцій і виконання завдань цього об'єднання (охорона громадського порядку, кордону, політична діяльність тощо).

Злочин має матеріальний склад, тому він є закінченим з моменту знищення чи пошкодження майна.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку, а за ч. 2 статті — з 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені:

- шляхом підпалу (термічним способом);
- шляхом вибуху. В цьому випадку дії винного слід кваліфікувати за сукупністю злочинів за ст. 352 та ст. 263 КК;
- іншим загальнонебезпечним способом (затоплення, використання отрути тощо);
- внаслідок цих дій спричинена загибель людей або інші тяжкі наслідки (тяжкі тілесні ушкодження однієї особи чи середньої тяжкості тілесні ушкодження декількох осіб тощо).

Одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК). Цей склад злочину слід відрізнити від злочину, передбаченого ст. 368 КК «Одержання хабара» за суб'єктом.

Об'єктом злочину є авторитет державного підприємства, установи чи організації та нормальне їх функціонування.

Предмет злочину — матеріальні блага, вигоди майнового характеру (майнове право).

З об'єктивної сторони злочин має вияв у незаконному одержанні шляхом вимагання працівником державного підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, в будь-якому вигляді матеріальних благ або вигод матеріального характеру у значному розмірі (удвічі і більше перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян) за виконання чи невиконання будь-яких дій з використанням свого службового становища на підприємстві, в установі чи організації.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом і корисливим мотивом.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, працює на державному підприємстві, в установі чи організації і не є службовою особою.

Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК). Об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері виконання цивільно-правових зобов'язань. Додатковим об'єктом є життя, здоров'я, воля, честь, гідність, власність особи.

Об'єктивна сторона злочину виявляється у формі примушування потерпілого до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Примушування полягає у: вимозі виконати чи не виконати договір, угоду або інше цивільно-правове зобов'язання; погрозі застосувати насильство, пошкодити чи знищити майно.

Цивільно-правові зобов'язання як елемент цивільних правовідносин передбачають наявність в однієї сторони права на вчинення певних дій, в іншій — обов'язку їх вчинення, тобто передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо. Кредитор вправі вимагати від боржника виконання свого обов'язку. Водочас кримінально караним є спосіб вимагання — під загрозою насильства або знищення чи пошкодження майна.

Злочин має формальний склад, є закінченим з моменту пред'явлення вимоги.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Частина 2 статті передбачає кваліфікуючі ознаки, тобто вчинення злочину:

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- із погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень;
- із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя і здоров'я;

— з пошкодженням чи знищенням майна. В разі знищення або пошкодження майна за обтяжуючих обставин дії винного кваліфікуються за сукупністю за ч. 2 ст. 355 та ч. 2 ст. 194 КК.

Частина 3 статті передбачає відповідальність за вчинення такого злочину:

- організованою групою;

— із застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я;

— із завданням великої шкоди;

— із спричиненням інших тяжких наслідків (спричинення тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній особі або середньої тяжкості кільком особам, самогубство тощо).

Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого чи умисне вбивство, а також вбивство через необережність, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів за ч. 3 ст. 355 і ч. 2 ст. 121, ст. ст. 115, 119 КК.

Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357 КК). Суспільна небезпечність злочину полягає в тому, що такими діями заподіюється суттєва шкода нормальній діяльності та порядку здійснення обігу і використання офіційних документів, що є об'єктом злочину.

До предмета цього злочину належать офіційні документи, штампи, печатки і бланки, а також приватні документи, які знаходяться в державних або громадських підприємствах, установах та організаціях незалежно від форми власності.

Під документом слід розуміти будь-який письмовий акт, що є доказом фактів, які мають юридичне значення. Це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і розповсюдження інформації шляхом фіксації її на паперах, в кіно-, відео- та фотоматеріалах, на оптичному дисковому або на іншому носіїві.

Офіційними є документи, видані державними чи громадськими підприємствами, установами і організаціями. Приватними слід вважати документи, що складаються окремими громадянами (заява, скарга тощо).

До штампів належать печатні форми (кліше та їх відбитки) із назвою установи, підприємства, організації, а в деяких випадках — з повідомленням про місце їх розташування, дат видачі та ін.

Під печаткою розуміють пристрій із нарізними знаками, пристосований для відмітки на документах назви установи, організації, підприємства, а також для проставлення відбитку цього пристрою для посвідчення документів. Офіційними вони є, коли їх зміст стосується відносин, врегульованих правом, і вони видаються і використовуються у встановленому законом порядку.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: викраденням, привласненням, вимаганням, заволодінням шляхом шахрайства, заволодінням шляхом зловживання особою своїм службовим становищем, знищенням, пошкодженням, приховуванням предмета злочину.

Для об'єктивної сторони не має значення місце вчинення злочину — підприємство, установа чи організація незалежно від форми власності.

Викрадення — це таємне або відкрите вилучення документа, штампа чи печатки. Якщо таке вилучення поєднане з насильством або погрозою його застосування щодо службової особи, у віданні якої перебуває предмет посягання, відповідальність настає за сукупністю злочинів за ст. ст. 350 і 357 КК. Викрадення бланків з метою внесення до них фіктивних даних і подальшого використання утворює замах на підробку документів і кваліфікується за ст. 15 і частинами 1 або 2 ст. 358 КК.

Із суб'єктивної сторони злочин може бути вчинений тільки з прямим умислом. Обов'язкова наявність корисливого мотиву або інших особистих інтересів.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Службова особа за вчинення дій, передбачених ст. 357 КК, є суб'єктом зловживання службовим становищем щодо предметів цього злочину.

Частина 2 ст. 357 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони:

— спричинили порушення роботи підприємства, установи чи організації, тобто ускладнили або зробили неможливим їх роботу на певний час;

— вчинені щодо особливо важливих документів, штампів і печаток.

За сукупністю злочинів слід кваліфікувати дії, коли викрадаються документи майнового характеру (чек на одержання грошей в банку) з метою подальшого одержання майна чи цінностей.

За ч. 3 ст. 357 КК відповідальність настає за незаконне заволодіння будь-яким способом паспортом або іншим важливим особистим документом.

Під іншими важливими особистими документами розуміють такі, які посвідчують певні важливі факти і події в житті особи (свідоцтво про народження, атестат, диплом про освіту тощо) та надають певні права чи звільняють від обов'язків (посвідчення водія, довідка про участь в бойових діях тощо).

Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК). Об'єкт і предмет цього злочину аналогічні об'єкту і предмету злочину, передбаченого ст. 357 КК.

Посвідчення або інші документи, які є предметом посягання, обов'язково повинні мати певні ознаки:

— вони видані підприємством, установою чи організацією незалежно від форми власності (громадянином-підприємцем, приватним нотаріусом, аудитором тощо);

— документи надають права або звільняють від обов'язків.

З об'єктивної сторони злочин має вияв у:

— підробленні посвідчення або іншого документа: виготовлення фальшивого документа; внесенні в справжній документ неправдивих відомостей; внесенні таких змін у текст документа, які викривляють зміст викладених там юридично значимих фактів;

— збуті такого документа.

Збут — це відчуження в будь-якій формі (продаж, дарування) документів як самим підроблювачем, так і іншими особами, які знали, що ці предмети є фальшивими.

Підроблення приватних документів тягне відповідальність за іншими статтями КК, наприклад, за підроблення заповіту з метою подальшого заволодіння майном померлого відповідальність настає за ст. 14 і визначеною частиною ст. 190 КК (готування до шахрайства).

Підроблення офіційного документа, який не надає прав і не звільняє від обов'язків (характеристика), не утворює складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 358 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом і спеціальною метою — використати предмет злочину як підроблювачем, так і іншою особою.

Суб'єкт — фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Службові особи за вчинення аналогічних дій несуть відповідальність за ст. 366 КК (службове підроблення).

Частина 2 ст. 358 КК передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб.

Частина 3 статті передбачає відповідальність за використання завідомо підробленого документа, тобто пред'явлення або надання підробленого документа підприємству, установі чи організації з метою одержання прав або звільнення від обов'язків (надання до органів внутрішніх справ підробленого паспорта для одержання дозволу на виїзд за кордон).

Суб'єкт цього злочину має ті самі ознаки, що за ч. 1 ст. 358 КК, але відповідальність за ч. 3 цієї статті настає лише в тому випадку, коли винна особа, знаючи, що предмет злочину є фальшивим, тільки використала його, а не підроблювала.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття, види та характеристика злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

2. Наруга над державними символами. Незаконне перешкоджання організації або проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій.

3. Захоплення державних або громадських будівель чи споруд.

4. Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві.

5. Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу. Поняття, склад та види цього злочину.

6. Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу. Поняття, склад та види цього злочину.

7. Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу.

8. Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання.

Рекомендована література:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 червня 1992 р. № 8 «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1997). — Сімферополь, 1998. — С. 264—273.

2. Кримінальне право України / За ред. В.М. Бовсуновського. — К., 1995. — С. 367—381.

3. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. — К., 2004.

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хаврюка. — К., 2001. — 1104 с.

5. Сташис В.В., Бажанов М.І. Преступления против порядка управления. — Харьков, 1976. — 75 с.

6. Уголовное право УССР: Особенная часть. — К., 1989. — С. 357—394.

Глава 17

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ

§ 1. Загальна характеристика злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

§ 2. Характеристика деяких злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

§ 1. Загальна характеристика злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку

Інформатизація та комп'ютеризація життя є одним із важливих здобутків людства. Персональні комп'ютери стали невід'ємною частиною будь-якої діяльності. Поява комп'ютерів, різноманітних комп'ютерних програм та комп'ютерних мереж дали можливість зберігати в електронному вигляді та використовувати інформацію, яка має велике значення для її власників та користувачів. Проте з'явилась і негативна сторона цього явища, адже виникли можливості вчинення протиправних дій щодо використовуваної інформації, тобто з'явилась можливість вчиняти крадіжки, шахрайство, комерційне шпигунство.

Саме тому у 1994 р. до КК було внесено ст. 198-1, де передбачалась кримінальна відповідальність за порушення роботи автоматизованих систем. Звичайно, цього було недостатньо, тому новий КК 2001 р. на момент прийняття містив вже 3 статті: незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (ст. 361), викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем (ст. 362), порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем (ст. 363).

Проте вже у 2003 р. було змінено назву розділу 16 КК «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку».

Зважаючи на проблеми, які виникли, та прогалини в законодавстві, у 2004 р. до КК було внесено суттєві зміни та прийнято

нові редакції статей, зокрема: ст. 361-1 «Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут»; ст. 361-2 «Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації»; ст. 363-1 «Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку».

Об'єктом посягання є встановлений уповноваженими суб'єктами порядок використання електронно-обчислювальних машин, їх систем, комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку. До комплексу суспільних відносин, які характеризують порядок використання ЕОМ, входять і відносини, пов'язані з несанкціонованим втручанням у роботу автоматизованих систем, комп'ютерних мереж, користуванням та доступом, відносини щодо охорони та забезпечення нормальної роботи комп'ютерних систем та мереж і мереж електрозв'язку.

Предметом злочинів є електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), комп'ютерні системи та мережі, мережі електрозв'язку, комп'ютерна інформація та її носії.

Об'єктивна сторона злочинів, які вчиняються у сфері використання електронно-обчислювальних машин, їх систем, комп'ютерних мереж (комп'ютерні злочини), характеризується як дією, так і бездіяльністю.

Зважаючи на те, що настання наслідків є практично обов'язковим щодо кожного злочину, то склад злочинів є матеріальним, за винятком створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ст. 361-1 КК), де склад є формальним.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується як умисною, так і необережною (ст. 363 КК) формами вини. Мотив не передбачений законом як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони їх складу, проте має значення при кваліфікації злочинів.

Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 16-річного віку, однак заволодіння комп'ютерною інформацією шляхом зловживання службовим становищем може бути вчинене службовою особою, а порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем — особою, яка відповідає за експлуатацію зазначених систем (спеціальний суб'єкт).

§ 2. Характеристика деяких злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку

Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем,

комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361 КК). Об'єктом злочину є певний порядок роботи автоматизованих систем, які пристосовані для одержання, зберігання та розповсюдження інформації.

Предметом злочину є: автоматизовані електронно-обчислювальні машини (комп'ютери, АЕОМ), у тому числі персональні; їх системи; комп'ютерні мережі; мережі електрозв'язку.

Системи — це операційні системи, які встановлюються на певній машині, за допомогою яких здійснюється їх робота.

Комп'ютерна мережа — сукупність програмних і технічних засобів, за допомогою яких забезпечується можливість доступу з однієї АЕОМ до програмних чи технічних засобів іншої АЕОМ та до інформації.

З об'єктивної сторони злочин виражається в умисному несанкціонованому втручання у роботу АЕОМ, їх систем та комп'ютерних мереж, при цьому обов'язкове настання наслідків у вигляді витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або порушення встановленого порядку її маршрутизації.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною. За ч. 2 ст. 361 КК відповідальність настає за ті самі дії, якщо вони:

- заподіяли значну шкоду (значною вважається така шкода, що полягає в заподіянні матеріальних збитків та в 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян);
- вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб.

Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362 КК). Об'єктом цього злочину є власність на комп'ютерну інформацію, встановлений порядок її зберігання та використання.

Предметом злочину є комп'ютерна інформація — це текстова, графічна чи будь-яка інша інформація, яка існує в електронному вигляді, зберігається на відповідних носіях і може створюватись, змінюватись чи використовуватись за допомогою АЕОМ.

Об'єктивна сторона злочину посягає у несанкціонованій зміні, знищенні або блокуванні інформації, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчиненій особою, яка має право доступу до неї.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за несанкціоновані перехоплення або копіювання інформації, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на

носіях такої інформації, якщо це призвело до її витоку, вчинені особою, яка має право доступу до такої інформації.

За ч. 3 ст. 362 КК відповідальність настає за ті самі дії, якщо вони:

- заподіяли значну шкоду;
- вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб.

Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363 КК). Об'єктом злочину є встановлений порядок експлуатації АЕОМ, їх систем чи комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Об'єктивна сторона злочину полягає в порушенні правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних машин, їх систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється, що здійснюється шляхом як дії, так і бездіяльності; в результаті такого порушення заподіюється значна шкода.

Правила експлуатації АЕОМ — це будь-які правила, які існують і регламентують порядок проведення робіт, захисту мереж, машин, їх систем, інформації тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту настання наслідків, передбачених у диспозиції статті.

Суб'єкт злочину спеціальний, тобто та особа, яка відповідає за експлуатацію АЕОМ, їх систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною формою вини.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.
2. Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.
3. Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється.

Рекомендована література:

1. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименко. — К., 2004. — 656 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К., 2001. — 1104 с.

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- § 1. Поняття службового злочину та його ознаки.
- § 2. Види службових злочинів.

§ 1. Поняття службового злочину та його ознаки

Службовим злочином визнається порушення службовою особою обов'язків, зумовлених її службовим становищем, що завдало істотної шкоди державним чи громадським інтересам або охоронюваним законом правам та інтересам окремих фізичних чи юридичних осіб.

Відповідальність за злочини у сфері службової діяльності передбачена розділом XVII Особливої частини КК.

Службовим вважається злочин якщо він має такі ознаки:

- посягає на звичайну діяльність державного апарату та апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності;
- може бути вчинений в силу службових повноважень винного;
- може бути вчинений лише спеціальним суб'єктом — службовою особою;
- має наслідком істотну шкоду.

Головною ознакою цих складів злочину є об'єкт посягання. Усі злочини у сфері службової діяльності мають єдиний родовий об'єкт — звичайна діяльність державного апарату і апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності.

Безпосереднім об'єктом окремих злочинів у сфері службової діяльності є звичайна діяльність як окремої ланки державного апарату, апарату органу місцевого самоврядування, так і окремого підприємства, організації чи установи незалежно від форми власності.

Об'єктивна сторона цих злочинів полягає в порушенні службовою особою обов'язків, обумовлених її службовим становищем, і заподіянні цим порушенням істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян або інтересам юридичних осіб.

Ці злочини вчиняються шляхом як дії, так і бездіяльності.

Обов'язки службової особи, обумовлені службовим становищем, можуть бути різними і визначаються нормативними актами. Наприклад, основні обов'язки і права державних служ-

бовців визначені у ст. ст. 10—11 Закону України від 16 грудня 1993 р. «Про державну службу».

Відповідальність настає лише за ті діяння, якими спричинена істотна шкода. Під істотною шкодою слід розуміти:

— прямі матеріальні збитки — ст. ст. 364, 365, 367 КК (які в 100 і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян — п. 3 примітки до ст. 364 КК);

— упущену вигоду;

— порушення охоронюваних законом політичних, трудових, житлових, особистих та майнових прав і інтересів громадян;

— підрив престижу представників державної влади та управління;

— створення обстановки, що утруднює здійснення основних функцій підприємством, установою, організацією;

— порушення громадського порядку та ін.

Для визначення службового злочину достатньо встановити наявність хоча б однієї із зазначених ознак.

Питання, чи є шкода істотною, вирішується в кожному випадку окремо, залежно від конкретних обставин справи, вини особи тощо.

Якщо не буде істотної шкоди, то немає злочину у сфері службової діяльності, в цьому випадку буде дисциплінарний проступок.

Коли службова особа віддає підпорядкованій особі наказ або розпорядження, виконання якого призводить до заподіяння істотної шкоди, вона підлягає відповідальності за наявності цих ознак за ст. ст. 364 або 365 КК.

Неслужбова особа, яка не виконала такий наказ або розпорядження, несе відповідальність за фактично вчинені дії, а якщо мала місце змова, то відповідні особи несуть відповідальність як співучасники за відповідною частиною ст. 27 КК.

Якщо особа виконувала обов'язковий наказ або розпорядження, це не є злочином, за винятком виконання явно злочинного або незаконного наказу (ст. 41 КК).

Особливістю об'єктивної сторони цих злочинів є те, що заподіяння істотної шкоди відбувається виключно за умов дії або бездіяльності службової та неслужбової особи. У таких випадках слід виділити діяння службової особи, а потім встановити, що істотна шкода перебуває в причинному зв'язку з діями цієї особи. Це стосується ст. ст. 364, 365, 367 КК.

Суб'єктом злочинів у сфері службової діяльності, за винятком давання хабара, може бути лише службова особа.

Службовими особами є:

а) особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади. До них належать працівники державних органів і установ, які наділені правом у межах своєї компетенції пред'являти вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами незалежно

від їх відомчої належності чи підпорядкованості (наприклад, народні депутати України; працівники виконавчих органів (члени виконкомів рад, прокурори, слідчі, судді, оперативні працівники підрозділів МВС, Служби безпеки); виконавці виконавчої служби, інспектори державних інспекцій (лісоохорони, рибнагляду тощо);

б) особи, які постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих обов'язків, тобто здійснюють керівництво галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності. Такі функції, зокрема, виконують керівники підприємств, відомств, державних, колективних чи приватних підприємств, установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами, їх заступники тощо), керівники ділянками робіт (майстри, бригадири та ін.);

в) особи, які постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності обіймають посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських обов'язків — це повноваження з управління чи розпорядження державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його збереження, переробки, реалізації, здійснення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження в тому чи іншому обсязі є у начальників планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, їх заступників, завідувачих складами, магазинами, ательє, їх заступників, керівників відділів цих підприємств, відомчих ревізорів і контролерів тощо.

Тимчасове виконання спеціальних повноважень відбувається, коли ці обов'язки чи повноваження покладені на особу у встановленому законом порядку правомочним органом або службовою особою. Наприклад, водій одночасно виконує обов'язки експедитора, вчитель ставить екзаменаційну оцінку, яка дає право вступу до вузу. Тобто особа від імені органу видає офіційний документ, який має юридичні наслідки.

Не можуть вважатися службовими особами засуджені, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі і виконують там за дорученням адміністрації обов'язки в галузі господарської діяльності.

З суб'єктивної сторони всі злочини, за винятком службової недбалості (ст. 367 КК), характеризуються прямим умислом. Тому службова особа не може нести відповідальність за істотну шкоду, яка настає у сфері її діяльності, якщо за обставинами справи вона не могла їх передбачити й усунути. Це буде і в тих випадках, коли істотна шкода настала в разі дій іншої службової особи.

Службова особа не може нести кримінальну відповідальність, якщо вона порушила положення посадової інструкції, з якою не була ознайомена.

Отже, злочини у сфері службової діяльності мають велику суспільну небезпечність, тому що принижують авторитет державного апарату. Безпосереднім виконавцем цих злочинів є лише службова особа, тобто представник влади, особа, яка виконує організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки.

За характером суспільної небезпечності вчинені службовими особами злочини мають кілька видів:

- зловживання владою або службовим становищем (ст. 364);
- перевищення влади або службових повноважень (ст. 365);
- службове підроблення (ст. 366);
- службова недбалість (ст. 367);
- одержання хабара (ст. 368);
- давання хабара (ст. 369);
- провокація хабара (ст. 370 КК).

§ 2. Види службових злочинів

Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) — умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Зловживання владою або службовим становищем є злочином за наявності таких ознак в їх сукупності:

- використання службовою особою шляхом дії або бездіяльності влади чи службового становища всупереч інтересам служби;
- вчинення такого діяння з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб;
- заподіяння вказаним діянням істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Об'єкт злочину — діяльність окремої ланки державного апарату, апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, окремої організації, установи, підприємства незалежно від форми власності, а також права та інтереси окремих фізичних чи юридичних осіб.

Об'єктивна сторона злочину характеризується:

- використанням службовою особою свого службового становища всупереч інтересам служби;
- заподіянням істотної шкоди охоронюваним законом правам чи інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб;

— наявністю причинного зв'язку між використанням службового становища і злочинними наслідками.

Зловживання владою — це умисне використання службовою особою, яка здійснює функції представника влади, своїх владних повноважень всупереч інтересам служби.

Службове зловживання передбачає наявність взаємозв'язку між службовим становищем винного і його поведінкою, яка має вияв у незаконних діях або бездіяльності. При цьому діяння службової особи, як правило, пов'язане безпосередньо із службовим становищем і повноваженнями особи. У цьому випадку вони вчиняються в межах тих прав і практичних можливостей, якими наділена службова особа саме у зв'язку з посадою, яку вона обіймає, але за своїм змістом суперечить інтересам служби.

Службове зловживання буде і у випадках, коли діяння особи безпосередньо не було пов'язане з використанням її прямих службових обов'язків за місцем роботи, але нею використовувалась можливість давати вказівки підпорядкованим організаціям і контролювати їх.

Інтереси служби — це нормальний хід роботи установи, підприємства чи організації. Інтереси служби не можна тлумачити вузьковідомчо, вони мають поєднуватись, а не протиставлятися загальним інтересам. Тобто дії, вчинені на шкоду інтересам інших організацій або за рахунок загальнодержавних інтересів, становлять службове зловживання.

Дії всупереч інтересам служби — це вчинення службовою особою таких діянь, які порушують службові обов'язки і суперечать інтересам служби, інтересам підприємства, установи чи організації. Не можуть бути визнані вчиненими всупереч інтересам служби господарські доцільні дії службової особи, які не суперечать закону.

Прикладом можуть бути дії працівників житлового відділу органу місцевого самоврядування, які незаконно надавали житло особам, що не мали на це право, чим заподіяли істотну шкоду інтересам громадян, які повинні були отримати житло. Також це може бути використання коштів не за призначенням, безпідставне закриття кримінальної справи чи її непорушення; невжиття заходів щодо затримання злочинця тощо.

Суб'єктом зловживання владою або службовим становищем можуть бути лише службові особи.

З суб'єктивної сторони зловживання владою або службовим становищем характеризується прямим умислом у поєднанні з корисливими мотивами, іншою особистою заінтересованістю або інтересами третіх осіб.

Службова особа усвідомлює, що, вдаючись до зазначених вище дій або бездіяльності, вона використовує своє службове становище всупереч інтересам служби, і бажає цього. Але заподіяння істотної шкоди може бути вчинене і з необережності.

Корисливим мотивом є прагнення до незаконної матеріальної вигоди (отримати майно, набути право на майно тощо). Але якщо

зловживання службовим становищем є способом заволодіння чужим майном, дії службової особи потрібно кваліфікувати за ст. 191 КК і додаткової кваліфікації за ст. 364 КК вони не потребують.

За ст. 364 КК потрібно кваліфікувати дії матеріально відповідальних осіб, які приховують шляхом фальсифікації документів або іншим способом нестачу матеріальних цінностей з метою ухилення від відшкодування збитків. Аналогічно слід вирішувати питання про відповідальність службових осіб і представників влади за придбання товарів за пільговими цінами на підприємствах, в організаціях і установах, що є поширеним видом зловживання. Отримання заробітної плати на підставних осіб службовими особами, якщо роботу вони виконали самі, слід кваліфікувати за ст. 364 КК.

Якщо в діях службових осіб крім зловживання владою або службовим становищем є ознаки іншого злочинного діяння, їх дії слід кваліфікувати за сукупністю. Так,

— службові особи торговельних підприємств або підприємств з надання послуг населенню, які вдаються до обману покупців чи замовників, несуть відповідальність за ст. 225 КК, а якщо вигода визнана істотною — за сукупністю за ст. ст. 225 та 364 КК;

— якщо зловживання владою або службовим становищем виявилось в умисному знищенні або пошкодженні чужого майна за наявності відповідних ознак — за ч. 2 ст. 194 і ст. 364 КК.

Під іншими особистими інтересами слід розуміти низькі мотиви винного (помста, заздрість, кар'єризм), тобто особисту вигоду немайнового характеру.

Здійснення дій в інтересах третіх осіб — це бажання надати послугу родичу або іншій близькій людині чи знайомим з використанням свого службового становища. Заздалегідь не обіцяне приховування злочину, вчинене службовою особою з використанням свого становища, за умови настання істотної шкоди слід кваліфікувати за сукупністю за ст. ст. 396 і 364 КК.

Частина 2 ст. 364 КК передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки. Тяжкими наслідками визнаються:

— заподіяння майнової шкоди, яка в 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян;

— суттєве завдання шкоди діяльності установи або підприємства;

— створення аварійної ситуації з людськими жертвами;

— банкрутство тощо.

Частина 3 статті передбачає відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені працівником правоохоронного органу.

Перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК) — умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Об'єкт перевищення влади або службових повноважень той самий, що і в інших злочинах у сфері службової діяльності. Додатковим об'єктом може бути життя, здоров'я, честь, гідність та свобода громадян.

Перевищення влади — це випадки, коли суб'єкт злочину, який є представником влади, при виконанні своїх функцій виходить за межі наданих йому повноважень або діє при цьому незаконними методами.

Перевищення повноважень — це коли суб'єкт злочину виходить за їх межі або діє при цьому незаконними методами.

Об'єктивна сторона злочину виражається в:

— діях службової особи, які явно виходять за межі наданих їй прав і повноважень або у застосуванні недозволених методів;

— настанні наслідків у вигляді істотної шкоди;

— причинному зв'язку між вказаними діями та істотною шкодою.

Вирішуючи питання про наявність об'єктивної сторони злочину, потрібно спочатку з'ясувати компетенцію службової особи. Це обов'язкова ознака, і вона вимагає звернення до відповідного закону або іншого нормативного акта, в якому визначені права та обов'язки службової особи.

Форми перевищення влади або службових повноважень:

— вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства (якщо дільничний інспектор приймає рішення, яке належить до повноважень начальника міліції) чи службової особи іншого відомства;

— вчинення дій одноособово, тоді як вони могли бути здійснені лише колегіально (голова правління фірми приймає рішення, яке належить до компетенції загальних зборів акціонерів, одноособово);

— вчинення дій, які дозволяються тільки в особливих випадках, з особливого дозволу і з особливим порядком проведення, — за відсутності цих умов (застосування зброї працівником міліції за відсутності умов її застосування);

— вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти (нанесення побоїв особі, яка затримана за адміністративне порушення).

Обов'язкова ознака об'єктивної сторони цього злочину — істотна шкода, в разі її відсутності складу злочину не буде, може йтися лише про дисциплінарний проступок. Якщо службова особа, яка перевищила свої службові повноваження, діяла в інтересах служби і з користю для справи, то немає підстав і для дисциплінарної відповідальності.

Суб'єктом злочину є представник влади або інша службова особа.

З суб'єктивної сторони злочин характеризується лише умисною виною. Перевищення влади або службових повноважень вчиняється лише з прямим умислом, тому що йдеться про дії, які явно виходять за межі прав і повноважень винного. Мотиви, якими ця особа керувалась, на кваліфікацію не впливають.

Частина 2 ст. 365 КК передбачає такі кваліфікуючі ознаки:

- насильство;
- застосування зброї;
- болісні і такі, що ображають особисту гідність потерпілого, дії, *за відсутності ознак насильства*.

Насильство може бути як фізичне, так і психічне. Фізичне — це незаконне позбавлення волі, нанесення ударів, заподіяння побоїв, вчинення дій, характерних для мордування, заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Психічне — це реальна погроза заподіяння фізичного або іншого насильства щодо потерпілого або його близьких.

Застосування зброї передбачає застосування її для ураження живої цілі. Це не тільки випадки, коли спричинена шкода здоров'ю, але й коли зброя застосовувалась, але не досягла цілі. Передбачається, що застосовується вогнепальна зброя, в тому числі гладкоствольна, холодна зброя.

Болісними визнаються такі дії, які завдають потерпілому особливий фізичний біль або моральні страждання.

Образливими вважаються такі дії, які принижують честь, гідність особи.

Частина 3 статті передбачає відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили тяжкі наслідки. Спричинення тяжких тілесних ушкоджень і тих, що спричинили настання смерті, а також умисне вбивство кваліфікуються за сукупністю злочинів.

Службове підроблення (ст. 366 КК) — внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення документів, а також складання і видача завідомо неправдивих документів.

Предметом злочину є офіційні документи — це письмові акти, призначені засвідчити події чи факти, які мають юридичне значення.

Об'єктивна сторона злочину має вияв у діях.

Підроблення документів — це повна або часткова зміна змісту вже оформленого справжнього документа.

Злочин має формальний склад і є закінченим з моменту вчинення дій.

З суб'єктивної сторони злочин може бути вчинений лише з прямим умислом. Мотиви на кваліфікацію не впливають.

Суб'єктом службового підроблення може бути лише службова особа.

Частина 2 статті передбачає відповідальність, якщо злочин спричинив тяжкі наслідки.

Службова недбалість (ст. 367 КК) — невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Об'єкт злочину такий самий, як і в попередніх службових злочинах.

Об'єктивна сторона може мати вияв як у бездіяльності, так і в дії.

Невиконання службових обов'язків — це бездіяльність службової особи в умовах, коли вона повинна була і могла вчинити дії, які входять в коло її службових обов'язків. Неналежне виконання службових обов'язків — це дії службової особи в межах службових обов'язків, які виконані не так, як цього вимагали інтереси служби. Воно може виявитись як в одноразовому діянні, так і в тривалому. Як і в попередніх статтях, стаття має бланкетну диспозицію.

Також обов'язковими ознаками є заподіяння істотної шкоди і наявність причинного зв'язку між діяннями і шкодою.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережністю, вона може бути у вигляді як злочинної недбалості, так і злочинної самовпевненості.

Суб'єктом злочину є лише службова особа.

Частина 2 ст. 367 КК передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки.

Одержання хабара (ст. 368 КК) — одержання службовою особою в будь-якому вигляді хабара за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третіх осіб будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища.

Предмет хабара має виключно майновий характер. Це може бути майно, право на майно, будь-які дії майнового характеру. Послуги, пільги, які не мають матеріального змісту, не можуть визнаватися предметом хабара.

Об'єктивна сторона злочину має вияв у одержанні хабара особисто або через третіх осіб, а також у завуальованій формі під виглядом укладення угод, нееквівалентної сплати послуг тощо і це має бути усвідомлене як тим, хто дає хабара, так і тим, хто його одержує.

Одержання хабара вважається закінченим злочином з моменту, коли службова особа прийняла хоча б частину хабара. Якщо службова особа виконала певні дії, спрямовані на одержання хабара, але не одержала його з причин, які не залежали від її волі, вчинене нею належить кваліфікувати як замах на одержання хабара.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише прямим умислом. Суб'єктом злочину може бути лише службова особа.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за одержання хабара:

— у великих розмірах — що у 200 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян;

— службовою особою, яка займає відповідальне становище. Це особи, зазначені у п. 1 примітки до ст. 364 КК, які обіймають посади, які згідно зі ст. 25 Закону «Про державну

службу» віднесені до III, IV, V та VI категорій, а також судді, прокурори, слідчі, керівники, заступники керівників органів державної влади та управління, місцевого самоврядування, їх структурних підрозділів та одиниць;

— за попередньою змовою групою осіб, якщо у вчиненні злочину як співвиконавці брали участь 2 і більше службові особи, які домовились про спільне одержання хабара як до, так і після надходження пропозицій про дачу хабара, але до його одержання;

— повторно;

— поєднане з вимаганням. Це вимога службовою особою хабара з погрозою вчинення або невчинення з використанням влади чи службового становища дій, які можуть завдати шкоди правам, свободам чи законним інтересам того, хто дає хабара, або умисне створення службовою особою умов, за яких особа вимушена дати хабара з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів.

Частина 3 статті встановлює відповідальність за одержання хабара:

— в особливо великих розмірах, що в 500 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян;

— службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище (особи, зазначені в ч. 1 ст. 9 Закону «Про державну службу», та особи, посади яких згідно зі ст. 25 цього Закону віднесені до I і II категорій).

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття, види та характеристика злочинів у сфері службової діяльності. Поняття службового злочину.
2. Зловживання владою або службовим становищем.
3. Перевищення влади або службових повноважень.
4. Службове підроблення.
5. Поняття та характеристика одержання та дачі хабара. Провокація хабара.

Рекомендована література

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень».
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво».
3. Клименко В.А., Мельник Н.И., Хавронюк Н.И. Уголовная ответственность за должностные преступления. — К., 1996.
4. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. — К., 1998. — С. 268—317.
5. Кримінальне право України / За ред. В.М. Бовсуновського. — К., 1995. — С. 344—357.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К., 2001. — 1104 с.

7. Уголовная ответственность за должностные преступления. Комментарий к Закону Украины «О борьбе с коррупцией» // Библиотека права «Блиц-информ». — К., 1996. — 510 с.

8. Уголовное право УССР: Особенная часть. — К., 1989. — С. 305—329.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

- § 1. Поняття, види і загальна характеристика злочинів проти правосуддя.
- § 2. Злочини, які вчиняються службовими особами органів правосуддя.
- § 3. Інші злочини проти правосуддя.

§ 1. Поняття, види і загальна характеристика злочинів проти правосуддя

Згідно зі ст. 124 Конституції правосуддя в Україні здійснюється виключно судами.

Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, тому судам належить велика роль у зміцненні законності.

Але правосуддя неможливо здійснювати без діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, а також органів, які виконують судові вироки, рішення і постанови. Тому законодавець встановлює кримінальну відповідальність не лише за посягання на нормальну діяльність суду щодо здійснення правосуддя, а й правильну діяльність органів, які забезпечують відправлення правосуддя.

Злочини проти правосуддя — це передбачені законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечні діяння, які порушують нормальну діяльність суду, а також діяльність органів, які забезпечують відправлення правосуддя.

Усі злочини проти правосуддя об'єднані в розділі XVIII Особливої частини КК.

Родовим об'єктом цих злочинів є звичайна діяльність суду, органів дізнання, досудового слідства і прокуратури, спрямована на забезпечення законності.

Безпосереднім об'єктом цієї групи злочинів є нормальне функціонування окремих структур і ланок, які складають в цілому систему правосуддя. Додатковим безпосереднім об'єктом в окремих злочинах можуть бути особиста воля, здоров'я, честь, гідність потерпілих.

За об'єктивними ознаками злочини проти правосуддя — це суспільно небезпечні та протиправні діяння, які порушують норми кримінального законодавства України. Більшість із них вчинюється шляхом активних дій, наприклад, злочини, передбачені ст. ст. 371, 372, 377—379, 393, 396, 398, 399 КК. Шляхом бездіяльності вчиняються, наприклад, злочини, передбачені ст. ст. 380, 382, 385, 389 КК.

За законодавчою конструкцією більшість злочинів проти правосуддя мають формальні склади, тому що вони визнаються закінченими з моменту вчинення дії чи бездіяльності. Але такі злочини як умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378), умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399), невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380), розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК), мають матеріальний склад, оскільки потребують настання злочинних наслідків для визнання злочинів закінченими.

За суб'єктивною стороною злочини проти правосуддя можуть вчинятись тільки з прямим умислом. Для більшості злочинів цієї групи мотив та мета не є обов'язковою ознакою складу злочину. Як правило, винними керують користь, помста, інтереси служби, які невірні розуміються, та інші негативні спонукання.

Суб'єкт у більшості злочинів проти правосуддя спеціальний. У законі є пряма вказівка на працівників правоохоронних органів (судді, слідчі, дізнавачі, прокурори) та інших службових осіб і службовців, а також інших осіб, які досягли 16-річного віку.

Залежно від суб'єкта всі злочини проти правосуддя можна поділити на 2 види (групи):

1) злочини, які вчиняються працівниками органів правосуддя: завідомо незаконні затримання, привід або арешт (ст. 371), примушування давати показання (ст. 373), порушення права на захист (ст. 374), постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375), невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380), розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК). Небезпека цих злочинів полягає в грубому порушенні недоторканності особи, що гарантується Конституцією України (ст. 29);

2) злочини, що вчиняються особами, які не є працівниками органів правосуддя. Ця група, у свою чергу, поділяється на 3 підгрупи.

До першої підгрупи можна віднести злочини, які вчиняються щодо осіб, які беруть участь у відправленні правосуддя: втручання в діяльність судових органів (ст. 376), погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377), умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378), посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379), втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397), погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398), умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399), посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК).

До другої підгрупи слід віднести злочини, що вчинюються особами, які зобов'язані сприяти відправленню правосуддя або не перешкоджати його здійсненню: завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383), завідомо неправдиве показання (ст. 384), відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385), перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386), розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387), незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації (ст. 388), приховування злочину (ст. 396 КК).

До третьої підгрупи можна віднести злочини, що вчиняються особами, які зобов'язані виконувати судові рішення, або особами, щодо яких судом застосований захід правового примусу: невиконання судового рішення (ст. 382), ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389), ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390), злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи (ст. 391), дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392 КК), втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393), втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394), порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК).

Класифікувати злочини проти правосуддя можна не тільки за їх суб'єктами, а й за безпосередніми об'єктами. Класифікація злочинів за безпосередніми об'єктами значною мірою відображає ті суспільні відносини, яким спричиняється шкода.

Виходячи з положень Конституції України можна виділити такі злочини проти правосуддя, які посягають на відносини, що забезпечують реалізацію конституційних принципів діяльності органів слідства, прокуратури та суду (ст. ст. 371, 372, 374, 375 КК).

Саме відносини, що мають сприяти найбільш повній реалізації зазначених принципів у сфері правосуддя, є безпосереднім об'єктом цієї групи злочинів.

До другої групи належать злочини проти правосуддя, які посягають на відносини, що забезпечують отримання достовірних доказів та вірних висновків у справі (ст. ст. 373, 383—386 КК).

Третю групу становлять злочини, які посягають на відносини, що забезпечують своєчасне припинення та розкриття злочинів. Своєчасне припинення та розкриття злочинів — це важливий засіб попередження злочинності. До цієї групи слід віднести такі злочини, як розголошення даних досудового слідства або дізнання, приховування злочину.

До четвертої групи слід віднести злочини, які посягають на відносини, що забезпечують виконання вироку, рішення та призначеного покарання (ст. ст. 388—395 КК).

§ 2. Злочини, які вчиняються службовими особами органів правосуддя

Злочини проти правосуддя, які вчиняються службовими особами органів правосуддя, є спеціальними службовими злочинами. Вони мають всі ознаки службових злочинів, порушують нормальну діяльність органів правосуддя — частини органів держави і можуть вчинятись лише службовими особами цих органів.

Завідомо незаконні затримання, привід або арешт (ст. 371 КК). Об'єктом злочину є нормальна діяльність органів правосуддя, а додатковим — особиста недоторканність, гарантована ст. 29 Конституції України, відповідно до якої «ніхто не може бути заарештованим або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом».

Затримання — це процесуальний захід примусу, короточасне позбавлення волі особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, на підставі ст. ст. 106, 115, 165-2 КПК.

Привід — процесуальний захід, який означає примусове доставляння співробітниками міліції обвинуваченого, підозрюваного чи свідка за постановою органу дізнання, слідчого, прокурора або судді, на підставі ст. ст. 70, 106, 135 КПК.

Незаконним вважається здійснення затримання або привід на порушення процесуальних вимог чи за відсутності для цього необхідних матеріальних підстав.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення незаконного затримання або незаконного приводу.

Об'єктивна сторона передбачає завідомо незаконний арешт або тримання під вартою.

Арешт (взяття під варту) — запобіжний захід, який застосовується до обвинуваченого, підозрюваного під час проведення досудового слідства відповідно до ст. ст. 155, 156 КПК.

Незаконний арешт — це арешт без санкції прокурора або постанови суду особи, яка вчинила злочин, передбачений статтею КК, санкція якої не містить вказівки на можливість призначення покарання у вигляді позбавлення волі.

Закінченим злочин вважається з моменту незаконного арешту або взяття під варту.

Суб'єктом злочину може бути працівник органу дізнання, слідчий або прокурор. Судді за таке діяння несуть відповідальність за ст. 371, інші службові особи — за ст. 365, а фізичні особи — за ст. 146 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює, що вчиняє незаконний арешт або незаконне тримання під вартою, і бажає цього. Завідомість означає, що винний заздалегідь знає, що його дії незаконні.

Частина 3 статті передбачає відповідальність, якщо ці дії: — спричинили тяжкі наслідки;

— були вчинені з корисливих мотивів або в інших особистих інтересах.

Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК). Одним із головних принципів кримінального права є притягнення до кримінальної відповідальності тільки особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки складу злочину.

Також потрібно мати на увазі вимоги ст. 6 КПК. Якщо порушуються вимоги кримінального і кримінально-процесуального законодавства і притягуються до кримінальної відповідальності невинні незалежно від того, умисно це вчиняється чи помилково, це становить грубе порушення нормальної діяльності органів правосуддя й інтересів особи.

Завідомість — коли прокурор, слідчий чи інша уповноважена на те законом особа, складаючи постанову про притягнення особи як обвинуваченого, явно розуміли, що особа, яка притягується до кримінальної відповідальності, невинна.

Наявність цієї умови дає змогу відмежувати злочинне притягнення невинного до кримінальної відповідальності від незлочинного.

Об'єктом злочину є правильна діяльність органів правосуддя.

Об'єктивна сторона — це притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності особою, яка провадить дізнання, досудове слідство, або прокурором.

Закінченим злочин вважається з моменту оголошення невинній особі постанови про притягнення як обвинуваченого за злочин, якого вона не вчиняла, незалежно від подальшої долі кримінальної справи. Винесення постанови розцінюється як готування до злочину.

Практиці відомі такі випадки притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності:

- відсутність події чи складу злочину в діяннях особи;
- вчинення особою менш тяжкого злочину, ніж той, за який вона притягується до кримінальної відповідальності;
- притягнення особи до відповідальності за злочин, якого вона не вчиняла, поряд з іншим, який вона насправді вчиняла;
- притягнення особи до кримінальної відповідальності за більш тяжкий злочин, ніж вона вчинила, тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Якщо притягнення до відповідальності сталося з необережності, то це може бути дисциплінарний проступок або злочин, передбачений ст. 367 КК, обов'язкова наявність корисливого мотиву чи іншої особистої заінтересованості. Якщо це поєднане з хабарництвом, то дії кваліфікуються за сукупністю за ст. ст. 368 та 372 КК.

Навмисне непритягнення до відповідальності, незаконне закриття справи тягне відповідальність за ст. 364 КК.

Суб'єктом може бути особа, яка провадить дізнання або досудове слідство, а також прокурор.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за те саме діяння, поєднане:

- з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину;
- зі штучним створенням доказів обвинувачення (речових доказів (наркотичні засоби, підкладені в кишеню), вилучення зі справи документів тощо);
- іншою фальсифікацією.

Примушування давати показання (ст. 373 КК). Стаття 22 КПК забороняє домагатися показань обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом примушування.

Об'єктом злочину є нормальна діяльність органів правосуддя, додатковий об'єкт — права та інтереси особи. Потерпілі — це учасники кримінального процесу на стадії досудового слідства чи дізнання.

Об'єктивна сторона злочину — це примушування давати показання при допиті шляхом незаконних дій.

Під примушуванням давати показання розуміється домагання від особи, яку допитують, бажаних свідчень шляхом застосування психічного або фізичного впливу.

Незаконні дії можуть виражатись в погрозі застосувати насильство, обмані, тобто брехливому повідомленні відомостей, приниженні гідності, образі, задобрюванні, обіцянці звільнити з-під варті тощо.

Закінченим злочин вважається з моменту вчинення незаконного впливу, спрямованого на примушування давати показання.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом, мотиви злочину на кваліфікацію не впливають.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка проводить дізнання або досудове слідство. Співучасниками злочину можуть бути й інші працівники правоохоронних органів.

Якщо ці дії вчинені не під час виконання інших процесуальних дій, то відповідальність настає за ст. 365 КК.

Частина 2 статті передбачає кваліфікуючі ознаки, тобто ті самі діяння, поєднані:

— із застосуванням насильства — це спричинення побоїв і заподіяння тілесних ушкоджень. Тяжкі тілесні ушкодження кваліфікуються за сукупністю злочинів за ст. 121 та ч. 2 ст. 373;

— із знущанням особою, яку допитують, ~~це глум, позбавлення їжі, води.~~

*за фізичності
ознак катування*

§ 3. Інші злочини проти правосуддя

Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК). Наявність заяви є приводом для порушення кримінальної справи. Неправдива заява може стати причиною судової помилки, мати тяжкі наслідки.

Об'єктом цього злочину є нормальна діяльність органів правосуддя і порушення прав особи потерпілого неправдивим повідомленням про вчинення злочину.

З об'єктивної сторони неправдиве повідомлення про вчинення злочину — це повідомлення завідомо неправдивих відомостей про вчинення злочину органам дізнання, досудового слідства, суду чи прокуратури.

Аналогічне повідомлення інших органів не утворює цього складу злочину.

Повідомлення може бути про злочин, який готується, замах на злочин або закінчений злочин. Форма повідомлення може бути усною чи письмовою і значення не має. У більшості випадків неправдиве повідомлення пов'язане з обвинуваченням конкретної особи у вчиненні злочину, але це не є обов'язковою ознакою.

Закінченим злочин вважається з моменту надходження неправдивого повідомлення до правоохоронних органів незалежно від подальшого порушення кримінальної справи та її долі.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює неправдивий характер відомостей, що надходять від неї, і бажає, щоб вони стали приводом для порушення кримінальної справи.

Мотиви значення не мають. Якщо особа помилялась щодо вчинення злочину чи особи, яка його вчинила, маючи на меті допомогти правосуддю в розкритті злочину, злочину не буде.

Суб'єктом злочину є приватна особа, яка досягла 16-річного віку. Службова особа несе відповідальність за ст. 364 КК.

Частина 2 статті як кваліфікуючі ознаки передбачає відповідальність за:

— дії, поєднані з обвинуваченням особи у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину;

— дії, поєднані зі штучним створенням доказів обвинувачення (підкидання доказів, підготовка лжесвідків тощо);

— вчинення з корисливою метою (зайняття жилої площі або посади та ін.).

Завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК). Кримінальний відповідальності за цією статтею підлягають:

— свідки і потерпілі — за давання завідомо неправдивих показань (ст. ст. 167, 171 КПК; ст. 180 Цивільного процесуального кодексу України);

— експерт — за дачу завідомо неправдивого висновку (ст. 196 КПК; ст. 171 ЦПК). Експерти за давання завідомо неправдивих висновків за хабар несуть відповідальність за ч. 2 ст. 384 та ст. 368 КК;

— перекладач — за завідомо неправдивий переклад (ст. 128 КПК; ст. 164 ЦПК).

Об'єктом злочину є нормальна діяльність органів правосуддя та інтереси особи.

Об'єктивна сторона злочину має деяку відмінність, обумовлену різною роллю свідка, потерпілого, експерта і перекладача.

Неправдиві показання потерпілого чи свідка — це завідомо неправдиві свідчення в кримінальному процесі, які перекручують справжні обставини, фактичні дані тощо.

Неправдивість висновку експерта виявляється у невірному викладенні ходу експертного дослідження або його висновків тощо.

Неправдивий переклад полягає у невірному перекладі з однієї мови на іншу запитань, відповідей, свідчень, промов і документів. Це стосується і випадків, коли показання, висновки чи переклад робляться при проведенні розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України.

Закінченим злочин вважається з моменту: підписування свідчень на досудовому слідстві, давання їх у судовому засіданні, поданні експертом висновку, перекладачем — письмового перекладу чи підписування ним протоколу.

Суб'єктом злочину можуть бути лише особи, які беруть участь у кримінальному чи цивільному процесі як свідки, потерпілі, експерти чи перекладачі, які досягли 16-річного віку. Законом не передбачена відповідальність підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, спеціаліста, позивача та відповідача.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Якщо ці відомості даються у зв'язку з помилкою у сприйнятті подій, фактів, кримінальна відповідальність не настає.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за ті самі дії:

— поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині;

— поєднані зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту;

— вчинені з корисливих мотивів.

Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК) — втеча, вчинена особою, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі або арешту чи перебуває в попередньому ув'язненні.

Об'єктом злочину є нормальна діяльність органів правосуддя, які виконують покарання, а додатковим об'єктом — життя і здоров'я особи.

Об'єктивна сторона злочину полягає в самовільному залишенні особою, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі або перебуває під вартою як підозрюваний, обвинувачений чи підсудний, місця, де вона знаходиться, з метою постійного чи тимчасового ухилення від подальшого перебування в ньому.

Закінченим злочин є з моменту самовільного залишення місця позбавлення волі або місця утримання під вартою. Це триваючий злочин, він вважається припиненим з моменту затримання втікача або його явки з повинною.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мотиви значення не мають.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі або арештована, перебуває в попередньому ув'язненні і яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за ті самі діяння:

- вчинені повторно;
- вчинені за попередньою змовою групою осіб;
- поєднані із заволодінням зброєю чи її використанням;
- вчинені способом, небезпечним для життя або здоров'я інших осіб;
- вчинені із застосуванням насильства чи погрозою його застосування;
- вчинені шляхом підкопу;
- вчинені з пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони.

Якщо спричинено тяжкі тілесні ушкодження або заподіяна смерть, діяння кваліфікується за сукупністю злочинів.

Якщо втеча супроводжується нападом на адміністрацію, то дії кваліфікуються за сукупністю за ст. ст. 393 та 392 КК.

Ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390 КК) — самовільне залишення місця обмеження волі або злісне ухилення від робіт, або систематичне порушення громадського порядку чи встановлених правил проживання, вчинені особою, засудженою до обмеження волі.

Об'єктом злочину є правосуддя у сфері нормальної діяльності органів з виконання призначеного судом покарання.

Об'єктивна сторона злочину виявляється шляхом дії чи бездіяльності у таких формах:

- самовільне залишення місць обмеження волі;
- злісне ухилення від робіт особою, засудженою до обмеження волі;
- систематичне порушення громадського порядку або встановлених правил проживання особою, засудженою до обмеження волі.

Місцем цього злочину є місце обмеження волі — це територія кримінально-виконавчої установи відкритого типу.

Суб'єктом злочину є особа, яка відбуває покарання у вигляді обмеження та позбавлення волі.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за неповернення до місця відбування покарання особи, засудженої до обмеження волі, якій було дозволено короткочасний виїзд, після закінчення строку виїзду.

Частина 3 статті передбачає відповідальність за неповернення до місця відбування покарання особи, засудженої до позбавлення волі, якій було дозволено короткочасний виїзд, після закінчення строку виїзду.

Злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи (ст. 391 КК). Об'єктом злочину є нормальна діяльність органів з виконання покарань.

Об'єктивна сторона злочину виявляється у таких діях, як:

— злісна непокора законним вимогам адміністрації виправної установи;

— протидія адміністрації у законному здійсненні її функцій.

Злочин є закінченим за умов вчинення однієї із зазначених дій.

Місцем вчинення злочину є місце відбування покарання у вигляді обмеження волі або у вигляді позбавлення волі.

Суб'єктом злочину є особа, яка відбуває покарання у вигляді обмеження волі або у вигляді позбавлення волі.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394 КК). Об'єктом злочину є нормальна діяльність спеціалізованих лікувальних закладів.

Об'єктивна сторона злочину полягає у втечі із спеціалізованого лікувального закладу, а також по дорозі до нього. Спосіб втечі значення не має.

Злочин є триваючим. Закінченим злочин є з моменту фактичної втечі із спеціалізованого лікувального закладу або по дорозі до нього.

Суб'єктом злочину є особа, якій суд призначив лікування у спеціалізованих лікувальних закладах.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Приховування злочину (ст. 396 КК). Об'єктом злочину є нормальна діяльність суду або органів досудового слідства та дізнання.

Об'єктивна сторона злочину полягає у заздальгідь не обіцяному приховуванні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Приховування передбачає: приховування злочинця, слідів злочину або предметів, здобутих злочинним шляхом.

Способи приховування можуть бути різними — надання транспортних засобів, сховищ, знищення слідів злочину тощо.

Приховування буде злочинним лише за умови, що приховується тяжкий або особливо тяжкий злочин.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій, спрямованих на приховування злочину.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Частина 2 статті зазначає, що за ці самі дії не можуть нести кримінальну відповідальність члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин, виходячи з вимог Конституції України та КПК.

Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398 КК). Об'єктом злочину є порядок здійснення правосуддя у сфері забезпечення діяльності захисника чи представника особи. Додатковим об'єктом може бути здоров'я, життя, власність цих осіб.

Потерпілими можуть бути захисники, представники особи, їх близькі родичі.

Об'єктивна сторона злочину полягає в погрозі вбивством, насильством, знищення чи пошкодження майна. Це формальний склад злочину.

Суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мотивом є діяльність, пов'язана з наданням правової допомоги.

Частина 2 статті має матеріальний склад і пов'язана із заподіянням легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

Частина 3 статті передбачає відповідальність за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень.

Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК). Об'єктом злочину є порядок здійснення правосуддя у сфері забезпечення діяльності захисника чи представника особи щодо надання правової допомоги.

Додатковим об'єктом є право власності, в ч. 2 статті — громадська безпека, в ч. 3 — життя та здоров'я особи.

Предметом злочину є майно, яке належить на праві власності захисникові чи представнику особи або їх близьким родичам.

Потерпілими за цим злочином можуть бути захисник, представник особи, їх близькі родичі.

Злочин вважається закінченим з моменту знищення або пошкодження майна.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа з 16 років, а за частинами 2 і 3 — суб'єкт з 14 років.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною виною і обов'язковою наявністю мотиву злочину, пов'язаного з діяльністю з надання правової допомоги.

Частина 2 статті передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені:

- шляхом підпалу;
- вибуху;
- іншим загальнонебезпечним способом;
- якщо дії заподіяли шкоду в особливо великих розмірах (оціночна категорія).

Частина 3 статті встановлює відповідальність за дії, що спричинили:

- загибель людей або завдання тяжких тілесних ушкоджень;
- інші тяжкі наслідки.

Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК). Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений

порядок здійснення діяльності захисника чи представника особи. Додатковим об'єктом є життя особи.

Потерпілими за цим злочином можуть бути: захисник, представник особи, їх близькі родичі.

Об'єктивна сторона злочину полягає в посяганні на життя (вбивство або замах на вбивство).

Цей склад злочину є усіченим.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення посягання.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язкова наявність мотиву злочину — вчинення діяння у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття, види і загальна характеристика злочинів проти правосуддя.
2. Завідомо незаконне затримання, привід або арешт.
3. Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності.
4. Примушування давати показання. Поняття, склад та види цього злочину.
5. Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину.
6. Завідомо неправдиве показання.
7. Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти.
8. Злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи.

Рекомендована література:

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 1986 р. № 3 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про порушення правил адміністративного нагляду» // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963—1997). — Сімферополь, 1998. — 274—278.
2. Коржанський М.І. Кримінальне право України: Частина Особлива. — К., 1998. — С. 394—411.
3. Кримінальне право України / За ред. В.М. Бовсуновського. — К., 1995. — С. 358—366.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К., 2001. — 1104 с.
5. Ражковская М.С. Преступления против правосудия. — М., 1978. — 104 с.
6. Уголовное право УССР: Особенная часть. — К., 1989. — С. 330—357.

Зміст

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Глава 1. ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА. НАУКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	
§ 1. Поняття і завдання кримінального права	3
§ 2. Система кримінального права	5
§ 3. Взаємозв'язок кримінального права з іншими галузями права	6
§ 4. Принципи кримінального права	7
§ 5. Поняття та завдання науки кримінального права	10
Глава 2. ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	
§ 1. Поняття та ознаки закону про кримінальну відповідальність	12
§ 2. Структура закону про кримінальну відповідальність	13
§ 3. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі	15
§ 4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі	17
§ 5. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність	18
Глава 3. ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ	
§ 1. Поняття злочину та його ознаки	22
§ 2. Відмінність злочинів від інших правопорушень	24
§ 3. Класифікація злочинів	26

Глава 4. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ПІДСТАВИ

§ 1. Поняття кримінальної відповідальності	28
§ 2. Підстави кримінальної відповідальності	31

Глава 5. СКЛАД ЗЛОЧИНУ

§ 1. Поняття та значення складу злочину в кримінальному праві	34
§ 2. Види складів злочинів	39

Глава 6. ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

§ 1. Поняття і значення об'єкта злочину в кримінальному праві	43
§ 2. Види об'єктів злочину	44
§ 3. Предмет злочину і його відмінності від об'єкта злочину	50

Глава 7. ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ

§ 1. Поняття і значення об'єктивної сторони злочину в кримінальному праві	52
§ 2. Суспільно небезпечне діяння як зовнішній акт поведінки людини в об'єктивному світі	55
§ 3. Поняття і види суспільно небезпечних наслідків. Злочини з матеріальним і формальним складами	60
§ 4. Причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і наслідками, що настали. Значення правильного встановлення причинного зв'язку для вирішення питання про кримінальну відповідальність. Необхідний і випадковий причинний зв'язок	62
§ 5. Спосіб, засоби, обстановка, місце вчинення злочину як обставини, що характеризують об'єктивну сторону злочину. Кримінально-правове значення цих обставин	65

Глава 8. СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

§ 1. Поняття суб'єкта злочину в кримінальному праві. Поняття фізичної особи	69
§ 2. Вік суб'єкта і його вплив на кримінальну відповідальність	71

§ 3. Осудність як необхідна умова кримінальної відповідальності	73
§ 4. Поняття спеціального суб'єкта злочину.....	78
Глава 9. СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ	
§ 1. Поняття і ознаки суб'єктивної сторони злочину	81
§ 2. Поняття вини та її форми.....	82
§ 3. Мотив і мета злочину	87
§ 4. Юридична і фактична помилки та їх вплив на вину і кримінальну відповідальність	89
Глава 10. СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ	
§ 1. Поняття і види стадій умисного злочину.....	94
§ 2. Стадії вчинення умисного злочину	100
§ 3. Добровільна відмова при незакінченому злочині та її значення	106
Глава 11. СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ	
§ 1. Поняття співучасті в кримінальному праві	111
§ 2. Форми співучасті	113
§ 3. Види співучасників.....	114
§ 4. Спеціальні питання співучасті.....	117
§ 5. Поняття причетності до злочину. Її відмінність від співучасті.....	120
Глава 12. МНОЖИННІСТЬ ЗЛОЧИНІВ	
§ 1. Поняття та види одиничного злочину.....	123
§ 2. Множинність злочинів, її ознаки та види.....	125
Глава 13. ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ	
§ 1. Поняття і види обставин, що виключають злочинність діяння.....	131
§ 2. Поняття і умови правомірності необхідної оборони	132
§ 3. Уявна оборона	135

§ 4. Затримання особи, яка вчинила злочин, як обставина, що виключає злочинність діяння.....	136
§ 5. Поняття, умови та ознаки крайньої необхідності. Її відмінність від необхідної оборони.....	138
§ 6. Інші види обставин, що виключають злочинність діяння.....	141

Глава 14. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ. ПОНЯТТЯ І МЕТА ПОКАРАННЯ. СИСТЕМА І ВИДИ ПОКАРАНЬ

§ 1. Поняття, підстави та види звільнення від кримінальної відповідальності.....	145
§ 2. Поняття і мета покарання.....	148
§ 3. Система і види покарань	150

Глава 15. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ. ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ. СУДИМІСТЬ

§ 1. Загальні засади призначення покарання	155
§ 2. Звільнення від покарання та його відбування.....	159
§ 3. Судимість.....	161

Глава 16. ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

§ 1. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування.....	164
§ 2. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх	166

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Глава 1. ПОНЯТТЯ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, ЇЇ СИСТЕМА ТА ЗНАЧЕННЯ. НАУКОВІ ОСНОВИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ	
§ 1. Поняття Особливої частини кримінального права	172
§ 2. Система Особливої частини кримінального права.....	174
§ 3. Поняття кваліфікації злочинів.....	174
Глава 2. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	
§ 1. Загальна характеристика злочинів проти основ національної безпеки України	179
§ 2. Злочини проти основ національної безпеки у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технічній та інформаційній сферах.....	181
§ 3. Злочини проти основ національної безпеки у політичній та військовій сферах.....	183
Глава 3. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ	
§ 1. Поняття і види злочинів проти життя та здоров'я особи	187
§ 2. Злочини проти життя	188
§ 3. Злочини проти здоров'я.....	197
Глава 4. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ	
§ 1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти волі, честі та гідності особи.....	209
§ 2. Окремі види злочинів проти волі, честі та гідності особи	209
Глава 5. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ	
§ 1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	216

§ 2. Види злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	217
--	-----

Глава 6. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВИБОРЧИХ, ТРУДОВИХ ТА ІНШИХ ОСОБИСТИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

§ 1. Загальна характеристика злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.....	224
§ 2. Деякі види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	226

Глава 7. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

§ 1. Поняття злочинів проти власності, їх види і загальна характеристика	236
§ 2. Діяння, які характеризуються протиправним корисливим заволодінням чужим майном.....	239
§ 3. Діяння, які характеризуються протиправним корисливим заподіянням шкоди без заволодіння чужим майном.....	253
§ 4. Некорисливі посягання на власність	256

Глава 8. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття злочинів у сфері господарської діяльності, їх види і загальна характеристика.....	259
§ 2. Деякі види злочинів у сфері господарської діяльності	260

Глава 9. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

§ 1. Поняття, загальна характеристика злочинів проти довкілля.....	275
§ 2. Види злочинів проти довкілля.....	276

Глава 10. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

§ 1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти громадської безпеки.....	287
§ 2. Окремі види злочинів проти громадської безпеки.....	288

Глава 11. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА	
§ 1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти безпеки виробництва.....	302
§ 2. Види злочинів проти безпеки виробництва.....	302
Глава 12. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ	
§ 1. Поняття та види злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту.....	308
§ 2. Види злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту.....	309
Глава 13. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ	
§ 1. Поняття, загальна характеристика злочинів проти громадського порядку та моральності.....	316
§ 2. Злочини проти громадського порядку.....	317
§ 3. Злочини проти моральності.....	324
Глава 14. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ ТА ІНШІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ	
§ 1. Поняття та загальна характеристика злочинів проти здоров'я населення.....	330
§ 2. Злочини проти здоров'я населення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.....	331
Глава 15. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ, НЕДОТОРКАНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЗОВУ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ	
§ 1. Загальна характеристика злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.....	342
§ 2. Злочини у сфері охорони державної таємниці.....	343
§ 3. Злочини проти недоторканності державних кордонів.....	345

§ 4. Злочини у сфері забезпечення призову та мобілізації.....	347
Глава 16. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН	
§ 1. Поняття і види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.....	349
§ 2. Характеристика злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.....	351
Глава 17. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ	
§ 1. Загальна характеристика злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.....	359
§ 2. Характеристика деяких злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.....	360
Глава 18. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
§ 1. Поняття службового злочину та його ознаки.....	363
§ 2. Види службових злочинів.....	366
Глава 19. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ	
§ 1. Поняття, види і загальна характеристика злочинів проти правосуддя.....	374
§ 2. Злочини, які вчиняються службовими особами органів правосуддя.....	377
§ 3. Інші злочини проти правосуддя.....	379

Видавництво «Істина» пропонує:

Л.М. Лобойко
Кримінально-процесуальне право

Курс лекцій

тверда обкл., 2007 р., 456 с.

У посібнику викладено основні поняття кримінально-процесуальної науки та проблеми практики застосування норм кримінально-процесуального права органами дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду. Книгу підготовлено з урахуванням багаторічного досвіду читання лекцій з кримінально-процесуального права у вищих юридичних навчальних закладах III та IV рівнів акредитації.

Для студентів і курсантів вищих навчальних закладів, а також тих, хто цікавиться проблемами кримінального процесу.

Л.М. Лобойко
Кримінально-процесуальне право

Навчальний посібник
для підготовки до державного іспиту

тверда обкл., 2006 р., 208 с.

У посібнику з урахуванням останніх змін у кримінально-процесуальному та кримінальному законодавстві, а також досягнень у науці кримінального процесу у стислому вигляді викладені відповіді на питання, що виносяться на державний іспит з кримінально-процесуального права.

Для випускників вищих навчальних закладів; студентів, які складають державний іспит з кримінально-процесуального права; абітурієнтів, які вступають на навчання на основі неповної вищої юридичної освіти.

Видавництво «Істина» пропонує:

В.О. Кузнецов, В.К. Гіжевський,
М.П. Стрельбицький

Кримінальне право України

Загальна та Особлива частини
Навчальний посібник

тверда обкл., 2005 р., 380 с.

Це видання з кримінального права України допоможе якісно підготуватися до складання іспитів, належним чином засвоїти характер та кримінально-правову природу питань, які розглядаються. Що стосується практичних працівників правозастосовних органів, посібник дозволить заощадити час, особливо коли необхідно терміново здійснити аналіз події, кваліфікувати те чи інше діяння.

Для студентів вищих навчальних закладів, працівників правоохоронних та судових органів, а також широкого кола читачів, які цікавляться питаннями кримінального права.

Адміністративне право України

За заг. ред. Т.О. Коломоєць,
Г.Ю. Гулевської

Навчальний посібник

тверда обкл., 2007 р., 216 с.

У посібнику висвітлено основні теми навчальної дисципліни «Адміністративне право України». Поряд із теоретичним матеріалом із Загальної та Особливої частин також подано запитання для самоконтролю та тестові завдання до кожної теми.

Для викладачів і студентів вищих навчальних закладів, широкого кола читачів.

04136, м. Київ, вул. Маршала Гречка, 13

(044) 449-94-55, 434-84-06

E-mail: istina_sales@ukr.net

Видавництво «Істина» пропонує:

Зразки кримінально-процесуальних документів

За ред. М.П. Стрельбицького

Науково-практичний посібник

тверда обкл., 2006 р., 176 с.

Збірник містить зразки процесуальних документів, які складають під час провадження досудового слідства. Вони розроблені відповідно до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України та сучасних вимог правозастосовної діяльності.

Видання є практичним посібником для дізнавачів, слідчих, працівників суду, адвокатури, а також наочним посібником для студентів та курсантів юридичних навчальних закладів.

Зразки цивільно-правових документів

За ред. В.О. Кузнецова

Науково-практичний посібник

тверда обкл., 2006 р., 712 с.

У посібнику викладені матеріали (зразки заяв, договорів, статутів, судових рішень та ін.), що надають читачу цілісне уявлення про всі документально оформлені юридичні факти, які є підставою виникнення, реалізації та припинення цивільних правовідносин. Крім того, наводяться зразки документів, що регулюють трудові правовідносини. В окремих випадках викладення матеріалів документів або їх окремих пунктів супроводжується коментарями, примітками та посиланнями на нормативні акти.

Книга стане у пригоді як фахівцям-правникам, які використовуватимуть її матеріали у правозастосовній практиці, так і викладачам, аспірантам, студентам у процесі викладення і засвоєння відповідних навчальних курсів.

Видавництво «Істина» пропонує:

М.І. Хавронюк

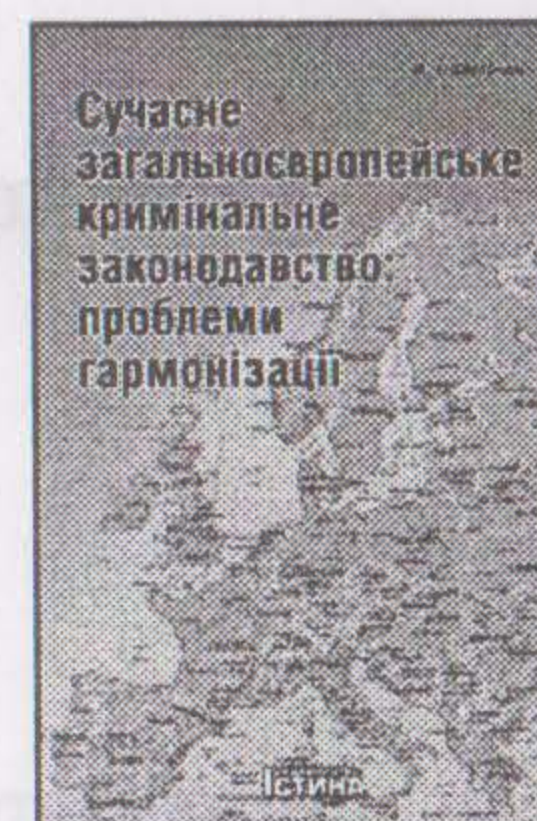
Історія кримінального права європейських країн

Монографія

м'яка обкл., 2006 р., 192 с.

У монографії досліджено генезис кримінального права в Європі, зроблено висновки щодо історичних напрямів формування і удосконалення кримінального законодавства європейських держав, щодо об'єктивних і суб'єктивних факторів, які вплинули на його розвиток, а також щодо взаємного впливу кримінального законодавства різних європейських держав.

Для наукових працівників у галузі права та історії, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), студентів, слухачів та курсантів юридичних навчальних закладів.

М.І. Хавронюк

Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації

Монографія

м'яка обкл., 2005 р., 264 с.

У монографії в контексті процесу європейської інтеграції України здійснено аналіз чинного кримінального законодавства, створеного в межах Ради Європи, Європейського Союзу, Співдружності Незалежних Держав та інших європейських регіональних міждержавних об'єднань, а також Організації Об'єднаних Націй, зроблено висновки щодо напрямів подальшої гармонізації кримінального законодавства України з європейським та міжнародним кримінальним законодавством.

Для суддів, прокурорів, слідчих, працівників органів дізнання і адвокатів, посадових, службових осіб та інших фахівців, які беруть участь у законотворчій діяльності, наукових працівників та аспірантів (ад'юнктів) у галузі права, викладачів права.

Видавництво «Істина» пропонує:

Н.С. Юзікова

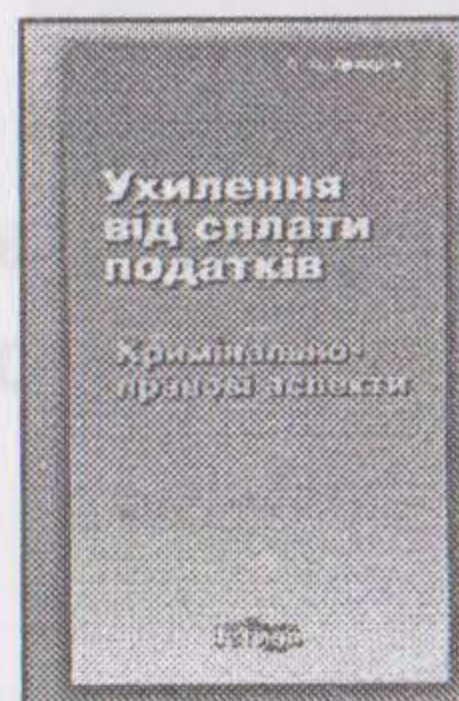
Судові та правоохоронні органи України

Навчальний посібник

тверда обкл., 2006 р., 320 с.

У навчальному посібнику викладені завдання, функції, повноваження судових та правоохоронних органів, їх система, а також матеріали щодо їх організації та діяльності відповідно до програми навчального курсу «Судові та правоохоронні органи України». Окремі розділи містять порівняльну характеристику організації та діяльності судових та правоохоронних органів Австрії, Куби, Російської Федерації, Саудівської Аравії, Франції, Японії та багатьох інших держав. До кожного розділу додаються запитання та завдання.

Розрахований на студентів юридичних вузів і факультетів, викладачів та практичних працівників, а також широке коло читачів, які цікавляться питаннями організації та діяльності судових, правоохоронних та правозахисних органів України та інших держав.

О.О. Дудоров

Ухилення від сплати податків: Кримінально-правові аспекти

Монографія

тверда обкл., 2006 р., 648 с.

У книзі із широким залученням положень податкового законодавства і матеріалів правозастосовної практики розглядаються найбільш складні і спірні питання, пов'язані з кваліфікацією порушень податкового законодавства за ст. 212 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів. Висвітлюються особливості звільнення від кримінальної відповідальності за цей господарський злочин. Дається історичний нарис розвитку кримінального законодавства України про відповідальність за злочини, пов'язані з оподаткуванням. На підставі проведеного дослідження сформульовані конкретні рекомендації, спрямовані на вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Книга розрахована на суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, наукових співробітників, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, підприємців, бухгалтерів, податкових консультантів.

Кримінальне право України

Загальна та Особлива частини

Навчальний посібник

За загальною редакцією

В. М. Стратонова

Редактор — Старцев О. В.

Комп'ютерна верстка — Любченко С. С.

Підписано до друку 12.12.2006. Формат 84 x 108 1/32.
Папір офсетний. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 22,45.

Тираж 2000 прим. Зам. № 4733

Віддруковано з оригінал-макета видавництва «Істина»
(свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 521 від 05.07.2001)
у ВАТ «Видавництво «Київська правда».
04136, м. Київ, вул. Маршала Гречка, 13.

Видавництво «Істина» пропонує:

М.І. Хавронюк

**Довідник
з Особливої
частини
Кримінального
кодексу
України**

*м'яка обкл., 2004 р.,
504 с.*

У Довіднику здійснено аналіз Особливої частини Кримінального кодексу України з метою найбільш правильного застосування та перспективного удосконалення його положень.

Книга розрахована на суддів, прокурорів і слідчих, працівників органів дізнання, адвокатів і юридичних консультантів, інших практикуючих юристів, наукових працівників в галузі права, викладачів, аспірантів, студентів, слухачів і курсантів юридичних навчальних закладів, працівників органів юстиції та юридичних служб.

**Книги можна замовити безпосередньо
у видавництві «Істина»
за адресою:**

📍 04136, м. Київ, вул. Маршала Гречка, 13

☎ (044) 449-94-55, 434-84-06

E-mail: istina_sales@ukr.net